

HANDBOEK DER GESCHIEDENIS VAN HET VADERLAND

Door

MR. GROEN VAN PRINSTERER

Wij zullen het niet verbergen voor de kinderen, vertellende de loffelijkheden des HEEREN, en Zijn sterkheid en Zijn wonderen die Hij gedaan heeft opdat, het navolgende geslacht die weten zoude, en „DAT ZIJ HUN HOOP OP GOD ZOUDEN STELLEN EN ZIJN DADEN NIET VERGETEN, MAAR ZIJN GEBODEN BEWAREN”. Psalm 78: 4 en 7.

Zesde druk
AMSTERDAM, J.A. WORMSER
1895.

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2007

G. Groen van Prinsterer.

Mr. Guillaume Groen van Prinsterer (geb. 1801 - †1876) was de meest vooraanstaande protestants-christelijke denker en politicus in de Noordelijke Nederlanden tijdens de 19de eeuw. Hij stond aan de wieg van de zgn. *anti-these*, dat wil zeggen de tegenstelling tussen *revolutionaire ideologieën* en de *anti-revolutionaire levensbeschouwing*. Onder zijn bezieling gingen de protestants-christelijken zich duidelijk manifesteren in de politiek, en werd er gestreden voor christelijk ('bijzonder') geïnspireerd onderwijs als antwoord op het liberale ('neutrale') onderwijs sinds 1848. Hij werd in het bijzonder geïnspireerd door het *Reveil*: een devote en elitaire protestants-christelijke beweging.

Groen van Prinsterer was in de jaren na de beëindiging van zijn studies rechten en letteren te Leiden in 1823 op zoek naar een geschikte betrekking voor een loopbaan. Hij was weliswaar voorlopig werkzaam als advocaat aan de Haagse balie, maar zijn hart lag toch bij de wetenschap, en in het bijzonder de geschiedenis: "Reeds vroeg is geschiedenis en staatkunde mijn geliefkoosde studie geweest." Enkele professoraten gingen echter vlak langs zijn neus voorbij, alvorens hij in 1827 door de tussenkomst van zijn vader een betrekking kreeg als referendaris aan het Kabinet van Koning Willem I. Het jaar daarvoor zal hij nog één poging ondernemen om in de academische wereld terecht te komen.

Groen van Prinsterer en het Koninkrijk der Nederlanden.

Groen van Prinsterer groeide op in het tijdvlak, dat de Nederlanden weer één staatkundig geheel vormden in de vorm van een koninkrijk. Tijdens het Congres van Wenen in 1813 werd namelijk door de toenmalige grootmachten besloten om de Noordelijke Nederlanden en de Zuidelijke Nederlanden samen te voegen in een koninkrijk, dat als bufferstaat tegen Frankrijk moest dienen. De nieuwe staat was desalniettemin georganiseerd als een nationale eenheidsstaat in plaats van een federatie van steden en gewesten. Het Huis van Oranje leverde geen stadhouder meer, maar een vorst, die feitelijk als een absolute koning regeerde. Het was dus een absolutistische eenheidsstaat, die op revolutionaire principes was gegrondvest.

In 1826 werd er per koninklijk besluit bepaald, dat er een opstellenwedstrijd diende te worden gehouden om een methode te vinden, waarop de vaderlandse geschiedbeoefening diende te worden behandeld. De winnaar van de wedstrijd zou worden benoemd tot 'Geschiedschrijver des Rijks'. Groen van Prinsterer stortte zich gretig op deze wedstrijd, die tegemoet kwam aan zijn belangstelling en ambitie. In 1827 zou de uiteindelijke uitslag bekend worden gemaakt, maar uiteindelijk zou de uitslag tot het rampjaar 1830 op zich laten wachten. Groens opstel werd echter wel tot de beste inzending verkozen! Ondertussen was Groen, zoals boven vermeld, reeds werkzaam als referendaris aan het Kabinet des Konings.

Tussen 1827 en 1830 zat Groen van Prinsterer niet stil. De nieuwe eenheid van de Nederlanden begeisterte hem zeer. Hij zag er mogelijkheden in om de burgers te inspireren tot een patriottisch burgerschap door "de opwekking van de echt Nederlandschen geest". In 1829 publiceerde hij het geschrift *Volksgeest en burgerzin*, dat daartoe een aanzet gaf. Dit geschrift leidde tot de uitgave van een maandblad met de naam *Nederlandse Gedachten*, dat vanaf 1829 tot 1832 onder zijn redactieschap werd uitgegeven. Het was een bewust Heel-Nederlands blad, dat "...den welgezinden in België gerustheid omtrent Hollanders en Protestanten te geven, en de bijna verscheurden band tusschen de onderscheidene deelen des Rijks te herstellen."

Noord en Zuid.

De hereniging van Noord en Zuid werd door veel mensen gezien als een logische historische correctie van een noodlottige staatkundige scheiding tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Desalniettemin bleef de geest van de eenheid bewaard in de cartografie, waarbinnen de Nederlanden in de vorm van de XVII Provinciën werden afgebeeld, totdat de Franse revolutionaire legers in 1794/1795 tijdelijk een einde maakten aan de onafhankelijkheid van de Nederlanden. Groen van Prinsterer zag de herstelde eenheid van de Nederlanden echter tevens als een nationale kwestie: "Noord en Zuid Nederland tezamen maken het ware Nederland, Hollanders en Belgen tezamen de enige Nederlandse Natie uit."

De kwestie van de landstaal was voor Groen dan ook cruciaal: "Nu is de vraag voor de Nederlandse natie of ze Nederlands wil blijven of Frans worden? Indien voor dat laatste wordt gekozen, zal het Zuiden opgaan in Frankrijk." Hij drukte dit daarom ook kort en bondig uit: "De taal is het kenmerk van de Natie." Het Koninkrijk der Nederlanden bevatte weliswaar Franstaligen en Walen, maar volgens Groen moest de landstaal van de Nederlanden Nederlands worden, omdat dat volgens hem de sleutel was tot de verbroedering. Hij wilde het Waals echter niet doen laten verdwijnen, maar laten voortbestaan als omgangstaal naast het Nederlands als landstaal voor de Nederlanden.

Groen was zeker niet blind voor andere onderlinge verschillen, zoals de godsdienst. De grens tussen de Rooms-katholieke en Protestantse gewesten liep immers dwars door de Nederlanden langs de Grote Rivieren. De strenggelovige protestant Groen van Prinsterer was bereid omwille van de volkseenheid de vrijheid van godsdienst voor Katholieken te waarborgen op grond van wederkerigheid, maar bleef desondanks de Katholieke hoge geestelijkheid wantrouwen. Hij liet zich echter voorlopig leiden door de 'geest van christelijke verdraagzaamheid', die hij koesterde als een Hollandse protestantse deugd.

De geest van de revolutie en slechtgezinde facties.

"Deze eerste Nederlandsche Gedachten schreef ik onder de adem van het Réveil en in de sfeer der Revolutie." Deze zinsnede van Groen van Prinsterer geeft goed de sfeer weer, waarin de Nederlanden zich in 1829 bevonden. De Franse bezetting had zijn sporen achtergelaten op verscheidene vlakken van de samenleving. De politieke elite sprak veelal louter Frans, welke destijds als de cultuurtaal bij uitstek gold. Maar ook de ideeën van de Franse Revolutie hadden hun sporen achtergelaten, ondanks de nederlaag van het Republikeinse Frankrijk en het herstel van de monarchie in Frankrijk.

Groen zag het als één van de hoofdtaken van Nederlandse Gedachten om de kwaadwillende krachten binnen de Nederlanden het hoofd te bieden: "Ons doel zou wezen wederstand te bieden aan de factie, die al, wat Nederland voortreffelijks bezit, in gevaar heeft gebracht." Hij doelde hier met name op het monsterverbond van ultraliberalen en ultrakatholieken in de Zuidelijke Nederlanden, die in zijn ogen de monarchie, de grondwet en de Nederlandse beschaving omver wensten te werpen ten gunste van de Franse revolutionaire ideeën en de onvoorwaardelijke onderhorigheid aan de Paus. In het laatste geval was de angst niet gericht tegen het Katholieke geloof op zich, maar de macht en de ambities van de hoge geestelijkheid.

In *Nederlandse Gedachten* trachtte Groen vooral om door middel van de verzameling gelijkgezinden om enerzijds eenheid te bevorderen, en anderzijds tweespalt de kop in te drukken. Hij wilde eendracht kweken door zich als natie te scharen rond Oranje en het Christendom en tegelijkertijd een actief optreden ten aanzien van "de factie, de Fransgezinden, de voorstanders van de Franse beschaving, Franse zeden, Franse begrippen gevoels." Tevens reikte hij de hand uit naar "welgezinde en gematigde Katholijken" door te

pleiten voor ware vrijheid van godsdienst in de Nederlanden: "Alle gezindheden moeten worden beschermd."

Revolutie en oproer.

In juli 1830 braken er in Parijs liberale onlusten uit, die al snel oversloegen naar andere plaatsen, waaronder Brussel. Franstalige liberale kringen binnen de Zuidelijke Nederlanden hadden wel oren naar een opstand om een liberale staat te stichten met de hulp van Frankrijk. In augustus 1830 brak er onrust uit in Brussel en al spoedig verspreidde de onrust zich over andere delen van de Zuidelijke Nederlanden. Groens angst voor het overwaaien van Franse revolutionaire ideeën werd hiermee werkelijkheid: "In Frankrijk is de omwentelingsgeest los. De Jacobijnse leer, onder de tooi van Liberalismus, van milde en vrijzinnige denkbeelden omkleed, komt in haar ganse afschuwelijkheid aan de dag."

De *Nederlandse Gedachten* werden door Groen na augustus vrijwel uitsluitend gewijd aan de Belgische opstand. Hij nam vooral aanstoot aan de weifelende houding, waarmee de koning en de regering de onlusten in het Zuiden tegemoet traden. Volgens Groen moesten de muiters zo snel en zo hard mogelijk worden gestraft, omdat zij de wet – en in het bijzonder de grondwet – en het koninklijk gezag niet eerbiedigden. Als er grieven waren, dan dienden die in de ogen van Groen langs de wettige kanalen kenbaar te worden gemaakt, waarna er naar een oplossing kon worden gekeken. Groen begreep dus wel, dat er in het Zuiden bepaalde grieven leefden, maar dat rechtvaardigde in zijn ogen geen opstand tegen het wettige gezag.

De grootste angst van Groen van Prinsterer was echter, dat de geest der revolutie zou overslaan naar de rest van de Nederlanden en het staatsbestel omver zou werpen: "De vreeselijkste vijand is de leer, die in Frankrijk de overhand verkrijgt." De Belgische opstand en de scheuring der Nederlanden kunnen we dan ook beschouwen als een waterscheiding in het denken van Groen. Hij zag de scheuring van de Nederlanden niet alleen als een nationale ramp, maar evenzeer als een levensbeschouwelijke bedreiging. Vanaf die tijd zal zijn politieke loopbaan in het teken staan van het bestrijden van de revolutionaire ideologieën. Hij formuleerde zijn politieke handelen dan ook als *anti-revolutionair*.

België en Holland in het bewustzijn van Groen van Prinsterer.

Aanvankelijk pleitte Groen voor het voorkomen van een scheiding van de Nederlanden. Maar door de opstand in Brussel (augustus), de aftocht van het veldleger (september) en de instemming met de afscheiding van België door de regering (oktober) was hij zo ontmoedigd, dat hij zich neerlegde bij de nieuwe realiteit: "Het Rijk der Nederlanden is in tweeën gescheurd." In zijn ogen was het Zuiden overgeleverd aan de revolutionaire liberalen en hij verwachtte dat de nieuwe staat België weldra door Frankrijk zou worden opgeslokt. Groen betreurde de scheuring ten zeerste, maar uiteindelijk zag hij de scheuring als een bittere noodzaak om revolutionaire ideeën buiten de deur te houden.

Naarmate de scheuring zich duidelijker aftekende nam het animo voor *Nederlandse Gedachten* af en in 1832 was Groen door gebrek aan geld en kopij genooddaakt om het tijdschrift op te heffen. Groen sloot het tijdschrift echter af met een reeks artikelen met de vraag: "Welke behoort de betrekking van België tot Holland te zijn?" Hierin ging hij ook in op de oorzaken van de scheuring. Hij was daarbij ook bereid de hand in de eigen (Hollandse) boezem steken door toe te geven, dat Noorderlingen *Hollands* en *Nederlands* teveel als synoniemen zagen. Hij zag ook in, dat het Verenigd Koninkrijk op verkeerde beginselen was gegrondvest, namelijk ten eerste op de wil van de reactionaire grootmachten, en ten tweede op liberale beginselen.

Door de scheuring van de Nederlanden voelde Groen van Prinsterer zich geografisch en geestelijk teruggeworpen in zijn thuisgewest: *het calvinistische Holland*. In zijn ogen waren de Zuidelijke Nederlanden overgeleverd aan de liberale revolutionairen, maar dienden de Noordelijke Nederlanden daarvoor te worden behoed. Hij zag Holland voortaan als een calvinistisch bolwerk, dat als een laatste verdediging moest worden beschermd tegen het oprukkende liberalisme. Groen van Prinsterer zou zich de rest van zijn loopbaan blijven inzetten voor Holland, Hervormde Kerk en Koning. De nationale idealen maakten dan ook spoedig plaats voor de diepreligieuze politieke overtuiging, waarmee hij bekend is geworden.

Drs Ruud Bruyns

Geraadpleegde literatuur:

R. Kuiper, 'Tot een voorbeeld zult gij blijven' Mr. G. Groen van Prinsterer (Amsterdam 2001).

INHOUD

INLEIDING. § 1 — 2

EERSTE GEDEELTE. Geschiedenis der Nederlanden vóór het Gemeenebest. 3 — 6.

EERSTE TIJDPERK. De vroegste tijden, tot op het Grafelijk Bewind

A. De Batavieren 7

B. De Volksverhuizing. — Franken en Friezen 8

C. De Evangelie-prediking

Willebrord en Bonifacius 9.

Christelijk geloof 10.

D. Het Frankische of Duitse Rijk

Bestuur der Frankische en Duitse Vorsten.

Noormannen en Denen 11.

TWEEDE TIJDPERK. Regering der Graven en Hertogen

EERSTE AFDELING. (Van de tiende eeuw tot 1428)

A. De Nederlanden in 't algemeen 12

Gelijksoortige ontwikkeling 13. Betrekking tot het Duitse Keizerrijk 14. Verbastering van het Evangelie 15. Leenstelsel 16. Landsheerlijk gezag 17. Hertogen, Graven en Bisschoppen 18. Geestelijkheid 19. Edelen 20. Slaven of lijfeigenen 21. steden 22 — 24. Staten of Stenden 25. De Kruistochten 26. Oorlogen 27. Inwendige verdeeldheden 28. Eenhoofdig gezag 29.

B. Afzonderlijke gewesten 30

Brabant 31. Vlaanderen 32. Gelderland 33. Friesland 34. Utrecht 35.

C. Holland 36 19

I. Huis van Holland (922 — 1299)

De Graven 37, 38. Bijgeloof 39. Aanmatiging van de Adel 40. Innerlijke twisten 41. Krijg tegen naburige Gewesten 42. Oorlogen buiten 's Lands 43. Einde van het Hollandse huis 44.

II. Huis van Henegouwen (1299 — 1345)

Jan II : Strijd met Vlaanderen 45. Willem III (de Goede) 46. Willem IV 47. Welvaart en pracht 48.

III. Huis van Beijeren (1345 — 1425)

Hoekse en Kabeljaauwse twisten 49. Margaretha en Willem V 50. Albrecht 51. Willem VI 52. Jan van Beijeren en Jacoba 53. Bbei van Holland en Zeeland 54.

TWEEDE AFDELING. (1428 — 1517)

Algemene Aanmerkingen 55 — 57.

Eenheid onder de Bourgondische en Oostenrijkse heerschappij 55. Landsheerlijk gezag 56. Invloed der Nederlanden 57,

IV. Huis van Bourgondie (1428 — 1482)

Macht der Hertogen 58. Nadrukkelijk bestuur 59. Met Engeland tegen Frankrijk 60. Invloed der Franse zeden 61. Filips van Bourgondië (de Goede) 62. Karel de Stoute 63. Maria en Maximiliaan van Oostenrijk 64.

V. Huis van Oostenrijk (1482 — 1581)

Overzicht 65. Filips de Schone, minderjarig 66. Eigen bestuur 67. Karel V 68.

Toestand der Nederlanden.

Ruimschoots gezegend 69. Zedenbederf 70. Bijgeloof 71 — 73. De gelovigen vervolgd 74. Uitvindingen en ontdekkingen 75. Schijnbare vastheid der Roomse Kerk 76.

TWEEDE GEDEELTE. Gemenebest der Verenigde Nederlanden (1517-1795) 49

Algemene Aanmerkingen. Nederlands herschepping 77, 78.

A. De Hervorming

Aard en wezen 79. Beroep op de H. Schrift 80. Vervolging 81. Evangelische Kerken 82.

B. Christelijk-gereformeerd beginsel

Hervormde Kerk 83. Betrekking op de Staat 84. Heersende Kerk 85. Puriteinse richting 85 a. Verdraagzaamheid 86.

C. De Republiek

Oorsprong 87. Miskenning van het Vorstelijk gezag 88, 89. Overgang tot het Gemenebest 90. Gevolgen 91. Staatseenheid onbestemd 92. Overmacht der steden 93. Stedelijke Regenten 94, 95. Aristocratische en Staats-Stadhouderlijke partij 96.

D. Verenigde Nederlanden

Omvang 97. Medewerking der Zuidelijke Gewesten 98. Hun verder lot 99.

E. Zee-Mogendheid Handelsstaat

Veerkracht ter zee 100. Koophandel 101.

F. Het Huis van Oranje-Nassau

Vroegere Geschiedenis van het Huis van Nassau 102. Het Prinsdom Oranje 103. Bestemming 104.

G. Het Geloof

Oorsprong der grootheid van de Republiek 105. Vruchten van het geloof 106. Afwijking en straf 107. — Verdeling der Geschiedenis naar geloof en ongeloof 108.

EERSTE TIJDPERK. Lijden. (1517 — 1565)

Martelaarschap 109. Voorlopers der Hervorming 110. Vervolging van het Evangelie 111, — Verdeling 112.

EERSTE AFDELING. (1517 — 1555), Karel V

Overzicht 113. Regering in de Nederlanden 114. Plakkaten tegen de Hervorming 115. Afstand 116.

TWEEDE AFDELING, (1555 — 1568). Filips II

Karakter en bedrijf 117. — Verdeling 118.

A. (1555 — 1559)

Moeilijke omstandigheden 119. Vrede met Frankrijk en vertrek 120.

B. (1559 — 1565)

Drijfveren tot wederstand 121. Margaretha van Parma, Granvelle, en de Prins van Oranje 122. Verdeeldheid en botsing 123.

C. (1566 — 1568)

Verbond der Edelen 124. Opkomst der Gereformeerden 124 a. Beeldenstorm 125. Vertrek van de Prins en komst van Alva 126.

TWEEDE TIJDPERK. Strijd. (1568 — 1648)

Tachtigjarige Krijg 127. Afkeer van vreemde overheersing 128. Privilegiën 129. Gehechtheid aan de monarchale vorm 130. Worsteling om de Godsdienst 131, Der Gereformeerden eis 132. Heersende Kerk 133, 134. Republiek 135. Stedelijke Aristocratie 136. Bloei van het Gemenebest 137. Invloed op Europa 138. — Verdeling 139.

EERSTE AFDELING, (1568-1584). Willem I

De Nederlanden, strijdperk der Hervorming 140. Alleen tegen Spanje 14.1. Overgang tot een Gemenebest 142. Gebrek aan eenheid 143. Overmacht van Holland 144. Stedelijke Overheden 145. De Gereformeerde Kerk 146. Willem I 147, Zijne broeders 148. Betrekkingen buiten 's Lands 149. Handhaving van recht en billijkheid 150. Doel en plan 151. Nationalisering van de weerstand 151 a. Belangeloosheid 152. Standvastigheid en volharding 153. Geloof 154. Roeping 155. — Verdeling 156.

A. (1568 — 1572)

Schrikbewind van Alva 157. Tegenstand van de Prins 158. Eerste Veldtocht 159. Watergeuzen 160. Overrompeling van de Briel; tweede Veldtocht 161.

B. (1572 — 1576) Strijd in Holland en Zeeland 162. De Stadhouder met de Staten 163. Verdedigingsmiddelen 164. Beleg van Haarlem 165. Beleg van Alkmaar; slag op de Mookerhei 166. Beleg van Leiden 167.

C. (1576 — 1579) Vereniging der Nederlandsche Gewesten. 's Prinsen staatsbeleid 169, 170. Hulpbetoon der Mogendheden 171. — Verdeling 172.

I. Pacificatie van Gent. Oorlogsverklaring 119 Algemeen Verbond 173, 174. Don Juan 175. Unie van Brussel en Eeuwig Edict 175. e. Namen verrast 176. Krijg ontstoken door de Prins 177.

II. Oorlog. Voortgang der Hervorming. Tweedracht 178. Matthias 179. Anjou 180. Casimir 181.

III. Religie-krijg. Schepping der Gewesten. Ultra-Gereformeerden 182. Unie van Utrecht 183.

D. (1569 — 1584)

Hachelijke toestand van de Prins 184. Verwijten tegen de Prins 185. Aanvankelijke bevrediging der Waalse Gewesten 186. Spanning tussen Rooms en Hervormden 187. Afzwering van Filips 188. Anjou Soeverein 189. Verademing 190. Trouweloosheid van Anjou 191. Opdracht der Graaflijkheid aan de Prins 192. Voortgang der Spaanse wapenen 193. Dood van Willen 1194. Vooruitzicht 195.

TWEEDE AFDELING. (1584 — 1625). Maurits

Republiek 196. Overmacht van Holland 197. Stedelijke Regenten 198. De Gereformeerde Kerk 199. Voorspoed 200. Driemanschap 200 a. Maurits 201. Willem-Lodewijk 202. Oldenbarnevelt 203. — Verdeling 204.

A. (1584 — 1585) Verslagenheid 205. Aanbod der Soevereiniteit aan Frankrijk 206. Voortgang der Spaanse wapenen 207. Verbond met Engeland 208. Staten van Holland 209.

B. (1585 — 1587). Bestuur van Leicester. Overgang naar de Republiek 210. Leicesters stand- en steunpunt 210 re. Zijne persoonlijkheid 211. Twee partijen beide ter goeder trouw 212. --- Verdeling 213.

I. (Dec. 1585 — Dec. 1586) Leicesters gezag 214. Politiek der Staten van Holland 214 a. Argwaan van weerskanten 215. Leicester naar Engeland 215 a.

II. (Dec. 1586 — Juli 1587) Staten van Holland 216. Geschil over de Soevereiniteit 217. Schijnbare verzoening 218.

III. (Juli 1587 -Dec. 1587) Vernieuwde geschillen 219. Jammerlijke toestand 219 a. Leicester, radeloos, vertrekt 220.

C. (1588 — 1609) Voortzetting van de Krijg. Aristocratisch beheer 221. Staten-Generaal 221 a. Provinciale Staten 222. Stedelijke vroedschappen 223. Hervormde Kerk 224. De Stadhouder 225. Stadhouder en Staten 226.

I. (1588 — 1598) Leicesters afstand 227. Vredehandel en onoverwinnelijke vloot 228. Maurits optreden 229 Voorspoed 229 a. Weg naar Oost-Indië gebaad 229 b. Frankrijk sluit vrede met Spanje 229 e.

II. (1598--1607) Zege hij Nieuwpoort 230. Beleg van Ostende 231.O.-Indische Compagnie 232.

III. 1607 — 1609) Verdeeldheid over het al dan niet voortzetten van de krijg 233. Vredehandel 234, 235, 236. Gebrekkige regeringsvorm 237.

D. (1609 — 1621). Twaalfjarig-bestand. Religietwist 238. Leer der verkiezing 239. Afwijkingen in de Nederlandse Hervormde Kerk 240. Formulieren van enigheid 241. Toetsing aan Gods Woord 242. Het geschil op politieke bodem gebracht 243. De Staten verlangen overwicht voor de Magistraat 244. Ondermijning der Hervormde leer 245. De rechten der burgerij en der Unie miskend 245 a, 246. Doel van Oldenbarnevelt 247. Tegenstand van Maurits 248. — De vrede zelden gestoord 248 a. Verdeling 249.

I. (1609 — 1616) Begin der twisten 250. Remonstranten 251. Tussenkost der Staten van Holland 252. De Remonstranten gesterkt 253. De Gereformeerden vervolgd 254. Krijgszaken 255.

II. (1616--1618) De Gereformeerden als oproerigen gestraft 256. Door Maurits beschermd 257. Volharding der Stedelijke Regenten 258. Willem Lodewijk en Maurits tevergeefs op schikking bedacht 258 a. Scherpe Resolutie 259. Waardgelders. 260.

III. (1618 — 1619) Tussenkost der Generale Staten 261. Krachtige maatregelen 262. Oldenbarnevelt ter dood veroordeeld 263. Nationale Synode 264. 265. Staatsregeling 266. De Republiek beschermd 267. Gevolgen van het Bestand 268.

E. (1621 — 1625). Hernieuwing van de Krijg. Hachelijke toestand 269. Maurits oorlogsbedrijf 269 a. Onbaatzuchtigheid 270.

DERDE AFDELING. (1625 — 1648). Frederik Hendrik

Frederik-Hendrik 271. Duitse 30 jarige Religiekrijg 272. De Republiek rekt mee in de strijd voor gewetensvrijheid en politiek evenwicht 272 a. Betrekking op Frankrijk en Zweden 273. Richelieu 273 a. Welvaart 274. De Hervormde Kerk 275. De Staten van Holland 276. Frederik-Hendriks weifelend overleg 277. Verdeling 278,

A. (1625 — 1629)

Dreigende houding van het Rooms Catholisme 279. Voordelen in de krijg 279 a. Frederik-Hendrik overheellend naar arminiaansgezindheid 280. De Republiek door een Spaansch-Oostenrijkse leger bijkans overheerd 281.

B. (1629 — 1635)

Gustaaf-Adolf 282. Vermeestering van Maastricht 282 a. Tractaat met Frankrijk ter verdeling van de Spaanse Nederlanden 282 b.

C. (1635 — 1642) Verbond met Frankrijk 283. Slapheid in de oorlog te lande 283 a. Voorspoed ter zee 284. Overwicht van Holland en van Amsterdam 285. Huwelijk van Willem II met een Engelse Vorstin 285 a. Vernedering van het Spaans-Oostenrijkse Huis 285 b.

D. (1642 — 1648) Frankrijk wordt overmachtig 286. Wens naar vrede 186 a. Vrede van Westfalen 286 b. Luister der Republiek 287. Letterkunde, Wetenschappen en Schoone Kunsten 288. Weelde en pracht 289. Zegenrijk einde van de strijd 290. Vooruitzicht 291.

DERDE TIJDPERK. Bloei. (1648--1713)

Schitterend tijdperk 292. Deelgenootschap in de Europese politiek 293, Protestantse Staat 294. Stelsel van evenwicht 295. Frankrijks overmacht 296. Strijd om België 297. Allianties 298. Regeringsvorm 299. Stedelijke Aristocratie 300. De Gereformeerde Kerk 301. Volkszeden 302. Welvaart en macht 303. Overspanning 304. - Verdeling 305.

EERSTE AFDELING. (1648-1650). Willem II

Stadhouderlijk gezag bedreigd 306. Fierheid en Staatsbeleid van Willem II 307. Met Frankrijk tegen Spanje in overleg 307 a. Sterkte der Hollandse burgeraristocratie 307 b. De Prins voor het recht der Unie 308. Holland dingt naar het meesterschap over de Republiek 309. Welwillend voor het Engels Parlement 310. Spanning 310 a. Afdanking van krijgsvolk 311. Hollands drijven 312, 313. De Unie in gevaar 314. Dwangmiddelen tegen Holland 315, De Unie gehandhaafd 316. Uitzichten 317. Dood van Willem II, 318. Gevolgen 318 a.

TWEEDE AFDELING (1650 — 1672). Stadhouderloos Bestuur

Triomf der Staten van Holland 319. Oppermacht 320. Alliantie met de andere provinciën; dat is, dictatuur van de sterkste 321, 321 a. Afschaffing van het Stadhouderschap 322. Stedelijke Regenten 323. Alvermogen van Holland 324, 325. Gedwongen toestand 326. Misnoegen 327. Holland en de overige gewesten 328. Raadpensionaris 329. De Witt 330 — 332. Zijne diplomatie 333, 334. Persoonlijk beheer 335. Aristocratie 336, 337. De Hervormde Kerk 338. Volkszeden 339. -- Verdeling 340.

a. (Jan. — Aug. 1651). De Grote Vergadering

Hollands inzichten 341. Houding der Provinciën 342. Geen Kapitein-Generaal der Unie en geen Stadhouder meer 343. Unie, Religie en Militie 344. Holland zegeviert 345.

b. (1651 — 1660) Bezwaren en voorrechten van het Bewind 346, 347. Misnoegen der Stadhoudersgezinden 347 a. Oorlog tegen Engeland 348. Zeeslagen 349. Vrede 350. Acte van Seclusie 351. Stadhouderloos Bewind bevestigd 352. Twisten met Engeland en Frankrijk 353. Krijg in het Noorden 354. Munster 355.

c. (1660 — 1672) Verhouding tot Engeland en Frankrijk 356, 357. Inwendige gesteldheid 358. Inzichten van de Witt 359. Houding van Holland 360. Onderhandeling met Frankrijk over België 361. Tweede Oorlog tegen Engeland 362. Hachelijke toestand 363. Vrede van Breda 364. Eeuwig Edict 365. Inval der Fransen in België 366. Triple Alliantie 367. — Schijnbare triomf 368. Wezenlijk gevaar 369. Samenspanning tegen het Gemeenebest 370. Inwendige verdeeldheid 371. Mistrouwen tegen de Witt 372. Vijandschap van Lodewijk XIV 373. Verwaarlozing der vereiste voorzorgen 374. Droevige vruchten van het Stadhouderloos Bewind 375. Oranje hersteld 376.

DERDE AFDELING. (1672 — 1702) Willem III

Strijd tegen Frankrijk 377 — 379. Willem III 380. Zijne gemalin Maria 381. Veldheer 382. Staatsman 383 — 388. Oppositie in de Republiek 389. Fagel 390. Zelfopoffering van de Prins 391. Welvaart der Republiek 392. Verval van beginselen en zeden 393. Letterkunde, wetenschappen en schone kunsten 394. — Verdeling 395.

A. (1672 — 1674)

Verheffing van Willem III 396. — Verdeling 397.

I. (Maart — Juli 1672)

De Republiek scheen onredbaar 398. Frankrijk en Engeland zaamgespannen 398 a. Het land bijkans overheerd 399. Verslagenheid 400. Fransgezindheid der Regenten 401. Verontwaardiging der burgerij 402. De Prins van Oranje 403. Lafhartigheid der Staatsgezinden 404. De Natie en de Oranjevlag 405.

II. (Juli 1672 — Januari 1673)

Het Eeuwig Edict vernietigd 406. De aristocratie niet bedwongen 407. Moedig besluit 408. Wederstand 409. Verandering der Regeringen 410, 411. Oorlogsfeiten 412.

III. (Januari 1673-Februari 1674) Hachelijke toestand 413. Verdiensten der zeemacht 414.. Vrede van Westminster 415.

B. (1674 — 1678) Algemene krijg 416. Inspanning ter zee en te land 416 a. Oorlogstoneel in België overgebracht 417. Tegenwerking der Staatsgezinden 418, 419. Vrede van Nijmegen 420 — 423.

C. (1678 — 1688) Droevige toestand 424. Verhouding van Willem III tot Engeland 424 a. Geweldenarijen van Lodewijk XIV 425, 426. Geschillen van de Prins met Amsterdam 427. Twintigjarige wapenstilstand 428. Ommekeer 429. Herroeping van het Edict van Nantes 430. Jacobus II 431. Alliantie van Augsburg 432. Jacobus II Rooms- en Fransgezindheid 433. Omwenteling van 1688. 434--436.

D. (1689 — 1697). Tweede oorlog tegen Frankrijk

Belang der omwenteling van 1688 voor Nederland 437. Invloed op de binnenlandse toestand 438. Betrekking op Groot-Brittannië 439. Woelingen der Staatsgezinden 439 a. Heinsius 440. Bestier der Alliantie zeer bezwaarlijk 441. In Engeland weinig gestadigheid en veerkracht 441 a. In Duitsland tweedracht en vadsigheid 441 b. — Verdeling 442.

I. (1689 — 1692) Zegepraal aan de Boyne 443, Geschillen met Amsterdam 444. Zee-slag bij La Hogue 445.

II. (1692 — 1695; Slag bij Steenkerke 446. Moeilijkheden binnen 's Lands 447. Krijgsgebeurtenissen 448.

III. (1695 — 1697) Wens naar vrede 449. Behoeftte aan vrede 450. Onderhandeling begonnen 451. Vrede van Rijswijk 452.

E. (1697 — 1702) Wankelbaarheid van de vrede 453. Voorzorgen in de Republiek 454. Zorgeloosheid der Bondgenoten 455. Verdelings-tractaat 456. Uit noodzaak 456 a. Vrede in het Oosten en Noorden van Europa 457. Het Spaanse Testament door Lodewijk XIV aanvaard 458--460. Gevaar der Republiek 461, 462. Onderhandelingen 463. De groote Alliantie gesloten 464. Onvermijdelijkheid van de krijg 465. Willem III sterft 466, 467.

VIERDE AFDELING (1702 -1713). Tweede Stadhouderloos Bestuur

Spaansche Successie-krijg

Wat aan de Franse heerszucht perken gesteld heeft 468. Invloed van Willem III 469. Aandeel der Republiek 470. Stadhouderloosheid 471. Inwendige verdeeldheden 472. Gemis van het stadhouderlijk gezag 473. De staatkunde van Willem III overleeft hem 474. Betrekking op Engeland 475. Bondgenootschap 476 — 477. Vredelievendheid 478. Hollands invloed 479. Johan Willem Friso 480. Aanvankelijk verval 481. Vooruitzichten 482. — Verdeling 483.

A. (1702 — 1706)

Luisterrijke zegepralen 484 Bewegingen binnen 's Lands 485, 486, Veldtocht van 1702, 487. Veldtocht van 1703 — 1706, 488, 489.

B. (1706 — 1710)

Vredelievende staatkunde 490, 491. Binnenlandse verdeeldheden 492, Veldtochten van 1707 en 1708, 493. Holland wenst vrede 495. Onderhandelingen 496, 497. Veldtocht van 1709, 498. Onderhandeling te Geertruidenberg 499.

C. (1710 -1713)

Verandering in Engeland 500, 501. Veldtocht van 1710, 502. Gebeurtenissen in 1711, 503. Verraad van Engeland 504. Slag bij Denain 505. Vrede van Utrecht 506. Uitkomsten 507. Glans der Republiek 508. Naderend verval 509. Bestuur 510. Volksgeest 511. Vooruitzicht 512.

VIERDE TIJDPERK. Afval. (1713 — 1795)

Voortekenen van verval 513. Opkomst van machtige Rijken 514. Zelfvernederling 515. Kleingeestigheid 516. Overmacht der vroedschappen 517. Vrede bovenal! 518. Nadelen der onzijdigheid 519. Oligarchie 520. Machteloosheid van het Stadhouderlijk bewind 521. Zedenbederf 522. Verbastering der Kerk 523. Ongeloofs-theoriën 524. Filantropie, in verband met Hervorming en vrijheidszin 525 — 527. Toepassing op de Staat 528. -- Verdeling 529.

EERSTE AFDELING. (1713 — 1747) Stadhouderloos Tijdperk

Onbeduidendheid der Republiek 530. Verwarring van het inwendig beheer 531. Patricische familiën 532. Onbeperkte macht der Regenten 533. Willem Karel Hendrik Friso, 534. Kleingeestige en heilloze staatkunde 535 — 539. Gunstige omstandigheden 540. Welvaart 541. Hervormde Kerk 542. Fransgezindheid 543. Letterkunde, Schone Kunsten en Wetenschappen 544. Staatslieden 545. Behoeftte aan een ander bewind 546. -- Verdeling 547.

A. (1713 — 1727) Zorgelijke toestand 548. Toenadering tot Engeland en Frankrijk 549, 550. Zaken van het Noorden 551. Krachteloosheid van het Algemeen Bewind in de Republiek 552. Buitengewone Vergadering 553, 553a, 554. Spanje bedwongen 555. Strijd met de Algerijnen 556. Oprichting der Oost- en West-Indische Maatschappij te Gistende 557. Verbond van Hanover 558. Preliminaircn van Parijs 559. De Prins van Oranje 560.

B. (1727 — 1740) Van Slingelandt 561. Verbond van Seville 562. Tractaat van Weenen 563. Poolse successiekrijg 564. Onzijdigheid der Oostenrijkse Nederlanden 565. Vernedering van Oostenrijk 566. Vrede 567. De Prins van Oranje 568. Vooruitzicht 569.

C. (1740 — 1747). Oostenrijkse successiekrijg

Samenzwering tegen Oostenrijk 570. Spanning in de Republiek 571, 572. Beraadslaging 573. Hulpbetoon 574. Schandelijk krijgvoeren 575. België overrompeld 576, 577, Verguizing van de Prins van Oranje 578. Nederlaag bij Fontenoi 579, België overheerd 580. Onderhandelingen te Breda 581. De Republiek aangevallen 582. Het Stadhouderschap hersteld 583. Uitkomsten van liet tweede Stadhoudersloos bestuur 584.

TWEEDE AFDELING. (1747 — 1795). Stadhoudcrlijk Bewind

Revolutionair tijdvak 585. Voortwerking van het staatsbederf 586. Fransgezindheid 587, 588. Opkomst van het ongeloof (589, 590), als verzoening van openbaring en wijsbegeerte 591 — 594. Volkssoevereiniteit 595, Toepassing op Nederland 596, 597. Vooruitzicht 598, 599. — Verdeling 600.

A. (1747 — 1778). Algemeen wording der Revolutiebegrippen Bloei en bederf 601. Afneming 602. Machteloosheid van het stadhoudcrlijk bewind 603. Suprematie van Amsterdam 604. Zorgeloosheid 605. Het stelsel van Evenwicht vervallen 606. Vijandschap tegen Engeland 607, 608. Invloed van Frankrijk 609. Werking der revolutionaire wijsbegeerte 610 — 614. — Verdeling 615.

I. (1747 — 1751). Willem IV

Bezwaren 616, 617. Gunstige omstandigheden 618. Willem IV 619 — 621. Staatshervorming mislukt 622 — 625.

a. April 1747 — April 1748

Verheffing van Oranje 626. Maatregelen van weerstand onbeduidend 627, 628. Misnoegen 629, 630. Krijg 631. Preliminaircn te Aken 632.

b. April 1748 — April 1749

Volksberoering 633. Onvoldaanheid over de Prins 634. Afschaffing der pachten 635. Beroerten te Amsterdam 636, 637. Vrede van Aken 638. Woelingen der Regenten 639.

c. April 1749 — October 1751

Ontslag van Gilles 640. Hervorming van het financiewezen 641, Buitenslands weinig sympathie 642. De Hertog van Brunswijk 643. Dood van Willem IV 644.

II. (1751 — 1759). De Gouvernante

Staatkunde van Prinses Anna 645 — 648. Plan der Aristocratie 649, 650.

a. (1751 — 1756)

Poging tot regeling der geldmiddelen 651. Opbeuring van handel en nijverheid; regelen der voogdij 652. Buitenlandse zaken 653. Pogingen der Staatsgezinden 654.

b. (1756 — 1759)

De Zevenjarige krijg 655. Gewapende onzijdigheid wenselijk 656, 657. Partijdigheid voor Frankrijk 658, 659. Deerniswaardige toestand der Prinses 660. Uitkomsten 661. Oorlog van

Frankrijk en Engeland 662. D'Affry 663. Toegeeflijkheid der Republiek 664, 665. Verbond van Oostenrijk met Frankrijk' 666. Twist met Engeland 667. Weerloosheid 668. Aanmatiging van Frankrijk 669. Verzuim van zich te versterken 670. Verwijten aan de Prinses 671 — 673. Haar overlijden 674.

III. (1759 — 1766). De voorgedij

Regeling 675. Invloed van de Hertog van Brunswijk 676. Omzichtigheid der Staatsgezinden 677, 678. Hun overmacht en slapheid 679, 680. Vrede 681, 682.

IV. (1766 — 1772). Willem V

Willem V 683. De Hertog van Bronswijk 684. Acte van Consulentschap 685. Prinses Wilhelmina 686. Binnenlandse moeilijkheden 687. Allianties had de Republiek nauwelijks meer 688. Verzuim 689.

V. (1771--1778). Begin van onrust 542 Democratische en anarchieke begrippen 690. Spanning onder de Mogendheden 691. Noord-Amerika 692, 693. Beklag van Engeland 694. Voortdurend verzuim 695. Veldwinning der anti-stadhouderlijke partij 696.

B. 1778 — 1795). Aanvankelijke toepassing der Revolutie begrippen

Praktijk 697 — 697 b. Verknochtheid aan Frankrijk 698. Streven naar volksbewind 699. Kerk en verlichting 700. Maatschappijen 701. Letterkunde 702. Partijschappen 703 — 705. Frankrijk 705 a. Verdeling 706.

I. (1778 — 1787). Partijschappen en Burgerkrijg

Ramspoed 707. Stadhouder en Regenten 708, 709. Democraten 710 — 712. Verdeeldheden 713, Fransgezindheid 714. Verzet tegen de bovendrijvende fractie 715. Willem V 716, 716 a. Verbittering 717, 718. — Verdeling 719.

a. (1778--1780). Twisten niet Engeland

Twist 720, 721. Oorlog in Duitsland 722. Vredebreuk tussen Frankrijk en Groot-Brittanje 723. Moeilijke toestand 724. Fransgezinde partij 725. Amsterdam 726. Geschil over het leveren van grof schepstimmerhout 727, 728. Tussenkoms van Frankrijk 729, 730. Spanning met Engeland 731, 732. Gewapende Neutraliteit 733, 734. Vredebreuk 735.

b. (Dec. 1780 — Mei 1784). Oorlog tegen Engeland 575 Noodlottige krijg 736. Uitzicht op vrede, door Fransgezindheid verloren 737, 738. Zelfbegoocheling valt weg 739. Haat tegen de Stadhouder en de zijnen 740, 741. Doggersbank 742. Aanbod van vrede verworpen 743, 744. Franse beloften 745. Brest 746. Preliminieren en Vrede met Engeland 747, 748. Aanmatigingen der Patriotten 749, 750.

c. (Mei 1784 — Nov. 1785). Geschillen niet de Keizer

Democraten onweerstaanbaar 750 e. Eisen van Jozef II. 751. Onderhandelingen 752. Verguizing van de Stadhouder 753. Spanning tussen Aristocraten en Volksgezinden 754. Stad Utrecht 755. Vrede met de keizer 756. Alliantie met Frankrijk 757.

d. (1785 — 1787). Burgerkrijg

Frankrijk steunpunt der Patriotten 758. Hun toelag 758 a. Geen weerstand 758 b. Het volk Oranjegezind 758 e. Flauwheid van rechtsbewustzijn 758 d. Engelse Gezant 758 e. Scheuring der Patriotten

Weerstand in Zeeland en elders 759 rt. liet oog naar Engeland 759 b. Overmoed van Holland 760. Verbintenis der Democraten 761. Volksrechten 762. Opkomst der conservatieven 763. Utrecht 764. Eiburg en Hattem 765. Onverzoenbaarheid 766. Verdubbeling van democratische felheid 767. Gevecht aan de Vaart 738. Unie verbroken 769. Aanhouden der Prinses 769 a.. Misnoegen van Prinsessen 770. Omwenteling 771, 771e. Oranje 772.

II. (1787 — 1795). Raadpensionaris van de Spiegel

Merkwaardige jaren 773. Herstel 774. Geen verbetering 775. Verdeeldheden 776. Vasthouding aan de revolutiebeginsels 777. Franse omwenteling 778, 779. Natuurlijke

bondgenoten van rebellie 779 a. Houding der Mogendheden 780. Gevaar der Republiek 781. Van de Spiegel 782. -- Verdeling 783.

a. (Sept. 1787--Jan. 1793). Bezwaren in het Staatsbestuur. Onlusten in België. Omwenteling in Frankrijk

Bezwaren 784. Voorzieningen 785. Amnestie 786. Regeling van verschillende belangen 787, 788. Onrust in Europa 789. Ernstige onlusten in België 790. Nationale Vergadering te Parijs 791. België 792, 793. De Mogendheden werkeloos 794, 795. Oorlog der Franschen tegen Oostenrijk en Penissen 796, 797. België veroverd 798. Verdeeldheid in de Republiek 799. Straks tot oorlog gedwongen 800.

b. (1793 — 1795). Revolutiekrijg

Uit nood eensgezindheid 801. De Fransen verjaagd 802. Coalitie 803. De Republiek weinig in tel 804. Veldtocht in Vlaanderen 805. Schrikbewind in Frankrijk 806. Overmacht der Fransen 807. Wens naar vrede 808. Gronden van hoop 809. Weifeling van Pruisen 810. Veldtocht in 1794, 811. Afval van Oostenrijk 812. Val van het Schrikbewind 813. Minder beduchtheid voor de Fransen 814. Nederland aangerand 815. Door Engeland verlaten 816. Poging tot vrede 817, 818. Hopeloze toestand 819. Vertrek van Oranje 820.

De ommekeer werk en Factie 821, Van onafhankelijkheid geen spraak meer 821e. Afgeleefdheid van een staatswezen tegen de valse wijsbegeerte niet bestand 821h. Algemeenheid der dwaalbegrippen bij het toongevend deel der Natie 822, Blijde verwachting 822e. Het Evangelie rekent niet mei 822b.

DERDE GEDEELTE. Revolutie. (1795 — 1840)

De Revolutie 823. In het oordeel ook een zegen 824--826 a. rus God, niet onder God 827. Spoor der godverzaking 828. Radicalisme 829. Verschil enkel over de toepassing 830. Kiem van ontbinding 831. Volkssoevereiniteit 832. De revolutionaire Staat 833. Volksvertegenwoordiging 834. Illusie 835. Het Vaderlandse verdwijnt 836. De Kerk in en onder de Staat 837. Vijandschap tegen de Openbaring 838, De Hervormde Kerk 839. Nederland niet meer in tel 840. Frankrijk onweerstaanbaar 841. Het middenpunt der Europese lotwisseling te Parijs 842. Nederland door Franse sympathieën overmeesterd 843. Nationaliteit bij het volk bewaard 844. Gebrek aan burgerzin 845. De Staatsvorm geen oorzaak der ellende, maar het ter zij stellen van de christelijk historische grondslag 846, 846 a. Verdeling 847.

EERSTE AFDELING (1795 — 1813). Franse Heerschappij

848. Teleurstelling 849. Revolutionaire organisatie sterk door Franse bajonet 849 e. Zwakheid der Mogendheden van het Vasteland 850. Vijandschap tegen Engeland en der Franse vriendschap 851. Nederland aanhangsel van Frankrijk 852. Volksellende en zedenbederf 853. Gelijkestelling der Gezindheden 854. Afdrijven van de Hervormde Kerk met de stroom der eeuw 855. Ze laat haar taak overnemen door de Staat 855 a. Nut der verdrukking 856. Ook voor Oranje 857. Reactie 858. Algemene gehechtheid aan 1789. 859. Vaderlandse volksgezindheid 860. Verdeling 861.

A. (1795-1801). Revolutionaire woeling. De Bataafse Republiek

De omwenteling geen volksdaad, maar antinationaal 862. Af breken 862a. Huldebetoon aan het nieuwe Staatsrecht 863. Partijtriomf 864. Volksvergadering 865. Gematigden en consequenten 866. Unitarissen en Federalisten 867. Staatslieden 868. Staatseenheid en anti-jacobinisme 869. De Bataafse aan de Franse Republiek geassimileerd 869a, De tegenzin van het volk machteloos 870. Op contra-revolutie geen kans 871. Onderworpenheid aan een factie, zelve, in verhouding tot de buitenlander, slavin 872. Verdeling 873.

I. (1795 — 1796). Provisioneel Bewind

Jaar 1795 874. Franse driekleur 874a. Afschuw van het Jacobinisme 875, Uitplundering 876. Alliantie met Frankrijk tegen Engeland 877, 878. Oranjegezinden

machteloos 879. De gematigden, door Fransen steun, overmachtig 880, Eenheid en ondeelbaarheid 881. Centrale Vergadering 882, 883. Vooruitgang met trage tred 884. Zelf begoocheling 885.

II (1796--Jan. 1798). Nationale Vergadering (Maart 1796 — Sept.1797) Nationale Vergadering 886. De Unitarissen verdeeld 887. Volksopruiming 888. Organisatie 889. Staatseenheid 890. De Staatsregeling de Unitarissen ongevallig. Verworpen 891, 892. Tweede Nationale Vergadering. Nieuwe Verkiezingen 893. Overmacht van het Unitarisme 894, 895.

III. (Jan. 1798--Oct. 1801). Vertegenwoordigend Lichaam

Constituerend Lichaam 896. Geweldige maatregelen 897. Staatsregeling van 1798. 897 a. Eigendunkelijkheid 898. Doordrijving 899. Omwenteling van 12 Juni 900. Intermediair wetgevend lichaam 901. Amnestie 902, 903. Coalitie tegen Frankrijk 904. Woelingen der Radicalen 905. Landing in Noord-Holland 906. NAPOLEON, Consul 907. Het moderatisme normaal 908, 909. Reactie 910-912.

B. (1801 — 1813). Reactie

Orde 913. Volkssoevereiniteit belichaamd in het Gouvernement 914, 915. Autocratie 916, 917. Albemoeiing 918, 918 a. Onderworpenheid aan Frankrijk 919. Napoleon 920-922. Continentaal Systema 923. Vernedering en ellende 924. Nationaliteit 925. Algemeen Protestantisme 926. De strijd der partijen gesmoord 927, 928. — Verdeling 929.

I. (1801 — 1805). Het Staatsbewind 734 De Staatsregeling 930, 931. Vrede van Amiens 932. Alvermogen van Napoleon 933. Manifest van Engeland 934. Holland in deze zeeoorkrijg voor Napoleon dubbel waard 935, 935 a. Eenhoofdigheid naar Frans model 936, 937.

II. (1805 — 1806). De Raadpensionaris

Verbetering 938. Uitstel van erger 939. Schimmelpennincks uitzigt 939a. Medewerking wordt hem gaarne verleend 940. Doch de vrede bleef achter 940a. Austerlitz 941. Federatief-stelsel en Koning Lodewijk 942.

III. (1806-1810). Koningrijk Holland

Lodewijk Napoleon 943, 944. Beheer 945, 945a. Veldtocht tegen Pruisen 946, Veldtocht tegen Rusland 947. Continentaal stelsel 948. Staatsonvermogen 949. Oorlog in Spanje 950. Napoleons overmoed 950a. Veldtocht tegen Oostenrijk 951. De Engelsen in Zeeland 952. Ellende en uitgeputheid 953. Een deel des lands aan Frankrijk getrokken 954. Abdicatie des Konings 955.

IV. (1810-1813). De Keizer

Inlijving 956 — 957. Napoleon niet onbezorgd 958. Verdrukking 959. Onwil, wrok, weerspannigheid 960. Veldtocht tegen Rusland 961, 962. Veldtocht in Duitsland 963. Het begin van het einde 963a. Slag bij Leipzig 864. Oranje boven! 965, 966. Van Hogendorp 966e. Terugkeer op nationale grondslag 967. Nederland met Oranje hersteld 968. Slechts het éne nodige ontbrak; het besef van de verderfelijke der liberale theorie, waardoor men straks weder in hetzelfde spoor zou worden geleid 968a, 968b.

TWEEDE AFDELING. (1813-1840). Herboren Volksbestaan

Liberalisme 969, 970. Antirevolutionair staatsrecht 971, 972. Revolutionaire staatkunde 973 — 975. Representatieve regeringsvormen 976-978. Volkenrecht 979. Liberale begrippen in Nederland 980, 981. De Hervormde Kerk 982. Verval van zeden 983. Koning Willem 1 984. Algemene lauwheid 985. — Verdeling 986.

A. (1813-1830). Liberalisme

Strijd over de uitlegging der Constituties 987, 988. Berusting in Noord-Nederland 989. Onrust in Frankrijk 990. Vredelievendheid der diplomatie 991. Volksgeest 992. De Hervormde Kerk 993. Algemeen zelfbehagen 994. - Verdeling 995.

I. (1813 — 1815). De Verenigde-Nederlanden onder de Soevereine Vorst
Vrijheid 996. Nationaliteit 997. Liberalisme 998. Vrede van Parijs 999. Grondwet 1000. Vaderlandse richting 1001. Afwijking in liberalen zin 1002. De gewijzigde instellingen in werking 1003. Vereniging met België 1004.

II. (1815 — 1830). Koningrijk der Nederlanden

Wenselijkheid der samenvoeging 1005. Zwarigheden 1006. Onmisbaarheid der eerbiediging van historische en nationale rechten 1007-1010, Revolutionaire staatseenheid 1011-1014. Verwachtingen der liberale staatkunde 1015, 1016. -- Verdeling 1017.

(1815-1821). Opkomst

Vorming van het Rijk 1018. Napoleon in België 1019. Quatre-Bras en Waterloo 1020. Grondwet van 1815. 1021. Tegenkanting der Roomsche Geestelijkheid in België 1022. Algemene rust 1023. Financiën 1024. Strijd tussen Holland en België 1025. Woelingen in andere rijken 1026, 1027.

(1821 — 1827). Bloei

Verhouding tegenover Frankrijk 1028, 1029. Vorstelijke autocratie 1030. Nuttige ondernemingen 1031. Verordeningen van 1825, 1052, 1033. Voorbijgaande gunst der publieke opinie 1034.

(1827 — 1830). Ondergang

Revolutionaire voortgang in Frankrijk 1035. Behoedmiddelen voor het Nederlandsche Gouvernement 1036 — 1038. Liberale begrippen 1039. Onvermijdelijkheid ener Omwenteling 1040. Overleg der oppositie 1041. De Koning tegen de factie alleen 1042. Houding van Noord-Nederland 1043. Voortdoring van onrust 1044. Vrijheid in alles en voor allen 1045. Grieven 1046. Zitting der Staten-Generaal 1828 — 1829. 1047. Onstuimigheid der factie 1048, 1049. Zitting der Staten-Generaal 1829--1830 1050. — Boodschap van 11 December 1051. IJdele verwachting 1052. Het gevaar verdubbelt 1053. Concessies 1054. Omwenteling te Parijs 1055. Oploop te Brussel 1056.

B. (1830 — 1840). Conservatief stelsel

Behoud 1057. Frankrijk 1058. De Diplomatie 1059. Nederland tegenover België 1060 -1065. Inwendige toestand 1066-1070. Volksgeest 1071. Roomse Kerk 1072. Hervormde Kerk 1073-1075. — Verdeling 1076.

a. (Aug. 1880---Mei 1833). Strijd

Opstand 1077. Bedmiddelen 1078. Scheiding 1079, 1080. Te wapen! 1081. Conferentie 1082. Leopold van Saksen-Coburg 1083. Tiendaagse Veldtocht 1084, 1085, Vier en twintig Artikelen 1086. Citadel van Antwerpen 1087.

b. (Mei 1833 --April 1839) Status quo

Staking der onderhandelingen 1088. 1089. Onmogelijkheid der vol-harding 1090, 1091. Vrede met België 1092.

c. (April 1839 — Oct. 1840). Vrede

Spanning 1098. Behoeftte aan herziening der Grondwet 1094, 1095. Dubbele Kamer 1096, Abdicatie 1097, 1098.

Lot van Nederland met beleving of verzaking van het Evangelie overeenkomstig 1099. Het Gemenebest vrucht van het martelaarschap 1100. Rechtzinnigheid zonder geloof en liefde heeft naar godverloochening geleid 1101. De ondergang van de Republiek vrucht van het ongeloof 1102. Staatsrecht zonder godsdienstige grondslag heeft telkens dezelfde gevolgen

gehad 1103, 1104. De toekomst onzeker, maar verbonden met aanneming of verwerping van Gods Woord en Wet 1105.

Slot: 1840 — 1863

Met een cijfer zijn de aanhalingen getekend.

1. J. Mossha (Nederlands heldendaden te land).
2. DE JONGE.
3. KLUIT.
4. BILDERDIJK.
5. NIJHOFF.
6. BOR.
7. VAN METEREN.
8. BRANDT.
9. WAGENAAR.
10. VAN REIJD.
11. TRIGLAND.
12. VAN AITZEMA.
13. WILLEM I.
14. Graaf JOHAN VAN NASSAU.
15. OLDENBARNEVELT
16. JEANNIN.
17. A. VAN DER CAPELLEN.
18. VAN SLINGELANDT.
19. UYTENBOGAERT.
20. CARLETON.
21. Public Gebed.
22. Politieke Gronden van Holland en West-Friesland.
23. D' ES'IEADES (Lettres).
24. Brieven van DE WITT.
25. TEMPLE.
26. MIGNET (Négotiations relatives À la successpion d'Espagne).
27. MEIJER (Institutions judiciaires).
28. VALKENIER (Verward Europa).
29. D' AVAUX (Négotiations).
30. DALRYMPLE (Memoirs of Great Britain and Ireland).
31. BURNET (Memoires).
32. HALLAM (Constitutional History of England).
33. YPEY en DERMOUT (Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk).
34. COSTERUS (Nederlands vloek en zegen).
35. WITSIUS (Boet-predicatiën).
36. VAN KAMPEN.
37. DE LAMBERTY (Memoires paar Serrir à l'histoire du 18me siècle).
38. COXE (Memoire of Marlborough).
39. DE TORCY (Memoires)
40. Lord MAHON (Historg of England from the peace of Utrecht to the peace of Aix la

Chapelle).

41. COXE (Memoirs of SIR Robert Walpole).
42. COXE (Memoirs of Horatio Lord Walpole).
43. Lord CHESTERFIELD (Lettres).
44. ONNE ZWIER VAN hAREN.
45. COXE (Memoir of the Kings of Spain).
46. COXE (History of the House of Austria).
47. STUART (Vaderlandsche Historie).
48. SCHLÖZER (Herzog zu Braunschweig).
49. RENDORP (Memoriën over de Engelschen oorlog).
50. BOUWENS (Verslag aan mijne Committenten).
51. VAN DE SPIEGEL.
52. VAN DER AA (Geschiedenis van Willem V).
53. HARRIS (Introduction to the History of the Dutch Republic).
54. Vervolg op WAGENAAR
55. VON GENTZ.
56. LOUIS NAPOLEON (Documents historiques).
57. Roël. (Vervolg van het gebeurde in Holland, in 1809 en 1810).
58. KEMPER.
59. G. K. VAN HOGENDORP.
60. C. F. VAN MAANEN.
61. H. Bosscha (Nederlands verlossing).
62. SCHIOTEL (Kerkelijk Dordrecht).
63. W. BENTINCK (Zie BL. 543).
64. W. DE CLERCQ.
65. HEEREN (Handbuch des Europäischen Statensystems).
66. Aan het volk van Nederland.
67. Gedrag der Stadhoudersgezinden verdedigd.
68. De Post van de Nederrhijn.
69. Nederlandsche Jaarboeken.
70. WILLEM V
71. VAN ALPHEN.
72. BURK
73. ALISON (history of the French Revolution).
74. Mémoires tirés des papiers d'un homilie d'état.
75. PITT
76. Berliner Politisches Wochenblatt.
77. FEVÉE
78. ANCILCON.
79. VAN DER PALM.
80. SCHIIMMELPENNINCK.
81. P. VREDE.
82. VAN de BOSCH.
83. D. F. VAN ALPHEN (Over de geldleeninng ten behoeve der Oost-Indische Bezittingen).
84. VALCKENAER.
85. LOMBARD DE LANGRES (Gezant der Franschen bij de Bataafsche Republiek).
86. GUIZOT.
87. MACKINTOSI.
88. Koning WILLEM I.
89. VERSTOLK VAN SOELEN.

90. MAURITS.
91. WILLEM LODEWIJK.
92. AERSENS.
93. RANKE.
94. LOTHROP MOTLEY.
95. MACAULAY.
96. THORBECKE.
97. FRUIN.
98. BAKHUIZEN VAN de BRINK.
99. FAGEL.
100. FRANSE gezanten.
101. SPAHL.
102. DA COSTA.
103. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE.
104. BUSKEN HUET.
105. CHALMERS.
106. STEIN
107. VINET.
108. KRAYENHOFF.
109. TOCQUEVILLE.
110. BUYS
111. VON SYBEL.

Deze schijnbaar pretentieuze optelling is ontstaan uit de wens, om bij gecontroverseerde historische vraagstukken, te wijzen naar het steunpunt mijner uitspraak. Ook om aan beknoptheid dienstbaar te maken menig zinrijk woord, lichtstraal van echte kritiek. —

Drie voorbeelden.

1. Het Calvinisme de hoogste ontwikkelingsvorm van het godsdienstig-staatkundig beginsel der zestiende eeuw. (98)
2. Van de revolutie-geest (onverzoenlijken vijand van burger- en volkenstaat) onderscheide men de orde van zaken welke sedert en onder de revolutie heeft plaats gegrepen (96)
3. De Revolutie is de geest van verwerping van elk gezag (2 Thess. 2 v. 4.), in de Franse revolutie voor 't eerst als een heersend beginsel in de wereldgeschiedenis openbaar. (103).

VOORWOORD

Indien ik, bij de voltooiing van dit Handboek der Geschiedenis van het Vaderland, in bijzonderheden trad over het ideaal dat ik mij voorgesteld, over de arbeid die ik aan de verwezenlijking besteed heb, over het gevoel van onvoldaanheid, nu ik wat ik lever met hetgeen ik zou wensen geleverd te hebben, vergelijk: dan zou deze Voorrede een breedvoerigheid verkrijgen die ik, om meer dan één reden, als ongeraden en overtollig beschouw. Ik bepaal mij dus bij de opmerking, dat ik een levensschets van het Nederlandse Volk, in de grondtrekken van zijn menigvuldige lotwisselingen, bedoeld heb; dat de uitkomsten van een veeljarig, moeitevol en nauwgezet onderzoek en nadenken hier, zo beknopt mij doenlijk was, tezamen gebracht zijn; en dat de ervaring van de bezwaren van mijn taak mij telkens meer van het onvolledige en gebrekkige der uitvoering overtuigd heeft. Weshalve ik de terechtwijzing van deskundigen inroep en, ook om de aard en omvang van mijn onderneming, op welwillende toegeeflijkheid rekening maak.

Voorts zal een enkel woord genoeg zijn over het verband van dit Werk tot de vorderingen der wetenschap, tot het voorrecht dat mij, in onuitgegeven bescheiden, te beurt viel, en tot de openhartige en onpartijdige voordracht der beginsels die ik in Godsdienst en Staatskunde belijd.

Aan weinigen, vertrouw ik, is het onbekend dat voor de studie der Historie, ook van Nederland, de laatste tijden de aanvang bijkans van een nieuw leven geweest zijn. De openbaarmaking hier en elders van talloze en gewichtige stukken, zowel als het ophouden der alleen heerstelling van vooroordelen in een voormalige regeringsvorm geworteld, heeft aan het strenge meesterschap ener eenzijdige beschouwing een einde gemaakt, zodat de overtuiging algemeen is dat, ook voor de meest gangbare meningen, om voor goede munt gehouden te worden, een herkeuring vereist wordt. Met ijver is men aan dit grote werk ener meer onbevangen toetsing begonnen, en omtrent menige dwaling uit laster of overdrijving, oppervlakkigheid of bekrompenheid geboren, omtrent menige waarheid, die geloochend en onkenbaar gemaakt was, is het alreeds gelukt, in wederlegging en betoog, een vastheid van bewijsgrond, welke historische zekerheid geeft, te erlangen. Ik heb elders getracht met beknoptheid de oorzaken, de loop, en het onberekenbare nut dezer ommekeer te schetsen. Het zij thans genoeg te doen opmerken dat ik de gewijsden der wetenschap hier opgetekend en geconstateerd heb; en dat de zucht om de rijkdom der verkregen resultaten aan het geletterd en beschaafd Publiek over te brengen, mij tot het opnemen en, waar het mij bezwaarlijk viel, tot het torsen van die wellicht te onbedachtzaam opgenomen last aangespoord en gesterkt heeft.

Gaarne zou ik, op de uitnodiging van sommigen, met een doorlopende reeks van bewijsplaatsen de rechtmatigheid dezer afwijkingen van de voormalige zienswijze hebben gestaafd; doch nadere overweging van hun wens zal, geloof ik, hen overtuigen dat schijnbare tegemoetkoming zeer licht zou vallen, terwijl wezenlijke vervulling onder de onmogelijkheden behoort. Ik heb van een aantal Auteurs, doorgaans achtbare getuigen of bevoegde rechters, opgaaf gedaan. Het was, om, door een eerbiedwekkend gezag, de vooringenomenheid tegen stellingen, vreemd en ongehoord, te verzachten; het was vooral om mij van gepaste woorden die voor de hand lagen, te kunnen bedienen, en het zou mij daarbij niet moeilijk geweest zijn, uit het stof der *adversaria*, een onafzienbare rij van citaten te

voorschijn te brengen. Doch wat zou het baten, waar het om waardering der feiten, om beoordeling der karakters, om beslissing van ingewikkelde vraagstukken te doen is; welke bewijskracht zou hiervoor de, meeste overvloed van aanhalingen bezitten, zolang niet het gehele redebeleid, de werkzaamheid der kritiek in haar ganse omvang op het papier gebracht werd? Dikwerf heeft de navorsing en overpeinzing van hetgeen in weinige regels of woorden vervat is, mij vele uren en dagen gekost. De behoorlijke uiteenzetting der gronden waarop ik deze of gene uitspraak gedaan, waarop ik bij voorkeur deze of gene uitdrukking gebruikt heb, zou menigmaal een omslachtige verhandeling vereisen; en een soort van wetenschappelijke toelichting op het gehele Handboek, dat, ondanks mijn streven naar bekorting, tamelijk uitgebreid is, zou een aantal niet minder lijvige boekdelen moeten beslaan.

Dit zou, ware het nodig, nog meer kunnen blijken, wanneer men het menigvuldig gebruik dat ik van onbekende stukken gemaakt heb, in het oog houdt. Een iegelijk die met de invloed van de openbaarmaking der Archieven van het Huis van Oranje op de tijden van WILLEM I enigermate bekend is, zal licht kunnen bevroeden dat, ook voor later eeuw, de vrije toegang tot deze bron mij van onberekenbare nuttigheid geweest is. Dankbaar betuig ik dat, ofschoon zij niet ten allen tijde even mildelijk vloeit, er evenwel, onder Stadhouderslijk beheer, nauwelijks jaren aanwijsbaar zijn, waarvoor ik aan die Verzameling geen bijdrage ter opheldering en terechtwijzing ontleend heb.

Zo is het met een deel der gewichtige tijden waarin de Staatkunde van WILLEM III het Vaderland beschermd heeft. Zo is het, om nog een voorbeeld te kiezen, met een tijdvak hetwelk, minder om de onzekerheid der feiten, dan om de hartstochtelijkheid der wederzijdse voorstellingen, opheldering behoeft. Ik mag namelijk niet ontkennen dat, van 1747 tot 1795, in de hoofdpunten, het bestuur van WILLEM IV, het gedrag der Gouvernante, de houding der Republiek niet enkel tegen Frankrijk, maar ook tegen Groot-Britannië, mijne beschouwing meer dan gewoonlijk van de aangenomen meningen verschilt. En toch ben ik mijzelf bewust ook dit gedeelte van de weg niet met voorbarige en onbesuisde tred, maar met huivering en schoorvoetend afgelegd te hebben. Ik zou mij, waar zoveel tot omzichtigheid en aarzeling noopt, niet vermeten hebben een stellige toon te gebruiken, indien mij niet een schat van vertrouwelijke brieven had ten dienste gestaan; indien niet, in kritieke tijdsgewrichten, het bijwonen, dag voor dag, van de meest geheime beraadslagingen mij vergund geweest was. Doch waartoe verder nutteloze betuigingen verspild? Een volledige vrijbrief zal mij eerst dan worden verleend, wanneer, ten gevolge van een erfelijke onbekrompenheid in het Geslacht onzer Vorsten, de voortgezette uitgave der bescheiden waarin de wijsheid en de Vaderlandsliefde van hun Voorouders openbaar is, bij het aan de dag brengen mijner feilen, mij over t algemeen van de verdenking ener voorbarige en meesterachtige oordeelvelling, naar ik vertrouw, rechtvaardigen zal.

Mijn beginselen zijn, voor wie er belang in stellen mocht, uit andere Geschriften bekend. Zij kunnen allen teruggebracht worden tot de onvoorwaardelijke onderwerping aan de God, die Zich in de Heilige Schriften geopenbaard heeft. De gehele Geschiedenis leert mij dat er voor Overheid en Volk, buiten gemeenschappelijke eerbied voor de hoogste Wetgever, geen cement ter vereniging van vrijheid en gezag is. Zij leert mij dat de leus: *Er is geschreven!* alleen tegen het geweld der dwaalbegrippen een beproefd wapen in de hand geeft. Maar geen warmte eener geloofsovertuiging, die veeleer zachtmoedigheid en billijkheid gebiedt, heeft mij tot het gebruik van tweeërlei weegschaal verleid. Vrijmoedig zeg ik dat volkomen onpartijdigheid mijn doel was; al zou ik niet graag beweren dat ik ze altijd en in allen dele bereikt heb.

Indien evenwel een behendig wegcijferen der partijen tot onpartijdigheid vereist wordt, dan ben ik tot schuldbelijden niet ongezin. Velen, die zich wijs dunksen en Nederlanders heten,

zouden aan onze Historie, in het belang der eensgezindheid, een zuivering willen doen ondergaan; zodat elk verschil van politieke, althans van godsdienstige denkwijzen voorbijgezien en, met wijziging van de voormalige regel, enkel die waarheid waarop zij het merk der onschadelijkheid zouden gedrukt hebben, met voorzichtigheid medegedeeld werd. Verlangt men de redenen te kennen waarom ik aan dien liefelijke drang geen toegeeflijkheid betoond heb?

Omdat ik niet geleerd heb de invloed te ontkennen of te verkleinen van hetgeen in gebeurtenissen en handelingen de hoofdzaak geweest is; omdat ik niet begeer op feiten en personen een kleur, welke zij niet gehad hebben, te leggen; omdat ik geen vrijheid heb, ten gevalle van een vreesachtigheid die ik afkeur, de gedenkrollen van Nederland te plooiën en te verwringen; omdat ik weiger, met een pen die ik ter goeder trouw aan de waarheid gewijd heb, de leugen ten dienste te staan. Ik ben ongeezind, waar men om der Godsdienst wil onverzoenlijk geweest is, enkel op de twist over stoffelijke belangen te wijzen; ik verlang niet uit eergierigheid en baatzucht alleen daden te verklaren, waarbij het geloof, in menig opzicht, drijfveer en levensbeginsel geweest is. Deze weigering is niet op vooringenomenheid van eigen sympathieën gegrond. Om de verdiensten van het Huis van ORANJE of van een OLDENBARNEVELT en DE WITT te erkennen, behoeft men niet onder de Oranjegezinden of Patriotten te worden geteld. Evenzo, om het Christelijk of ook het Revolutionair element, waar het de Historie bezielde heeft, te doen aanschouwen, is het niet nodig dat men Christen of Jacobijn, het is genoeg dat men, met het karakter der tijden niet onbekend, aan waarheidsliefde en eerlijkheid getrouw zij.

Laat ons voor de gevolgen dezer plichtbetrachting niet bevreesd zijn. De bekendmaking van al wat, in daad en ook in bedoeling, gebeurd is, ziedaar de voorwaarde om uit de ervaring der mensheid wezenlijk nut te kunnen trekken. Menigeen zou, gelijk een Godsdienst, evenzo een Geschiedenis voor niemand aanstotelijk verlangen. Vergeten wij niet dat, in deze wereld van dwaling en bederf, met het ophouden der ergernis, de heilzame kracht, beide van Godsdienst en Historie, teloor gaat. Geen terugdeinzen voor de waarheid, omdat zij in de prikkel haar kenmerk, en tevens haar vermogen ter opwekking en ter genezing, behoudt.

Misschien bevreesdt het dat ik niet, gelijk eerst mijn voornemen was, de arbeid bij het jaar 1813 gestaakt heb. Ik zou, in meer dan één opzicht, gewenst hebben mij van verdere beschouwing te ontslaan. Doch, bij nader indenken, heb ik gemeend dat de weglating van een tijdvak bij uitnemendheid gewichtig, weinig met de behartiging van het doel dat ik mij voorgesteld heb, overeenkomen zou. Immers wordt in de spiegel der Historie de gelijkenis niet erkend, zoolang het verband der tegenwoordige omstandigheden met de vroegere gebeurtenissen miskend wordt; en de weerzin tegen beginselen voor wier verderfelijke uitwerkselen men siddert, baat niet, ten ware men in eigen dwalingen de gewijzigde voortzetting derzelfde begrippen en de even gevaarlijke kiem van soortgelijke jammeren ontdekt. Ook heeft in de laatste tijden de geweldige stroom der omwentelingen toestanden en feiten, waarvan men getuige en deelgenoot was, met zooveel spoed achterwaarts gedrongen dat het, meer wellicht dan in vroeger eeuw, mogelijk wordt bij de aanschouwelijkheid der kennis van de tijdgenoot de kalmte van het oordeel der nakomelingschap te voegen. desniettemin, terwijl ik de grenzen, door te ver gedreven angstvalligheid getrokken, te buiten gegaan ben, heb ik getracht op de perken door kiesheid voorgeschreven te letten. Ik heb mij, zoveel doenlijk, onthouden liet oordeel over personen te strijken. Veel heb ik weggelaten; veel dat ik niet weglaten mocht, aangeroerd met die terughouding welke bescheidenheid, eerbied en liefde gebiedt; enkel datgene onbewimpeld medegedeeld waardoor in de kronkelingen der revolutionaire lijn de eenheid van richting aan het licht gebracht werd. Ik

heb gewenst niets te verzwijgen wat nut stichten, niets te vernielden watodeloos ergeren zou.

Doch men voert mij wellicht te gemoet dat ik in het gehele werk mijn gevoelens, bepaaldelijk in de Godsdienst, op de voorgrond gesteld heb.

Voorzeker. Ik ben niet van oordeel dat verloochening of ontveinzen van beginsels een voorwaarde of een waarborg van een prijselijke en gewenste onpartijdigheid is. Ik heb overal gesproken op de toon van Christen en Protestant. Ik heb, met blijkbare belangstelling, doen zien dat, op de belijdenis van het Evangelie, de opkomst en bloei, op de verzaking van het Evangelie, de ondergang van Nederland gevolgd is. Ik heb met ingenomenheid opgetekend hoe de waarheid in CHRISTUS zich ook op Nederlandse bodem krachtig betoond heeft ter nederwerping van de sterkten, waarachter bijgeloof en ongeloof zich hadden verschanst, en hoe, ondanks moordzieke dweepzucht, in het bloed van martelaren en geloofshelden de grondslag gelegd is van een Republiek, klein in omvang en die straks voor eiken vijand scheen te moeten zwichten, en die echter haar vlag op alle zeeën wapperen, haar gezag, wijd en zijd, in alle wereldstreken eerbiedigen deed, en de aanzienlijkste Mogendheden in rijkdom, in vermogen, in beslissende invloed op het lot van Koningen en Volken, minstens geëvenaard heeft. Evenzo heb ik niet met onverschilligheid vermeld het te voorschijn treden der aardse wijsheid, toen de wijsheid, die van Boven is, veracht werd; de strekking van een verleidelijke leer, het betoverende van haar beloften, de dodelijkheid van haar vrucht, en de wijs waarop zij, langs wegen van rampspoed en lijden, ten laatste de bron van onmacht en niets beduidendheid voor de Staat, van verbastering voor de Kerk, en van ellende voor het beklagenswaardige Volk, slagtoffer der proefnemingen in Godsdienst en in Politiek, geweest is.

Zo ik dacht voor de warmte van mijn voordracht verontschuldiging te behoeven, ik zou die mogen ontkennen aan hetgeen thans in Staat en Kerk en maatschappelijke omgang gezien, en in de verdediging van allerlei stelsels of meningen gehoord wordt. De eigenaardige strekking van een Staatsrecht aan revolutiebegrippen ontleend, is reeds, voor zover de Godsdienst het raderwerk van menselijke inrichtingen belemmert, in tegenwerking van Evangelie en geloofsleven, genoeg openbaar; een Schriftgeleerdheid, welke de woorden Gods op de schaal van haar vernuft te licht schijnt bevonden te hebben, spreidt haar verloochening van onze grote God en Zaligmaker en van Zijne zoenverdiensten niet genoeg aanmatigende toon; de Kerk van Rome maakt van de verdeeldheden der Protestanten en van de miskennis der zuivere Bijbelwaarheid ijverig genoeg tot herstel van middeleeuwse afgoderijen gebruik; geen valselyk dusgenaamde Wetenschap, die zich verbeeldt op de baan der redenering de Godheid, ter voldoening aan de behoeften ook van hart en geweten, te zullen bereiken, heeft de aanval tegen de Openbaring met genoeg vermetelheid begonnen; de achteruitgang en het bederf waarover men, bij de meeste verscheidenheid van denkwijzen, met volkomen eenstemmigheid zich beklagt, doen naar redmiddelen met genoeg bekommernis uitzien, om aan een iegelyk, voor wier de kracht van het zwaard des Geestes niet, onbekend is, met dubbele levendigheid zijn verplichting te doen beseffen van, in de wapenrusting Gods, deel te nemen aan de strijd; van op elk gebied rekenschap te geven van zijn geloof; van getuigenis af te leggen met een aan deze drang der omstandigheden evenredigen nadruk en ijver; van, tegen ieder soort van rebellie, de oppermacht der woorden en wetten Gods te laten gelden; van de banier omhoog te houden van Hem, aan Wie alle macht gegeven is in Hemel en op aarde, en aan het belijden of verloochenen van Wie Europa, en Nederland meer bijzonder, een reeks van zegeningen te danken of een reeks van jammeren te wijten gehad heeft.

Evenwel, deze rechtvaardiging is overtollig; want tot hetgeen ik deed, was ik, om de aard zelf van mijn onderwerp, verplicht. Voorzeker het is mij, bij de bearbeiding ook van dit Werk, een

onwaardeerbaar voorrecht geweest, al is het met gestadige tekortkoming, met enige vrijmoedigheid echter, verkondiger van hetgeen ook mijn enige troost beide in leven en in sterven is, te mogen zijn. Daarom ook, daarom bovenal, dank ik Heere Die mij vergund heeft de eindpaal, welke, bij de verwachte en onverwachte bezwaren van de langdurige tocht, mij bijkans onbereikbaar toescheen te bereiken, en uit dit oogpunt bovenal bid ik om die zegen, zonder welke, ook in de wetenschap, omdat de Heere niet bouwt, de arbeider vruchteloos gebouwd heeft.

Maar hetgeen mij als Christen betaamt, zou ik, als beoefenaar der Historie, gehouden zijn geweest te verrichten. Ik heb de Geschiedenis niet tot voorspraak mijner zienswijze in de Godsdienst misbruikt. Ik heb mij niet van licht en schaduw met ongeoorloofd overleg en eenzijdige voorkeur bediend. Ik heb geen gezochte eenheid en gedwongen verband in de gebeurtenissen gelegd. Maar ik heb evenmin gemeend in een wetenschap, tot getuigenis geven aan de ganse waarheid bovenal geroepen, de hoogste waarheid ter zijde te mogen stellen.

Het is de kortzichtige sterveling niet vergund, in ijdele waan, de raadsbesluiten Gods vooruit te lopen en de sluier op te heffen die Hij over de geheimenissen van het wereldbestuur gelegd heeft. Maar het is de gelovige en ootmoedige Christen evenmin vergund het oog te sluiten voor de Lichtstralen waarin, bij de wonderen der historie, de glans Zijner volmaaktheden schittert. Dat de liefde en de rechtvaardigheid Gods zich aan de Natiën in de wegen Zijner Voorzienigheid niet onbetuigd liet; dat de lotgevallen van het Vaderland de kracht der toezegging : „Die Mij eren zal Ik eren.” hebben getoond en bevestigd, ook deze waarheden behoren uit de kring der gebeurde zaken waarin wij bij uitnemendheid voegen, niet te worden geweerd. Het zijn de doorlopende feiten, het merg en gebeente waardoor het gestel samenhang ent vastheid verkrijgt; de levensgeesten door wier adem het dode lichaam der Historie bezielde wordt.

Over deze waarheden en haar middenpunt, Christus, is het dat, van de beginne der tijden tot op de huidige dag, telkens onder veelsoortige vorm, verdeeldheid en strijd is. Verflauwen wij niet, omdat haar handhaving tegenkanting ontmoet. Het getuigen, niet het overtuigen, is de plicht waarvan de verantwoordelijkheid ons opgelegd is. Met het oog opwaarts valt dit getuigenis geven ligt. Te midden der beroeringen van menselijke wijsheid en menselijke driften steunen wij op Hem, door Wie, volgens het Profetisch woord, dat zeer vast is, de ontwikkeling van het lot der wereld naar die geduchte en heerlijke afloop geleid wordt, wanneer de Heer zelf de banier oprichten en de overmoed, ten hoogste top gestegen, teniet zal doen met de adem Zijns monds. Ook dat is Historie; de kern en de slotsom der Historie; de Geschiedenis der to-komst en der eeuwigheid: *haar kenbron licht in Gods Woord, haar zekerheid in Gods trouw, haar heerlijkheid in Gods liefde, haar aanschouwelijk betoog in blijde of rampzalige ervaring aan de overzijde van het graf.*

De eerste uitgaaf van het Handboek verscheen in 1846.

De tweede in 1852. Een herdruk.

Deze derde is een omwerking. Met gebruik van de vele en gewichtige tussentijds uitgekomen historische bronnen; daaronder de tweede Serie der *Archives de la Maison d' Orange-Nassau*. Aan deskundigen laat ik gaarne de waardering over van de arbeid daaraan besteed.

Evenwel het tijdvak van 1813-1840 bleef onveranderd. Wijziging zou niet veelbeduidend zijn geweest. Misschien vooral in liet uitwissen van elke spoor of schijn van ingenomenheid tegen de Belgen hebben bestaan.

Voortzetting tot 1863, eerst bedoeld en ondernomen, heb ik voorbarig gekeurd. Dubbel voorbarig en roekeloos wellicht in iemand die aan de strijd der beginsels, in de sfeer der wetenschap en der politiek, bijkans onafgebroken deel had.

Een beknopt woord over de loop der gebeurtenissen tot 1863 ontbreekt niet.

Evenmin een poging ter principiële kenschetsing van het revolutionaire tijdvak in zijn invloed op de godsdienstige en politieke, intellectuele en morele toestand van het Nederlandse volk (zie par. 823 — 847). Tot op de huidige dag.

December 1871.

INLEIDING

1. De GESCHIEDENIS, die geen voorwerp van ijdele nieuwsgierigheid mag zijn, is nuttig; omdat zij in de ervaring der voorgeslachten treffend onderricht geeft, en vooral omdat ze, bij het licht van het Evangelie, Gods almacht, wijsheid, rechtvaardigheid en genade in de lotgevallen van een zondig mensdom openbaart.

Ook op het pad der Historie, zij Gods Woord een lamp voor onze voet. Zonder de Heilige Schrift blijft de wereldgeschiedenis raadsel; door het geloof, weten wij haar inhoud en doel; de vervulling der Paradijsbelofte, de zegepraal van de Messias over de verleider. — Christus, gekomen om Zijn ziel te stellen tot een rantsoen voor velen, zal wederdromen om te oordelen de levenden en de doden. Aan de vorming, handhaving en verheerlijking Zijner Gemeente, zijn de lotgevallen van personen en Natiën, door alle geslachten en eeuwen, ondergeschikt. Het getuigenis van Christus is de *geest* der wereldhistorie, zowel als der Profetie.

2. De HISTORIE VAN HET VADERLAND is het verhaal van de wording, de ontwikkeling, het leven van het Nederlandse volk; als Natie door eigen afkomst, taal, Godsdienst en zeden gekenmerkt. Dit volksleven is bij uitnemendheid in DE REPUBLIEK DER VERENIGDE NEDERLANDEN openbaar.

Vaderland — het Land, waar onze Vaderen van oudsher gewoond, of later, als in een gewenste verblijfplaats, zich hebben gevestigd, De NEDERLANDEN; om hun ligging (Lage Landen) dus genoemd. — De VERENIGDE NEDERLANDEN (ook, naar het hoofdgewest, HOLLAND) zijn de zeven Provinciën. Gelderland Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Groningen; waarbij komt het landschap Drenthe en de Generaliteitslanden (thans Noord-Brabant en Limburg). — Deze Gewesten, bij uitnemendheid, ons Vaderland, hadden op het meer Zuidelijke Nederland, BELGIË, velerlei betrekking. — In België onderscheidt men de Waalse Gewesten, Henegouwen, Namen en Luik, waar verbastering van het Frans de volkstaal is, en de Duitse Landen, Brabant, Vlaanderen, Antwerpen en Luxemburg, de drie eerste vooral, door spraak en staalgenuotschap, aan de Noordelijke Nederlanden verwant.

De Nederlandse NATIE. — Wat is een Natie? een stam, of Geslacht, door vermenigvuldiging, en na ook vreemden opgenomen en niet zich vereenzelvigd te hebben, met behoud van eigenaardige trekken, allengs tot volk aangegroeid. — Haar afkomst? Utrechtse, Germaans — Haar taal? het Nederduits of Hollands; geen bedorven dialect, echt Duits; tak van de Teutoonse stam, in onderscheiden tongvallen, over Engeland, Zweden, Denemarken, en geheel Duitsland verbreid; een tak zuiver bewaarden eigenaardig ontwikkeld. — Haar Godsdienst? Het ware Christendom; tegenover de afgoderij der Heidenen en het wangeloof van Mohammed; later tegen de bijgelovigheden waardoor de Roomse Kerk van de belijdenis waarop ook zij eenmaal gevestigd werd, afweek.

3. De geschiedenis van Nederland is bij uitstek gewichtig. De HEERE heeft, in dit kleine en onaanzienlijke Land aan de golven ontwoekerd, grote dingen gedaan; voornamelijk nadat het, door het zuiver Evangelie bevoorrecht, als zelfstandige Mogendheid, tot toonbeeld van Zijn genade werd gesteld.

Meer bijzonder van deze landen kan worden gezegd: „God heeft ze gegrond. op de zeeën en gevestigd op de rivieren.” — In 1170 de Zuiderzee gevormd; in 1277, de Dollaert (om de

dolheid zijner golven) in 1421, de Biesbosch, waarbij 72 dorpen en vele luizende mensen zijn vergaan. — Bedijkingen en droogmakerijen; als de Purmer, de Beemster, de Wormer; alleen in Holland, van 1366 — 1645, meer dan 86.000 morgens land aldus gewonnen.

Bij de zegen van het Evangelie heeft God aardse zegeningen gevoegd. Dit geringe land is, door welvaart, rijkdom, macht en invloed, naast en hoven de grootste Mogendheden, verhoogd. — God heeft het gedaan: „Onzer vaderen arm heeft hun geen heil gegeven; maar Uw rechterhand, en Uw arm, en het lichts Uws aangezichts.” Hij verheerlijkt Zich „in het zwakke en het verachte der wereld, opdat geen vlees zou roemen voor Hem.” De geschiedenis van het Gemenebest is de bevestiging van de belofte: „*Zoekt eerst het Koninkrijk Gods en zijn gerechtigheid, en alle dingen zullen u toegeworpen worden. Welgelukzalig het volk wiens God de Heere is.*” — Dankbaarheid past hier, in plaats van zelfverheffing; want ook aan de Volken wordt gezegd: „Wie onderscheidt u? en wat hebt gij dat gij niet hebt ontvangen? en zo gij 't ook ontvangen hebt, wat roemt gij als, of gij 't niet ontvangen hadt? Zijt niet hooggevoelende, maar vreest.”

4. Dit werk bevat:

Eerst de zeer korte opgaaf der hoofdgebeurtenissen tot aan de Hervorming, een voorbericht; Daarna, de enigszins uitvoeriger schets der Geschiedenis van het VERENIGDE-NEDERLAND, gevormd om de vrije belijdenis der zaligmakende waarheid te beschermen tegen onderdrukking en, geweld; Eindelijk een overzicht van het revolutionaire tijdvak, na den ondergang van het Gemenebest, tot op onze tijd.

EERSTE GEDEELTE.

DE NEDERLANDEN VOOR HET GEMENEBEST.

5. Twee hoofdtijdperken.

Het eerste, welks begin in het duistere ligt, eindigt met de tiende eeuw, toen er een zweem van orde en van geregeld bestuur gezien werd. Het tweede bevat de regering der Graven en Hertogen, en heeft omtrent zes eeuwen geduurd.

De aanwijzing der voornaamste gebeurtenissen omvat ook de Zuidelijke Gewesten; omdat

- a. de Nederlanden, door gelijksoortigheid van oorsprong en lotgevallen, en somtijds door onderwerping aan hetzelfde gezag, in onderlinge betrekking hebben gestaan;
- b. in het Verenigd Nederland de kracht en het leven van het ganse Nederland overgebracht werd.

EERSTE TIJDPERK.

DE VROEGSTE TIJDEN, TOT OP HET GRAFELIJK BEWIND.

6. Van de aloude tijd is, door gebrek aan berichten en onzekerheid der overlevering, weinig bekend. Dit evenwel:

- A. Omstreeks het begin van onze jaartelling is Nederland gedeeltelijk door de Batavieren bewoond;
- B. Daarna is het door menigvuldige volksstammen overstroemd, die meestendeels verder afgezakt zijn;
- C. Het Evangelie is er reeds vroeg verkondigd;
- D. In de laatste eeuwen heeft het gestaan onder gezag en invloed van de Frankische en Duitse Keizers.

A. DE BATAVIEREN.

7. De BATAVIEREN waren een uit Duitsland verdreven volksstam. Noeste afgodendienaars, kenden zij geen hoger geluk of roem dan het oorlogvoeren; eerst tegen de Romeinen, tot behoud van onafhankelijkheid; daarna, ter handhaving van deze trotse meesters in hun onrechtmatige en wrede heerschappij.

Eiland van de Batavieren; hun woonplaats, in de omtrek der Betuwe. — Zij waren Heidenen, „zonder Christus, geen hoop hebbende en zonder God in de wereld;” weest, twistgierig, verslaafd aan drank en dobbelspel. De mensenooffers in tijden van gevaar, ter verzoening ener vertoornde Godheid, waren hun niet onbekend.

De ROMEINEN verbeteren de moerassige, met ondoordringbare bossen overdekte grond; werpen dijken op, maken vaarten, leggen wegen aan, bouwen kastelen en burchten, waarvan de overblijfselen lang hebben bestaan; de Drususgracht, Arentsburg bij Voorburg, het Huis te Britten bij Katwijk. Ook de Kerk te Oegstgeest rust waarschijnlijk op de grondslag van een Romeinse burcht. — Voor deze weldaden eisten zij dienstbetoon in bijna onophoudelijke krijg. De Batavieren streden moedig in de lijfwacht der Romeinse Keizers; doch menigerlei verdrukking werd oorzaak van een machtige volksopstand, onder Claudius Civilis, geëindigd met een voor de Batavieren voordelig verdrag.

B. DE VOLKSVERHUIZING.

8. In de vijfde eeuw, en reeds vroeger, werd het gebied der Romeinen door uit het Noorden opgedaagde volksstammen, uitvoerders der gerichten Gods, bedreigd, aangetast, ingenomen, overheerd. Dit was het lot ook der Nederlanden; zelfs de naam der Batavieren ging in de naam der FRANKEN en der VRIEZEN teniet.

Het ontbrak de Romeinen niet aan beleid, moed en volharding; de Gotische toen bekende wereld was door hen ten onder gebracht; eigenaardig had de Profeet Daniël de heerschappij dezer geweldenaars aangeduid als een Rijk van ijzer, hetgeen alles vermaalt en vergruist. Schitterende krijgsmanshoedanigheden waren met velerlei ondeugden gepaard; met onverzadelijke begeerte naar roem, macht, geld en zingenot; met onbarmhartig en diep bederf "zich uitgevende voor wijzen, waren zij dwaas geworden, vervuld zijnde met alle ongerechtigheid." Zij hadden Christus in Zijn discipelen, drie eeuwen, op de vreselijkste wijze vervolgd; vele duizenden waren, te Rome of op Romeins grondgebied, onthoofd, verbrand, gekruist, tot schouwspel en tijdverdrijf, door de wilde beesten verscheurd. — De Romeinen hadden de Profetieën tegen Jeruzalem vervuld; nu was voor hen de tijd der vergelding daar. Talloze scharen, uit het barre Noorden, stroomden naar de vruchtbare Zuiderstreken af. Ook thans gold de voorspelling: "God zal een banier opwerpen onder de Heidenen van ver; en Hij zal ze roepen van het einde der aarde, en ziet haastelijk, snellijk zullen zij aankomen." Het Rijk viel uiteen; de oppermachtige stad wier bevel over de ganse aarde uitgegaan was, werd meer dan eens geplunderd en verwoest. Hier te lande kwamen, behalve de Friezen en Franken velerlei volksstammen; de Saxen, Katten, Warnen; van waar misschien Sassenheim, Katwijk, Warmond. Waarschijnlijk reeds vroeger de Hunnen (in Drenthe en (Groningerland de hunnenbedden). — De stam der Batavieren verdween.

C. DE EVANGELIEPREDIKING.

9. Christelijke Zendingen kwamen reeds in de achtste eeuw, "mannen vol des geloofs en des Heiligen Geestes, en, die hun zielen overgegeven hadden voor de Naam van onze HEERE JEZUS CHRISTUS." —

Willibrord en Bonifacius zijn, door ijver en zelfopoffering, bekend. — Zo ging in de Nederlanden het licht op voor het volk dat in de duisternis wandelde en woonde in een land der schaduw des doods.

»Predikt het Evangelie aan alle creaturen," had de HEERE gezegd, „dezelve dopende en hun lerende onderhouden al wat Ik u geboden heb." De Apostelen en die door hun woord geloofden, "uitgegaan zijnde predikten overal en de HEERE wrocht mede en bevestigde het woord door tekenen die daarop volgden." — Het Evangelie had, na de meest geweldige tegenstand, op de Romeinen en op de overwinnaars der Romeinen, de zege behaald. De Barbaren riepen de Naam van CHRISTUS aan, en trachtten, in Gallië en Duitsland gevestigd, de kennis der waarheid te brengen ook buiten de grenzen van hun gebied.

In de eerste helft der zevende eeuw door Dagobert, opperheer der Franse Monarchie, een kerk of kapel te Utrecht gebouwd. Later Willibrord en Bonifacius uit Engeland herwaarts. De eerste (657 — 739) in Zeeland, te Utrecht en elders; sticht een kerk te Heilo in Noord-Holland. — Bonifacius (680 — 755), om zijn rusteloze arbeid aan de overzijde van de Rijn, de Apostel der Duitsers genoemd. De aard van zijn geloof en prediking is uit zijn brieven openbaar. „Bidt voor mij, opdat Hij die, hoog gezeten, op het lage neerziet, mij de zonden vergeve, en aldus mijn mond geopend worde om met vreugde het heerlijk Evangelie van Christus bekend te maken. Ondersteunt mij met uw gebeden; noch hij die plant is iets, noch

hij die nat maakt, maar God die de wasdom geeft. Wendt u tot het Lam Gods, dat de zonde der wereld heeft gedragen, opdat de harten der Heidenen door Hem mogen worden verlicht.” — “Mijn dierbaarsten,” dus sprak hij de bekeerlingen aan, “zo gij bekend hebt welke grote genade ons bewezen is door het lijden van Gods eniggeboren Zoon, volgt met te meer ijver Zijn voorschriften op; om niet door ongehoorzaamheid, ondankbaar voor zo groot een weldaad te zijn.” —

De zendelingen brachten aan de onbeschaafde volksstammen het letterschrift en richtten scholen op; ten einde men van kindsbeen af de Heilige Schriften zou weten, waarin de enige ware wijsheid ligt. De Bijbel werd in de volkstaal overgebracht; zo vertaalde Beda, een vroom en kundig geestelijke († 735), in Engeland het Evangelie van Johannes, en Bonifacius schreef: “richt uwe ganse aandacht op de Heilige Schrift; zoek hier de Goddelijke wijsheid, die kostelijker is dan goud. Wat toch kan, voor jeugd en grijsheid gewenster zijn, dan de wetenschap der Heilige Schrift, welke onze ziel, door alle stormen heen, zonder gevaar van schipbreuk, naar de hemelse vreugd der Engelen geleidt!” — En welke was de betrekking dezer Godvruchtige mannen op de kerkvoogd van Rome (zie 11a) en op het vorstelijk gezag? Zij werden door de invloed van de Paus, wiens oppertoezicht zij erkenden, ondersteund; maar reeds toen waren te Rome vele misbruiken in zwang, en deze veroordeelden zij. Bonifacius zelf zag de nadelige strekking hiervan aan de Opper-bisschop niet ernst onder het oog; de Heidenen meenden, wanneer zij iets van het slechte wat wij verbieden, te Rome zien doen, dat zulks door de Priesters toegelaten wordt; zij beschuldigen ons, zij ergeren zich, en onze prediking wordt tegengewerkt.”

Wat het hulpbetoon der Overheid betreft, de Christelijke Kerken werden tegen de aanvallen der Barbaren door de Frankische Vorsten beschermd; maar Bonifacius althans was geen voorstander van Evangelieprediking door geweld. Hij werd, in de dienst des FRIEZEN bij Dokkum door de heidense Friezen vermoord.

„Kinderen!” riep hij tot zijn metgezellen, „vecht niet; Gods woord verbiedt kwaad met kwaad te vergelden; de dag is gekomen naar welken ik lang uitgezien heb; hoopt op God; Hij zal uwe zielen redden,” — Een van zijn ijverige leerlingen was Gregorius, Abt van een klooster te Utrecht.

10. Het Evangelie, dat alleen wijs kan maken tot zaligheid, heeft ook de beloften des tegenwoordigen levens. De prediking van boete en bekering had weldadige invloed op samenleving en maatschappij. Door geloof en liefde werd, in de woeste akker, het zaad van beschaving, vrijheid en volksgeluk gelegd.

Zonder dit Licht der wereld, wat zou van de Noordse Barbaren, zonder dit Licht van de aarde, wat zou van de Romeinse wereld zijn geworden en van haar zedenbederf! Rechtstreeks of zijdelings, als gevolg der verkondiging van het Evangelie, verkreeg men, voor zwervend leven, vaste woning, dikwerf in de nabijheid van een Kerk; regelmatige ontginning der landerijen, onder voorgang en opzicht der Geestelijkheid; de slavernij en het lijfeigenschap werden vernietigd of aanmerkelijk verzacht; de bloeddorst en wraakgierigheid, in het afschaffen of regelen van de tweekamp en van soortgelijke overblijfsels der vroegere ruwheid, tegengewerkt; de vrouwen als mede-erfgenamen des eeuwigen levens behandeld; de verstrooide landzaten in steden samengebracht.

D. HET FRANKISCHE OF DUITSE RIJK.

11. De Nederlanden stonden, doorgaans en grotendeels, wel niet onder regelmatig bestuur, maar onder gezag of invloed der Frankische en Duitse Vorsten. Na de krachtige regering van Keizer Karel de Groote, werden zij door invallen der NOORMANNEN en DENEN verontrust en geteisterd. Aanzienlijke Edelen, met uitgestrekte grondbezittingen begiftigd, werden door

de Keizers met de verdediging der Landen belast; aldus is de Regering der GRAVEN en HERTOGEN ontstaan.

In 800, wederoprichting van het Westers Keizerrijk. Karel de Groote tot Keizer gekroond, door de Bisschop van Rome, die, met een soort van Kerkelijke steun in Italië begiftigd, en door een samenloop van omstandigheden begunstigd, zich groot gezag over de Christenheid aangematigd had. Karel bezocht de Nederlanden dikwijls; hield somtijds te Nijmegen verblijf; uitstekend door Godsvrucht, heldenmoed, wijsheid, vastheid van karakter, ijver om het Evangelie ook onder de Heidenen te brengen; waartoe hij wellicht te veel het zwaard heeft gebruikt. Aan de Geestelijkheid schreef hij: „Erkentelijk voor de talloze weldaden aan ons en aan onze onderdanen bewezen door de genade van Christus ons Koning, die ook de Koning onzer Volkeren is, overtuigd dat wij Hem zonder ophouden niet slechts niet woorden danken, maar op waardiger wijs verheerlijken moeten door de deugden en goede werken die Hij voorschrijft; verlangend dat Hij ons houde onder Zijn bescherming, ons, ons Volk, onze Staten; zo is het dat wij u uitnodigen alles aan te wenden om het volk Gods te brengen in de Evangelieweide, en om leraars en voorbeelden van plichtbetrachting te zijn.” Op Gods geboden gaf hij in zijn wetten acht.

In de negende eeuw de NOORMANNEN en DENEN, gelokt door wraakzucht over de ondersteuning aan verdreven Vorsten (Heriold en zijn broeders) verleend. Deze zeeschuimers vervulden met gehele zwermen de Oceaan, roofden en blaakten op de kusten, voeren de rivieren op, plunderden dorpen en steden, en trokken weder af, wanneer hunne roofzucht geen voedsel meer vond". Afgeslagen kwamen zij in verdubbelde menigte terug; in 889 een vloot niet 100.000 Noormannen voor de Maas. Wijk bij Duurstede (het verblijf door de Keizer aan de Deense Vorsten toegewezen) herhaaldelijk verbrand. — Ook deze rooftochten hebben de uitbreiding van het Evangelie bevorderd. In 853, toen de zendeling Ansharius in Zweden aanving Christus te belijden, rees een grijsaard in de vergadering op en zeide: „Hoort mij, Koning en Volk! van deze God is het niet onbekend dat Hij helpt die op Hem vertrouwen, en menigeen onder ons heeft het op zee en in andere gevaren erkend, Sommigen hebben zich, om deze leer, naar Dorestadt (Duurstede) begeven: waarom verreweg gezocht wat ons hier aangeboden wordt?”

TWEEDE TIJDPERK.

REGELING van de GRAVEN EN HERTOGEN.

12. Dit is een tijdperk van ruim 500 jaren. Met welks aanvang een enigszins geregelde samenleving begint, bevat twee Afdelingen; de een, tot aan de vereniging van de meeste Nederlanden onder de Bourgondische Vorsten, in 1428; de tweede en kortere van daar tot op de Hervorming, in 1517.

EERSTE AFDELING.

VAN DE TIENDE EEUW TOT 1428.

A. DE NEDERLANDEN IN 'T ALGEMEEN.

13. De Nederlandse Gewesten hebben in de Middeleeuwen, zonder met elkaar verbonden te zijn, gelijksoortige, hoewel niet steeds gelijktijdige, ontwikkeling gehad. Zij hadden dezelfde oorsprong; uit het Frankische Rijk. Zij werden allen tot de kennis van het Evangelie gebracht. Het Leenstelsel oefende invloed voor allen uit. Het Landsheerlijk gezag, de Geestelijkheid, de Adel, de onvrije bevolking, bestanddelen van volk en Staat, werden in aard en betrekking, door de opkomst van de steden en de invloed van de Stenden gewijzigd; ten gevolge van dezelfde of soortgelijke lotgevallen, van de Kruistochten, van de overige buitenlandse oorlogen, van de inwendige partijschap. De ziel van het Staatsleven was het Vorstelijk gezag, op velerlei wijs getemperd of beperkt.

14. De Nederlanden hadden allen tot de uitgestrekte heerschappij van Karel de Groote behoord. Bij de latere verdeling dezer ontzaglijke Monarchie werden zij, nagenoeg allen, onder het DUITSE KEIZERRIJK gebracht. De oppermacht van het Rijk werd steeds in de Nederlanden erkend; al was het niet mogelijk haar te doen gelden, toen de Landsheer machtiger werd.

De Hertogen van Neder- Lotharingen (Hertogen van Brabant) werden, in naam althans, buigen tijd, van 's Rijks wege, over de Graven en Heren in de Nederlanden gesteld. De verlegenheid van de Keizers door de langdurige twisten met de Paus (van de 11de tot de 13de eeuw), heeft veel toegebracht ter ontzenuwing van 's Rijks oppergezag. - Vlaanderen was leen van Frankrijk.

15. Het EVANGELIE, langzamerhand door velerlei dwaalbegrippen verwrongen, had aldus minder heilzame invloed. De naam van Christen was algemeen; de Geestelijkheid werd begunstigd; kerken en kloosters overdekten het land; maar het geloof in de enige Zaligmaker werd door bijgelovigheden verzwakt, zo niet vervangen; in plaats van de Heilige Schrift, werden, onder de titel van overleveringen en legenden, fabelen aan het volk geleerd. Rome, hoofdzetel van de Christenheid, gaf dikwerf het voorbeeld, niet van heiligmaking, maar van zedenbederf, niet van ootmoed, maar van heerszucht en geweld; ofschoon het aan vrijmoedige bestraffing dezer onchristelijke begrippen en handelingen niet ontbrak.

In de 10de en 11de eeuw zag men booswichten op de Pauselijke Stoel; ook raakte de Kerk onder keizerlijk gezag. Er kwam onder de vermaarde HILDEBRAND (Gregorius VII)

hervorming, wel is waar, maar niet naar het richtsnoer van de Heilige Schrift. Om de tucht te herstellen, wilde men strenger onthouding dan Gods Woord voorgeschreven had; om de Kerk uit dienstbaarheid te verheffen, eiste men voor haar de wereldheerschappij. — Het kloosterleven meer algemeen. Velerlei verenigingen van Monniken, oorspronkelijk gevormd om zich aan boete, overdenking, en nuttige werkzaamheid te wijden, weken spoedig af van die bestemming. -- De heiligen en de beelden van de heiligen vereerd. — De Godsdienst in uiterlijkheden gesteld.

Ook toen reeds protesteerden eerbiedwaardige mannen tegen dit verloochenen van Christus verdiensten, Bijv. Anselmus (1033 — 1109), Aartsbisschop van Canterbury, die zijn enigen troost vond in de verzoeningsdood van de Godmens. — Bernardus (1090 — 1153), Abt van Clairvaux, onder een krom en verdraaid geslacht schijnende als een licht in de wereld, voorhoudende het Woord des levens."

„Ach,' zeide hij, „de verdienste van de mens is te hopen op Hem, die zalig maakt.” — „Ontrouwe dienaars zijn het die zich iets laten voorstaan op hun werken, zij matigen zich de lof aan van de genade, als of de muur zich op de zonnestraal beroemde dien zij door het venster ontvangt.” — „Waar is rust en onbezorgdheid dan in de wonden van de Heiland? De wereld dreigt, het lichaam drukt, de duivel belaagt; ik val niet, gevestigd op een onbewegelijke rots.” Ook hij dus „gebouwd op het fundament van de Apostelen en Profeten, waarvan Jezus Christus is de uiterste hoeksteen."

16. Het LEENSTELSEL, dat ook in de Nederlanden ál doordringende invloed verkreeg, was gegrond op de uitgifte van landerijen in leen; doorgaans in erfelijk bezit, op voorwaarde van hulpbetoon in de krijg. De Soeveriniteit, in de Frankische Monarchie op grondbezit en krijgsbeheer gevestigd, door het krachtvol bestuur, van de Karolingers, tegen de aanmatigingen van de Aristocratie gehandhaafd en gesterkt, ging onder de opvolgers van Karel de Groote, van lieverlede bijna teloor; en deze Vorsten, toen de betrekking van onderdaan geen voldoende waarborg tegen de weerspannigheid van machtige Ambtenaren en Edelen gaf, trachtten haar te ondersteunen of te vervangen door de betrekking van leenman of vazal. Diezelfde uitgifte van Leen kwam weldra bij de onderscheiden rangen van de vrije bevolking in gebruik; de leenman werd ook zelf leenheer; de gehele toestand werkte mee om dit nieuwe samenstel van rechten en plichten algemeen te doen worden. -- In een tijd van regeringloosheid en verwarring, heeft het samenhang en eenheid bewaard, krijgsmansdeugd en Riddergeest ontwikkeld, maar het is aanleiding geweest tot menigvuldig geweld; tot miskenning van der Vorsten wettig gezag; tot onderdrukking van de vrije bevolking, dikwerf aan de wreedheid en schraapzucht van kleine dwingelanden weerloos ten prooi.

Verderfelijk was, in het uitgeven in leen, de staatkunde van de Frankische Vorsten, zij maakten van een gevaarlijk hulpmiddel gebruik. De ondergeschiktheid waarop zij, als Soeverein, rept hadden, werd gekocht. Te duur betaald, vooral daar zij kon worden opgezegd, tegen teruggaaf van het leen.

De leengoederen oorspronkelijk eigen, vrij goed (Domeinen, allodiaal goed), uit de vele bezittingen van de Vorst, onder zijn gunstelingen verdeeld. De leenman gaf, des verkiezende, het leen, als onderleen of achterleen, uit. — Later droegen ook vrije grondbezitters hun erf, om het als leen terug te ontvangen, aan Vorsten en Edelen op: ten einde, door een machteloze overheid niet langer beschermd, een machtige Leenheer te hebben. Die kon, wegens verschillende goederen, met velen, terzelfder tijd, in leenmansbetrekking staan. — Menigvuldigheid, doorkruising, onzekerheid en verwarring van verbintenissen en rechten.

De meeste Nederlanden erfelijke Lenen geworden in de 9^e en 10^e eeuw; Vlaanderen, in 563; Namen, in 900; Holland, in 922; Henegouwen, in 916; Luxemburg, in 963.

17. De LANDSHEER in de onderscheiden Nederlandse Gewesten, onder velerlei titel, Hertog, Graaf, Bisschop, of Heer, had, behoudens het leenverband tot het Duitse Rijk, het oppergebied. Bij hem was onverdeeld het Soeverein gezag in wetgeving, rechtspleging, en bestuur. Hij maakte, naar goetvinden, vrede of krijg; gaf vrijheden en voorrechten (Privilegiën), als gunst, of bij overeenkomst en wederkerig beding; had vrije beschikking over de opbrengst van zijn eigen Landen, en ook tollën, cijzen en andere gelden, tot wier heffing hij, krachtens de Soeveriniteit, was gerechtigd. Elke verdere bijdrage moest door vrije lieden vrijwillig, op verzoek of bede, worden verleend. Alleenheerser, was de Vorst desniettemin tot eerbiediging van ieders recht en eigendom verplicht.

Aan de handsheer ("geboren Landsheer, natuurlijke Heer, erfelijke Heer, Soevereine Prins en Vorst") behoorde ook de opbrengst van verbeurd verklaarde goederen., de boete wegens misdrijf, het recht van jaagt en visserij, aanwas en aanspoeling, onbeheerde grond. — Had hij raad nodig, toestemming niet.

Zolang de Landsheer uit eigen middelen de kosten bestreed, was hij volkomen meester en kon regeren, zoals hij goed vond. (97)

18. Oorspronkelijk waren de HERTOGEN en GRAVEN begunstigde ambtenaren des Keizers; onder verplichting om het land te besturen, met hoge waardigheden bekleed; met het genot van keizerlijke inkomsten en kroonrechten begiftigd, en wier bediening en vruchtgebruik, bij meerdere zelfstandigheid, erfelijk werd. — De BISSCHOPPEN waren dikwerf, door ruime schenkingen aan hun Stift, in het bezit van Vorstelijk gezag.

De handsheer boven de Edelen en vrijen, a. door, nevens de erfelijkheid van de grafelijke bediening, ook die van de overige koninklijke gunstbewijzen, als leen, te ver werven; b. door verschillende delen van de oppermacht en van de koninklijke rechten te winnen; c, ten gevolge van het gezag en de invloed, welke hem deze landvorstelijke hoogheid, deze vermeerdering van macht en aanzien verschafte. (8)

Een bisschop (evenals andere leden van de hoge Geestelijkheid) verenigde, dikwerf op zonderlinge wijs, wereldlijk gezag met kerkelijke bediening. De geestelijke macht werd te baat genomen, waar de macht des Vorsten tekort schoot. Ook omgekeerd, aarzelde hij niet zich, als Vorst, van krijgsgeweld te bedienen, waar hij, door bedreiging of banvloek, als kerkvoogd niet sterk genoeg was. Dikwerf nam hij persoonlijk deel aan het gevecht; met geen ander wapen dan knots of strijdkolf; uit nauwgezetheid, alsof doodslag christelijker dan bloedvergieten was.

19. De rechtstreekse of zijdelingse invloed van de GEESTELIJKHEID was groot. Omdat zij, door de milddadigheid van de gelovigen, eigenares van aanzienlijke goederen, en bij gebrek van algemeen beschaving, langen tijd, bijna uitsluitend, in het bezit van kennis en wetenschap was; ook, omdat haar tussenkomst, somtijds ter handhaving van billijkheid en recht, ondersteund werd door de oppermacht van het pauselijk gezag.

De Bisschop van Rome, nadat hij over vele mede-bisschoppen, eerst de meerderheid en daarna de heerschappij had verkregen, verhief zich later boven de Overheden en Vorsten. De poging hiertoe, onder de Karolingische stam, werd, met nog gunstiger gevolg, tegen de Duitse Keizers, door Gregorius VII (1073 — 1085) en zijn opvolgers herhaald. De opperste kerkvoogd, beweerde men, had het recht om over kroon en scepter te beschikken; de bevolking kon door hem ontslagen worden van trouw en eed; immers (zo sprak de Paus zelf), de geestelijke en de wereldlijke macht zijn twee zwaarden; beide in de macht van de Kerk, zo dat het een voor haar en het andere door haar worde gebruikt." Dergelijke vorderingen werden, in een groot deel van de Christenheid, als rechtmatig beschouwd. — Duizenden Priesters en Monniken stonden ten dienste van de pauselijke stoel; de Paus riep de Machtigen van de aarde ter heirvaart tegen zijn vijanden op. — De Paus werd de onfeilbare en oppermachtige

Stedehouder Gods. -- Hoe groot moest, om dit wanbegrip, ook in de Nederlanden de invloed worden van de pauselijke hiërarchie!

20. De EDELEN, door de gunst van de Landheer bevoorrecht, kwamen in dezelfde betrekking tot hem, als vroeger de hoge Rijks-Adel tot de Keizer en het Rijk. Sommigen dezer leenmannen en getrouwen werden, door grondeigendom, bedrijfsbedrijf en verwantschap, sterk genoeg, om in de oorlog (bedrijf bij uitnemendheid van de Adel) gewichtige dienst te bewijzen, en ook om te worden ontzien door de Lands- en Leenheer, wiens oppermacht feitelijk niet altijd overmacht was.

De Vrijen waren, behoudens dienstvaardigheid in de krijg, meester over persoon en goed. Zij verkregen de titel van Edel, door bedieningen en waardigheden, hetzij aan het Hof, hetzij elders, in de dienst van de Landsheer, en door de aanvaarding van hoge Leengoederen en Ambachtsrechten, waaruit de Hoge en Lage en Middelbare Heerlijkheden zijn ontstaan. De Edelen verschenen op de Dagvaarten, om bevelen te ontvangen of de Heer met goede raad te dienen. — Zo was het met de Rijks-Adel geweest. (Waren er die tot deze Adel behoorden, standgenoten van de Graaf, ook zij, door de verzwakking van het hogere Rijksgezag gedrongen, hadden behoefte aan zijn bescherming en gunst.) — De Vrijen die geen Edelen werden, bleven in de staat van vrij- of welgeborenschap.

21. Buiten de Landsheer, de Geestelijken, en de Edelen of vrije Landbezitters, waren er, in de aanvang slechts SLAVEN of LIJFEIGENEN, verplicht, in persoonlijke dienstbaarheid en onder vernedering en verdrukking, de grond te bebouwen. Het juk, vooral van de Grotendeels hooghartige Adel, moest voor de landzaten dragelijk zijn.

Deze lieden werden gerekend te behoren bij de akker, de hof (hofhorigen); het eigendom des meesters (eigen lieden), gehouden tot opbrengst van een schot en lot, en tot vele slaafse diensten (hand- en span- en wagentdiensten). De Geestelijkheid, vooral uit beginsel, en de Vorsten, grotendeels uit eigenbelang, schijnen minder streng en onbarmhartig, dan over 't algemeen de Adel, te zijn geweest.

22. De wens van de Vorsten om tegen de Adel, door nieuwe bondgenoten, overwicht te herwinnen, verenigde zich met het verlangen van de onvrijen naar ontheffing van zodanige dwang. De vrijlating van velen deed, door de uitgifte van grond tegen jaarlijkse rente, een klasse van VRIJE LANDBEWONERS (boerenstand) en, door gewettigde verenigingen van vrij geworden eigen lieden, de steden ontstaan.

Reeds zachter soort van dienstbaarheid is cijns of fijns, in gereed geld, of in granen, vruchten, hoenderen, klederen, was.

De opkomst van de steden vooral in de 12de en 13de eeuw algemeen. Ook in de Nederlanden uit onvrijen, door ze van hofhorigheid te ontheffen; door schot- of cijnsschuldigen (personen en grond) in volle vrijheid te stellen, door hun het burger- of poorterecht te verlenen. „Als iemand geworden is een burger (zo leest men in de Handvesten van Enkhuizen), die en zal niet gehouden zijn iemands slaaf te zijn.” — De snelle vermenigvuldiging dezer steden of Gemeenten (corporatiën) was natuurlijk gevolg van een sinds lang algemeen gevoelde behoefte. Het voorbeeld van de Vorsten, in hun Domeinen, werd door de Adel weldra uit noodzaak gevolgd.

23. De ontheffing van persoonlijke dienstbaarheid was niet ontheffing van het landsheerlijk gezag. De Steden, aan wie de Vorst, gewoonlijk tegen geldelijke uitkering, vrijheden en voorrechten schonk, waren hem onderworpen, werden van zijnentwege en naar zijn verordeningen bestuurd. Later, toen gehoorzaamheid, bij de macht om ongehoorzaam te zijn,

zwaar viel, trachtten zij een zelfstandigheid te verwerven die ze buiten het bereik van de vorstelijke oppermacht zou hebben gesteld.

De Landsheer gaf aan de Steden: a. Wetten en Rechten, waarnaar de burgers, als vrije mensen, door zijn Ambtenaren en Rechters zouden behandeld worden (Costumen); b een Stedelijke Rechtbank, waarin de Schout of Baljuw, des Heren opperrechter, uit naam van de Soeverein en als voorzitter, de vierschaar spande, met de Schepenen, die hij uit de stedelingen, als gelijken en stadgenoten (evenknieën) van de gedaagden, verkoos; c. een burgerlijk bewind, dat, voor het ontstaan van de Vroedschappen, insgelijks bij Schout en Schepenen berustte en het recht van keuren te maken ontving, altijd behoudens de rechten van de Heer. — Aan dezen behoorden de poorten, muren, wallen, grachten, gevangenhuizen, stedehuizen. De slavernij werd afgekocht tegen jaarlijkse schatting en buitengewone gift, bij des Heren huldiging, huwelijk, of uitreis.

24. De Stedelingen hadden, in eigen zaken, eigen beheer. De geldelijke aangelegenheden, de wijs van opbrengst van de belasting, de toekenning of weigering van vrijwillige bijdragen, werden geregeld met overleg en toestemming van de burgerij. Langzamerhand werd het bestuur dezer gemeenschappelijke belangen aan de voornaamsten overgelaten, en eindelijk opgedragen aan vaste Lichamen, Vroedschaps-Collegiën genoemd. De zucht dezer stedelijke Regenten om van Vorst en Burgerij onafhankelijk te worden, is een grondtrek onzer volkshistorie.

Vooraf in de 14de eeuw de Gilden van arbeids- en handwerkslieden algemeen. Deze lichamen(verenigingen van hen door wie het zelfde ambacht uitgeoefend werd) hadden, door Hoofden of Dekens, grote invloed op het Stedelijk Bestuur.

Eerst alle de stedelingen bij klokkenslag opgeroepen. Later kwamen alleen op, of werden alleen geroepen de rijksten, vroedsten (die het meeste verstand van zaken hadden), notabelsten; daarna slechts die enig ambt bekleedden of hadden bekleed, met de Weesmeesteren en Dekens; tot eindelijk in de 15de eeuw, de Steden, op haar verzoek, een vast bepaald getal burgeren (Vroedschap) verkregen, ter vertegenwoordiging van de burgerij.

25. De Landsheer werd, bij vermindering van inkomsten, door oorlog en geldverspilling (terwijl de rijkdom en het aanzien van de landzaten, vooral van de Steden, toegenomen was) menigwerf gedrongen geldelijke ondersteuning bij de onderdanen te zoeken. Eerste en voornaamste aanleiding tot de bijeenroeping van de STATEN of STENDEN, wier invloed, door het verlenen of weigeren van hulpbetoon, aanmerkelijk werd.

De Staten afgevaardigden uit de verschillende standen of klassen van het volk; doorgaans uit: a. de Geestelijkheid, b. de Edellieden die opkwamen ook voor het platte land, en c. de Steden. De stedelingen vormden de Derden Stand, omdat zij na de Geestelijken en de Edelen, nu ook, als vrije lieden, in aanmerking kwamen.(3) De Staten verenigden zich op last van de Vorst, uitsluitend voor datgene waartoe raad of onderstand werd gevraagd; ieder stemde voor zich of zijn lastgevers; er had dus geen overeenstemming of beslissing bij meerderheid plaats. — Zij bleven onderdanen, tot gehoorzaamheid en eerbied verplicht; zij waren eigenaars en hadden het recht de beurs gesloten te houden. Menige wens werd door inwilliging ener bede verkregen; menig nieuw Privilegie minder uit vrije gunst (volgens het recht van de Landsheer) verleend dan, ten gevolge er uitgedrukte of stilzwijgende overeenkomst, bijna gekocht. De invloed van de Staten hield gelijken tred met de behoefte aan hun medewerking, aan hun geld, vooral aan hun ondersteuning, als het erfrecht twijfelachtig was. — In de meeste Nederlanden werd dit hulpmiddel van de in verlegenheid gebrachte Landsheren eerst tegen het einde van dit tijdvak gebruikt doch vroeger reeds werden, én Edelen, en Steden, door de Vorst, als hij borg stellen moest, afzonderlijk verzocht ter medebezegeling zijner overeenkomsten en beloften.

26. Algemeen en veelbeduidende invloed hebben op de Nederlanden uitgeoefend de Nederlanden. Uit een loffelijk beginsel ontstaan, maar door velerlei wreedheid, dwaasheden en twisten ontsierd, en daarbij Gode, als een verdienstelijk werk, in rekening gebracht, hebben dele ondernemingen medegewerkt om Europa tegen de voortgang van de Saracenen in veiligheid te stellen. Tevens zijn ze tot fnuiking van de Adel, tot vermeerdering van de bloei van de steden, tot bevestiging van het Vorstelijk gezag, ter afleiding van innerlijke twisten, ter beschaving van nog ruwe zeden, nuttig geweest.

De Kruistochten, van 1096-1291. — Prijswaardig de wens om, onder de banier van het Kruis, het Heilig Graf en de bedevaartgangers tegen de overmoed van de ongelovigen te beschermen. Treurig dat de Kerk van Rome, wier gezag, door de krijgshaftige vereniging van de Christenheid, vastheid en aanwas verkreeg, aan deelneming in dergelijke tocht het wezen der Godsdienstigheden de waarborg van de zaligheid verbond. -- Het was te zeer om uitroeijing van de Saracenen te doen; men bedacht te weinig dat de vijanden van het Evangelie, niet te verdelgen, maar, door een geloof werkzaam in de liefde, tot het Evangelie te brengen, het ware middel der bekering en de plicht is van de Christen: „niet door kracht of geweld, maar door Mijn Geest zal het geschieden.”

Nederlandse Vorsten en Edelen behaalden in het Oosten schitterende roem. Nederlander was de Hertog van Lotharingen, Godfried van Bouillon, die in 1099, na de verovering van Jeruzalem, tot Koning verkoren, weigerde een kroon te dragen waar de Koning der koningen een doornenkroon had getorst.

27. De Nederlandse Gewesten (afzonderlijke Staten) waren onderling, door de vijandschap van de beheersers, in OORLOGEN gewikkeld. Ook moesten zij de Vorst behulpzaam zijn in velerlei strijd tegen vreemde Mogendheden, genoten zelden duurzame rust, werden dikwerf door vreemde legerbenden verwoest.

Zo werd oorlog gevoerd tussen de Graven van Vlaanderen en Henegouwen, in 1149; de Graaf van Henegouwen en de Hertog van Brabant, in 1170; de Hertog van Brabant en de Bisschop van Luik; de Graaf van Henegouwen en de Heer van Namen, in 1194; de Hertogen van Gelderland en Brabant. -- Vlaanderen en Gelderland geraakten tegen Frankrijk in strijd. De langdurige worsteling tussen Frankrijk en Engeland (1336--1453) strekte zich tot het Zuidelijk Nederland uit.

28. INWENDIGE VERDEELDHEDEN kwamen hierbij. Overal gebrek aan eenheid en klein. De betrekkingen en rechten te weinig bepaald en gevestigd. Allerwege geschillen die met de wapenen werden beslist. Tussen de Vorst en de Edelen; tussen de Adel en de Steden; tussen de steden en de Vorst. De Edelen voerden onderling krijg; de Stads-Regenten waren telkens in onmin met de burgerij; partijenschappen, eenmaal gevormd, vonden levensbeginsel in erfelijke haat; lang nadat het oorspronkelijk geschil bijgelegd was, ontleenden zij uit de afwisselende omstandigheden nieuw voedsel voor een twist, wier voortzetting als het aanvaarden ener ouderlijke nalatenschap en bijna als plichtvervulling aangemerkt werd.

De Edelen zagen, met lede ogen, de verheffing van de burgerstand; van daar na-ijver en vijandschap tegen de steden en tegen elke Vorst die haar begunstiger was.

Onderlinge veten van de adellijke geslachten: “Met aangeworven troepen bestreed men elkaar en maakte niet zelden de omtrek tot een woestenij, en men behoefde slechts kerken en kloosters rijkelijk te begiftigen om kwijschelding voor het bedreven kwaad, ja aanmoediging en een eervolle naam te vinden bij leergeestelijken, die soms zelf de ergste roervinken waren. Kloosters werden in vestingen herschapen, en, om zich te verdedigen en elkaar te bestoken, bouwde men versterkte sloten, stinzen of steenhuizen in Friesland genoemd, welker aantal van eeuw tot eeuw toenam. (1)

Gelijk in Holland de *Hoeks en Kabeljauwsen*, zo in Friesland de *Schieringers en Vetkopers*, in Utrecht de *Lokhorsten en Lichtenbergers*, in Gelderland de *Hekerens en Bronkhorsten*. Gedurende een reeks van geslachten hebben deze partijen, „zonder dat grote of beslissende veldslagen geleverd werden, door onverhoedse invallen, door het verbranden van dorpen en gehuchten, door het wegvoeren van vee en veldgewas, door het heffen van schatting, elkaar aanmerkelijk nadeel toegebracht. De burchten of sloten van de Edelen, werden voor de leenheer of landvorst geopend, en gaven dezen gelegenheid om telkens hun vernielende invallen te vernieuwen en, na volbrachte kortstondige Tocht, zich met het geroofde in veiligheid te stellen”

29. Door deze overeenkomst van bestanddelen en lotgevallen werd, in de hoofdstrekking, nagenoeg dezelfde regeringsvorm gevestigd. — De Staat was overal VORSTENDOM, Monarchie, maar waarin de wil des Vorsten geen willekeur was; het gezag, door Godsdienst, gewoonten en rechten geregeld, werd, door de invloed van aanzienlijke ingezetenen en lichamen en de behoefte aan medewerking en onderstand, begrensd.

B. BRABANT, VLAANDEREN, GELDERLAND, FRIESLAND, UTRECHT.

30. De Nederlanden, tot het drijven van handel uitnemend gelegen, hebben in overvloed de vruchten van noeste werkzaamheid geplukt. De machtigste gewesten waren, in het Zuiden, VLAANDEREN en BRABANT; in het Noorden, GELDERLAND, UTRECHT, FRIESLAND, vooral HOLLAND.

De Zuid-Nederlandse Gewesten, voor de Europese handel verenigingspunt en algemeen marktplaats van de Noord-oostelijke en Zuid-westelijke Volken. Van daar menigvuldige betrekkingen met de Duitse Hanse en de Levant.

31. Het Hertogdom BRABANT werd, onder de regering van lofwaardige Vorsten, een welvarend gewest. De Steden., aanzienlijk door nijverheid en handel, verhieven zich, ten koste van de Adel en. van het vorstelijk geza', en wisten van de Landsheer vrijheden en voorrechten te bedingen, in geen ander deel van de Nederlanden verleend. — Het Hertogdom LIMBURG, het Markgraafschap ANTWERPEN en de Heerlijkheid NAMEN, stonden lange tijd, met Brabant, onder één gezag.

Leuven en Brussel de voornaamste steden. — Leuven, rijk aan bierbrouwerijen, had, in 1368, 4000 weversstoelen en 150,000 inwoners. In 1312 werd door Hertog Jan II het Cortenbergse Charter verleend, ter bevestiging van de rechten van de derde Stand; in 1356, door Johanna, en Wenceslaus de Blijde Inkomst waarbij de steden zeer begunstigd en bijna boven Adel en Geestelijkheid werden gesteld. Aan de ingezetenen was het recht toegekend om, wanneer zich de Vorst tegen deze vrijheid ademende verordeningen vergreep, hem, tot aan het hersteller grieven, gehoorzaamheid te ontzeggen.

32. Geen macht of welvaart van de overige Nederlanden was met die van het Graafschap VLAANDEREN, welks Vorsten van oudsher, ook door geslacht en verwantschap, aanzienlijk zijn geweest, vergelijkbaar. Verbazend was in de Vlaamse steden fabriekswezen en handelsverkeer. Uit voorspoed werd overmoed geboren; tomeloze zucht om zich ook van wettig gezag te ontslaan, werd door buitenlandse invloed opgewekt en ondersteund; dit Gewest, bevoorrecht boven allen, was meer wellicht dan enig ander, het toneel van opstand, burgerkrijg en geweld, in 1204 Boudewijn IX, Graaf van Vlaanderen, Keizer van Constantinopel.

De kruistochten gaven, reeds vroeger, toen vooral, grote uitbreiding aan de Vlaamsen handel op Italië en in 't algemeen op de busten van de Middellandse zee. Ruilhandel werd

gedreven door Spanjaarden en Italianen; de marktplaats hier inzonderheid gevestigd. Het voornaamste voorwerp van de nijverheid was de wol, uit Engeland aangevoerd, op allerlei wijs verwerkt. — Ongelooflijke bloei van Gent. Ieperen, bovenal Brugge. Deze steden konden een leger op de been brengen. Gent had 80.000 burgers in staat om de wapens te dragen. De Koningin van Frankrijk, in 1301 te Brugge, was over de pracht en fierheid van de vrouwen verbaasd: “ik dacht alleen Koningin te zijn en zie hier niets dan Koninginnen.” — Geen wonder dat de Derde Stand spoedig ook in dit Gewest invloed verkreeg; maar geen invloed was de Vlamingen genoeg; elk gezag scheen onverenigbaar met de Vlaamse vrijheden; van de 13e tot de 15de eeuw is de geschiedenis met hun trotse weerspanningheid vervuld. Dikwerf, eerst heimelijk opgezet, daarna openlijk bedwongen door de Franse Koning, wiens leenman de Graaf van Vlaanderen was, en wiens staatkunde hem de stedelingen deed gebruiken ter beteugeling zijner al te machtige vazallen. Telkens in de langdurige krijg tussen Frankrijk en Engeland gewikkeld; van wederzijde zocht men, door belofte en bedreiging, de Vlamingen te winnen. — Geweldige opstand, in 1328, waaraan door de Koning van Frankrijk, Filips VI, die de Graaf te hulp schoot, in de slag bij Mont-Cassel een einde werd gemaakt. — In 1337 treedt Gent met Engeland in verbond, onder de bierbrouwer en volksmenner Artevelde, in 1345 vermoord door de menigte, die hem aanbeden had. — In 1382 de Gentenaars, weder met behulp van de Koning van Frankrijk, Karel VI, bij Roosebeke verslagen. — De Adel ondervond dikwerf de haat van de stedelingen in brand, doodslag en verwoesting. De steden gedroegen zich als Vrijstaten, naar willekeur en eigen belang. Anders toen het Graafschap, in 1283, aan het Huis van Bourgondië kwam. Door vastheid van wil en gestrengheid, werd rechtmatige ondergeschiktheid enigermate hersteld.

33. Het Hertogdom GELDERLAND, door ligging en grondgesteldheid niet begunstigd, verhief zich, onder de Huizen van Gelder, Gulik en Egmond, tot een aanzienlijk Gewest. Het stond in velerlei betrekking tot de Duitse Keizers. Het werd soms door de oorlogszucht zijner Vorsten, in de twisten van de naburen gemengd, en lang door partijschap verscheurd.

Vele onbebouwde gronden; weinig binnenlandse handel; enige koopmanschap met Vlaanderen, Brabant, Keulen en de Oostzee; de nijverheid onbeduidend; de opkomst van de steden later dan elders. De Graaf (van Gelder en Zutphen) in 1339 verheven tot de hertogelijke stand.

Reinald van Gelder voert oorlog tegen Brabant, wegens Limburg; verliest in 1291), de slag bij Woeringen. Reinald II (reg. 1319 — 1343) gemaal van Alianora, zuster van Eduard III, Koning van Engeland: onder zijn regering werden vele rampen gelenigd, de innerlijke kracht van het gewest verhoogd en de botsing voorgekomen van strijdig belang; zijn schulden aanmerkelijk, door het bekostigen van hofhouding en krijgsmacht. — Reinald III en Eduard, zijn broeder (1343 — 1371); de burgerkrijg ontbrandt. De eerste door de Bronkhorsten ondersteund, de tweede door de Heeckerens ondersteund: in 1361 afstand van Reinald; in 1371 dood van Eduard en herstel van zijn mededinger, die hetzelfde jaar sterft. Huis van Hulick. Hertog Willem: herhaalde oorlogen tegen Brabant, aan hetwelk Frankrijk bijstand verleent; hij sterft in 1102, beroemd wegens krijgsoverwinningen, geaardheid en ridderlijke moed, lofwaardig door gehechtheid aan eed en trouw, en door de onpartijdigheid, waarmee hij innerlijke tweedracht heeft gesmoord. Zijn broeder Reinald IV (1404 — 1423; een Vorst „die nooit ongetergd of ongeroepen het zwaard ontblootte getrouw bleef aan zijn verbintenissen, ook tegen zijn eigen belang; die oprechtheid en voorzichtigheid paarde, en de woelzieke geest van de onderzaten voor hevige en te dier tijd algemene uitpatting heeft bewaard. Opgevolgd door Arnaud van Egmond (zie § 60).

34. FRIESLAND, onder de oppermacht des Keizers, met een eigenaardige regeringsvorm. De behandeling van de gewichtige aangelegenheden had, meer dan elders, plaats met medewerking en invloed van het ganse Volk.

De Friezen, tussen de Lauwerszee en de Zuiderzee, door de inrichtingen, op wier meerdere vrijheid zij roemden, geenszins tegen partijschap en regeringloosheid behoed.

35. Het Bisdom UTRECHT was, vooral door de Keizer, met uitgestrekte goederen begiftigd. OVERIJSEL, DRENTHE, GRONINGEN en de OMMELANDEN, dikwerf onwillig en weerspannig, werden gerekend, met het Sticht, aan de bisschoppelijke Stoel onderworpen te zijn. Onder de Utrechtse kerkvoogden zijn verdienstelijke geleerden, vrome mannen, ook krijgshaftige, heerszuchtige en werelds gezinde geestelijken geweest.

De macht van de Bisschoppen van Utrecht dagteekent van de aanzienlijke giften, door Otto de Groote (Keizer, van, 936 — 973) verleend. Zij ontvingen de Landen als Tafelgoederen met de jurisdictiën; nog in de 13^e eeuw bevoegd het Stederecht te schenken en de Regeringen aan te stellen.

C. HOLLAND.

36. HOLLAND, waarin de kern en kracht van het later opgerezen Gemenebest lag, was reeds in vroegere tijd, machtig en aanzienlijk, en met de overige Nederlanden in velerlei betrekking. — Het Graafschap Holland is, met Zeeland, door drie Stamhuizen geregeerd; HOLLAND, van 922 — 1299; HENEGOUWEN 1299-134; Beijeren van 1345 — 1428.

I. HUIS VAN HOLLAND. 922-1299.

37. Holland, uit geringe beginsels ontstaan, heeft onder zestien Graven uit dit Geslacht een aanmerkelijke hoogte van voorspoed bereikt.

In 922 ontving Dirk 1, die wettigt reeds voorgangers in het Graafschap gehad heeft, van de Koning van de Franken de Kerk van Egmond, met uitgestrekte landen, ook in Zuid-Holland. Aanzienlijk reeds door zijn ambt als Graaf, veelvermogend door grondeigendom,

De Graven zijn:

Dirk I, gest. in	923.	Dirk VI, gest.	1157
Dirk II, „	989.	Floris III	1190
Aarnoud	993	Dirk VII	1203
Dirk II „	1039		
Dirk IV „	1049	Willem I	1222
Floris I, „	1061	Floris IV	1234
Dirk V	1091	Willem II	1256
Floris II	1122	Floris V	1296
		Jan I	1299

De bronnen ven. volkswelvaart waren handel en visserij. Hierin lag de kiem van het zeewezen (de Marine), De Edelen en stedelingen, dicht bij de zee, waren verplicht de Landsheer in oorlogstijd met schepen (koggen) ten dienste te staan.

33. Door de opbrengst van de soevereiniteitsrechten en de inkomsten van eigen goed, door huwelijken bondgenootschap, werd de Graaf van Holland spoedig onder de machtige Vorsten geteld.

„Men heeft dikwerf te gering denkbeeld van de macht onzer eerste Graven. Zij waren aan de kronen en de voornaamste huizen van Duitsland en Frankrijk vermaagschapt; Koningen namen hun dochters ten echt. Zij waren in het bezit van Graaflijke inkomsten en van erflijke, van de Oppervorsten verkregen, door het zwaard gewonnen, of aangekochte goederen; reeds Floris II werd „de zeer rijke Graaf genoemd." Dirk II had een dochter van Koning Lodewijk IV van Frankrijk ter vrouwe; Filips I van Frankrijk was schoonzoon van Floris I. De zuster van Keizer Lotharius was aan Floris II, de zuster van de koning van Schotland aan Floris III, de dochter van de Koning van Engeland aan Jan I gehuwd. — Zij hadden een prachtige hofstoet en fraaie jachthuizen; 's Gravenhage, de Vogelenzang, in de Haarlemmerhout door Floris IV gebouwd. — Ook te Gravenhage was hun een geliefkoosd verblijf; in 1249 werd daar (voor een houten jachthuis, naar het model van de Tempel van Salomo, het Hof, te dien tijd een wonder van bouwkunst) gesticht. De rijkdom van de Graven blijkt uit de grootheid hunner giften aan de Kerk. Reeds in de 11 de eeuw hadden zij meer dan 14000 morgen aan één klooster geschonken.

39. Ook hier was bij de Geestelijkheid aanzien, vermogen en wereldse pracht, maar, met vermeerdering van uiterlijke glans, vermindering van godsdienstige kennis en toeneming van bijgelovige begrippen. Aldus, zelfs waar het gevoel van zonde opgewekt was, werd dikwerf alles aan God gewijd, behalve het hart; in alles werd heil, behalve bij de enigen HEILAND gezocht. Een Godsdienst, die voornamelijk in het verrijken van kerken, priesters en monniken bestond, was geen waarborg tegen zedeloosheid en geweldenaar.

In Holland menigvuldige kloosters en Abdijen. Twee kloosters bij Warmond; vier, een mannen en drie vrouwenkloosters, onder Oegstgeest. Drie Karthuizerkloosters, bij Delft, bij Geertruidenberg, en te Amsterdam. De Abdij van Egmond, in 1080; van Rijnsburg, in 1134; van Loosduinen, van Koningsveld, bij Delft, in 1256; van Leeuwenhorst, bij Noordwijkbinnen, in 1261.

De Abdij van Rijnsburg, een klooster voor adellijke jonkvrouwen, waar vele Graven van Holland ter aarde besteld zijn. Uitermate begunstigd; met vaste goederen, dorpen, landen, tienden, erfpachten, visserijen en andere bezittingen en vrijdommen; 2000 personen ontvingen er aalmoezen drie dagen ter week; nog in 1557 werden, in duren tijd, op één dag 2900 ponden broods verdeeld, — Van christelijke nederigheid en zelfverloochening was niet veel blijk. De Abdisse werd hare Hoogheid genoemd; geen non mocht aangenomen worden, die niet van 's vaders en moeders zijde van adel was en vier adellijke grootouders had. Er was gastvrijheid en open tafel, en de levenswijze zo weinig gestreng, dat Paus Nicolaas V, in 1450, aan het klooster een hervorming zou hebben doen ondergaan, had de Graaf van Holland dit niet belet. Van waar dat aldus, ook door geldgierige Vorsten en Groeten, schatten aan de voeten van biechtvaders en kerkvoogden werden gelegd? Met een gouden sleutel zou de hemel geopend en de ziel, zo dacht men, door milde giften aan de Kerk, uit de smarten van het vagevuur worden bevrijd. Zo gaf de weduwe van Willem I een somma geld aan Rijnsburg, "tot een hulpmiddel voor de ziel van mijnen man, godvruchtiger gedachtenisse." Zo werd Koningsveld tot hulpmiddel voor de ziel van Willem II" gesticht. Zo schenkt, in 1275, Floris V een stuk lands aan een Abdij, „ten beste van de zielen onzer voorvaderen," — Er geschieden bedevaarten, bijv. naar Eikenduinen. De beelden werden vereerd; die bijv. in de Oude Kerk te Delft, waren, wegens wonderwerken, vermaard. — Het ergste gevolg dezer dwaasheden en bedriegerijen was dat, door valse hoop en vertrouwen, de hoop en het vertrouwen op Christus weggenomen werd.

40. De edelen waren talrijk en machtig. In het genot hunner inkomsten, door welversterkte sloten tegen onverhoedse aanval beveiligd, meesters van een groot gedeelte van de bevolking, konden zij hun recht, of hetgeen aldus door hen genoemd werd, doen gelden ook tegen de

Graaf; tot dat hun invloed, door de vrijwording van burgers en boeren, enigszins opgewogen werd.

Vermaarde Adellijke Geslachten; waarschijnlijk geen dat, evenals de Graaf tot de hogen onafhankelijke Adelstand had behoord, — Wassenaar, de oudste, in 1083 Burggraaf van Leiden; Brederode, de edelste, afstammeling van Graaf Dirk III; Edmond, de rijkste, Advocaat of Beschermer van de Kerk aldaar. — Het Huis van Arkel, de Heren van Teylingen, van Heemskerk, van Polanen, van Voorde. — In Zeeland de Heeren van Borsselen, van Heemstede, van Renesse. — Onder de burchten van de Oudhollandse Adel, het kasteel van Brederode bij Haarlem, in 990 gesticht, het Huis te Warmond, Oud Teylingen, de Binkhorst,

41. Holland werd door innerlijke twisten in onrust gebracht. De opvolging in het Graafschap, de onderlinge na-ijver van de Edelen, en de begunstiging van de steden door de Landsheer, gaven aanleiding tot geschil.

Holland was mannelijke leen. De schoonzoon des verstorvenen kon door de Keizer niet het leen worden begunstigd; nooit een ongehuwde dochter. In 1203, na de dood van Dirk VII, werd het ontwerp om Ada, zijn dochter, in het bezit van de grafelijke zetel te stellen, vrijdeld door de trouw van de meeste Edelen en de kloekheid van Willem I, des Graven broer, wiens aanspraak de meer rechtmatige was.

Dordrecht, Hollands oudste stad, in de 11de eeuw door Dirk III gebouwd, stond, wegens de aldaar gevestigde tol, aan de vijandelijkheid van de naburen ten doel. — Delft, in 1071, door Godfried de Bultenaar, Hertog van Lotharingen. Amsterdam eerst in het begin van de 13de eeuw bekend. De opkomst van de steden, als bevoorrechte verblijfplaatsen voor vrijgemaakte lieden, dagtekent van de regering van de laatste Graven uit dit Huis.

42. Bijna zonder ophouden was er krijg tegen de bewoners van de naburige gewesten. — Tegen de West-Friezen die, somtijds aan Holland onderworpen, zich telkens aan dit gehate gezag weder onttrokken; tegen de Bisschop van Utrecht, rusteloos strevend naar uitbreiding van gebied: tegen de Geldersen die dikwerf zijn bondgenoten waren; tegen de Vlamingen, die langen tijd aan Hollands Graaf Zeeland bewester-Schelde hebben betwist.

De Keizers begiftigden de Graven van Holland met Landen door de West-Friezen bewoond; maar deze (vooral de bewoners van Noord-Holland boven Kennemerland, dat is, boven de omstreken van Haarlem en Alkmaar) waren tot onderwerping ongezind. Onversaagd, hardnekkig, behielden of herwonnen zij, eeuwen achtereen, hun onafhankelijkheid in streken, meestentijds ongenaakbaar door stromen, meren en moerassen. Noodlottig zijn meermalen de tochten tegen hen voor Hollands Graven geweest. - In 993 Graaf Arnaud bij Winkelmade overwonnen en gedood. — In 1169 Alkmaar in de as gelegd, maar daarna door Floris III de zege behaald. — In 1256 viel Willem H met zijn paard, al strijdende, door het ijs, waarin hij afgemaakt werd. — In 1282 liet Floris V vier sterke kastelen bouwen, tot bedwang van de West-Friezen, die in 1297 wederom opgestaan, eindelijk, althans voor geruime tijd, ten onder werden gebracht.

Bij de weinige bekendheid van de Keizers met de juiste omtrek hunner giften, moest, er vaak geschil over grensscheiding ontstaan. Zo tussen Holland en Utrecht; de Bisschop was niet ongenegen Heer ook van Holland te zijn. In de twisten over het geestelijk en wereldlijk bewind, was de Graaf doorgaans voor de Paus, de Bisschop voor de Keizer. Wederkerig hielp de Keizer de Bisschop; bijv. in 1046 werd Dordrecht door Keizer Hendrik III overweldigd maar 's Keizers paleis te Nijmegen verbrand, het platte land van Utrecht verwoest, en Hendrik zelf, in een scheepsstrijd bij Vlaardingen, verjaagd. — In 1064, toen Floris 1 geen volwassen

erfgenaam achtergelaten had, gaf de Keizer bijna het ganse Graafschap aan de Bisschop in leen, die het in achterleen aan de Hertog Godfried van Lotharingen schonk, vier jaren in Holland meester, ondanks Robert de Fries, jonger zoon van de Graaf van Vlaanderen, aan wie de weduwe van Dirk IV was gehuwd: Godfried te Delft vermoord zijnde, werd de Bisschop door de meerderjarig geworden Dirk V verslagen en gevangen. In 1139 Utrecht door Dirk VI belegerd. De stormladders gereed; ziet! de Bisschop treedt de stad uit, in plechtgewaad, door Geestelijken omstuwd; met geen wapen in de hand, maar met het banformulier tegen de Graaf; en wat gebeurt er? verbaasd valt de Vorst aan de voeten van de Kerkvoogd. — In 1170 werden Montfoort en Woerden, gelijk vroeger IJsselstein, tegen de invallen van de Hollanders gebouwd. — Onder Dirk VII nieuwe twist. De Graaf door de Hertog van Brabant gevangen zijnde, „trok de Bisschop,” zoals een Utrechts kroniekschrijver het nadruk uitdrukt, „als een verstandig man, de tijd, hem van God gegeven niet verslapende, snel zijn krijgsvolk bijeen, verwoestte en brandde in Holland, stroopte in de Veluwe, nam geld en knevelde 't af, nam de rijkeren gevangen en trok billijk van hen onschatbaar veel losgeld.'

De Geldersen doorgaans gereed de Bisschop hulp te bieden; somtijds tot eigen schade, bijv. in 1058 en 1061, toen zij, eerst bij Dordrecht, daarna tussen Maas en Waal, door Floris 1 op de vlucht werden gejaagd.

Langdurig en bloedig was de krijg, doorgaans om betwist grondgebied, tegen de Vlamingen gevoerd. — In 1045 behaalt Boudewijn V, Graaf van Vlaanderen, de overwinning op Dirk IV. — 1168. Floris III gevangen en nadelig verdrag van Brugge. — . 1195. Oorlog om de Hollandse tol te Geervliet, wel uitgevallen voor Dirk VII. — 1253. De Zwarte Margareet (Gravin van Vlaanderen) zendt een leger onder haar zoon Guy van Dampierre naar Zeeland; door de Hollanders en Zeeuwen bij Westkapelle vernietigd; 30,000 Vlamingen verdronken of gedood. — In 1289 wordt Floris V, ofschoon hij Beatrix van Vlaanderen tot gemalin had, op aanstoken van de Zeeuwse Edelen, door zijn schoonvader Guy aangevallen; deze belegert Middelburg tevergeefs. — In 1295 werden 8000 Vlamingen te Baarland door 300 Zeeuwen verslagen.

43. De Graven van Holland hebben aan vele oorlogen deel genomen, als bondgenoten van vreemde Vorsten en als dienaars van de Kerk: ter bestrijding van de Mohammedanen, ter vernedering van de aan de Paus, vijandige keizers, ter uitroeiing van wat Rome voor ketterij hield.

In 1214 Willem 1 gevangen, in de slag bij Bouvines, verloren door Keizer Otto IV tegen de Koning van Frankrijk Filips-August. — In 1288 Floris V deelgenoot, door toezending van hulptroepen, van de veldtocht des Hertogen van Brabant tegen de Bisschop van Keulen en de Hertog van Gelderland; zege van Woeringen.

Dirk III, Floris III en Willem I volgden de kruisvaan naar het Heilige Land. Ook Dirk VI deed in 1138 een bedevaart naar Palestina. — 1219, onder aanvoering van Willem I, de eerste vermaarde zeetocht onzer graven; verovering van Damiate, aan het oosteinde van de Nijl, met 20,000 Saracenen bezet; ingenomen na belegering van 16 maanden. De krijgslieden van Haarlem hebben daarbij zegetekenen (de klokjes van Damiate) behaald.

In 1247 werd de twintigjarige Graaf Willem H tot Rooms Koning (aanstaanden Keizer) verheven; op aanbeveling, bijna op last van de Paus. Vooral in de 13de eeuw werd deze kerkvoogd, door onkunde en lichtgelovigheid van de Volkeren en Vorsten, in ontwerpen van aards alvermogen gesterkt; zodat hij waande, of beweerde, opperregent van de ganse aarde te zijn. De kruisbanier werd nu gericht tegen het Huis van de Hohenstauffen, door Rome, met en verzoenbare haat, twee honderd jaren vervolgd. De Graaf verscheen voor Aken met een leger,

aangegroeid tot 200,000 man, die het kruisteken droegen, en na langdurig beleg werd hij er gekroond. Hij had van zijn waardigheid veel onrust en weinig genot of voordeel.

In het begin dezer eeuw, opkomst van de Inquisitie; geboefsonderzoek, dat aan de Dominicanermonniken opgedragen werd. Zij spraken het doemvonnis uit tegen de ketters; door de Overheid werd het voltrokken; want, zeiden deze rechtzinnige Vaders: „de liefderijke kerk is afkerig van bloed.” Somwijlen korthedshalve, werd de verdelingskrijg tegen een ganse bevolking gevoerd; 1209 — 1229 tegen de Albigenzen, wier heerlijke landstreek in het Zuiden van Frankrijk, bloeiend door nijverheid en beschaving, leeggeroofd en uitgemoord werd. Soortgelijke kruistocht in 1234 tegen de Stadingers, onderdanen van de Graaf van Oldenburg. Of zij verderfelijke gevoelens koesterden is onzeker; zeker is het dat de Bisschop van Bremen, om weigering van tienden, verbitterd tegen hen was. Floris VI rustte 300 schepen tegen hen uit; ketters of verketterd, werden zij door de menigte van de vijanden overmand,

44. Rampzalig was het uiteinde van het Hollandse Huis, nadat het drie honderd en vijftig jaren met luister het gebied gevoerd had. Wel werd de roemvolle regering van WILLEM II door het nog roemvoller bestuur van FLORIS V gevolgd; maar ook hier was, na het bereiken van de hoogste trap, de ondergang nabij. Toen FLORIS tot loon van welgemeende ijver, in het belang van de opkomende Steden, door heerszuchtige adelen verraderlijk omgebracht was, bleef het Graafschap aan de woede van de partijschap ten prooi; totdat het, door kinderloos afsterven van zijn zoon. JAN I, onder Henegouwen kwam.

Willem II; rechtschapen, dapper, standvastig, onder de velerlei bezwaren van de koninklijken titel. — De veertigjarige regering van Floris V, gedurende wiens minderjarigheid het Land door zijn oom Floris de Voogd werd bestuurd merkwaardig door velerlei krijgstochten, meer nog door innerlijke ontwikkeling. Willem II en Floris V gaven ruimschoots voorrechten aan steden en vlekken; Willem aan Alkmaar, Haarlem, Dordrecht, Delft, Zierikzee, Middelburg. Floris volgde dit voorbeeld en nam de verachte bewoners van het platte land in bescherming. Onverduurbaar was de meesten Edelen dit gedrag; vandaar verontwaardiging, wrok, heulen met de vijand, met de Koning van Engeland, terwijl de Graaf meer het oog naar Frankrijk gewend had. De hoofden waren Herman van Woerden, Gerard van Velzen, Gijsbrecht van Amstel. Vruchteloos werd de Graaf, de eigen dag waarop het verraad losbarsten zou, schriftelijk gewaarschuwd: „Edel Prinsen koningskind! gedenk: "zelfs de man mijns vredes, op wie ik vertrouwde, die mijn brood at, heeft de verzenen tegen mij opgeheven." "De brave, belasterde Vorst, edelmoedige weldoener van het Volk, overrompeld, ontwapend, geboeid; bij het toeschieten van de dankbare landlieden, naar het slot van Minden, ter overschepping naar Engeland, gevoerd; met opgespleten vingers gekneveld op het paard, en door Velzen en anderen, om zich hun prooi niet te laten ontwringen, met een aantal steken doorboord. — Onrustige regering van Floris jeugdige zoon, Jan I; aan de leidband, eerst van de Engelsgezinde Wolfaert van Borselen, in 1299 te Delft door een woedende menigte verscheurd; daarna van Jan van Avesnes, Graaf van Henegouwen, die in hetzelfde jaar, door het plotseling overlijden van Jan I, zijn opvolger werd.

TWEEDE AFDELING. 1428-1517.

ALGEMENE AANMERKINGEN.

55. Eenheid van historie door eenheid ook van gezag. De heerschappij van de Bourgondische en Oostenrijkse Vorsten strekt zich eerst over de meeste, daarna over alle de Nederlanden uit. Hun toeleeg om overeenstemming in bestuur en wetgeving te brengen was heilzaam; omdat eenheid, niet eenvormigheid, vereniging, niet ineensmelting, samenwerking, niet een uitroeien van eigen gewoonten en van aloude zelfstandigheid, bedoeld werd.

Pogingen om uit de middeleeuwse leenstaat tot meer ondergeschiktheid aan een centrale regering, en aldus ook tot meer samenwerking van de Standen en eenheid van de Natie, te geraken. Door algemeen instellingen, onder één gezag, zou een Rijk van de Nederlanden, evenals het Franse, het Engelse Rijk, worden gevormd. Hiertoe het Hof te Mechelen; de bijeenroeping van Generale Staten en vele maatregelen van Karel V. —

Desniettemin bleef, evenals, bijv. in Frankrijk, elke provincie, door koop, verdrag, erfenis, of overwinning verkregen, in dezelfde betrekking tot de Kroon, als van oudsher tot de Landsheer. De zelfstandigheid van elk Hertogdom, of Graafschap, of Heerlijkheid werd geëerbiedigd; het eigen bestaan ook van steden en Gemeenten, met privilegiën en rechten. De betrekking tot de Vorst was, naar gelang van de geschiedenis en ontwikkeling van elk landschap, zeer verschillend. Hollands Graaf, elders Hertog of Koning, bleef Graaf, aan de landswet gehouden, en ontving, om die vermeerdering van macht, althans niet van rechtenwege, ander of meerder gezag.

56. De Landsheren thans, door uitgestrekte heerschappij over andere Gewesten en Rijken, zooveel machtiger nog, hielden de weerspanningheid van de onderdanen met veerkracht in bedwang. De Stedelingen, de Adel boven het hoofd gewassen, werden, ook in het Zuidelijk Nederland, beteugeld en getuchtigd; de rust, met uitzondering van enige jaren regeringloosheid en geweld, meer dan in het vorige tijdperk, bewaard of spoedig hersteld.

De opstand telkens aan banden gelegd, behalve tijdens Maria van Bourgondië en de moeilijke voogdij van Maximiliaan. Onder Oostenrijk waren de steden doorgaans gedwee.

Om de Adel te verzwakken, heeft vooral ook de veranderde wijs van oorlogvoeren medegewerkt. a. Vuurwapenen, reeds in de 14de eeuw, waardoor de sloten van de Edelen een minder veilige wijkplaats werden, en het voordeel van persoonlijke dapperheid en betere wapenrusting grotendeels verviel; b. Stedelijke Schutterijen in de 13de eeuw, eerst met de boog, daarna niet het vuurroer zich oefenende in haar Doelen, en die weldra Edelen en Ridders, in bekwaamheid en moed en ook in fierheid, op zijde hebben gestreefd; c. Staande krijgsmacht onder het Beierse Huis.

57. Meer dan ooit werden de Nederlanden, door de aanzienlijkheid van de Regenten, in de algemeen aangelegenheden van de Christenheid gewikkeld. Ook toen Bourgondië en Oostenrijk half Europa en een deel van de nieuwe wereld aan de bezittingen van de Dynastie laadden gehecht, bleven de Nederlanden, om rijkdom en ligging, de steun en kern hunner macht. Door de onuitputtelijke hulpbronnen dezer Gewesten, werden de Vorsten in de mogelijkheid gesteld, eerst met Engeland en daarna door eigen kracht, Frankrijk te bedwingen.

IV. HUIS VAN BOURGONDIE. 1428-1482.

58. Schitterend is de opkomst van de Hertogen van Bourgondië geweest. Uit Fransen koningsbloede, hebben zij, in vijftig jaren, reeds vóór ze Holland, Zeeland en Henegouwen hadden geërfd, de rang van de machtigste Europese Vorsten bereikt.

Filips de Stoutmoedige (1341-1404), broeder van Karel V, de Koning van Frankrijk (1364 — 1380), grondlegger van de grootheid van dit linie; door a. het hertogdom Bourgondië, dat zijn broeder hem, na het uitsterven van het eerste Stamhuis (1301), in leen gaf; M zijn huwelijk, in 1369, met Margaretha, erfgename van Frans-Comté, Vlaanderen, Artois, Mechelen en Antwerpen. Kon niet reeds Vlaanderen alleen tegen menige bezitting opwegen, vooral nu het met vaste hand in toom gehouden werd? — Zijn zoon, Jan-zonder-vrees (1371-1410), die Margaretha van Beijeren had getrouwd, was, tegen het Huis van Orleans, hoofd van een van de partijen die in Frankrijk, tijden, Koning Karel gewoed hebben, Oom des minderjarige Dolfijns was hij meermalen meester van Parijs; soms werd hij rebel verklaard en nam naar de Nederlanden de wijk.

59. De twee Vorsten uit dit Huis, na de vergroting van het Bourgondische erfgoed met Holland, Filips en Karel, regeerden met veerkracht. Schoon æ dikwerf gedwongen waren bij de Staten van de Gewesten onderstand te zoeken, geschiedde het hulpbetoon niet ten koste van het landsheerlijk gezag.

Filips de Goede, 1428 — 1467; Karel de Stoute, 1467 — 1577; Maria 1477 — 1482.

Bijeenroeping (om de menigvuldige oorlogen, waarvoor gedurig Beden werden vereist) van de Staten, maar zonder eigen gezag of deel aan het Landsbestuur. In Holland, waar vóór 1428 die naam onbekend was, bestond het College van de Staten uit de Edelen en de zes grote steden (Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda).

In 1445 vaardigde hertog Filips een streng bevelschrift uit ter beteugeling van de hebzucht van de Geestelijkheid. Ook ving hij aan haar vrijdon van schatting te beperken.

60. De staatkunde van de Bourgondische Vorsten was, ten gevolge van de familietwisten in het huis van Valois en uit zucht om van de machtigen nabuur en leenman onafhankelijk te zijn, doorgaans tegen Frankrijk gericht, Aldus, en om het Vlaamse handelsbelang, werden zij telkens tot het bondgenootschap met Engeland gebracht.

1415. Inval van de Engelsen in Frankrijk, door de Hertog van Bourgondië geroepen overwinning bij Azincourt. — 1420. Traktaat van Trayaes, waarbij (met miskenning der Salische wet, die de vrouwelijke lijn uitsloot) de Koning van Engeland, Hendrik V, erfgenaam van de Kroon en Regent wordt. De Bourgondische invloed alleen geeft hem het overwicht. — De vrede met Engeland onmisbaar voor de bloei van de Vlaamse fabrieken. — (Ook uit Holland en Zeeland werd Hendrik V ondersteund; 800 vaartuigen aan hem verkocht of verhuurd.)

De Koningen van Frankrijk hadden dikwerf in de verstandhouding met het Huis van Gelder veel steun. — 1410 — 1473. Arnold van Egmond (1423 r.), een zwak Vorst, wiens vijftigjarige regering de vergroting van het Huis van Bourgondië met Gelderland voorbereid heeft. — Zijn zoon, Adolf, trouweloos en overmoedig, sneuvelt (1477) in een strijd tegen de Fransen. Dien ten ge• volge Bourgondische overmacht en heerschappij.

61. Door de heerschappij dezer, niet Fransgezinde, evenwel Franse Dynastie, werd de toegang voor de Franse taal, beschaving en zeden, opengesteld. De Hertogen van Bourgondië, opgevoed in al de luister, in al de weelde en ongebondenheid van het Parijse Hof, werden in

pracht en ridderlijke glans door bijna geen andere Vorsten geëvenaard. Ook openbaarde zich de Franse invloed in zedenbederf.

Menigvuldige aanleiding om, bij de ontkieming onzer Letterkunde, betoog naar Frankrijk te richten; de vermaardheid van de Troubadours; de roem van de Parijse Hogeschool; de eigenaardige klaarheid en bevalligheid der Franse geschriften: de pracht der tornooien, waardoor de uitheemse Adel derwaarts gelokt werd; het leenverband op Vlaanderen; de goede verstandhouding door huwelijks en vriendschapsbetrekking. Maerlant, de vader van de Hollandse dichters, vertaalde zijn Spiegel Historiële uit Latijnse werken, door Fransen opgesteld. Ridderromans ook in de Nederlanden overgezet, of (zoals wellicht Urzijn en Valentijn en de Ridder met de Zwaan) oorspronkelijk samengesteld. Onder Bourgondië taal- en letterkunde, door talloze bastaardwoorden, verfranst — Kamers van de Rederijkers (gilden ter beoefening van dicht- en rijmkunst als liefhebberij en spel), in navolging van de Colleges de Rétorica Zinnebeeldige voorstellen of spelen van zinnen. Bij de aanneming van Franse dichtsoorten en vormen, minder lichtzinnigheid van inhoud. — De Nederlandse Gewesten drongen meermalen aan op het gebruik van de landstaal in het bestuur. Het Bourgondische Hof geen voorbeeld van ingetogenheid. De overvloed van wereldse goederen weinig geschikt om aan de wereldse begeerlijkheden paal en perk te stellen.

62. Filips VAN BOURGONDIE, Heer van bijna gans Nederland, heeft, door veerkracht en beleid, in Holland de Hoeksens bedwongen; in Vlaanderen de overmoed van de steden aan banden gelegd; na meer dan honderdjarige krijg, de vrede tussen Frankrijk en Engeland bewerkt; de belangen van de Christenheid, ook toen Constantinopel door de Turken ingenomen was, behartigd; de machtigste koningen overtroffen door milddadigheid en pracht; onder velerlei tegenstand en bezwaar, de roem verworven van schranderheid, moed, edelmoedigheid en volharding, in één woord, de bijnaam van *de Goede*, verdiend.

Filips (geb. 1396 te Dijon, lieg. 1419) verkreeg in 1427 Namen, in 1443 Luxemburg, door koop, in 1430 Brabant en Limburg, door erfrecht. In 1446 werd (losheid van zeden heeft hem ontsierd) een van zijn bastaarden, David van Bourgondië, op de Bisschopszetel van Utrecht geplaatst; met geweld, nadat de keus van het kapittel op Gijsbrecht van Brederode was gevallen.

Voortsmeulen van de binnenlandse verdeeldheden. In 1437 oproer te Brugge en Gent; twisten tussen Leuven, Mechelen en Brussel; 1445, woelingen van de Hoeksens te Leiden, te Amsterdam; 1451 — 1453, nieuwe onlusten te Gent, niet zonder Franse opstoking en Engelse hulp; geweldige krijg; honderden dorpen verbrand. Filips verslaat de opstandelingen bij Rupelmonde en Gaveren. Aug. 1453, vrede en vergiffenis, op vernederende voorwaarden. Een deel van het land, bekend onder de naam van het Vrije, wordt als vierde Lid in de Staatsvergadering, bij de drie steden van Vlaanderen gevoegd. 'De stedelijke inrichtingen nader geregeld; algemeen wording van de Vroedschaps Collegiën.

Betrekkingen op Frankrijk. — 1419. Filips erkent het vermeend recht van Hendrik V op de Franse Kroon; ondersteunt de Engelsen; behaalt in 1421 een overwinning; doet 1430 zijn intrede in Parijs; sluit in 1435 te Utrecht een afzonderlijke en eervolle vrede. Na zestienjarige krijg ongezind de oorlog te verlengen, om zijner bondgenoten buitensporige eis. Spoedig was, nu de kans voor de Engelsen gekeerd; van hun veroveringen hielden zij na weinige jaren, niets over dan Calais, — 1444. Filips door de Dolfijn (later Lodewijk XI) in Bourgondië bestookt; 1466, in de Nederlanden, met de Luikenaars tot opstand te brengen.

1453. Het Griekse Keizerrijk door de Turken vernietigd; Constantinopel veroverd; Hongarije en Duitsland bedreigd. — Filips tracht de Keizer en de overige Vorsten tot kruistocht te brengen. Hierin niet geslaagd, zendt hij, nog in 1464, een twaalfstal galeien met 10,000 man, naar de Middellandse zee.

Filips gehuwd met, a. Michelle van Frankrijk, dochter van Karel VI.; b. Bonne weduwe van de Hertog van Nevers; Izabelle van Portugal, moeder van Karel de Stoute. Aan gastmalen en Ridderfeesten ontbrak het niet. De rijkdom en weelde ging alle denkbeeld te boven. Zelfs het volk en de lijfknechts droegen wambuizen van zijde en fluweel; de klederen van de Groten met sieradiën overdekt, schitterend van goud en diamant;

Holland land van belofte. Met weinig geld werd veel gedaan. Te Hoorn verteerden de Burgemeesters bij het onthalen van 's Hertogen zoon op het stadhuis, in 1464, drie stuivers; bij het kiezen van de stadsofficieren, aan maaltijd en bier 8 stuivers; de jaarwedde van de pensionaris was f 18-4). — In 1431 Orde van het Gulden Vlies; met zinspeling wellicht op de wolhandel, hoofdbron van de Nederlandse bloei. De plechtigheid te 's Hage, in het, koor van de Grote Kerk, waar de wapens der Ridders in het gewelf werden gehouwen.

Ondanks het schitterende van de hofhouding, liet Filips schatten achter, de liefde van de handzaten was het beste bewijs dat hij ze niet afgeperst had.

Was het vreemd dat hij de *De Goede* genoemd werd! „Die goede Vorst,” schreef in 1574 Junius, vertrouwd raadsman van Prins Willem I, was liever bemind of geliefd en een vader zijns Volks genaamd, dan te zeer ontzien of gevreesd, aangezien bij wist dat de liefde het rechte fondamant van de rechte bewaarster van alle gouvernementen en regeringen is.” Volgens gelijktijdige schrijvers, bij zijn dood "minder woorden dan tranen; het was als of ieder een Vader begraven had."

63. Zijn zoon, KAREL DE STOUTE of ONVERSAAGDE, was minder dan zijn vader op het geluk van de onderdanen, en meer nog dan hij op uitbreiding zijnen Staten bedacht. Hij had ten oogmerk Bourgondië en Nederland, door verovering van wat er tussen lag, samen te voegen en alzo, tegenover Frankrijk en Duitsland, een machtig Koninkrijk te stichten. Dit eerezuchtig plan werd verijld; de tienjarige regering was aaneenschakeling van oorlogen, van ellende voor vriend en vijand; na zijn afsterven, oorzaak van de vernedering van het landsheerlijk gezag en van de vernieuwing van bloedige verdeeldheid.

Geb. 1433, geeft vroeg reeds menig blijk van krijgshaftige, maar wrede en woelzieke aard. 1453, neemt deel aan de oorlog tegen bent, ondanks zijn Vader: „beter voor de landzaten mij jong te verliezen, dan naderhand een laf heer aan mij te hebben.” — 1464. Onbarmhartige strafoefening over Dinant (met Luik in verbond); 800 ingezetenen, twee aan twee gebonden, in de Maas geworpen.

Karels hand tegen allen en de hand van allen tegen hem. Zijn meest geduchte tegenstander de Koning van Frankrijk, Lodewijk XI, die, door sluwheid en geweld, de machtige vazallen wil noodzaken, als vroeger (§ 16), onderdanen te zijn. Ongeduldig vooral over de macht van de fiere Vorsten, wier leenheer hij was voor Bourgondië, Vlaanderen en Artois, was hij altijd hun in de weg. Reeds vroeg door hem getergd, voegde Karel zich, in 1465, bij het Verbond van de Franse Groten, voor het algemeen welzijn, zo het heette, belegerde Parijs, en streed met levensgevaar, te Monthery. Na de vrede zette Lodewijk telkens de Luikenaars tegen hem op. In 1467, zodra Karel was gehuldigd, werden zij verslagen, met verlies van 9000 doden, 6000 gevangenen en vele stukken geschut. In 1568 Lodewijk bij het uitbreken van de opstand, onder schijn van vriendschap, in de legerplaats van Karel, gedwongen zijn bondgenoten te verloochenen en getuige te wezen van hun nederlaag en straf. Luik verbrand, duizenden ter dood gebracht, of omgekomen door koude en gebrek. — 1471. Opschuddingen van de Hoeks en te Hoorn, Zierikzee, Utrecht. — De Hertog mengt zich in de burgerkrijg van de Engelsen tussen de Huizen van Lancaster en York. Na de dood van Isabella van Bourbon (moeder van de Hertogin Maria), was hij hertrouwd met Margaretha van York. Eduard IV, haar broeder, in 1461 Koning, in 1470 verjaagd, door Warwick, die met Lodewijk XI in verstandhouding en vijand van Bourgondië was. Nederlandse schepen door Warwick aangetast. Hertog Karel schreef aan de Fransen vlootvoogd: „bij St. Joris, zo men hierin niet

voorziet, zal ik er, met Gods hulp, in voorzien; zonder te wachten naar uw verlof, of redenen, of rechtspleging; zij zijn te willekeurig en te langwijdig." Hendrik van Borselen, Karels Admiraal, versloeg Warwiek in hevige strijd; Eduard met Nederlandse hulp hersteld. — Nu verbindt Karel zich met Engeland tegen de ervvijand van zijn huis; richt de Benden der Ordinantiën op, om de grenzen te dekken, doet zware Beden (in 1471 een van f 120,000 kronen het volgende jaar tot f 500,000 geklommen), veroverd in 1472 enige plaatsen in Frankrijk en heeft het oog op Champagne gericht; koopt Gelderland en Zutphen van Hertog Arnold van Egmond, door de ontaarden Adolf, zijn eigen zoon, gevangen, en heeft te ieder een bijeenkomst met Keizer Frederik III, en hem het verheffen zijner Statten tot Koningrijk van Bourgondië toegezegd had. Nu scheen het toppunt zijner wensen bereikt, toen de Keizer, na ijverig en wantrouwend, de stad heimelijk verliet. — Straks, in 1475. Duitsland en Frankrijk tegen Karel verenigd. Beleg van Nuys, met 60,000 man; vrede met de Keizer. — inval in Lotharingen, vlucht van Hertog René; vermeestering van Nancy — 1476. Wat is de eierzuchtige genoeg? Hij wendt zich tegen de Zwitsers; wil meester zijn van de gehele Rijn en, in 't voorbijgaan, dit boerenfolk tuchtigen, dat zijn vijanden bijgestaan heeft. Hovaardij is vóór de verbreking en hoogmoed des geestes vóór de val." Hij trekt op met 30,000 man, een ontzettende legerrein en weelderige hofstoet. Onmenselijkheden tegen de gevangenen gepleegd. 3 Maart; slag bij Granson de Zwitsers deden knielend het gebod (onze ziel verbeidt de Heer, Hij is onze hulp en ons schild"); de Bourgondiërs, mende dat zij genade smeekten, barstten uit in honend gelach, dat hun echter spoedig verging. De nederlaag volkomen; legerplaats en kostbaarheden veroverd; de hertogelijke hoed met krans van robijnen en diamanten, de zilveren en gouden bekers, het overfijne lijnwaad, en veelkleurige prachtige zijden stoffen; ook de relikwieën waarvan de Hertog een geheel stel (een stuk van het kruis, van de doornenkroon, van het spotkleed) met zich gevoerd had. — Vier maanden later, 22 Juni, behalen de Zwitsers, bij Marten, een tweede overwinning. — 1477, 6 jan. sneuvelt Karel, bij hernieuwde aanval op Lotharingen, in de nabijheid van Nancy. — Lieve Neef," zeide Hertog René, „gij hebt ons veel kwaads berokkend; moge uwe ziel rust vinden bij God." — Er blijft bij GOD een rust over, ja, maar voor het folk Gods!

64. MARIA, enige dochter en erfgename, weerloos en troosteloos achtergebleven, stond weldra, om het roembejag en de krachtverspilling van haar vader, aan de vijandelijkheden van Frankrijk en aan de grenzenloze: aanmatigingen (Ier oproerige steden ten doel. Door huwelijk met MAXIMILIAAN, Aartshertog van Oostenrijk, werd zij uit deerniswaardige toestand gered. Deze uitmuntende Vorst, telkens in de grootste moeilijkheden door de vergunningen vroeger aan zijn Gemalin afgeperst, heeft haar en de Landen verdedigd tegen de overmoed van een deel van de Landzaten en tegen buitenlands geweld.

Marie, geb. te Brussel in 1457, bevond zich te Gent, te midden van een bevolking, in wier schatting het wettig gezag dwingelandij was. Hoe zou de arme Prinses iets hebben geweigerd? Zij haastte zich met bevende hand te onderschrijven wat voorgelegd werd. In Maart, met miskenning van de aloude Graaflijke rechten, aan. Holland en Zeeland het Groot-Privilegie verleend, waarbij, zonder goedvinden van de Staten, de Vorstin geen huwelijk mocht sluiten en geen krijg voeren; de Staten zouden vergaderen zo dikwijls en waar het hun goed dacht. Welke waren de gevolgen? „Verwarringen, beroeringen, rebellieën, tweespalten, Hoekse en Kabbeljaauwse moordenarijen, voetlichtingen van Regenten aan Regenten, burgerlijke wapeningen, de hulproeping van krijgsvolk, zelfs van buitenlandse macht, door de ingezetenen; daaruit ontstane benodigdheden van soldijgelden en subsidies, dure tijden, rijzingen en dalingen van geldspeciën, gebrek aan alles, knellende armoede en hopeloosheid van de smalle gemeenten, inlandse oorlogen tussen steden en Steden." (3)

Lodewijk XI vleide zich nu van de Bourgondische macht geheel ten onder te brengen. Al wat leen was van de Franse Kroon, verklaarde hij vervallen; Bourgondië werd vermeesterd; Artois besprongen; Vlaanderen bedreigd. De Gentenaars, door het gevaar verbitterd, brengen een groot deel van de stedelijke Magistraat met beulshanden om; uit na-ijver en wantrouwen, ook twee raadslieden van de Hertogin, Imbercourt en Hugonet, onschuldige slachtoffers van het woedend gepeupel, wier redding Maria, met loshangend hair en in rouwgewaad op de markt gekomen, vruchteloos, door tranen en gebeden beproeft. — De Vlamingen stellen Adolf van Gelder aan het hoofd hunner troepen; zij willen Maria dwingen zich met die woestaard in de echt te begeven. De Nederlandse Edelen doen de aanspraak gelden van Aartshertog Maximiliaan. — 1477. 19 Aug. Huwelijk met dezen (geb. 1459) nevens Maria, als voogd en beschermer, gehuldigd. — De Hoeks en in Holland bedwongen. — 1479. 7 Aug. Overwinning op de Fransen bij Guinegates, waar zich de dappere Vorst in levensgevaar bevindt, — 1482, 27 Maart, Dood van Maria, ten gevolge van een val van het paard.

V. HUIS VAN OOSTENRIJK.

1482 — 1581.

65. Dit Stamhuis, waarin de Keizerlijke waardigheid reeds bijna erfelijk was, heeft, door de aanwinst van de Bourgondische nalatenschap de middelen verkregen om de rechten en het gezag des Keizers staande te houden. Door echtverbintenissen in het bezit van een aantal Koningrijken geraakt, heeft het, met de bijstand vooral van de Nederlanden, de oorlogen tegen Frankrijk volgehouden en bekostigd. Het evenwicht in de Christenheid ware verzekerd geweest aan de Spaans Oostenrijkse Dynastie, zo niet vervolging om de Godsdienst wille, het Noordelijke Nederland genoodzaakt had, met afzwering van de Graaf, zich te vormen tot vrij en onafhankelijk Gemenebest.

Rudolf Graaf van Habsburg (slot in Aargau in Zwitserland) stamvader van dit Huis; Keizer, van 1273 — 1291. Verscheiden Keizers: Albert I, 1298 — 1308; Frederik I, 1314 — 1330; Albertus II, 1348 — 1355; Frederik III, 1440 — 1493. — De feitelijke macht des Keizers kwam in de vijftiende eeuw, door de aanmatiging van de Groten en algemeen verwarring in het Duitse Rijk, weinig met de aard en de bestemming van het oppergezag overeen.

De macht van dit Huis vooral door drie huwelijken uitgebreid en bevestigd; van a. Maximiliaan met Maria van Bourgondië; b. 1496, Filips de Schone met Johanna van Arragon, waardoor het Spanje, bijna gans Italië en uitgestrekte bezittingen in andere werelddelen verkreeg; c. 1521, Ferdinand I met Anna, erfgename van Hongarije en Bohemen.

66. 1482 — 1494. FILIPS DE SCHONE, zoon van Maria, regeert onder voogdij van Maximiliaan. Onbeschrijfelijk is de verwarring en de ellende, door verlevendiging van de innerlijke twisten. De bevolking van de Steden, door eerezuchtige hoofden geleid, kent, na eenmaal de perken overschreden te hebben, geen grenzen van buitensporigheid meer. Het geduld de onverschrokkenheid, het doorzicht, de volharding van Maximiliaan, heeft telkens de rust hersteld, en, onder veel gevaar en strijd, de grondslag van een betere orde van zaken gelegd.

Maximiliaan in 1486 Rooms Koning; van 1493 — 1519 Keizer. Dapper, edelmoedig, minzaam, heeft hij ook in Duitsland, dikwerf gedwarsboomd, nuttige veranderingen gemaakt. Om zijn verdiensten niet te miskennen, houden in het oog dat hij a. door het Groot-Privilegie aan banden was gelegd; b. in Duitsland velerlei strijd haal; c. in de Nederlanden, ten gevolge zijner voogdij, tot een vijftigjarige niet dan bij uitzondering gestoorde rust medegewerkt heeft.

1482. Door de halsstarrigheid van de Gentenaars, die de kinderen van de Aartshertog onder zich houden, en hens naar Duitsland willen doen vertrekken, wordt Maximiliaan gedwongen een nadelige vrede met Frankrijk te sluiten.

1454 en 1455; voortdurende vijandelijkheden van Gent; eindelijk genoodzaakt de Aartshertog als voogd en regent te erkennen en hem zijn zoon over te geven.

Strijd van de Hoeksen en Kabeljauwsen in Holland en Utrecht; Hoorn, 1484, stormenderhand door de Kabeljauwsen veroverd; slachting en wraakoefening. Bemachtiging door de Hoeksen van kerk en toren te Barneveld, waar Jan van Schaffelaar, met 18 man ingesloten, zich, omdat men hun anders geen kwartier wilde verlenen, van boven afwerpt. — 1483. Utrecht, waar Bisschop David zich in moeilijke toestand bevindt, door Maximiliaan overmeesterd; hij zelf als Stadsvoogd erkend.

1456. 15 Febr. Maximiliaan Rooms Koning. Vredebreuk met Frankrijk.

1158. Nieuwe onlusten te Gent. 1459. 1 Febr. Maximiliaan te Brugge. Oproer: de 52 Gilden door gewapend grauw versterkt, eisen rekening van inkomsten en ingebrachte gelden. De opstandelingen aarzelen niet de hand aan de wettige Overheid te slaan. De Vorst gevangen in een kruideniershuisje op de markt, met dubbele ijzeren traliën voorzien, door een burgerwacht van 400 man bewaakt. Een aantal aanzienlijken in de gevangenis gepijnigd, ter dood gebracht. De brave en onverschrokken Maximiliaan, terwijl hij naar een andere gevangenis wordt overgebracht, vordert dat men zijn leven ontzie, hem een twaalfstal huisbedienden teruggeven, en niet overleveren aan Frankrijk of aan Gent. Eerst na vier maanden, door tussenkomst van Keizer en Paus, in vrijheid. — 21 Out 1489; nieuwe vijandelijkheden tegen Gent; de Vlamingen onderwerpen zich; het kruideniershuisje geslecht; ter verzoening een kapel op de plaats zelve gebouwd. 1491: de Bruggenaars weder in opstand; na, zware nederlaag, streng getuchtigd.

1488 en 1489. *Jonker Fransenoerlog*, of oproer van de Hoeksen, onder de achttienjarige Frans van Brederode, die Rotterdam en andere steden in Holland bemachtigd, maar weldra, verslagen en gedood wordt. 1494. Wanhoop in Kennemerland en Noord-Holland, om de zware lasten verzwaaard door knevelarij en trotsheid van de Regenten; *Kaas- en broodvolk*, dat voedsel, maar ook de ondergang van de verdrukkers verlangt; Alkmaar en Haarlem bemachtigd; maar Egmond, Stadhouders van Holland, bedwingt de opstand, 1493. Vrede met de koning van Frankrijk Karel VIII.

67. 1494-1506. De jeugdige Filips, meerderjarig, plukt de vruchten van een moed- en standvastigheid waarmee zijn vader aan de losbandige landzaten het hoofd geboden had. Het landsheerlijk gezag wordt hersteld. Een voordelig verdrag met Engeland en 's Vorsten huwelijk met een Spaanse Prinses, ten gevolge waarvan hij Koning van Castilië werd, openen bronnen van welvaart, waardoor de bloei dezer Gewesten, ondanks . de woelingen des Hertogen van Gelder, nog toeneemt.

1494. 12 Dec. Het Groot Privilegie, verkregen, op sinistere (slinkse)wijs, vernietigd bij overeenkomst tussen de Vorst en de Staten; nooit hersteld. 1496. Verdrag met Engeland (het Groot Cononercie-Tractaat);vrije handel op de Engelse kust; afschaffing van het strandrecht; vrije invoer van Engelse linnens. — 1495. Filips trouwt Joanna, dochter van Ferdinand en Isabella, die bij erfrecht en door overwinning, de Rijken van Spanje hadden verenigd en van de driehonderdjarige overheersing van de Moren bevrijd. Dientengevolge straks (§ 68) de erfenis van Spanje bij die van Nederland gevoegd: twee Natiën ver uit, een gelegen, van verschillende taal, stam en zeden, met strijdige belangen, aaneengekoppeld (17).

1498. Na, vernieuwde spanning en vijandelijkheden, verdrag met Frankrijk.

1492 — 1498. Albert van Saxon, uitstekend veldheer, zonder wiep bijna geen krijg in Duitsland, Hongarije, Italië of de Nederlanden is gevoerd, werd tot loon zijner diensten, door de Keizer tot Erfpotenstaat van Friesland gemaakt. Zonder geweld wist hal de friezen, eerst

zeer weerspannig, tot vrijwillige opdracht van de regering aan hem te brengen; na zijn vertrek ontstond, door hoge lasten en onvoorzichtig bestuur, een geduchte opstand, niet zonder schrikbarende bloedstorting bedwongen. — 1500, sterft Albert; door zijn zoon opgevolgd.

1494 — 1505. Telkens vernieuwde krijg tegen Karel van Gelder (§ 60). Deze had het voorvaderlijk erfgoed weder bemachtigd en werd, in gedurige strooptochten, door Frankrijk ondersteund. Gedurende bijna 50 jaren, werd door hem het machtige Huis van Bourgondië ook in Brabant, in Holland, in het Over- en het Nedersticht, in Friesland, in Groningen, zelfs op de grenzen van Italië, door list verschalkt en met krijgsgeweld bestreden 5.

1501. Filips vertrekt met zijn gemalin naar Spanje. — 1506: tweede reis derwaarts, toen hij, door de dood van Isabella, Castilië had geërfd. De Vorst, 28 jaren oud, machtig, fier, met de glansrijkste verwachtingen, vol levenskracht en dorstend naar levensgenot, sterft te Valladolid. "Hoedanig is uw leven? een damp die voor een weinig tijde gezien wordt en daarna, verdwijnt."

68. 1506 - 1517. Keizer Maximiliaan, tot de voogdijschap van zijn kleinzoon KAREL II geroepen, zendt zijn dochter Margaretha, Hertogin van Savoye, als Landvoogdes. De meeste Gewesten, niet meer door binnenlandse twisten verscheurd, genoten doorgaans heilzame rust; afgebroken in het Noorden door de Gelderse oorlog en de weerspannigheid van Friesland en Groningen tegen het Huis van Saxen. Nauwelijks was de jeugdige Karel meerderjarig, of de een kroon na de andere viel hem te beurt; als of, bij het aanbreken van de Hervorming, in de gevreesde Monarch die het eerst de strijd tegen haar aanbinden zou, moest blijken dat elke aardse macht, waar zij GODS wenk niet eerbiedigt, in haar vermetel pogen te kort schiet.

1500. Karel, te Gent geboren, opgevoed onder de leiding van Adriaan Floriszoon van Utrecht, in 1522 Paus Adriaan VI.

Margaretha, geb. 1130; Gouvernante van de Nederlanden, 1507 — 1530.

1507. Karel van Gelder, in 1505 diep vernederd, hernieuwt de krijg, met uitzicht op Franse hulp; valt in Holland, bemachtigt Muiden en Weesp, stoot het hoofd voor Amsterdam. Later bedient, hij zich ook van de Friese zee schuimer, den Grooten Pier (Pieter).

1506 — 1514. Groningen en Friesland, in verstandhouding met de Graaf van Oost-Friesland en de Hertog van Gelder, verzetten zich tegen de Hertog van Saxen. Deze brengt 20,000 man (*den Zwarten hoop*) in het Land; verkoopt zijn rechten aan Karel van Oostenrijk voor f 350,000.

1515. Karel meerderjarig. — 1516, door de dood van Ferdinand wordt hij Koning van Spanje, Napels en Sicilië en Hertog van Milaan. — 1519. Keizer van Duitsland, in de plaats van Maximiliaan. — Zie hier de opsomming zijner titels:

„Rooms Keizer, Koning van Germanië, van Castilië, van Leon, van Grenade, van Arragon, van Napels van Sicilië, van Majorea, van Sardinië, van de Eilanden van Indië en vaste landen van de Oceaansche zee; Aartshertog van Oostenrijk; Hertog van Bourgondië, van Lotharingen, van Brabant, van Limburg, van Luxemburg en van Gelder, Graaf van Vlaanderen, van Artois, van Bourgondië; Paltsgraaf en Graaf van Henegouwen, van Holland, van Zeeland, Namen en Zutphen, Heer van Friesland en van Utrecht, Heerser in Azia en Afrika.” Welk een macht en welke vooruitzichten!

69. Aldus waren de Nederlanden, gedurende een reeks van eeuwen, door Gods milde zegeningen, bevoorrecht. De wereldhandel scheen er gevestigd en wedijverde, met landbouw en fabrieken, in het afwerpen van overvloed en schatten. In de hogere klasse ontbrak het niet aan de fijnere beschaving, als uitwerksel van de Riddergeest nog overgebleven. Het landsheerlijk gezag werd uitgeoefend door Vorsten, tot bescherming van de onderzaten machtig. Zo het heil van de Volken enkel in welvaart, wellevendheid en veiligheid bestond, kon er geen gezegender Land zijn.

70. Schatten zijn ook voor de Natiën geen waarborg van wezenlijk en bestendig geluk. Ook hier was overvloed oorzaak van overdaad en weelde, van trots en overmoed, van verbastering en zedenbederf. Zelfs de grootste voorrechten lieten onvoldaan, omdat men onverzadelijk was. Telkens twist, oproer, burgerkrijg; met terugkering van orde en rust, verdubbeling van brooddronkenheid, dartelheid, ontucht; aan het Hof, bij de Adel, in de Steden, niet het minst onder de Geestelijkheid.

In de Nederlanden de uitspraak ten volle bewaarheid: „De werken des vleses zijn openbaar: overspel, hoererij, onreinheid, ontuchtigheid, afgoderij, venijngeving, vijandschappen, twisten, afgunstigheden, toorn, gekijf, tweedracht, ketterijen, nijd, moord, dronkenschap, brasserijen en dergelijke.” Ook de Geestelijken, bij het aannemen en uitlokken van overvloedige giften voor de Kerk. hadden te weinig, met toepassing op zichzelf, bedacht dat „die rijk willen worden, in verzoeking en in de strik vallen, en in vele dwaze en schadelijke begeerlijkheden, welke de mensen doen verzinken in verderf en ondergang: want de geldgierigheid is een wortel van alle kwaad, tot welke sommigen lust hebbende, zijn afgedwaald van het geloof.”

Onder de Utrechtse Kerkvoogden telt men er die gans niet onbesproken van wandel zijn geweest. En in de Kloosters? Men hore het getuigenis van een Monnik: „Dagen en nachten verslijten de Geestelijken in wellust, met eten, drinken, slapen, jokken, boerten, sprekende hun tongen de volheid van de ijdele harten uit. Zij zijn wederhorig, onleerzaam, halsstarrig, twistziek, deugdeloos, gaarne in gezelschap, ongaarne in de enigheid, onderzoekende niet anders dan hetgeen van de wereld is.” — Een Abt, in het bezit van 365 morgens land, gaf een derde van de opbrengst voor zijn tafel uit.

71. Achteruitgang in gedrag en zeden was gevolg van achteruitgang in het geloof. De zaligmakende waarheid was in vergetelheid geraakt. Sedert lang wist men niet meer dat Christus de enige en algenoegzame Zaligmaker is, dat zijn bloed reinigt van alle zonden, dat er, om zijnentwille, vergeving is voor een iegelijk die gelooft. De mens zou volbrengen en verdienen wat de mens had volbracht en verdiend. Aldus beproefde men het onderhouden van Gods geboden, uit slaafse vrees en in eigen kracht; daarna, bij het gevoel van onvermogen, werd men, van lieverlede, tot het berusten in uiterlijke Godsdienstoefening gebracht. Deze dwaling heeft de weg voor een reeks van dwaalbegrippen geopend, het Evangelie van de genade vervalsten, met godvergetenheid, een vrijbrief voor elke misdaad verkrijgbaar gesteld. God vergetenheid hetzelfde als zedenbederf. “Gelijk het hun niet goed gedacht heeft God in erkentenis te honden, zo heeft ze God overgegeven om te doen dingen die niet betamen, vervuld zijnde met alle ongerechtigheid.”

72. In het begin van de zestiende eeuw, en veel vroeger reeds, had de Christenheid weinig christelijks meer. De Bijbel, aan de leken onthouden, was de Geestelijken nagenoeg onbekend. De roem van Godegeleerdheid werd in het jacht maken op schoolse spitsvondigheden gesteld. Naast, zo niet boven, CHRISTUS werden de afgestorvene heiligen met aanbidding vereerd. Vergeving van de zonden werd gezocht in het bouwen van Kerken en Gestichten, in kerkplechtigheden, bedevaarten, boetedoening van allerlei aard; ten laatste was zij, naar een soort van zondentarief, bij de Priesters te koop. Zodanige Godsverering, die veeleer Godontering, afgoderij en heiligschennis was, openbaarde haar verderfelijke strekking; wangedrag en bijgeloof waren in alle standen, twijfelarij en ongeloof vooral bij de Geestelijkheid algemeen.

De heidense wijsgeer Aristoteles en de spitsvondigheden van de Scholastieken werden boven het Evangelie gesteld “vragen die dwaas en zonder lering zijn en twisting voortbrengen.” — “Indien zij,” schrijft in de vijftiende eeuw een betergezinde, “zo ijverden

tegen de zonde en voor de deugd als in geschilpunten op te werpen, zouden er, noch zo vele gruwelen bij het Volk, noch zoveel zedeloosheid in de Kloosters bestaan."

De Priesters drongen aan op goede werken. Wat verstonden zij hierdoor? Werken die uit waar geloof, naar de wet Gods en Hem ter ere, geschieden? Neen; ook goede werken op mensenzettingen gegrond en waardoor Gods gebod teniet gemaakt werd. — Grote verdienste werd gesteld in het bouwen van Kerken, Kloosters en Kapellen, in het verrijken van Altaren en Prebenden. Tevens werden (en waarom zou hier niet bij velen ook geloof, werkzaam in liefde, geweest zijn?) liefdadige inrichtingen, ter verzorging van ongelukkigen en wezen gesticht.

Dienst van de Heiligen, in plaats of naast de Middelaar, als voorspraken beschouwd; hun naamdagen plechtig gevierd, hun wonderdadig leven, in kunstig of ook wel grovelijk verdichte fabelen, verhaald. Elke ziekte had een heilige tot geneesheer, elk ambachtsgilde een patroon, elke kunst of wetenschap een beschermer, elk vermaak, ook het meest zinnelijke, een schutshoofd of schutsvrouw. Het veelgodendom van de Ouden was, onder andere benamingen wedergekeerd. Maria, Koningin des Hemels, moeder van de genade, het leven en het licht van de mensen.

De beeldendienst in zwang. — Te 's Gravesande zeer vermaard Mariabeeld, waaraan ook Hertog Willen V, na de overwinning van 1350, ter gedachtenis, een kledingstuk schonk. Zo was onze *Lieve Vrouw van de Polder* in Zeeland beroemd; de zeelieden gunstig. Derwaarts deed men bede vaarten. Velen, gelijk de Staten van Holland in 1587 schrijver, gingen naar Heylo, Wilsveen, 's Gravesande, Bergen en andere plaatsen „brengende of offerende jonge hoenders, wassenkaarsen, beelden, armen, benen en andere leden van mensen in was gemaakt, met vele andere superstitiën en abuizen, rakende ook bijeenkomsten of vergaderingen, notoirlijk afgoderij, en rechtstreeks tegen des Heeren Woord."

De boetedoening kwam dikwerf met de boete in het Evangelie voorgeschreven, weinig overeen. Soms meende men door woordengeprevel genoeg te hebben gedaan; soms wedijverde men in onthouding en pijniging van het vlees. —

In 1350, de zwarte dood (vreselijke ziekte, waardoor in vele mensen, binnen vijf maanden, drie vijfde van de bevolking weggemaaid werd), uit China, door Azië, langs Griekenland en Italië, over de Alpen herwaarts. Hoe toonde men leed en berouw! Ook hier trokken gehele troepen met vaandels en kruisen door steden en dorpen, onder geschreeuw en jammerklacht zich zelve ten bloede toe geselende.

De aflaat wellicht het ergste misbruik. — Eerst gaven de Priesters bevrijding van kerkelijke straf, toen van het vagevuur en eindelijk van het eeuwige verderf; volkomen vergeving, enkel om geld. — Een soort van prijskaart op Pauselijk gezag, waarop ook de ergste gruwelen waren getarifeerd; goudmijn voor de Geestelijkheid. Om het onbepaalde van de tijd, ter loutering in het ddenrijk nodig, was het beangst gemoed telkens gereed tot afkoop van nieuwe termijn. Zo werd in 1475, ook in Nederland, aflaat verkocht voor elf duizend jaren. De Geestelijken hadden, in verschijningen en dromen doorgaans de betrekkingen van de armen in de Hemel, de betrekkingen van de rijken in het vagevuur gezien.

Men begon met ook, men eindigde met *enkel* dergelijke eisen te doen. Men begon met de onmisbaarheid, men eindigde met de genoegzaamheid dezer voorbaarden te beweren. Men begon met Christus op de achtergrond, men eindigde met Hem ter zijde te stellen. Dwaze ceremoniën en uiterlijke verrichtingen bleven voor de meesten oorzaak van gerustheid en werden voor velen, heimelijk althans, voorwerp vaag spottend. Het bijgeloof werd ongeloof, eerst aan het zaligmakend geloof en eindelijk aan het bijgeloof zelf.

73. Deze begrippen werden aanprezen door het gezag van de Roomse kerk. De Geestelijkheid meende, als afzonderlijk lichaam, boven de overige Christenen de sleutel des Hemels te bezitten. Eenheid en middenpunt van de Kerk lag in de opperheerschappij van de

Paus. Overheersing die aanvankelijk, door de Christenheid verenigd te houden, door de overmoed van Vorsten en Volken aan banden te leggen, gewichtige diensten bewees; maar, gedurig ontaard en in die ontaarding ontwikkeld, een tegen het eenvoudig en onveranderlijk Evangelie gekante oppermacht werd. In de Paus dacht men de Stedehouder van Christus, in zijn uitspraak de uitspraak des H. Geestes te zien.

Het gezag van Rome, door de twisten tussen Pausen en Tegenpausen verzwakt, nam, ook in de Nederlanden, wederom toe; ook om de geschillen tussen de Geestelijkheid en de Vorsten, beiden partijen zich beroepende op het Opperhoofd van de Kerk. Dikwerf schandvlekken van de mensheid op de Pauselijke Stoel.

Vooraf aan de Hervorming: a. 1492 — 1503, Alexander VI (Borgia), die voor geen ontucht of moord terugdeinst en sterft aan vergif dat hij voor een ander toebereid had; b. 1503 — 1513, Julius II, krijgshaftig en oorlogzuchtig, op de verlossing meer van Italië dan van zondaren bedacht; c. 1513-1521, Leo X (Medici), smaakvol liefhebber van wetenschap en kunst.

74. De Heere evenwel, had Zijn Gemeente niet verlaten, sommigen werden van God geleerd en door de Heilige Geest in alle waarheid geleid. Er was, in het midden van de bedorven Roomse Kerk, tegen verbastering en afval een gestadig protest. Die tegenspraak werd onderdrukt; deels uit ijver voor een valse Godsdienstleer, deels uit berekening van de Staatskunde, als heilig schennis en oproer, gestraft. Die niets weten wilden dan Christus en dien gekruist, die zijn geboden predikten als regel van christelijk gedrag, die met zijn strafgerichten dreigden, werden als ketters en rustverstoorders opgespoord, vervolgd, gedood. Ook nu moesten de getuigen des HEEREN bloedgetuigen zijn. Het Vorstelijk gezag, doorgaans na-ijverig op eigen recht, stond, in deze plichtbetrachting, met heuse bereidwilligheid, van de Kerk ten dienste. Rome was aan het Heidens Rome niet ongelijk; de oprechten belijders van het Evangelie viel, van de zogenaamde Christenen en hun Opperhoofd, soortgelijke mishandeling als vroeger van de Heidense Keizers ten deel.

Vervolging tegen de Waddenzen, Huss, Wicleff. — In 1380 werd het lijk van een ketter, op last van de kerkvoogd van Utrecht, opgegraven, voor het bisschoppelijk paleis verbrand en de as in de grachten verstrooid. — In 1420 trokken uit de Nederlanden velen op tegen de Hussieten. In de vijftiende eeuw vervolging in Vlaanderen en Artois; 1459, menigvuldige slaoffers te Atrecht, Douaï en elders. Met de ijselijkste folteringën dwong men tot bekentenis van veroordeelde begripen. — Ook dit Rome was „vol van gruwelen en van onreinheid: dronken van het bloed van de heiligen en van het bloed van de getuigen van Jezus.”

75. Vooral de vijftiende eeuw werd gekenmerkt door gewichtige gebeurtenissen, nuttige uitvindingen en belangrijke ontdekkingen. Door de boekdrukkunst, onmisbaar ter spoedige algemeen wording der gedachten; door de terugkering van klassieke beschaving in het Westelijk Europa, en de val van het Griekse Rijk; door de ontdekking van Amerika; door het vinden van een weg naar Oost-Indië ter zee. Maar, zo de handel gewijzigde richting en ook voor Nederland telkens meer uitbreiding verkreeg; zo ruwheid van zeden, door vermenigvuldiging van de boeken en bewondering voor de Ouden, gepolijst werd, niets van dit alles bood hulp of gaf waarborg tegen invretend bederf. Deze gunstige omstandigheden, die ter verspreiding van Bijbelkennis hebben gediend, zouden, ware het Evangelielicht niet doorgebroken, wapenen van de ongerechtigheid zijn geweest.

1423. De boekdrukkunst door Laurens Koster, te Haarlem uitgevonden, door Guttemberg, na het ontvreemden van het gereedschap zijns meesters, tot meer volkomenheid gebracht. Weldadig, als zij ten goede wordt gebruikt. Een zelfde fontein geeft zoet en bitter, zielenvoedsel of zielengif. Gelijk de tong, zo is de kwalijk bestuurde drukpers, die ze verduizendvoudigt, reen vuur, een wereld, van de ongerechtigheid." — 1453. Vlucht van

vele Grieken naar Italië, nadat de Turken Constantinopel hadden overmeesterd, de studie van de oude letterkunde herleeft. Beoefend door de Christen, zal deze studie ter geloofsversterking strekken, ook het ongeloof kan er door worden gevoed. — 1492, Amerika ontdekt; 1498, omzeiling van de Kaap de Goede Hoop. — Het was als of de ganse wereld weldra ook aan Nederland cijns betalen zou, maar „wat baat het de mensa of hij de gehele wereld gewint en lijdt schade zijner ziele?"

76. De gewelddadige oppermacht, ter handhaving van een leer waardoor de enige troost in leven en in sterven wegvalt, scheen, na veelvuldige tegenstand, gevestigd. Machtige Vorsten hadden zich tegen Rome verzet; kerkelijke Vergaderingen (Conciliën) hadden meermalen beweerd dat haar gezamenlijk gevoelen boven de uitspraak des Pausen wettig overwicht had; de wapens van de geleerdheid worden dikwerf tegen de geestelijke dwingelandij gericht; zij had eiken aanval verduurd. Menige poging was in het werk gesteld om hervorming van de Geestelijkheid te verkrijgen. Niet altijd gebleven zonder vrucht: hier en daar, nu en dan, was het gepleisterde graf overpleisterd. Maar men had de verschijnselen aangetast, niet het wezen van de kwaal, men had dit wezen niet erkend in de verloochening van de genoegzaamheid van Gods Woord, als bron, van Gods Zoon, als middenpunt, van Gods Heiligen Geest, als Leraar van de waarheid. Zo sommigen rekenschap afgelegd hadden van de hope die in hen was, de geloofstaal werd door pijnbank en doodstraf gesmoord. Waar menselijk overleg, menselijke wijsheid en kracht te kort zijn geschoten, daar openbaart doorgaans God luisterrijk Zijn kracht. „De vijand was gekomen als een stroom,” nu zou de Geest des 1leeren de banier tegen hem oprichten, de Nederlanden zouden, in de smeltkroes van de ellende, tot een Verenigd en Godgewijd Nederland worden gevormd.

TWEEDE GEDEELTE.

HET GEMEENEBEST VAN DE VERENIGDE NEDERLANDEN.

1517-1795.

ALGEMEEN AANMERKINGEN.

77. Nederland heeft, in de vuurproef, herschepping ondergaan. Het is geen ander, het is een verjongd, vernieuwd, geadeld en door het geloof geheiligd Vaderland geworden. Gehechtheid aan het van menselijke toevoegsels gereinigd Evangelie heeft het Volkswezen doordrongen en bezielde.

De vrijverklaring van de Republiek dagtekent van de Afzwering, in 1581: haar geschiedenis vangt reeds aan, toen, door Christelijke Hervorming, de kiem van haar bestaan werd gelegd.

78. Er moet, in de Republiek, gelet worden op haar:

- A. oorsprong, de Hervorming;
- B. grondslag, het Christelijk-Gereformeerd beginsel;
- C. vorm, de Republiek;
- D. omvang, de Verenigde Nederlanden;
- E. middelen en bronnen van bestaan, Zeemogendheid en Handelstaat;
- F. Eminente hoofd, Stadhouder uit het Huis van Oranje-Nassouw;
- G. bron van voorspoed en grootheid, geloof waarop Gods zegen heeft gerust.

A. DE HERVORMING.

79. De hervorming was — terugkeer tot het Apostolisch geloof, door voorwaardelijke onderwerping aan de voorlichting van Gods Geest en aan de uitspraak van Gods Woord; — vasthouding aan de onveranderlijke Evangeliewaarheid, enige grondslag der Algemene Christelijke Kerk, nooit in die Kerk verloren, ook niet toen het martelaarschap het loon van de belijdenis was ; - wederaanneming na lange tijd, ook in de Roomse Kerk gehandhaafde leer der zaligheid. God sprak: "Er zij licht! en er was licht." De Hervormers, sprekende omdat zij hadden geloofd, verkondigden weer het Evangelie: "Bekeert u, want het Koninkrijk GODS is nabij gekomen! Geloof in den Heere JEZUS en gij zult zalig worden." CHRISTUS heeft Zichzelf voor ons overgegeven, opdat Hij ons zou verlossen van alle ongerechtigheid en Zichzelf een eigen volk zou reinigen, ijverig in goede werken!"

Eenvoudige aanleiding der Hervorming. Luther (1483 — 1546) zet de reeks voort van de Kerkvaders en van andere getuigen van de goede belijdenis, ook in de Roomse Kerk (§ 9 en 15). Monnik en leraar te Wittenberg, weet hij, na angstige zielsstrijd, dat genade hem geschied is. Straks worden onder hen, aan wie hij vergeving en tevens de noodzakelijkheid van bekering en heiligmaking verkondigt, de aflaatbrieven rondgevent (§ 72). "Geen zonde zo groot die niet uitgewist wordt; berouw overbodig; levenden en doden worden door geld gered. Voor kerkroof en meeneed negen dukaten; voor een moord acht dukaten." Voor misdrijven die men begaan heeft of begaan zal." — Is het wonder dat de geest van Luther ontstoken wordt bij de gedachte dat de gave Gods, godslasterlijk en tot verderf van de zielen, aangeboden wordt?

“Zo gij gij niet bekeert, zult gij allen vergaan.” De 31 Oktober 1517 laat hij 95 stellingen aanslaan tegen de deur der Kerk te Wittenberg, ter veroordeling van aflaat en uiterlijke boete. “Onze Heere en Meester wil dat het gehele leven Zijner gelovigen een gedurige en onophoudelijke boete zij. De paus kan geen schuld vergeven dan in zoo ver God vergeeft. Met hun leermeesters varen ter helle die door aflaatbrieven zeker van hun zaligheid menen te zijn.” –

Melanchthon (1497 — 1560) Luthers vrienden strijdgenoot; wiens ongewone gaven en kundigheden, aan Christus gewijd, rijkelijk gezegend zijn geweest. –

Zwinglius (1484 — 1531) prediker in Zwitserland van Christus en Dien gekruist. –

Calvijn (1509---1560); uit Frankrijk verjaagd, door wiens standvastige verkondiging der waarheid Genève middelpunt van het Protestants Christendom werd, “Een hond blaft, als zijn heer aangegrepen wordt en ik zal zwijgen als ik de waarheid Gods aangerand zie!”

80. Tegen het samenstel der Roomse wanbegrippen en ordinantiën werd de rechtvaardiging door het geloof alleen op de voorgrond gesteld. Tegen het gezag van mensen het gezag der Heilige Schrift. De leer, in de Roomse Kerk geslopen, werd aan de onbedrieglijke Keursteen beproefd, en was tegen dit onderzoek niet bestand.

Voor de Heilige Schrift moest elk dwaalbegrip vallen. — Het verdienen van de zaligheid: „uit genade zijt gij zalig geworden.” Ef. 2, v. 3. Het vertrouwen op uiterlijke en (Col. 2, v. 23) eigenwillige Godsdienst. Hieraan kennen wij dat wij Hem gekend hebben, zo wij Zijn geboden bewaren;” 1 Joh. 2, v. 3. — De mis (in de grond vervloekte afgoderij): “Wij zijn geheiligd door de offerande des lichaams van Jezus Christus, eenmaal geschied.” Hebr. 10, v. 10. —

De Biecht; “belijdt elkander de misdaden.” Jak. 5, v. 16. —

De beeldendienst: “gij zult u geen gesneden beeld maken” Exod. 20, v. 4. “Wacht u van de afgoden:” 1 Joh. 5, v. 21. —

De voorspraak der heiligen: „Daar is één Middelaar Gods en der mensen; de mens Christus Jezus:” 1 Tim. 2, v. 5. —

De legenden: “verwerpt de ongoddelijke en oudwijfsche fabelen.” 1 Tim. 4, v. 7. —

De heerschappij der Pausen: “Weidt de kudde Gods, niet om vuil gewin, noch als heerschappij voerende over het erfdeel des Heeren, maar als voorbeelden der kudde geworden zijnde :” 1 Petrus 5, v. 2 en 3. —

Het Stadhouderschap van Petrus : „Ik (Jezus) ben met u alle de dagen, tot aan de voleinding der wereld:” Matth. 28, v. 20. —

De aanmatigingen der Geestelijkheid: “God heeft de Heiligen Geest gegeven dengenen die Hem gehoorzaam zijn.” Hand. 5, v. 32. —

Het verbod van Bijbellezing: “die van Berëa waren edeler dan die van Thessalonika, onderzoekende dagelijks de Schriften, of deze dingen also waren.” Hand. 17, v. 11. “Het woord Gods wone rijkelijk in u, in alle wijsheid:” Kol. 3, v. 16. —

Op de bedorve toestand der Kerk werden de voorspellingen toegepast: “de Geest zegt duidelijk dat in de laatste tijden sommigen zuilen afvallen van het geloof, zich begevende tot verleidende geesten en leringen der duivelen, door geveinsdheid der leugensprekers, hebbende hun eigen consciëntie als met een brandijzer toegeschroeid, verbiedende te huwelijken, gebiedende van spijsen te onthouden die God geschapen heeft tot nuttiging met dankzegging voor de gelovigen en die de waarheid hebben bekend.” 1 Tim. 4, v. 1 — 3. “Daar zullen valse leraars onder u zijn, die verderfelijke ketterijen bedektelijk invoeren zullen, ook den Heere die hen gekocht heeft, verloochenende; en velen zullen hunne verderfenissen navolgen, door welke de weg der waarheid zal gelasterd worden; en zij zullen door gierigheid, met gemaakte woorden van u een koopmanschap maken.” 2 Petrus 2, v. 1 — 3. —

Bij de godlasterlijke wijs waarop men aan een mens goddelijke eer bewees, herinnerde zich menigeen het profetisch woord: "De mens der zonde, de zoon des verderfs, zal in den Tempel Gods zitten, zichzelf vertonende dat hij God is:" 2 Tess, 2, v. 4.

Aan Priesters, in de handhaving hunner ordonnantiën nauwgezet, werd toegevoegd: „gij vertient de munte, en de dille, en het komijn, en gij laat na het zwaarste der wet, namelijk het oordeel, en de barmhartigheid, en het geloof;" Matth. 23, v. 23.

Zo waren de Hervormers krachtig, door „het zwaard des Geestes, hetwelk is Gods Woord:" Ef. 6, v. 17. — "*Daar is geschreven!*" met dit machtwoord is het dat men, op het voetspoor des Heeren, de boze overwint.

81. „Mijn Woord," zegt de Heere, „zal niet ledig tot Mij wederkeren; maar het zal doen wat Mij behaagt en het zal voorspoedig zijn in hetgeen waartoe Ik het zend." — Duizenden werden tot de kennis van de waarheid gebracht. — Tevens werd, ook nu weder, de Godspraak vervuld: "Ik ben niet gekomen om vrede op aarde te brengen, maar het zwaard." Het moordtuig was tegen weerloze en lijdzame Christenen gekeerd; tot eindelijk God uitkomst zond, zodat verdediging en tegenstand begon.

Christus Vredevorst en zijn Evangelie een Evangelie des vredes; "Hij geeft vrede, Zijn vrede, niet gelijk de wereld die geeft;" maar de boze: en ongelovige wereld, tegen de predikers van Gods gerechtigheid verbitterd, bestrijdt de kinderen Gods. Gedurende een halve eeuw vervolging, in het ganse gebied van de Roomse Kerk, tegen de Protestanten; omdat zij niet konden nalaten tegen al wat antichristelijk was te getuigen. — Zij gaven zich gewillig over, ook waar zij tegenstand hadden kunnen bieden: "om de consciëntie voor God, zwaarigheid verdragende, lijdende ten onrechte;" God had hun niet gegeven een geest van de vreesachtigheid, maar van de kracht, en tevens van de liefde en van de gematigdheid. — Na martelaarschap strijd; niet om zich te onttrekken aan het wettig gezag, maar om levensbehoud en vrijheid van geweten te bedingen.

82. "Het Woord Gods wies en verkreeg de overhand." Het licht werd van onder de korenmaat weder op de kandelaar gesteld. — De Roomse Kerk, door zijdelingse invloed van de Hervorming tot afschaffing of wijziging van velerlei misbruik gedrongen, bleef hoofdzakelijk, naar de bepalingen van de kerkvergadering van Trente, volharden in anti-evangelische afval; tegenover haar werden Christelijke Kerken gevormd die, in één zin en geest, belijdenis bleven afleggen van het geloof van de Algemeen Apostolische Kerk.

Een Kerk moet beoordeeld worden volgens haar leer; niet naar het gedrag van de belijders, dan in zo ver dit met de leer overeenstemt. Wat leert de Roomse en wat de Christelijk-Protestantse Kerk?

Kerkvergadering te Trente (1545 — 1563). Daarbij verplicht de Roomse Kerk zich tot geloof aan de overlevering, de zeven Sacramenten, de transsubstantiatie, het vagevuur, de aanroeping van de Heiligen, de verering van de beelden, de aflat, de Paus, als Stedehouder van Christus, enz. — Voorts spreekt zij vervloeking (Trente) over de gelovige Christenen uit: "Zo iemand zegt dat het rechtvaardigend geloof niet anders is dan het vertrouwen op de goddelijke genade, welke om Christus de zonde vergeeft, of dat het enkel dit geloof is waardoor wij gerechtvaardigd worden, die zij vervloekt." Evenwel had de heilige Apostel Paulus gezegd: „wetende dat de mens niet gerechtvaardigd wordt uit de werken van de wet, maar door 't geloove Jesu Christi, zo hebben wij ook in Christus Jezus geloofd, opdat wij zouden gerechtvaardigd worden uit het geloove Christi." Gal. 2, v. 16. "Al ware het dat wij of een Engel uit de Hemel u een Evangelie verkondigde, buiten hetgeen wij u verkondigd hebben, die zij vervloekt:" Gal. 1, v. 8.

Wat misbruik was geweest, werd grondslag en regel. Lang had tweeërlei richting bestaan, rechtzinnigheid en ketterij; de laatste heeft te Trente de overhand behaald. De Roomse Kerk,

gescheiden van de ware Moederkerk, is toen afvallige Sekte geworden. — Bij de belijdenis van meer dan één hoofdwaarheid heeft zij dwalingen gevoegd, waardoor, bij wettige gevolgtrekking, elke hoofdwaarheid krachteloos wordt. — Ook in de Roomse Kerk Iran de gelovige het oog enkel op Gods genade in Christus gericht houden (Protestant in beginsel olie de aard en de strekking van het Rooms bijgeloof niet doorziet); de voorstanders van die Kerk kunnen behendig, naar gelang van de omstandigheden, nu eens het algemeen christelijke dat daarin nog geduld wordt, dan weder het antichristelijke dat er in getriomfeerd heeft, op de voorgrond of in de schaduw stellen; de leer, welke de Roomse Kerk in het Concilie van Trente stellig en plechtig als kenmerk aangenomen heeft, houdt de overheersing van de Gemeente door de Geestelijken in stand, onderwerpt de wereldlijke Overheid aan het geestelijk gezag, maakt vervolging en inquisitie ten plicht; brengt, door de inhoud van het Evangelie te miskennen, tot zorgeloze: lichtzinnigheid, bij het berusten in uiterlijke verrichting, of tot wanhoop, wanneer men het gewicht van eigen goede werken, als onmisbare bijdrage tot de verdiensten van de Zaligmaker behoeft.

De Hervormers hebben Gods Openbaring met de hulpmiddelen van een gelovige uitlegkunde toegelicht, niet aan de uitspraken van de bedorven rede ter toets gebracht. Zij spraken “niet met woorden die de menselijke wijsheid leert, maar met woorden, die de Heilige Geest leert.” Zij beweerden met de Apostel dat “de natuurlijke mens niet begrijpt de dingen die des Geestes Gods zijn.” Zij wierpen alle overleggingen ter neer, en alle hoogte die zich verheft tegen de kennis Gods, en leidden alle gedachten gevangen tot de gehoorzaamheid van Christus. Van gewetensdwang afkerig, achtten zij eenheid van geloof onafscheidelijk van het wezen van een Kerk. De Bijbel de enige onfeilbare regel des geloofs; zij hebben “hun belijdenis onderworpen onder het Evangelie van Christus,” maar belijdenis onmisbaar gekeurd, om aan vriend en vijand te verklaren, niet slechts waarin zij de waarheid hadden gezocht, maar ook welke de uitkomst van hun onderzoek was geweest. — De leden van een Kerk rekenden zich aan haar belijdenis gebonden; niet uit slaafse ingenomenheid met mensenwerk; niet in tegenspraak met het beginsel van de Hervorming, dat de Bijbel, geheel de Bijbel, en niets dan de Bijbel, de grondslag is van het geloof; maar omdat zij in de Formulieren van enigheid de hoofdpunten en grote omtrekken van de Evangelieleer uitgedrukt vonden, niet naar het goedvinden van mensen, maar overeenkomstig Gods Woord.

De Christelijk-Protestantse belijdenissen van de zestiende eeuw hebben, naar de behoefte en tegen de dwalingen van die tijd, op de belijdenis van de Christelijke Kerk voortgebouwd en komen hoofdzakelijk overeen — In 1530, Confessie van Augsburg; in 1559, belijdenis van de Kerken in Frankrijk; in 1562, 39 artikelen van de Episcopale Kerk in Engeland; in 1560, belijdenis in Schotland. — Krachtige getuigenissen des geloofs, waar de eenheid des Geestes zich heerlijk in verscheidenheid van de letter openbaart, meestendeels ontworpen onder kruis en in levensgevaar. De geloofshelden van die tijd hadden de kracht van de opwekking verstaan: „Vreest niet uit vreze van hen, noch wordt niet ontroerd; zijt altijd bereid tot verantwoording aan een iegelijk, die u rekenschap afeist van de hope die in u is, met zachtmoedigheid en vreze.”

De Hervorming heeft het gezag van de Overheid, door velerlei oorzaken aan het wankelen gebracht, geschraagd; de aanmatiging van de Geestelijkheid en de overmoed van de bevolking met de Apostolische vermaning aan banden gelegd: „Alle ziel zij de Machten over haar gesteld onderworpen; want daar is geen macht dan van God, en de Machten die daar zijn, zijn van God geordineerd.”

B. CHRISTELIJK-GEREFORMEERD BEGINSEL.

83. Ook in Nederland werd de Hervormde Kerk gevestigd op de belijdenis van de DRIEENIGE GOD, op de belijdenis waarop Christus zijn Gemeente gebouwd heeft. Broederlijk verenigd met allen door wie Gods Woord als de enige kenbron en toetssteen van de waarheid, — Gods Zoon, God geopenbaard in het vlees, als de weg, de waarheid en het leven, — en de Heilige Geest als leraar, trooster en Herschepper wordt erkend.

De Nederlandse Hervormde belijdenis, op wier samenstelling de Geneefse Reformatie onder Calvijn de meesten invloed gehad heeft, leert: Ingeving en genoegzaamheid van de Heilige Schrift; God één in wezen, nochtans in drie Personen onderscheiden; de waarachtige en eeuwige Godheid van Jezus Christus; de waarachtige en eeuwige Godheid van de Heilige Geest; des mensen val en onvermogen tot het ware goed; de erfzonde; de eeuwige verkiezing Gods; de voldoening van Christus voor ons; de rechtvaardigmaking door het geloof in Hem; de heiligmaking en de goede werken voortkomende uit de goeden wortel des geloofs; de algemeene Christelijke Kerk, die geweest is van het begin van de wereld en zal zijn tot de einde toe, verwerpende alle dingen die zijn tegen het zuivere woord Gods, houdende Jezus Christus voor het enige hoofd; de onderwerping aan de wettige Overheid, door welke het Gode belijft ons te regeren; de verwachting van het eeuwig oordeel, waarbij de gelovigen, uit genade, met heerlijkheid en eer zullen worden gekroond. — De Christenen, vervolgd en belasterd, verlangden naar deze belijdenis beoordeeld te worden; slotsom hunner overtuiging; niet geloofsregel, maar regel van prediking en onderwijs in Kerk en school.

Het Kerkbestuur, mede naar het voorbeeld van Calvijn, zuiver gehouden van elk innemingsel van hiërarchie: "de dienaars des Woords, in wat plaatse dat ze zijn, hebben een zelve macht en autoriteit, zijnde allen dienaars van Jezus Christus."

Innige gemeenschap, om geloofseenheid, tussen de Nederlandse en Waalse Kerken (takken van één stam), voorts met de gehele Gereformeerde Gezindheid, met de Kerken van Genève, Frankrijk, de Palts, Engeland en Schotland. „Als het geloof gekomen is, zijt gij alle kinderen Gods door het geloof in Christus Jezus: daarin is noch Jood, noch Griek; want gij allen zijt één in Christus Jezus. Daarin is niet Griek en Jood, Barbaar en Scyth; Christus is alles en in allen."

84. De Hervormde Kerk was het middenpunt en de kern van het Gemenebest. Elders is de Kerk opgenomen door de Staat; hier is de Republiek niet slechts met de Kerk verenigd, zij is geboren uit de belijdenis van de Kerk. Elders is de bevolking Protestants geworden; hier is, door het samenvloeien van verdrevenen uit vele Natiën, een Protestantse Natie gevormd en het volkskarakter, niet verloren gegaan, dat zij verre! maar in christelijke zin veredeld en vernieuwd.

De Staat onderworpen, niet aan de Kerk, maar aan het Hoofd van de Kerk, Jezus Christus, wier alle macht gegeven is in Hemel en op aarde, wiens Rijk, niet van of uit, maar over de wereld, en Wiens gezag, als van de Koning van de koningen, verbindend ook voor de hoogste aardse machten en overheden is.

85. In Nederland was de Hervormde Kerk de bevoorrechte en heersende Kerk. De Overheid, voor de uitoefening van haar wettig gezag verantwoordelijk alleen aan GOD, was verplicht zorg te dragen voor het recht en de belangen van de kerk. — Gods Woord, naar de leer van de Hervormde Kerk, was de grondwet van de Staat.

Dit rusten op Gods Woord treffend afgebeeld op de munt, waar de Nederlandse Maagd met de een hand leunt op de Heilige Schrift, in de andere de speer met de vrijheidshoed houdt: „*omdat wij op de Bijbel steunen, wordt de Vrijheid door ons beschermd.*”

De Overheid Gods dienaar ten goede, tot straf van de bozen en bescherming van de vromen. Aan het recht van de Overheid, door Gods genade, en niet (zo als de Roomse Kerk wil) door tussenkomst van de Geestelijkheid, werd in de Hervormde belijdenis herinnerd: „een ieder, van wat kwaliteit, conditie of staat, is schuldig zich aan de Overheden te onderwerpen, schatting te betalen, haar eer en eerbieding toe te dragen en gehoorzaam te zijn, in alle dingen die niet strijden tegen Gods Woord; voor haar biddende, opdat ze de Heere sturen wil in alle hare wegen en dat wij een gerust en stil leven leiden in alle godzaligheid en eerbaarheid.” — De leraars, evenzeer als de overige leden, onderworpen aan het gezag van de Overheid, maar de Overheden, én als lidmaten van de Gemeente, én als ambtenaren van een Christelijk-Gereformeerde Staat, onderworpen aan de kerkelijke tucht (censuur)

De Overheid gebonden de behulpzame hand te bieden; a, ter handhaving van het gezag der Kerk, in al wat deze, binnen de kring van haar rechten, beslist. b. om met de Kerk voor de nakoming van Gods geboden zorg te dragen. Zo moet de Evangelieprediking worden bevorderd. “Het ambt der overheid is niet alleen acht te nemen en te waken over het burgerlijk beheer, maar ook de hand te honden aan de Heilige kerkendienst, het woord des Evangelies overal te doen prediken, opdat God van een iegelijk geëerd en gediend worde gelijk Hij in Zijn Woord gebiedt.” Van hier de veelsoortige ondersteuning aan de Kerk; “de plicht om in gewichtige ogenblikken, van Staatswege en volksgewijs, plechtige Bededagen te doen honden, de verordeningen omtrent een behoorlijk aantal Godvrezende leraars bij de Land- en Zeemagt, de bereidvaardigheid om het Evangelie in de Overzeese bezittingen aan de heidenen te doen brengen. — Van hier de zorg om de kennis aan God en aan Zijn Woord, wel ver van ze binnen kerkgebouw en catechisatievertrek te beperken, in algemeen overleg met de kerkleraars, ten grondslag van het volk onderricht te stellen. Het lager onderwijs, van Staatswege bekostigd, was in het nauwste verband tot de Kerk. De Plakkaten en Ordonnantien gingen uit van het denkbeeld, dat er tot welstand van het Land niet weinig aangelegen ligt dat de jonkheid van kindsbeen af wel worde opgevoed, en in de rechte kennis en vreze Gods, en alle goede kunsten en zeden, van der jeugd aan onderwezen. Waartoe vooral nodig is dat zij voorzien worden van welgeleerde, verstandige en Godvrezende leermeesters, en geweerd worden die anders willen leren dan in de Gereformeerde Kerken gepredikt wordt ”

De tucht werd gehandhaafd: „weert de tucht van den jongen niet : als gij hem met de roede zult slaan, zal hij niet sterven: gij zult hem met de roede slaan en zijne ziel van de hel redden Spr. 23.v. 13. —

Aan het hoofd der schoolorde voor de Latijnse Scholen stond: „de Godsvrucht moet het begin en het einde der studiën zijn.” -- De Hogere Scholen opgericht vooral ten dienste der Hervormde Kerk. — Bij strafrecht en politie de heiligheid der Goddelijke wet grondslag en richtsnoer. Men achtte zich gebonden door de vermaning: „gij zult den boze uit uw midden wegdoen;” door de telkens herhaalde bijvoeging: „*Ik ben de Heere!*” door de verklaring: „de Overheid draagt het zwaard niet tevergeefs; want zij is Gods dienaar, een wreekster tot straffe dengenen die kwaad doet.” Daarom werd geen beeldendienst of afgoderij geduld; de lastering en het misbruik van Gods Naam gestraft; de ontheiliging van den Zondag tegengegaan; het bevel opgevolgd; „wie des mensen bloed vergiet, diens bloed zal door den mens vergoten worden;” echtbreken en ontucht tegengegaan; de bedelarij geweerd: ‘zo iemand niet wil werken dat hij ook niet, eten,’ Voorts in staatsvergaderingen en rechtszalen hulp en raad afgesmeekt van Hem, zonder Wie tevergeefs het huis gebouwd en de stad wordt bewaakt; die gezegd heeft: „roep Mij aan in den dag der benauwdheid en Ik zal er u uithelpen,” en die, „aan een iegelijk die van de Heere wijsheid begeert, mildelijk schenkt en niet verwijt.”

De natuur der buitenlandse betrekkingen en de vraag over oorlog of vrede grotendeels beslist door de behoeften, gevaren en belangen van de Kerk. Dit was het richtsnoer der Staatskunde, toen het aanzien van de Staat en van het aanzijn der Kerk onafscheidelijk was; en ook in latere tijd, toen in Europa oorlogen en traktaten voornamelijk door de verscheidenheid van geloofsbegrippen teweeg werden gebracht.

Voorts was de Kerk, in geloof en inrichting, rechtens vrij en onafhankelijk van de Staat. De Overheid had recht van kennisneming en toezicht, ten einde zich tegen misbruik en aanmatiging te verzetten.

85a. Vooral ook in de Nederlanden heeft de Hervorming zich in nauwgezetheid en vreze Gods met strenge veroordeling zonder aanzien des persoons, van al wat met de Heilige Schrift niet overeenkomt ontwikkeld. Het Gereformeerde volksgeloof, naar deze eigenaardigheid der zogenaamde Calvinistische en Puriteinse richting is in elk hachelijk tijdsgewricht, de steun van Kerk en Vaderland geweest.

De Nederlandse Staat door de Calvinisten gesticht (§ 83) Zoals de Protestanten boven de Roomsens, zo muntten weer boven alle Protestanten de Gereformeerden uit in geloofsleer en geestkracht (97).

Het Calvinisme de hoogste ontwikkelingsvorm van het godsdienstig-staatkundig beginsel der zestiende eeuw (98). In de godsdienstoorlogen was in Zwitserland, Frankrijk, Schotland, Engeland, Nederland, alleen het Calvinisme krachtig genoeg om de algemene vijand te weerstaan (97). Dat Engeland Protestant werd en bleef is te danken aan Puriteinse veerkracht. Ook in het staatsrecht (in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten van Noord-Amerika) heeft, het door volk en Overheid beide te onderwerpen aan Gods geopenbaarde wil. vereniging van gezag en vrijheid gebracht.

De Gereformeerden alhier niet door aantal machtig (lange tijd een zeer kleine minderheid), maar door de onbedwingbaarheid van een moed en volharding uit geloofsvertrouwen en plichtbesef. De kern der Natie.

Bij buitenlandse aanval of inwendige verdeeldheid is het door deze christelijke, dapperheid, onbuigzaamheid, trouw, dat de Republiek telkens (meer nog door de ijver van het Gereformeerde volk dan van de Staten) beschermd of gered werd.

De vooringenomenheid der Luthersens, in Duits land en elders, tegen hetgeen hun in de Gereformeerde richting overdreven en buitensporig voorkwam was voor het Protestantisme van onberekenbaar nadeel en heeft grote invloed gehad op de keus der buitenlandse betrekkingen van het Gemenebest (§ 185, 200)

86. Verdraagzaamheid was er als in geen ander Landen, scherp afstekend bij de vervolgzucht van de Roomse Kerk. Terwijl zij met handelsbelang overeenkwam, was zij ook met de onmiskenbare invloed van Evangelische liefde in verband.

De maat der verdraagzaamheid was niet altijd en in al de Gewesten en steden gelijk. Naar omstandigheden en tijden was er meer vrijlating of beperking. Over t algemeen was de roem van de Republiek (het klassieke land van de godsdienstvrijheid) wel verdiend; vooral wanneer men de verordeningen met die in andere Protestantse landen, vergelijkt. De Hervormde Kerk, - en kon dit anders? - gaf aan haar leden bij uitsluiting de bevoegdheid tot hoge ambtsbediening in de Hervormde Staat. Maar niet slechts was men ongezind om anderen tot deelneming aan eredienst te verplichten; men was gereed om met onbekrompenheid, Godsdienstoefening naar eigen geloof en keus te vergunnen.

Unitarissen en Socinianen, die de Godheid des Heeren ontkennen, niet voor Christenen gehouden; streng verbod van kerkgemeenschap en geschriften.

De Luthersens en Doopsgezinden met achting behandeld. De strenge maatregelen tegen de Remonstranten, ondanks de verbittering van de partijen, spoedig buiten werking.

De Joden. Bijna overal aan verguizing en mishandeling ten doel, vonden schuilplaats en bescherming; zoowel de Portugese joden, tegen het einde van de zestiende eeuw, door inquisitie en brandstapel uit Portugal verjaagd, als de Duitse Joden, grotendeels later, door handelsvoordeel, uit Duitsland en Polen herwaarts gelokt. Toegelaten en begunstigd, ook als vreemdelingen om van de vaderen wil; niet als Sekte maar als volk; uit herbergzaamheid jegens de afstammelingen van Abraham, wier lot nauw verbonden is *met de vooruitzichten van de Christelijke Kerk*. Dit liefderijk beginsel aangewezen ook door de Godgeleerde Faculteit te Leiden, schrijvende in 1711 aan de Staten van Holland: „***Ons gebed is dagelijks voor Israëls zaligheid; maar het is ook onze ernstige wens en bede dat Uwe Gr. Mog. gunstig gelieven te volharden in bescherming en toegenegen weldadigheid omtrent dat volk; of zulks ook (benevens de woning in een van de grove afgoderij, bijgelovigheid, en geestelijke dwingelandij des Pausdom gezuiverd land) een middel in des Heeren hand mocht zijn tot hun gewenste bekering.***” —

De Joden over geheel Europa, bepaaldelijk over al de kusten van de Middellandse zee verspreid, hadden uitgebreide handelsbetrekkingen. Door hun toedoen vooral werd Amsterdam de zetel van de Levantse handel.

De Roomsgezinden. — Men hoede in het oog dat, a. de Hervormden hier vele jaren vanwege de Roomse Kerk aan foltering en martelvuur blootgesteld waren geweest; b. de leer van Rome rechtstreeks tegen Hervormde Kerk en Hervormden Staat is gericht; c. vele Gereformeerden geen vrijlating geoorloofd achtten van wat in hun oog afgoderij was; d. de Roomsen, naarmate de krijg om de Godsdienst gevoerd werd, van heulen met de vijand werden verdacht; e. de bloedige vervolging tegen Protestanten in Roomse Staten niet ophield. — Geen schijn of schaduw van gewetensdwang, die, op het spoor van de inquisitie, de rust van het huisgezin stoort of in het geheim van de gemoederen dringt; zelfs het verbod van openbare Godsdienstoefening niet langer gehandhaafd dan voor de veiligheid van de Protestantse Staat onvermijdelijk was. Door de uitvaardiging van elk Pauselijk bevelschrift aan vergunning van de Overheid te binden; door aan de Priesters belofte op te leggen van burgertrouw en van onverbreekbaarheid ook van een aan ketters gegeven woord; door de Jezuïetenorde te weren, enz. waakte men tegen indringende ijver; maar de strenge Plakkaten werden niet streng nageleefd. In Amsterdam dagtekent vrijlating reeds van 1641.

Godsdienstoefening weldra in 22 Kerken. Stilzwijgende vergunning algemeen; zelfs met vrijdom van belasting van de kerkgebouwen. Door oogluiking en reukelijkheid werd de toestand van de Roomsen dragelijk genoeg om zeer velen herwaarts te lokken.

Doorgaans met matiging en zachtheid was de Overheid van de Hervormde Belijdenis aan het voorschrift gedachtig: "om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valse Godsdienst, het Rijk des Antichrist te gronde te werpen, en het Koninkrijk van Jezus Christus te bevorderen."

C. DE REPUBLIEK.

87. Midden in de krijg, minder uit berekening dan uit nood, minder uit voorliefde dan uit verlegenheid, is de Republiek ontstaan. Niet met opzet gevormd; zij was er, omdat men lang en vruchteloos naar een opvolger van de vijandige Landsheer gezocht had. Zij bestond reeds, eer ze zelfbewustheid had. Geen verwerping van de grondtrekken van het Staatswezen had men bedoeld. Gedaantewisseling vond plaats, ten gevolge en van de republikeinse geest die in Europa veld gewonnen en zelfs monarchale vormen bezielde had, en van gebeurtenissen waardoor deze strekking, meer dan elders begunstigd, meer dan elders ontwikkeling verkreeg.

88. Vele oorzaken hadden samengewerkt om de aard van het Vorstelijk gezag te doen miskennen. Eerbied voor de Vorsten had niet gewonnen door gedurig toevlucht nemen tot

hulpbetoon dat tevens gunstbetoon was. De studie van de Oudheid en het Romeinse recht hadden tot onjuiste toepassing en bedrieglijke overneming van denkbeelden uit de Griekse en Latijnse wereld geleid. Weldra, zonder op de oorsprong van de Europese Monarchieën uit grondbezit en uit eigen en erfelijke macht van de regerende Stamhuizen te letten, verbeeldde men zich en stelde vast dat deze Rijken oorspronkelijk Gemenebesten waren geweest; dat de Koningen door het volk gekozen waren, om met gemeen overleg en onder toezicht van de kiezers, het bestuur in handen te hebben; dat hun onafhankelijkheid, door geen lengte van tijd gewettigd, tirannieke aanmatiging was, en door wetten en instellingen, met verlevendiging van de aloude volksrechten, behoorde te worden beperkt.

De voortgang dezer wanbegrippen bevorderd door a. het Romeinse Recht, bij welks toepassing op het Staatsrecht men redeneringen ontleende aan Rome onder het Keizerlijk bewind, dat is, aan een door dwingelandij ten onder gehouden Gemenebest; b. het Laten, taal van de diplomatie, van de geleerdheid, van de Roomse Kerk, van de briefwisseling, van de beschaving. De dode taal veroorzaakte misverstand door republikeinse benaming ook van hetgeen monarchaal was; c. de bewondering voor Griekenland en Rome, wier grootheid uit de veerkracht van Republieken ontstaan was; d. het handelsverkeer met Italië, alwaar machtige steden haar onafhankelijkheid, in de middeleeuwen, hadden bewaard; e. de opkomst en bloei van de steden in 't algemeen, wier inrichting, in eigen beheer, republikeinse was; f de menigvuldigheid van de oorlogsbeden: die vrijwillig geeft, verheft zich ligt boven wie telkens met dankzegging ontvangt; g. de tegenstand, door velerlei omstandigheden, tegen de Vorsten gewekt.

89. De werking dezer verkeerde opvatting, na zich dikwerf in de onlusten van de veertiende en vijftiende eeuw vertoond te hebben, werd vooral in de laatste helft van de zestiende openbaar. Onkunde en verwarring was er omtrent oorsprong, natuur, omvang en perken van het Grafelijk gezag, zoowel als van der Staten plicht en bevoegdheid. De rechten van de Hertogen en Graven kreet uit, als onverdragelijke aanmatiging, uit. In de Vorst zag men de eersten ambtenaar, in de Staten de Volksvertegenwoordiging van een Gemenebest.

In 1564 noemen de Staten van Holland zich nederig "een Collegie, geapprobeerd bij zijner Majesteits voorzaten, waarbij de zaken van de Lande worden gehandeld en gedirigeerd ten aanzien van de belasting of verlichting van de ingezetenen en van wat daaraan hangt."

In 1575 horen zij reeds niet ongaarne wat ook de Graaf Jan van Nassau getuigt: "de Staten van den Lande zijn degenen die God almachtig uit het volk verkiest en roept om, onmiddellijk naast Hem, te verkiezen een koning of Gouverneur, Wetten en Statuten te ordonneren, mitsgaders zekere orde en beleid van de Gemeente of Republiek." En in 1587, ter stelselmatige handhaving van pas verkregen rechten, keren zij, uit onkunde en misverstand, de ganse geschiedenis om: "'t Land van Holland en Zeeland, is sedert de tijd van 800 jaren, herwaars geregeerd en berecht geweest bij Graven en Gravinnen, dewelke bij de Edelen en Steden, representerende de Staten ... de heerschappij en Soevereiniteit wettiglijk is opgedragen." — Sedert 800 jaren? in de Nederlanden vóór de veertiende eeuw, in Holland vóór 1428 (§ 59), waren geen Staten bekend!

90. Men wilde dus behoud van de monarchale vorm, met vermeende terugkering tot de republikeinse grondtrekken van de Staat endeinde vergetelheid geraakte rechten van het Volk. Van daar dat men met ernst naar een Vorst gezocht en, liever dan er geen te hebben, getracht heeft het Stadhouderschap tot Grafelijk aanzien te verheffen; maar zelfs de benaming van Landsheer werd aan die van Opperhoofd gelijk; bij elke opdracht, werd het gezag aan bepalingen verbonden waardoor het, zo men waande, hersteld, inderdaad vernederd en bijna krachteloos werd.

91. In Nederland had deze verslapping van het algemeen Bewind drieërlei strekking; onafhankelijkheid van de Gewesten; overmacht van de Steden; willekeur van de Regenten.

92. De Staatseenheid (tevorens eenzelvig met de Landsheer) werd door het gezag van de Algemeen Staten niet hersteld. De Afgevaardigden waren door de lastbrief elk zijner Provincie, gelijk elk lid van de Provinciale Staten door de lastbrief zijner Stad, aan banden gelegd; de Gewestelijke en Stedelijke Regenten trachtten weldra op alle aangelegenheden de regel in toepassing te brengen, vroeger bij het heffen ener bede in gebruik, dat geen Gewest of Stad mocht worden overstemd. Aldus werd, na de omwenteling, een wijs van beraadslagen behouden, doeltreffend bij voormalige werkkring, maar zeer schadelijk nu, omdat ze regelmatige behandeling en afdoening van zaken belette en de Staat in een bondgenootschap van Republieken herschiep; in een Alliantie of bestendig congres, waarin zeer ligt door één Gewest of één Stad de boventoon gevoerd, door één lid dwingelandij over het Staatslichaam uitgeoefend werd.

Zelfstandigheid met onafhankelijkheid verward, geregelde samenwerking onmogelijk gemaakt; de suprematie van hollands en van Amsterdam gevestigd op de zwakheid van het Algemeen Bewind.

93. De Steden, die reeds vroeger bedreigd hadden het overwicht te hebben, verkregen bijkans volkomen heerschappij. Door het wegvallen van het landsheerlijk gezag waren de Staten, Algemeen of Provinciale (te voren onderdanen en niets meer) in het bezit geraakt, of niet de uitoefening belast van de Soevereiniteit. En wie zou nu in de Statenvergadering zich tegen de steden hebben verzet, daar de Geestelijkheid van rechtstreekse deelneming aan Staatsaangelegenheden uitgesloten, en de Adel, door krijg en beroerten, versmolten en uitgeput was?

94. De Stedelijke Regenten, terwijl zij streefden naar onafhankelijkheid en deel hadden aan het Soeverein gezag, waren vertegenwoordigers en wilden ook zijn meesters van de burgerij. Langzamerhand werd de invloed van de ingezetenen beperkt en vernietigd, tot dat het opperbewind van de stad, zoowel als het deelgenootschap aan Gewestelijk en Staatsbestuur, voor weinige aanzienlijke geslachten (Patricische Families) bijkans ten eigendom werd. Zo vestigde zich in Nederland de alleenheersing van de stedelijke Aristocratie.

De Broedschaps Colleges (§ 24) van lieverlede oppermachtig. De kiezerscollegia ter zijde gesteld. De vervulling van de openvallende plaatsen veeltijds door de stadsregering zelve, althans in Stadhoudersloze tijd. — Voorts zorgde men het raadplegen met de burgerij, dat in gewichtige aangelegenheden van oudsher plaats had, in onbruik te brengen.

Hoe is dit mogelijk geweest? a. Ondergeschiktheid was een blijvende karaktertrek van de Natie met afkeer van ambtsbejag. b. De aristocratische regering liet aan de ingezetenen een ruime mate van burgerlijke vrijheid. c. Er was doorgaans reden van tevredenheid over de algemene gang van het Bestuur".

95. Die alleenheersing, door de welvaart van de burgerij en de loffelijke hoedanigheden van de Regenten verzacht en getemperd, is niet zonder weerspraak gevestigd. Men ondervond de nadelen van een orde of wanorde waarbij de Staat in Provinciën en steden verscheurd en versnipperd, het algemeen welzijn aan een overmachtig deel van de Republiek ten offer gebracht, veerkracht in oorlogstijd, ook ter verdediging onmogelijk gemaakt, het recht en vrijheid van de bevolking aan één stand en aan een zeer klein getal personen overgeleverd werd. Het Stadhouderschap, steunpunt tegen landsheerlijke verdrukking, werd het evenzeer

tegen aristocratisch geweld. Het handhaafde de rechten warden Staat tegen de afzonderlijke Gewesten; de rechten van de ingezetenen tegen het Stedelijk Bewind.

96. Aldus ontstond gedurige worsteling tussen de Aristocratische partij, welke of geen Stadhouder wilde, of enkel als Veldheer, als Ambtenaar, in volkomen ondergeschiktheid aan van de Staten oppergezag, en de Staats-Stadhoudersgezinden, door wie een Eminent Hoofd van de Republiek, ter billijke handhaving van de rechten van allen, onmisbaar, en de Stadhouder, bij ontstentenis van het Vorstelijk gezag, onafscheidelijk van het Nederlandse Staatswezen werd geacht.

De hardnekkigheid en tevens de goede trouw van velen, ook van aanvoerders van de partijen, begrijpelijk door de onzekerheid van het Staatsrecht. Er was geen Grondwet dan een overeenkomst (de Unie van Utrecht), ontwerp en met bepaalde en tijdelijke bedoeling, waarin meer ondersteld dan uitgedrukt werd, en die aanleiding tot velerlei opvatting en uitlegging gaf.

Twee malen is het van de Staten partij gelukt zich van het Stadhouderschap te ontslaan: 1650 — 1672 en 1702-1747. Door haar triomf ging de Aristocratie telkens meer over in een Oligarchisch bewind. Daarentegen, bij elke neerlaag, werd de macht van de Stadhouders niet enkel hersteld, maar door nieuwe Staats wetten versterkt.

D. VERENIGDE NEDERLANDEN

97. Uit zeven van de zeventien Nederlandse Gewesten is de Republiek gevormd. Later heeft de Staat aangrenzende steden en stroken lands veroverd (de Generaliteits-Landen); voorts in Azië, Afrika en Amerika bezittingen verworven, wier uitgebreidheid veelmalen die van het Gemenebest overtrof.

De Generaliteits-Landen; Staats-Brabant, Staats-Limburg en Staats-Vlaanderen (zie § 2.)

98. De Zuidelijke Nederlanden, die onder het Spaans-Oostenrijkse Huis zijn gebleven, hebben echter bijgedragen tot de vorming van de Republiek. Door aanzien en bloei, door letterkunde en beschaving, waren zij aan de Noordelijke vooruit; het Evangelie had er, ten minste even krachtig als in Holland, gewerkt. De tegenstand werd er, ook omdat zij meer toegankelijk waren, bedwongen, maar de edelste bestanddelen uit Brabant, Vlaanderen, ook uit de Waalse Gewesten kwamen naar Holland over; zodat de grootheid van de Verenigde Nederlanden, in het Noorden, maar niet alleen door het Noorden, gesticht is, en het aloude België voortleeft in de luister van het Gemenebest.

De Rooms-katholieken zegevierden, door de Spanjaarden ondersteund. Toen verlieten duizenden Protestanten hun woonplaats, om in het niet ten ondergebrachte gedeelte van de Nederlanden bij voortduring te strijden voor de gemeenschappelijke zaak. Vele onzer uitstekendste mannen in het laatst van de zestiende eeuw uit het Zuiden geboortig. Wat het vrij geworden Nederland aan uitgebreidheid verloor, won het dubbel aan innerlijke kracht.

99. België niet, als wingewest, aan Spanje of Oostenrijk gehecht, na-ijverig veeleer op de rechten van steden en Landschappen, vermocht evenwel niet met de jeugdige Republiek naar de kroon, in handel, nijverheid of aanzien, te dingen. Uitgeput in de krijg, van een groot deel van de bevolking verlaten, van middelen van bestaan grotendeels beroofd, werd het voor de Republiek, eerst een strijdperk, waarin ze Spanje en Frankrijk bevocht, daarna een bolwerk tegen Franse heerschappij.

Het voorspoedige Noorden heeft het Zuiden behandeld als vazal van zijn vijand; de bronnen van welvaren afgesloten, de handel en nijverheid gefnuikt. Maar, zonder het schrikbeeld dat de Republiek aan de dwingelandij voor ogen stelde, had België evenmin als Napels en Milaan, Portugal en Arragon, zijn zelfregering behouden.

E. ZEEMOGENDHEID EN HANDELSSTAAT.

100. De veerkracht van de Republiek heeft zich geopenbaard in overmacht ter zee. Haar Vlag werd in alle delen van de wereld gezien, en de heerschappij over de Oceaan, door Engeland alleen, en langen tijd vruchteloos, betwist.

De Republiek hield, tot op de helft van de zeventiende eeuw, na Spanje en Portugal tot machteloosheid te hebben gebracht, de mededinging tegen Engeland uit.

101. Zeemacht was op handel gegrond. De handel was bij uitnemendheid het nationaal bedrijf. De visserijen, de vrachtvaart, de vaart op Oost en West gaven levensonderhoud, rijke winsten, algemeen marktplaats, uitgebreid grondgebied in andere werelddelen, ook geld en vaartuigen ter uitrusting van oorlogsvloten, waardoor het gezag en het aanzien van de Republiek werden gehandhaafd en beschermd.

In plaats van Brabant er en Vlaming (§ 54) werd nu de naam van Hollander wereldbekend. Antwerpen werd verplaatst naar Amsterdam. Ook de tegenspoed van de Hanse was in het voordeel van Holland.

De stam waarop alle andere handelstakken als getint waren, was en bleef de tussenhandel met Oost en West, het omzetten van het Oosterse koren tegen de waren van Zuid-Europa en Indië, zeer toegenomen sedert de opstand. — In 1587 reeds 800 Nederlandse schepen door de Sont oostwaarts, het koren uit Holland naar West en Zuiden vervoerd. In 1597 uit Holland en Zeeland 400 grote schepen naar het Zuiden. In 1598, in één week, 600 korenschepen uit Oostland in Amsterdam. In 1601, in drie dagen, over de 800 schepen naar de Oostzee om koren. — Voor de scheepvaart is scheepsbouw onmisbaar, voor de scheepsbouw houthandel, houtzaagmolens enz. (97).

Grote, dat is, haring, en kleine, dat is, walvis-visserij. In 1601 voeren 1500 haringbuizen uit; in 1609, 3000.

Oost en West-Indische Maatschappijen (§ 232); stevige zuilen van de Staat, vooral ook in de krijg. — Bij een oorlog ter zee werden koopvaardischepen in beslag genomen en gehuurd (geprest); de vaste zeemacht slechts de kern van de Vloot.

De nadelige strekking van de handelsgeest op het volkskarakter (§ 70) had een tegenwicht in de echten godsdienstzin, door de Hervorming verlevendigd. Bij velen temperde de godsvrucht de hebzucht; de spaarzaamheid, aan ons landaard eigen, hield lang de weelde in toom (§ 106). Voor de armen was zelden de beurs gesloten; de Hollandse milddadigheid even beroemd als de Hollandse winzucht. De gegoedheid van burger en boer gaf dezen een onafhankelijkheid van karakter, een gevoel van eigenwaarde, elders schier onbekend. Maar aldus werd ook dikwerf te zeer op het geld, als enigen maatstaf, gelet (97).

F. HET HUIS VAN ORANJE — NASSAU.

102. Het huis van Nassau, van Duitsen bloede, lang voor de Hervorming in de Nederlanden gevestigd, werd er spoedig door bezittingen, waardigheden en verdiensten, aanzienlijk en beroemd. Het telde, reeds in de eerste helft van de zestiende eeuw, Staatslieden en Veldheren, door wie de macht van Bourgondië en Oostenrijk bevestigd en uitgebreid was.

Stamvader, in de 13e eeuw, Graaf Hendrik de Rijke, wiens twee zonen, Walram en Otto, in twee takken voortgeleefd hebben, waarvan de oudste in Duitsland gevestigd bleef (Nassau-Idstein, Usingen, Sarbrück en Weilburg). Hieruit Adolf, Keizer in 1292; voorts meer dan één vermaard Staatsman, Veldoverste, Aartsbisschop en Keurvorst van Maintz of van Trier. Door huwelijk en krijgsdienst bleef deze tak met de Nassau, in de Nederlanden verbonden.

Alleen de jongste lijn (van Otto) heeft rechtstreeks tot ons Vaderland betrekking. Ook deze had, buiten haar deel aan de buigt Nassau (gemeenschappelijk erfgoed), aanzienlijke bezittingen in Duitsland; bergachtig land, vruchtbare en bosrijke streken, de steden Dillenburg, Hadamar, Herhorn, Siegen, Dietz en andere vlekken en dorpen. In de veertiende eeuw, door huwelijk van Otto II, met de erfdochter van Vianden in Luxemburg, zet de Dynastie van de Nassaus voet op Nederlandsen grond. Otto's kleinzoon, Engelbert 1, trouwt de erfdochter van Polanen, en verkrijgt alzo de Baronie van Breda, Oosterhout, Steenbergen Geertruidenberg, de Klundert. Hij en zijn zoon Johan IV in hoge eer bij Filips de Goede, Na de dood van Johan kwamen de Nederlandse goederen aan de oudsten zoon Engelbert II, en de Duitse aan de jongeren Johan V (1455- 1516). Dezelfde schikking, na kinderloos overlijden van Engelbert, onder de zonen van Johan, de Graven Hendrik en Willem. Breda werd in Nederland, gelijk Dillenburg in Duitsland, de zetel van de Nassausche Vorsten.

Engelbert II, zoon Hendrik, en de zoon van dezen, RENÉ, zijn uitstekende mannen geweest. — Grote diensten bewees Engelbert (geboren te Breda in 1451) aan Karel de Stoute, Maximiliaan en Filips; door hem werd het huwelijk met Maria van Bourgondië bevorderd, de overwinning bij Guinegates bevochten, en het weerspannige Brugge gestraft (§ 64 en 66). Hij stierf in 1504. Zijn wapenspreuk was: "Ce sera moi, Nassau!" — Hendrik (1483 — 1538); vertrouweling van Karel V, die Keizer werd door zijn invloed en beleid. Met bekwaamheid en voorspoed streed hij, aan de spits van de keizerlijke benden, tegen de Geldersen en Fransen. Stadhouder van Holland, Zeeland en Friesland. — René (1518-1544), kundig en dapper veldheer, volgde zijn vader ook in de stadhouderlijke waardigheid op.

103. Het Prinsdom ORANJE is, in de zestiende eeuw, bij de bezittingen van de Nederlandse Nassaus gevoegd. Aanmerkelijk nam de macht en luister toe van een Geslacht waarin de naam en het erfgoed van twee vermaarde Stamhuizen aldus te samen gebracht werd.

De moeder van René (§ 103), Claudina van Chalons, zuster van de Prins van Oranje Philibert (1502 — 1530). Deze jeugdige held, geen 25 jaar oud, opperbevelhebber van de keizerlijke legers in Italië daarna Onderkoning van Napels, liet, vroegtijdig gesneuveld, bij testament, titel en goed aan zijn neef en erfgenaam René achter.

Het Prinsdom ORANJE, in het Zuiden van Frankrijk, nabij Avignon, bestond uit de stad Oranje met enige steden en vlekken in een bij uitstek vruchtbare streek. De stad niet onvervaard door Romeinse oudheden, een Hogeschool, en de aldaar, in 529 (tegen de bestrijders van de vrije genade Gods), gehouden Kerkvergadering. De eerste Prins was de heldhaftige Willem, in 793 door Karel, de Groote, om het verjagen van de Saracenen, niet dit Vorstendom begiftigd. — Drie Stamhuizen: Oranje, 793 — 1173; Bauw, 1178 — 1393; Chalons, (1393-1530). De Vorsten uit dit laatste Geslacht doorgaans met Bourgondië tegen de Koningen van Frankrijk. Hun leus (profetisch!) was: "*Je maintendrai!*" — Oranje eigen vrij goed; ofschoon Frankrijk dikwerf getracht heeft het, als leen, aan de Kroon te hechten. — De Prinsen van Oranje hadden de uitgestrekte goederen van het Huis van Chalons geërfd; in Bourgondië alleen, over de 30 Heerlijkheden en wel 380 vlekken.

René, eerste Prins van Oranje uit het Huis van Nassau, in 1544 gesneuveld in een krijgstocht tegen de Fransen, maakte tot algehele erfgenaam zijn volle neef, WILLEM, elfjarige en oudste zoon van Graaf Willem van Nassau-Dillenburg, het kind dat Nederland verlossen zou van Spaans en Rooms geweld.

104. Het Huis van ORANJE-NASSAU is van God tot een taak geroepen, met de roeping van geen ander Stamhuis vergelijkbaar; de taak om, aan het hoofd van de Republiek, ten behoeve ook van geheel de Christenheid, te waken en te strijden voor Evangelie, vrijheid en recht. In een reeks van schrandere en Godvruchtige staatslieden en helden, heeft het deze grootse bestemming luisterrijk vervuld.

Niet ten onrechte werden op hen de woorden toegepast: „Wanneer de Heere de kinderen Israëls Richteren verwekte, zo was de Heere met de Richter, en verlostte ze uit de hand hunner vijanden, alle de dagen des Richters; want het berouwde de Heere hunnes zuchtens halve, vanwege die ze drongen en die ze drukten.”

G. HET GELOOF.

105. De oorsprong van de grootheid van de Republiek is geweest, noch een Staatsregeling waarin bijna alles ongeregeld was; noch een vrijheid die dikwerf meer in naam dan in wezenlijkheid bestond; noch een volkskarakter hetwelk dat van verscheidene andere Natiën niet overtreft, maar wel het geloof onafscheidelijk van de zegeningen Gods. de Heere heeft hier Zijn Kerk geplant; voor haar instandhouding tegen aanval van buiten en afval van binnen gezorgd; de met haar verenigde Staat, om harentwil met de keur en de overvloed Zijner weldaden begunstigd; zodat onze geschiedenis, meer wellicht dan die van enig christelijk Volk, het verhaal van de leidingen en van de wonderen Gods is.

Nederland, een tweede Israël, niet bij gelijkstelling, maar bij vergelijking. De zegeningen van het Evangelie, niet bij uitsluiting, bij uitnemendheid aan Nederland verleend. Geen hoogmoed dit te beweren; grove ondankbaarheid dit te miskennen. Aan de zegen van de Hervorming gedachtig, zeggen wij met de Apostel: ‘welk is het voordeel en de nuttigheid voor ons? vele in alle manier; want dit is wel het eerste, dat ons de woorden Gods zijn toebetrouwd.” Zo men een behoedmiddel verlangt tegen nationale trots, vrage met zich af: a. waarom is de Reformatie onderdrukt in landen waar ook duizenden haar bezegeld hebben met. hun bloed; in Spanje, in Italië, in België wèl, in de Noordelijke Nederlanden niet? b. hoe hebben wij gewoekerd met het toevertrouwde pand?

Ook wij behoren lofzingend te vermelden: "O God der heirscharen, Gij hebt een wijnstok herwaarts overgebracht en geplant. Gij hebt een werk gewrocht in de dagen onzer Vaders, in de dagen vanouds; Gij hebt de heidenen uit de bezitting verdreven, maar hen geplant; Gij hebt de volkeren geplaagd, maar hen doen voortschieten. de Heere gaf hun de landen van de Heidenen, zodat ze in erfenis bezaten de arbeid van de volkeren." Vooral vergete men de bijvoeging niet: „opdat ze Zijn inzettingen onderhielden en Zijn rechten bewaarden, Hallelujah.”

Landen en volken worden gezegend en gespaard, om het geloof van sommigen. Om tien rechtvaardigen zou de Heere een tot het verderf bestemde stad hebben verschoond. "De Heere zegende het huis des Egyptenaars, om Jozefs wil, en de zegen des Heeren was in alles dat hij had in het huis en op het veld."

106. Dit geloof droeg velerlei vrucht. Het heeft de nadelen van een gebrekkige Staatsregeling en van een, waar geen hoger beginsel de overhand behoudt, gevaarlijken handelgeest verzacht. Godsvrucht, werkzaamheid, goede trouw, ingetogenheid, eenvoudigheid, ootmoed, geduld, volharding, zijn volksdeugden geweest. Lang nog heeft, ook bij verflauwing van evangelische zin, de kracht van de christelijke instellingen en van het Godgetrouwe deel van de bevolking het zedenverval gestuit.

Drukkend juk van de Stedelijke Regenten, vooral in de Stadhouderloze tijden. Zonder de invloed van de Godsdienst ook op hun gedrag jegens de burgerij, had het, door de omvang en het willekeurige hunner macht, veel drukkender kunnen zijn. — De handel, zenuw van de Nederlandse Staat, richt de gedachten op winst en eigenbelang; brengt uitheemse waren, ook uitheemse zeden in het land, en kan middel worden tot vermindering van deugd, bij vermeerdering van geld. Zou het Evangelie tot, het bestrijden van dergelijke strekking overbodig zijn geweest ? (§ 101). — De lauwheid van het volktemperament is in bedaardheid en bezadigheid verkeerd; de werking van de geest heeft de overhand behaald op de werking van een vochtig en nevelachtig klimaat.

107. Ook hier bleek, naast de rijkdom van de goddelijke goedertierenheid, de diepte van het menselijk bederf. Reeds spoedig werd, bij het genot van de weldaad, weinig aan de weldoener gedacht; Gons woord en wet zouden in vergetelheid zijn geraakt, Indien men niet, onder de tuchtigingen des HEEREN, als bij vernieuwing, eerbied voor Zijn geboden en behoefte aan telkens herhaalde redding en genade gevoeld had.

Wederom is onze geschiedenis telkens aan die van Israël gelijk; „Onze vaders hebben niet gelet op Gods wonderen, zij zijn aan de menigte Zijner goedertierenheden niet gedachtig geweest; maar Hij verlostte ze om Zijns Naams wil; toen geloofden zij aan zijn woorden; zij zongen zijnen lof, maar zij vergaten haast zijn werken; zij verbeidden naar Zijn raad niet. Dies is de toorn des Heeren ontstoken tegen Zijn volk. Hij heeft ze menigmaal gered; maar zij verbitterden Hem door hun raad. Nochtans zag Hij hun benauwdheid aan. als Hij hun geschrei hoorde; en Hij dacht, tot hunnen beste, aan zijn verbond, en het berouwde Hem, naar de veelheid Zijner goedertierenheden.” Ps. 106.

Menigvuldig ook de plagen des Heeren. — a. Oorlog. — b. Moorddadige ziekten, veeltijds pest genoemd: 1602, te Leiden in één week 900 doden; 1617, te Amsterdam in de eerste zes maanden 1530, daarna 6929; 1624, 11,795; te Leiden, van Augustus 1624 — October 1625, 9897; in 1635, te Leiden 20,000; te Amsterdam, 8177; te Haarlem, 7000; in 1652, te Hoorn bijna niet één huis zonder lijk. In 1655, te Amsterdam in zes maanden 13,000; te Leiden, 13,088; te Deventer dagelijks 70 tot 90. In 1664, te Amsterdam, 24,148. — Men erkende dat de pest van God komt; noemde haar in de keuren „de gave Gods,” schreef Vast en Bededagen uit, om de toorn van God te stillen en af te bidden.” — c. Watervloeden (§ 3a). in 1625 liep geheel Noord-Holland onder; in 1634 verdrongen, in Noord-Holland alleen, 100,000 hees ten; in 1643 voer men over land van Groningen naar Zwartsluis. — d. Hongersnood: in 1622, toen het last rogge, doorgaans tegen 80 goudguldens verkrijgbaar, voor 250 werd verkocht. — e. Velerlei ramp. Alle elementen strekken ten verderve onder Gods straffende hand. Buitengewone hitte in 1557; ook in 1602, toen ruiters in de harnassen verstikten. In 1634 ontzettende droogte, in Maas, Waal en IJssel op enkele plaatsen 11 voet water. In 1767 hagelschade, in de dorpen bij 's Hertogenbosch, ten bedrage van 2 tonnen goud. Dikwijls bijv. in 1633, ziekte onder het vee. — Vernieling door kevers, rupsen, muizen, in 1517, het land door de muizen verwoest. —

“Is er een kwaad in het land, hetwelk de Heere niet doet?”

108. Gedurende driehonderd jaren stonden de lotgevallen van het Nederlandse volk met trouw of ontrouw aan de belijdenis van het Evangelie in verband. Onze Vaderen hebben geleden voor het geloof: „alle dingen schade geacht om de uitnemendheid van de kennis van Christus Jezus hun Heere:” gestreden voor het geloof: „de scherpte des zwaards ontvloeden, uit zwakheid krachten verkregen, zijn in de krijg sterk geworden, hebben heirlegers van de vreemden op de vlucht gebracht en koninkrijken overwonnen:” het geloof behouden en ook elders niet nadruk beschermd; het geloof verlaten: „hebbende een gedaante van Godzaligheid,

maar die de kracht derzelve verloochend hebben,” zodat zijde straf ondervonden van hun ontrouw.

Vier Tijdperken dus:
van lijden, 1517 — 1568;
strijd, 1568 — 1648;
bloei, 1648 — 1713;
afval en ondergang, 1713 — 1795.

EERSTE TIJDPERK.

LIJDEN 1517-1568.

109. Dit was de tijd van het martelaarschap, waardoor de Gemeente gesticht en de vorming van de Republiek voorbereid werd. Ook hier was de zelfopoffering van de bloedgetuigen het zaad van de Kerk. Het geloof levendig en onvermengd; er is geen bijoogmerk of flauwheid van belangstelling, als men voor de goede belijdenis sterft.

„Zij hebben bespottingen en geselen geproefd, en ook banden en gevangnissen; zijn gestenigd geworden, door het zwaard ter dood gebracht; verlaten, verdrukt, kwalijk gehandeld zijnde; welker de wereld niet waardig en was; hebben in woestijnen gedoopt, en op bergen, en in spelonken, en in de hollen van de aarde; en deze allen hebben door het geloof getuigenis gehad.”

110. Sedert lang was in de Nederlanden de grond van de wederopneming van het zuiver Evangelie bereid. Ondanks algemeen afval, zijn ook hier steeds Christenen geweest die, met meer of minder besef van de dwaalbegrippen der Roomse Kerk, de evangelische waarheid, althans in de voornaamste punten, voor hun eigen hart gekend en aan anderen medegedeeld hebben. Velerlei klacht werd tegen de misbruiken in de Kerk en tegen het wangedrag van de Geestelijkheid gehoord.

Voorlopers van de Hervorming. —

Gerard Groote van Deventer (1340 — 1884), die tegen de lediggang van de Bedelmonniken opkwam en een Broederschap ingesteld heeft, *de Broederen des gemeenen levens*, aan de prediking van het Evangelie en aan het volksonderwijs gewijd. Fraterhuizen te Deventer, Zwolle, Groningen, Amersfoort, Utrecht, Gent, Brussel, Antwerpen, en elders. Godsdienstige redevoeringen in de landtaal; oprichting van scholen, Zij leerden: “Velen horen de Mis, die in doodzonden zijn; de zodanigen helpt de Mis niet. — Wij moeten bidden uit het hart, met de mond, en door de werken. — Als het gedrag overeenstemt met hart en mond, dan is zoet in de oren Gods dit eendrachtige geluid, — Ik wilde liever dat gij een paar ogenblikken met het hart u tot God keren, dan dat gij een ganse dag gedachteloos las. — Verdienen wij de hel, zo zullen wij dieper in de hel komen dan Joden of Heidenen. — Die in zijn zonden sterft, wordt veroordeeld, al bad onze Lieve vrouw met alle de Heiligen voor hem. — Adel, naar de geboorte en naar het vlees, acht onze Lieve Heer niet. — Wie zich tot gehoorzaamheid begeeft, dien kan het eeuwige leven beloofd worden, zonder vagevuur. — Beter een zuster gewillig, gehoorzaam en gezeglijk zonder één penning, dan een met grote inkomsten en die deze hoedanigheden mist. De meest eenvoudige die hier deugdzaam leeft, zal, als hij eenmaal God ziet, wijzer en verstandiger zijn dan alle de geleerden van de wereld. Daarom, willen wij hier namaals wijs en verstandig wezen, zo laat ons nu gehoorzame kinderen zijn.”

Thomas à Kempis (1380 — 1471), Augustijner kanunnik te Zwolle: wien *de Navolging van Christus*, waarvan over de 2000 uitgaven bestaan, toegeschreven wordt, drong aan op werkzame liefde tot de Heere, zonder welke de kennis van het verstand nutteloos blijft. „Die Mij navolgt, wandelt niet in de duisternis, maar zal het licht des levens hebben:” Joh. 8, v. 12. “Wat baat het u over de Drie-eenheid zeer geleerd te kunnen twisten, als het u aan ootmoed ontbreekt, zonder welken gij de Drie-enige God niet welbehaaglijk kunt zijn? Wat baat de ganse Bijbel met alle de spreuken van de wijsgeren in het hoofd, zonder liefde en genade Gods in uw hart?”

Nicolaas de Casa, van Cues bij Trier (1401 — 1464), Kardinaal, in 1450 door de Paus herwaarts gezonden, ter beteugeling van de hebzucht en zedeloosheid van de Geestelijkheid. Kwekeling van de Deventerse School, liet hij zich, althans tegen zijn vrienden, uit, over het verkeerde in de Roomse Kerk. Hij was tegen de beeldendienst. De beste aflaten, die voor Gods rechterstoel gelden zouden, zijn te vinden in de Heilige Schrift. “Voegt bij uw geloof deugd, en alzo zal u rijkelijk toegevoegd worden de ingang in het eeuwig Koninkrijk van ons Heer en Zaligmaker Jezus Christus.”

Wessel Gansfort, uit Groningen (1419 — 1489); opgevoed in het Fraterhuis te Zwolle, leraar aan de Hogescholen van Heidelberg, Keulen, Leuven en Parijs, eindelijk te Groningen; bijgenaamd *Het licht van de wereld*; uitstekend door geleerdheid, vooral door christelijke zin. In plaats van aan Maria, wilde hij zich aan Christus honden, “die zo vriendelijk alle vermoeiden tot zich noodt.” Waar geen boete en bekering is, helpt geen aflat; waar men bekering vindt, is aflat overbodig.

Rudolf Agricolu, (1442 — 1485), in de Groninger Ommelanden geboren; door de beoefening van wetenschappen en kunsten vermaard; evenals Wessel, vlijtig onderzoeker van de Heilige Schrift; veroordeelt de Mis, het ongehuwde leven van de Geestelijken, de verheffing van de menselijke werken.

Desiderius Erasmus, van Rotterdam (1467 — 1536); wiens verdiensten in letterkunde en bijbelse Godgeleerdheid zeer groot zijn geweest. Aldus, en ook door scherpe en geestige hekeling van de misbruiken in de Kerk en van de bedorven zeden van de Geestelijkheid, heeft hij de weg voor de Hervormers bereid. Was hij zelf Hervormer? Niet in evangelische zin. Zonder genoegzaam inzicht in het wezen van de dwaalbegrippen van de Roomse Kerk, verdediger, ook tegen Luther, van de vrije wil, onbestaanbaar met de rechtvaardiging enkel door het geloof. Vooral ontbrak Heere de moed, die, om de vreze des Heeren, geen gevaren ontziet. Hij wilde vrede, ook ten koste van de waarheid. Als er verdrukking kwam of vervolging om des Woords wille, werd hij terstond geërgerd en trok zich terug. Hij had de eer van de mensen liever dan de ere Gods. „Laat anderen het martelaarschap zoeken, ik reken mij die eer onwaard.” de Heere (dit schijnt, Erasmus vergeten te hebben) heeft gezegd „die zijn leven lief heeft boven Mij, is Mijns niet waard.”

De vertoningen van de Rederijkers die doorgaans een Bijbelse geschiedenis ten onderwerp hadden, stelden dikwerf, met toeloop en toejuicing van het volk, de buitensporigheden van Priesters tin. Monniken ten toon. — Voorts heeft buiten twijfel de prediking van Wicleff (1324-1384) in Engeland, van Miss en anderen in Duitsland, hier te lande weerklink gehad.

111. De Hervorming heeft in de Nederlanden spoedig opgang gemaakt. Spoedig ook werden haar aanhangers vervolgd. Deze vervolging was gericht tegen hetgeen de kern en kracht van de leer van de zaligheid is. Het tentoonstellen van de Geestelijkheid kon wel, het aanroepen van Christus als de enigen Heiland, niet worden geduld. Gedeeltelijke afschaffing van misbruiken kwam niet vel er belangen overeen; maar wereldlijke Overheid en geestelijk gezag verenigden zich om een prediking te bedwingen door welke, op grond van de Heilige Schrift, veel ook dat zij wensten te behouden, werd bedreigd.

Zo was het overal Erasmus geëerd, Luther in de ban. — Hendrik VIII, Koning van Engeland, gereed de kloosters op te heffen, om er de Kroon mee te verrijken; maar het tegenspreken van paapse bij gelovigheden, in strijd met het zoenoffer van de Heere, werd met de dood gestraft. — Karel V en Filips II voerden oorlog tegen de Paus; des te ijveriger waren zij in het verbranden van de ketters.

112. Dit tijdperk bevat, in twee Afdelingen, de regering van Keizer KAREL V, tot 1555; het bewind van Koning Filips II, tot op het uitbarsten van de tachtigjarige oorlog

EERSTE AFDELING. 1517-1555.

KAREL V

113. Keizer KAREL, een Vorst van meer dan gewone bekwaamheid, ijverend voor zijn Dynastie, heeft zich tevens voor de Christenheid verdienstelijk gemaakt; Europa tegen de Turken, Duitsland, Italië en de Nederlanden tegen de Fransen beschermd. Door de uitgestrektheid van zijn Erflanden scheen hij bij machte om in het Duitse rijk een schier onbeperkt gezag en in Europa een beslissend overwicht te veroorlogen. De na-ijver van FRANS I en vooral ook de strijd in Duitsland, door miskenning van de Reformatie, hebben hem in dit streven gestuit.

Zie § 68. — "Deze Keizer heeft zijn eigen persoon in de oorlog nooit verschoond, dikwijls vijftien uur achtereen te paard, altijd vooraan, kloek en verstandig, in de Latijnse, Spaanse, Italiaanse, Franse, Nederduitse en Hoogduitse spraken wel ervaren; middelbaar van statuur, zeer gespraakzaam; sterk van memorie, afkerig van de pluimstrijkers, gestadig in voor- en tegenspoed".

Van wege de uitgestrektheid en de ligging van zijn Erfstaten, zowel als om het oppergezag over het Duitse Rijk, was niet éne Europese aangelegenheid aan zijn invloed bemoeienis en tussenkomst vreemd.

Onder Soliman II (1520 — 1566) had de macht van de Turken haar toppunt bereikt. In 1521, meester van een groot deel van Hongarije, veroverde de Sultan in 1522, het eiland Rhodos; overwon, in 1526, de Hongaren bij Mohaez; belegerde, in 1529, Weenen met 250,000 man; kon meer oorlogslieden te velde brengen dan de Christelijke Mogendheden te samen; verwoestte, met talrijke vloten, de kusten van Italië en Spanje, en was, welk een gruwel voor de Christenheid! met de Fransen in verbond.

Door de ijverzucht en verraderlijke treken van Frans, Koning van Frankrijk, Karel viermaal (1521, 1527, 1535, 1542) in bloedige oorlogen tegen hem gewikkeld. In 1551 op nieuw aangevallen door Hendrik II, zoon van Frans I en Koning van 1547 tot 1559.

In Duitsland bestreed Karel, onder allerlei voorwendsel, de Protestantse Vorsten. Volgens de Rijkswetten was de Keizer toen niet veel meer dan de eerste onder zijns gelijken; hij mocht aan de Rijksvorsten en Steden, die gerekend werden het landsheerlijk gezag te bezitten, vrije Godsdienstoefening niet ontzeggen.

Zelf weinig van harte met de waarheid bekend, moest de Keizer wel vijandig zijn aan onvoorwaardelijke Hervorming naar Gods Woord; a. om het nauwe verband van Keizerlijk en Pauselijk gezag; hij begreep niet dat de Overheid in de Heilige Schrift beteren grondslag dan in liet bondgenootschap met Rome verkreeg; b. om de schromelijke tonelen waartoe, na, langdurig bijgeloof, dweeppzuchtige miskenning van het eenvoudig Evangelie aanleiding gaf. Zo de boerenoorlog in Duitsland, in 1525, door Luther streng veroordeeld: „Vreest God, eert de Koning.”

Zo de Herdopers te Munster (§ 115), wier hoofden Hollanders waren; Jan Beukelszoon, kleermaker van Leiden, Jan Matthijs, bakker uit Haarlem, David Joris, glasschilder te Delft; zij achtten zich uitverkoren om, met geweld, een duizendjarig Rijk op aarde te stichten, en bedreven alle misdrijven welke door trots, ontucht en wreedheid, in verbond met valse Godsdienstijver, kunnen worden gepleegd. — Maar was het nodig dat, om de afwijkingen, gesproten uit het bederf van de eeuw, de natuur van de Christelijke Hervorming door Karel voorbij werd gezien? Ontbraken hem de middelen om goed en kwaad te onderscheiden? De geschriften van Luther? De omgang met de godvruchtige Vorsten, die hem de Confessie van Augsburg (1530) overhandigd en zich lange tijd, wellicht uit overdreven nauwgezetheid, tegen zijn aanmatigheden niet te weer hebben gesteld? Gold ook niet voor hem de vermaning „beproeft, de geesten of zij uit God zijn?” Had hij niet een onbedrieglijke toetssteen in de Heilige Schrift?

114. De Nederlanden waren, nadat Gelderland was veroverd, allen, onder Karels heerschappij. Wederkerige gehechtheid heeft tussen Vorst en landzaten bestaan. De Keizer handhaafde zich als Landsheer; trachtte toenadering en eenheid van de afzonderlijke Graafschappen en Hertogdommen te bewerken; breidde zijn beschermend gezag uit, met eerbiediging doorgaans van oude vrijheden en rechten, en nam vele maatregelen tot wezenlijk oorbaar van het Land. Nederlander van geboorte, toonde hij meermalen genegenheid en voorkeur aan Gewesten die hem, meer dan enig ander van zijn Erflanden, ondersteund en in bijna onophoudelijke oorlog

In 1517 bemachtigen de Geldersen Medemblik en Alkmaar, en liepen gans Holland af. — 1538, plunderen zij 's Gravenhage aangevoerd door Maarten van Rossum, bekwaam en stoutmoedig partijganger. — In 1542 wilde men in Holland f 60,000 geven en meer, zelfs van twee koeien een," zo de Landvoogdes Holland van branden en brandschatten bevrijdde. — In 1543 doet Hertog Willem van Gulik en Geef, door de wapenen gedwongen, eindelijk afstand van Gelderland en Zutphen, ten behoeve van de Keizer.

In Spanje, waar over het voortrekken van Nederlandse gunstelingen hevig beklag was, verhief zich de Keizer, na het dempen van een opstand, boven aloude herkomsten. In de Nederlanden meer behoedzaam. Maar, in 1540, toen, in plaats van regelmatige beslissing omtrent een waar of vermeend privilege af te wachten, Gent de vaan van de rebellie opgestoken en de Soevereiniteit van Vlaanderen aan Frankrijk aangeboden had, bedwong hij dien euvelmoed niet nadruk en gestrengheid.

Algemene Staten, te Gent, Brussel of elders; als beginsel van Staatseenheid, van onberekenbaar nut. — In 1534, vereniging van Holland en Utrecht onder één Stadhouder. — In 1548 Traktaat van Augsburg, waarbij de Keizer, ten behoeve van het Huis van Oostenrijk, verkreeg dat de Nederlanden, als Bourgondische Kreits, met dubbel aandeel in de Rijkslasten, van 't Rijk vrij, dat is aan hem alleen onderdanig, werden gemaakt". Pragmatieke Sanctie, volgens welke alle de Gewesten onder één Heer verenigd moeten blijven. De eenheid van de Staat, althans tegenover het buitenland gevestigd, en de erfopvolging op eenparige voet(97).

Van 1530 af, MARIA, zuster des Keizers (1505 — 1558) en Koninginweduwe van Hongarije, Landvoogdes over de Nederlanden, „goedhartig en de vaderlandse gunstig.” Kloeke Vorstin, krachtig bewind. — De Raad van Financiën en de Geheime Raad, voor rent en wetgeving, onmisbare werktuigen van de Regering; de Raad van State, voor algemeen bestuur, bleef minbeduidend, meer sieraad, met aristocratische en nationale glimp.

Onder de merkwaardigste verordeningen des Keizers zijn — de last om de landsrechten in schrift te stellen, als grondslag van algemeen wetten; de straffen tegen bedriegelijke bankbreuk; de ordonnantie op de munt; de verbetering in de rechtspleging: het Plakkaat van

1531 op het onderhoud van de armen en tegen landlopers en bedelaars: op grond, dat velen zich overgeven aan lediggang, de wortel vaan alle kwaad, kinderen geen ambacht laten leren, zich schuldig maken aan zedeloosheid, en, ofschoon jong, sterk en welvarend „met grote importuniteit estorqueren, wat anders aan de arme ouden, zieken, impotente en groot gebrek hebbenden gegeven zou worden”. Het bedelen, op strenge straffen, verboden; in elke Parochie een zeker aantal Gecommitteerden „om Gods wille,” ter verzorging van de armen gesteld; "de kwade geboefte, vroom van lijve, gedwongen om te werken en hare winningen t' huis te brengen." De kinderen „ter schole gesteld, of op een ambacht, of om goede lieden te dienen; en die ambacht loeren, zullen op Zondag leren haar Pater Noster, haar Geloof en de geboden van de Heilige Kerk.” De gealimenteerden mogen niet gaan min tavernen, cabaretten, noch soortgelijke plaatsen, noch deelnemen aan verboden spelen, consenterende dat zij soms voor recreatie een pot biere met hare huisvrouwen zullen drinken, zonder zich dronken te drinken."

De Nederlanders hebben de Keizer, niet met geld slechts, ook met hun bloed ten dienste gestaan. Velen volgden hem ten strijde, naar verafgelegen land. Nederlandse zaelieden onderscheidde zich in de tocht tegen Tunis, waarbij (1534) 22,000 Christenslaven in vrijheid werden gesteld. Hier te lande 80 schepen uitgerust, toen de Keizer dacht aan de onderneming tegen de machtigen Sultan. — In 1545 verdedigde een Nederlandse koopvaardijvloot van 22 schepen zich met voordeel tegen 25 Franse oorlogsvaartuigen. — Filips van Lannog, de graaf van Buren en andere Nederlandse Edelen, onder zijn vermaardste Veldoversten.

De inkomsten uit de Indiërs niet te vergelijken bij die uit de Nederlanden. Hier, meer dan in Amerika, de goudmijnen waardoor Karel V, in veelvuldige oorlog, aanzien en waardigheid in stand hield.

115. De Protestanten, met wie de Keizer in Duitsland, als Opperhoofd van het Rijk, gedwongen was te redetwisten en overeenkomsten aan te gaan, werden in de Erflanden, zonder toegevendheid of oogluiken, om het leven gebracht. De Hervorming drong van alle zijden in de Nederlanden door; zij werd des te meer, met goedvinden van de Staten, door gestrenge verordeningen, tegenwerkt. Met welk gevolg? Wat men voorgenomen had uit te roeien schoot telkens dieper wortel.

De Landsheer had de handhaving bezworen van de uitsluitende Godsdienstoefening van de Roomse Kerk. Niet de Geestelijken alleen, ook vele van de overige Landzaten drongen aan op nakoming dezer belofte. — „Onze mening,” dus leest men in een van 's Keizers Plakkaten, „is alleen tot Gods dienste, tot de welvaart van de onderzaten en hunner zielen zaligheid, hier in bewijzende d' officie van een goed Prins, te verhoeden dat zij niet verleid, noch rechtstreeks of zijdelings tot kwade vervloekte dwalingen getrokken of gebracht worden.”

In 1521 de geschriften van Luther, ook de vertaling des Bijbels, verboden op doodstraf; men versmaadt de dood voor de schriften waarin het eeuwig leven gezocht wordt. — In 1522 Inquisiteurs benoemd. — In 1523 te Brussel twee Monniken, omdat zij Christus als algenoegzame Heiland beleden, verbrand; aan de paal gebonden, herhaalden zij nog de lofzang: „wij loven U o God! wij prijzen Uwen Naam,” tot dat de vlam de stem en 't leven verstilde.

1525. Jan de Bakker, oud 26 jaren, in 's Hage verbrand. Aan de paal riep hij: „*de dood is verslonden in d' overwinninge Christi; Heere Jezus, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen; o Jezus Christus! Zie Gods, gedenk mijner, ontferm U mijner!*”

1529. Nieuw Plakkaat: de ketters gedood, de mans door het zwaard, de vrouwen door ze levend te begraven; de relapsen (ten tweeden male afgevallen) door het vuur. — 1530: Tennis Teekzoon te 's Hage, ten vure gaande, dankte God en zong.

1531. In Limburg een ganse huisgezin, man, vrouw, twee schoonzonen en twee dochters, verbrand, riepen de Naam des Zaligmakers aan tot hun laatste snik — De Plakkaten, telkens

ongenoegzaam, telkens gescherpt. In 1540 bepaling die de ketters de beschikking over hun goederen ontnemt. In 1544 het vluchten belet. In 1550 de aanbrengrers met de helft van de bezittingen van de veroordeelde beloond.

De Christenen, "ter dood gaande, blijdelijk en vrijmoedig, alsof zij ter bruiloft of tot een heerlijke of blijde feest zouden gaan, en ter dood gaande zongen psalmen, lofzangen en geestelijke liedekens, onderwezen het volk in haar Religie, en vermaanden ze van de Roomse Kerk te wijken, scheldende de Roomse Kerk voor een antichristische Kerk en voor een moordkuil, de Paus voor de Antichrist, en gebruikten alle middelen om 't volk daar af te trekken en, voor haar dolingen, als 't venijn van de zielen, te wachten, en zo dagelijks meer en meer tot hun Religie getogen en van de Roomse afgetrokken werden, zo werd de vervolging ook dagelijks groter".

De Wederdopers (Anabaptisten) talrijk in de Nederlanden. Niet berekend om een duurzame kerk te stichten; eensgezind in vernielingszucht, maar van velerlei lering en uiteenlopende bedoelingen, (97). Geestdrijverij. Wederdoperij in West-Falen; 1534, uit Holland en de omliggende plaatsen, 12 schepen met reizigers naar Munster. In 1534 en 1535 gevaarlijke aanslagen op Leiden en Amsterdam. Vreselijke strafoefening over hun moedwil en razernij. — Onder de naam van Wederdopers, en op grond van een vermeende samenstemmen met de gruwelijke leerstellingen van de Munsteren, zijn voorzeker vele gelovige Christenen om het leven gebracht. — Menno Simons (1505 — 1561), van Witmarsum bij Franeker, voorganger van de Mennonieten of Doopsgezinden, van de Hervormden onderscheiden door het afkeuren van de kinderdoop, van de eed, en van allen tegenweer.

Naar het openlijk getuigenis van de Prins van Oranje, in 1568, zijn „door Plakkaten een ontallijke menigte van de ingezetenen, ja over de vijftig duizend personen. deerlijk ter dood gebracht.”

116. De Keizer, na een werkzaam, onrustig en moeitevol leven, bij n aderen de ouderdom en lichaamszwakte, door velerlei teleurstelling en tegenspoed gedrongen, deed afstand van gezag en waardigheden en gaf de Nederlanden over aan zijn zoon FILIPS.

Karel had, sedert 1547, de Duitse Protestanten onderdrukt; in 1551 was de kans, door de afval van Keurvorst Maurits van Saxon, plotseling gekeerd; de Keizer te Passau genoodzaakt tot een voor de Hervorming gunstig verdrag. — De Fransen hadden veroveringen gemaakt, en vruchteloos werd het herwinnen, in 1552, beproefd. Hierbij kwam lijden en ziekelijkheid. — Het Keizerschap, dat hij gaarne voor Filips behouden zou hebben, verkreeg zijn broeder Ferdinand. — In Duitsland (Sept. 1555) Religievrede van Rooms en Protestanten naar de Confessie van Augsburg (niet voor de Calvinisten). — Overgave van de Nederlanden aan Filips, in Oktober 1555 te Brussel. Karel overleed, in 1558, in een klooster in Spanje. — Tevergeefs had hij, in de waan misschien de Godsdienst en de Staat te beschermen, het Evangelie vervolgd. „Indien dit werk uit God is, kunt gij dat niet breken, opdat gij niet misschien bevonden wordt ook tegen God te strijden.”

TWEDE AFDELING.

1555 -1568

FILIPS II.

117. Filips II, Koning van Spanje, van goede hoedanigheden niet ontbloomt, maar bij uitnemendheid Spaans- en Roomsgezind. Spanjaard, zou hij gaarne ook de Nederlanden aan zijn vaderland dienstbaar hebben gemaakt; Roomsgezind was hij, te midden van het veldwinnen van de Reformatie, op het uitroeien van de Protestanten, als op de eerste van zijn

plichten, bedacht, door het doden van de ketters, ten gevalle van de roomse Kerk, meende hij Gode een dienst te doen.

Filips (1527 — 1598), in Spanje geboren en opgevoed. Gelijk Karel V Nederlander, zo hij Spanjaard in het hart. Wellicht niet wreed van karakter; verscheiden wandaden vals hem te laste gelegd: bijv. de dood van zijn zoon Don Carlos en van zijn tweede gemalin Isabella. In de Nederlanden geneigd de tegenstand ook door zachtheid te overwinnen; het schrikbewind van Alva is uitzondering geweest. De oorlog met andere Mogendheden heeft hij, lange tijd eer ontweken dan gezocht; Frankrijk bestreed hij, na onophoudelijk te zijn getergd. Aan zijn vader in bekwaamheden niet gelijk; arbeidzaam en wantrouwend, wenste hij schier alles zelf te verrichten; uit zijn binnenvtrek werden zijn Staten, tot in kleinigheden, bestuurd; aldus zag hij menigmaal het gewichtigste voorbij. Door traagheid, besluiteloosheid, uitstel werd menige maatregel verzuimd, of eerst genomen wanneer de tijd ter doeltreffende uitvoering voorbij was.

In Spanje als voortreffelijk, bijkans als heilig Koning geprezen. Castilië werd het steunpunt van zijn regering; aan het belang van Spanje zou het geheel van zijn Staten ondergeschikt zijn. Ook Nederland, thans op zijn beurt (par. 114, 121) bijkans vazal.

Strafoefening over hen die zich tegen de Kerk verzetten, achtte hij plichtmatig gebruik van de van God toevertrouwde mag. Over ketters te regeren was hem een onverdraaglijke gedachte. Liever duizend levens, zo hij ze had, verliezen, dan verandering van de Godsdienst te vergunnen. Vandaar de volharding waarmee hij aan de Nederlanden gewetensvrijheid ontzegd en in Spanje het welig opschietend zaad van de Hervorming heeft verstikt. Het ter dood brengen van een aantal Christenen was, na wel volbrachte reis, dankoffer. In Sept. 1559 heeft: Filips, in Biscayen aangekomen, binnen Sevilië een ontallijke menigte gevangen om de Religie, zo mans als vrouwen, openlijk doen verbranden. In Oktober evenzo te Valedolijd, in zijn eigen tegenwoordigheid en die van 't gehele hofgezin. (6) Autodafé (geloofsdaad) het verbranden van hen, door wie Christus alleen als Zaligmaker aangeropen wordt.

Niet aan Filips alleen wijte men de strekking van zijn eeuw en het voorschrift van zijn Kerk. „Dwingt ze om in te gaan,” opgevat in letterlijke zin, van de ingang in de Kerk van Rome, als alleen zaligmakend. Doorverdraagzaamheid jegens de ketters werd, volgens de ijverige Pausgezinden, de Troon verbeurd.

Filips deed, naar het voorbeeld van zijn vader, uit Godsdienstijver, wat vermoedelijk bij dezen meer staatkunde was.

118. Filips regering, vóór de binnenlandse oorlog, bevat: de oorlog tegen Frankrijk tot 1559; de aanvang der onlusten, 1559 — 1565; het Verbond van de Edelen en het begin van Alva's bewind, 1566 — 1568.

A. 1555-1559.

119. Het gezag werd door de nieuwe Landsheer in moeilijke omstandigheden aanvaard. De schatkist leeg; de naburige Mogendheden vijandig of met argwaan beziend. De oorlog dien het trouweloze: Frankrijk wederom ontstak, werd volgehouden, voornamelijk door de trouw, de moed en het geldelijk hulpbetoon van de Nederlandse Gewesten. Reeds evenwel was het verschil van zienswijze tussen Filips en de Nederlandse Groten onmiskenbaar.

1557. Frankrijk, aangezet door de Paus, verbreekt de wapenstilstand. — Overwinningen op de Fransen: 10 Aug. hij St. Quentin; 13 Juli 1558 bij Grevelingen; beide onder bevel van Lamoraal Graaf van Egmont. Ook niet Engelse hulp. Filips was, 1555-1558, met Maria, fel Roomsgezinde Koningin van Engeland, gehuwd.

Opofferingen van de Nederlanders. In 1558 lening van 24 ton goud; negenjarige bedde van f 800,400. — “De Edeldom heeft zich wel gekweten met overgroei te vromigheid en gewilligheid; de Staten hebben gewillig geholpen tot 40 millioenen goud”.

Landvoogd Emanuel Filibert, Hertog van Savoye — Filips scheen minder eigenmachtig dan Karel V te werk te will en gaan. Meer dan zijn vader washij toen nog vriend van der Nederlandse Adel. Naast de Landvoogd zou nu de Raad van State (vroeger onbeduidend § 114) meer wezenlijk deelhebben aan het bestuur; met jonge edellieden (Oranje, Egmont, Bergen) versterkt. Spoedig evenwel oppositie vooral ten gevolge van de tegenstrijdigheid van Spaanse en Nederlandse belangen. Dezerzijds klachten dat de oorlog tegen Frankrijk, grotendeels op kosten van het uitgeputte Nederland, ten behoeve van Spanje gevoerd werd Daarentegen beweert men dat alles naar de zin der Nederlandse Groten tegen het belang des Konings geschiedt. Tweedracht en verwarring in het landsbestuur. Teleurstelling en wantrouwen van Filips.

120. Voordelige vrede was het loon op hachelijke strijd; maar werd met samenspanning van de Vorsten tegen Protestantse onderdanen gepaard. Verzoend, zouden zij eendrachtig zijn ook in de handhaving van het Roomse Kerkgeloof. Filips vertrok naar Spanje, nadat hij ook in de Nederlanden de ten uitvoerlegging van dit ontwerp voorbereid had.

1559. 3 April. Vrede van Cateau Cambresis, zeer voordelig voor Filips. Geheime afspraak ter verdelging van ketters, gelijk artikel had Karel V, hij de vrede te Madrid, in 1529, bedongen. „De Koningen van de aarde zijn te samen opgestaan tegen de Heere en tegen Zijn Gezalfden; om te doen al wat Gods hand en Gods raad te voren bepaald had dat geschieden zonde.”

Aug. Vertrek des Konings, na de handhaving van de Plakkaten nadrukkelijk aanbevolen te hebben. Voortaan zou de regering, met meer waardigheid en klem (buiten de Raad van State om) bij weinige vertrouwde staatslieden berusten. Vooral van Generale Staten (zo ligt een orgaan van nationaal verzet) mag geen sprake meer zijn.

B. 1559-1565.

121. De belijders van het Evangelie, talrijk reeds, waren ongezind en onvermogen tegenstand te bieden. Maar drijfveren van onderscheiden aard, haat tegen Spanje, handelsbelang, eerezucht van de Adel, vooral ook republikeinse zuurdesem, een oorzaak van gevaarlijke gisting, maakten vele Rooms en afkerig van eiken maatregel die, ongunstig aan de Hervorming, tevens te zeer in het voordeel van Rome, van Spanje, of van onbeperkt koninklijk gezag scheen. De Reformatie vond bescherming in algemeen en weerstand tegen de daden of ontwerpen van een antinationaal bewind.

In Duitsland, Frankrijk, vooral ook in Engeland en Schotland, won de Reformatie veld. Ook hier te lande doorhandelsverkeer, betrekking op buitenlandse Kerken, openlijke Godsdienstoefening van de Protestantse hulptroepen, niet het minst door de vervolging. Evenwel was het nog: „niet vele wijzen na de vlese, niet vele machtigen, niet vele edelen.” — Nog 100, ja 1000 Rooms-katholieken tegen één Gereformeerde (6). Bij de meeste Groten niets dat naar geloofsijver geleek; ze waren noch Katholiek, noch Protestant”.

Jaloezie en haat tussen Nederland en Spanje, onder Filips de Schone en Karel V, door het begunstigen van Nederlanders versterkt. In 1519 Adriaan Floris; Bisschop van Tortosa en Regent van Spanje; de achttienjarige Chievres Aartsbisschop van Toledo; de Nederlandse Groten, ten koste van de inlandsen Adel, in hoge bedieningen gesteld; beweegreden tot de opstand in 1520. — Na vreesde Nederland a. wederkerige partijdigheid van een geheel Spaanse Vorst; b. de hooghartigheid van de Castilianen; c. de invoering van despotische

instellingen, meest van de Spaanse Inquisitie (werktuig ook van Vorstendwingelandij), die in het pijnigen en folteren helse volkomenheid bereikt had.

De koopsteden verlangden meer verdraagzaamheid. opdat de vreemdelingen niet zouden afgeschrikt worden. Zij konden in Nederland van de Gereformeerden zo kwaad een gevoel niet hebben als de Inquisiteuren in Spanje, want zij bevonden hen oprechte lieden, vol geloofs, liefde en waarheid; de waarachtige God aanbiddende, dreefvol in personen, en die, door Christus bloed alleen, afwassing van de zonden verwachtten, en dagelijks hun geloof met hun bloed, gelijkvormig de Heilige Schriftuur, bezegelden. Dit was veel de opinie onder het volk. Reeds in 1550 had, op aandrang van de Brabantse Steden, van Antwerpen vooral, de Koningin Maria verkregen dat de Spaanse Inquisitie achterblijven zon. — De Nederlandse magistratuur had een afkeer van het doden om ketterij.

De Adel verarmd door oorlogsuitgaven, meer nog door de weelde van het Hof. De Grote Heren, diep in schulden, merendeels (ook bij gebrek aan bezigheid en afleiding in de oorlog) onrustig, woelziek, tot verandering niet ongeneigd.

122. De koning had zijn zuster MARGARETHA, Hertogin van Parma, tot Landvoogdes over de Nederlanden gesteld. Haar bestuur werd spoedig, door argwaan en tegenstand van de Adel, grotendeels belemmerd. WILLEM, Prins van Oranje, stond aan het hoofd dezer machtige partij; tegen zijn overleg was een van de schranderste Staatslieden, de Kardinaal Granvelle, raadsman van de Landvoogdes, niet bestand.

Margaretha, natuurlijke dochter van Karel V; weduwe van Octavius Farnese, Hertog van Parma (1522 — 1586); haar benoeming nederlaag voor de nationale partij. — voorzitter van de Geheimen Raad Viglius van Zuichem (1507 — 1577) Fries en uitmuntend rechtsgeleerde; Voorzitter van de financiële Raad, de Graaf van Barlaymont, ijverig en bekwaam; beiden onwrikbaar in gehechtheid aan het Vorstelijk gezag en aan de Roomse Kerk, — Voornaamste raadgever van de Hertogin, door kunde en schranderheid uitstekend, in de gewichtigste zaken onder Karel V werkzaam, Antonius Perenot (1516 — 1586); uit Bourgondië, geen Nederlander, zoon van de Kanselier Granvelle, de vertrouweling van Keizer Karel. Bisschop van Atrecht, werd hij in 1561 Kardinaal. Niet dweepziek of bloeddorstig.

Hoofden van de Adel. Filips van Croy, Hertog van Aerschot, aanzienlijk ook door goeioheid. Pieter Ernst, Graaf van Mansfeldt, bekwaam oorlogsoverste, Duitser, reeds in 1543 met de Keizer in de Nederlanden gekomen, Stadhouder van Luxemburg. Johan van Ligne, Hertog van Aremberg, Stadhouder van Friesland, Overijssel. en Groningen. De Graaf van Megen, Stadhouder van Gelderland en Zutphen. Vooral Egmont, Stadhouder van Vlaanderen, de eerste in oorlogsoeroem. Filips van Montmoreney, Graaf van Hoorne, Admiraal; zijn broeder Floris, heer van Montigny, Gouverneur van Doornik. —

Door invloed en staatsbeleid toen reeds Willem prins van Oranje vooraan; 25 April 1533 te Dillenburg geboren, 1544 erfgenaam van Prins René, in de Nederlanden opgevoed, door Keizer Karel met gunstbetoon en vertrouwen hogelijk vereerd, in 1551 met de rijke erfdochter des Graven van Buren (1533 — 1558) getrouwd, in 1555 (met voorbijgaan van veldoversten van naam), opperbevelhebber in voorspoediger veldtocht tegen de Fransen; de Keizer had bij de afstand, op zijn arm geleund; hij had de Keizerskroon naar Duitsland overgebracht en tot de vrede van Cateau-Cambresis medegewerkt. Schitterende hofhouding te Breda en vooral te Brussel. — Geschikter leidsman kon de Adel niet hebben.

123. Verdeeldheid en botsing was, bij wederkerig wantrouwen, onvermijdelijk geworden. In het lang gerekt verblijf van Spaanse troepen en in de vermeerdering van de Bisdommen zag menig een de toefleg om Nederland onder vreemde overheersing te brengen. Het merendeel van de Nederlandse Groten spande te samen met de Prins van Oranje, om Granvelle, verdacht

van dergelijke plannen en die hun in de weg stond, door tegenwerking, aanklacht, verguizing, tot het verlaten van de Nederlanden te dwingen. Na zijn vertrek ging men voort met het doordrijven van maatregelen en het verlangen van waarborgen niet wel verenigbaar niet de landvorstelijke hoogheid en met de rechten en eisen van de Roomse Kerk.

1559 — 1561 De Prins achtte het gevaarlijk uit Spanje en naar Spaanse raad te worden geregeerd en had, met af keer, de geheime afspraak van de Vorsten (§ 120) ontdekt. Spanning wegens: 1. het blijven van 3000 Spanjaarden, weinig beduidend aantal tegen de inlandse troepen en burgerijen; 2. de oprichting van nieuwe Bisdommen; in plaats van vier, achttien, waaronder drie Aartsbisdommen, Kamerijk, Mechelen en Utrecht; een vermeerdering, om het toenemen van de bevolking en de slapheid van de tucht, door Filips de Goede en Karel V beraamd; maar latelijk bij a. de vorige Bisschoppen, om de beperking van hun gezag; b. de lagere Geestelijkheid, om het strenger toezicht en omdat de inkomsten van de Abdijen aan de bisschopsstoel kwamen; c. de Adel, om de meerdere invloed van de Geestelijkheid in de vergadering van de Staten; d. de Protestanten, dewijl de maatregel voornamelijk tegen hen gericht was; e. de ganse bevolking, omdat vertalrijking van de Bisdommen, (ten onrechte) in verband met Spaanse Inquisitie werd gebracht.

1561. Aug. Tweede huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saxen, dochter van de Keurvorst Maurits; de Prins nu dubbel verdacht, om de Evangelische belijdenis van zijn gemalin en de vete tegen haar vader (§ 116).

1561 — 1564. Haat tegen Granvelle. De oppositie, eigenlijk tegen het regeringstelsel gericht, had de kardinaal tot mikpunt (97). Evenwel had hij het vertrek van de Spaanse oorlogsbenden begeerd, de vermeerdering der Bisdommen afgekeurd, en was, noch vijand van de Privilegiën, noch Spaansgezind. — Handhaving van de Plakkaten.

1560. Jan Herrewijn in Vlaanderen, sprak ter dood gaande tot het volk: "dus beloont d' ellendige wereld de dienaars des Heeren Jezus Christus. Eertijds, toen ik dronk en klonk en dobbelde, toen ik in alle ongebondenheid en goddeloosheid leefde, was ik buiten gevaar van deze banden; maar zo haast ik mij tot Godzaligheid begeven wilde, werd mij de wereld tot vijand, en nu voert ze mij ter dood. De dienstknecht is niet meerder dan zijn Heer." 8. Hij zong in 't gaan ook de 130ste Psalm. —

In 1562 werd opgesteld en in 1563 in het licht gegeven de Belijdenis des geloofs (§ 83a) "van de gelovigen die in Nederland overal verstrooid zijn, en naar de zuiverheid des Evangelies van onze Heere Jezus Christus begeren te leven." — Bemoediging van de Protestanten door de voortgang hunner geloofsgenoten in Frankrijk, alwaar (bij het Edict van 17 Jan. 1561, en na de eerste Religieoorlog, bij de vrede van 19 Maart 1563) gewetensvrijheid, op vele plaatsen Godsdienstoefening, toegestaan was. — Opschudding onder de Gereformeerden te Doornik, Valenciennes en elders. —

1563. Maart: vereniging (Ligace) van de meeste hoofden van de Adel tegen de Kardinaal; brief van Oranje, Egmont en Hoorne aan de Koning, om zijn verwijdering, op dringende toon, te verzoeken. 1564. Granvelle, aan velerlei smaad ten doel, verlaat, op geheime last des Konings, het land.

1564 en 1565. Oranje en de zijnen alvermogen bij de Landvoogdes, welke nu, vermits ze haar gezag niet handhaaft, geen tegenstand voelt. De aanhangers van de Kardinaal ter zijde gesteld; niet zonder verwarring in het bestuur, misbruiken, omkoopbaarheid van de ondergeschikte ambtenaars, provincialisme, velerlei beklag. Verlegenheid van Margaretha. — 1564. Een leraar van de Gereformeerden te Antwerpen verbrand; vermanende het volk dat hem ontzetten wilde: "lieve broeders, dat zich niemand voordoe om mij te verlossen; laat de Heere Zijn werk in mij volbrengen" (8). —

Dikwerf verwonderlijke lijdzaamheid; bij Antwerpen samenkomst van vier of vijfhonderd mensen, door vijf of zes trawanten gestoord: de Predikant ontkwam; sommigen gevangen; één

onthalsd. — de Groote Heeren verlangen aan de Raad van State de andere Raden te onderwerpen en aan de Staten-Generaal afdoende invloed te verlenen; als waarborg tegen vreemden en ook tegen de Vorst. — 1565. Egmont naar Spanje, om dergelijke krachtige hulpmiddelen tegen wanorde die ondragelijk werd. Maar wat zou er bij een onafhankelijkheid, zo volkomen, geworden zijn van het Vorstelijk gezag?

De Protestanten begonnen machtig te worden. Duizenden deelden heimelijk in hun geloof. Jeugdige edellieden, vooral van de Waalse Provinciën, uit Frankrijk en Zwitserland, als ijverige Protestanten wedergekeerd. Bondgenoten buiten 's lands: de Franse Gereformeerden, vele Duitse Vorsten, ook Keizer Maximiliaan 11 (1564 — 1576), in zijn hart van de Hervorming toegedaan, met Filips weinig bevriend. Menig aanzienlijke, uit overtuiging, medelijden of politieke inzichten, de Hervormden gunstig. Wezenlijke of voorgewende vlees voor de Spaanse Inquisitie (wier invoering Filips niet schijnt te hebben bedoeld) maakt de zaak van de Protestanten, ook voor de Roomsden, tot nationaal belang. Algemeen werd verzachting van de Plakkaten verwacht.

c. 1566-1568.

124. De Koning, lang weifelend en besluiteloos, zond eindelijk bevelen waaruit onverzettelijkheid bleek. Teleurgestelde hoop op zelfstandigheid van regeringsvorm en op gewetensvrijheid bracht algemeen misnoegen te weeg, spoedig in driftige weerstand en in het VERBOND van de EDELEN openbaar.

Hendrik van Brederode, hoog van afkomst, fier, vurig, ondernemend, rusteloos, stoutmoedig, volksgezind, los van zeden en oplopend. LODWIJK van Nassau (par. 148), jonger broeder van de Prins, moedig, voortvarend, uitmuntend door edelaardigheid en godsvrucht; de ziel van het Verbond. De Prins (waarschijnlijk met opzet niet vooraf geraadpleegd) heeft weldra kennis, ook misschien geheim welgevallen er aan gehad; in de hoop van, bij eensgezindheid en kloekheid, te doen vermijden wat door onbedachtzaamheid de menigte op de been zou kunnen brengen.

Geheim overleg om zich binnen en buiten 's lands tot tegenweer te bereiden.

1566, 5 April. Rekwest om matiging van de Plakkaten, door Brederode met 800 Edelen, te Brussel aan de Landvoogdes overhandigd; deze antwoordt dat zij des Konings goedvinden vragen en inmiddels zachtheid aanbevelen zal. Deze daad, die, volgens hen, het uitbarsten van algemene opstand verhoedt, wordt hun door velen toegerekend als gekwetste Majesteit en rebellie. De Edelen gescholden voor Geuzen (ellendelingen); hierop zinspelend, dra en zij een penning met het opschrift: *fidèle an Roi jusqu'à la besace*.

124a. Door de Edelen ondersteund, hielden de talrijke Gereformeerden zich niet langer schuil. Niet langer in het geheim moest de Heer, die zo heugelijke uitkomst gaf, worden gediend. De Gemeenten vestigden zich op meer geregelder voet; de openbare prediking werd. algemeen; straks, waar het nodig was, door gewapende houding beschermd.

Overleg bij de Regering omtrent voorlopige Moderatie, om de ongenoegzaamheid *Moorderatie* genoemd. — In April en mei nog verscheidene om de Religie gevangen, enige verbrand.

De tijd van de lijdzaamheid scheen voorbij. De hervormden waren niet van zins de prediking des geloofs na te laten. In Vlaanderen waren reeds openlijke bijeenkomsten in zwang. Nu beslist de Synode, te Antwerpen vergaderd, de openbare preek aan alle oorden des langs in te voeren. De regering bijna nergens in staat het te beletten. Snel organiseerden zich thans de Gemeenten; onder een Consistorie, voorts met de Synode als Landskerk. Eens menigte ballingen teruggekeerd; daaronder een aantal Predikanten vol ijver en moed

(Dathenus. Modet, enz.) Vele Gereformeerde leraars van heinde en ver, vooral uit Frankrijk (de Brès, de la Grange, du Jon, Taffin).

1566. Juni. OPENBARE PREDIKING. Verzamelingen in het, vrije veld, van 4000 tot 15.000 personen. 3 Juli Plakkaat tegen het openlijk preken. Nu wapent men zich schier overal om ter preek te gaan; een hagepreek scheen ecu krijgsbedrijf.

In een vergadering te St. Truijen wordt door de Verbonden Edelen bescherming beloofd. Meer dan 200.000 man aldus in het geweer. Ook het onrustig en muitziek gemeen voegt zich bij de Protestanten, om met knuppel en piek te razen tegen de priesters en *Vies les Gueux!* te roepen. Overal vrees voor oproer en bloedbad. Angst en verontwaardiging van de oprechte Katholieken. Radeloosheid van de Landvoogdes.

Geen redmiddel, zo niet de Groten, door Edelen en burgers gesterkt, zich aan het hoofd van de beweging, en aldus het Land tegen de uitspattingen van het gemeen en de verbolgenheid des Konings In veiligheid stellen. Aarzeling ook van de Prins van Oranje, beducht voor het onweerstaanbaar drijven van de uiterste partij, en steeds verlangend dat de Gereformeerden de Augsburgse belijdenis zouden aannemen, om de weerzin van de Duitsers tegen de Calvinisten. Deze raad vindt geen ingang. Liever groter gevaar dan dergelijk wijken. Zou naamsverandering de Calvinisten gebaat hebben? — De Consistories verlangden dat de Edelen (naar het Protestants karakter van het Compromis) zich zouden verbinden voor de Gereformeerde Confessie van 1561 godsdienstvrijheid te verwerven.

Tweede verzoekschrift van de Verbonden Edelen; om godsdienstvrijheid en om aan Oranje, Egmont en Hoorne de macht te verlenen om in de veiligheid en rust te voorzien. Aldus zouden zij meesters van het Land en de Koning aan de Doge van Venetië niet ongelijk geweest zijn. Toorn van de Landvoogdes. Uitstel.

12 Aug. Antwoord van de Koning op het eerste smeekschrift. Pauselijke inquisitie zou ophouden, nu de bisschoppelijke rechtspraak was gevestigd. Er nrogt een plan van moderatie worden ontworpen. Genade zou, mits alle verbintenissen ophielden, worden verleend. Deze schijnbare toegeeflijkheid, in de toenmalige omstandigheden, ongenoegzaam; het doel was en bleef de uitroeping van de ketterij.

125. De verademing duurde niet lang. Overmoed en onverstand dreef tot de noodlottige Beeldenstorm, waardoor het Verbond uit één sprong, de Landvoogdes overmacht herwon, het gunstig uitzicht van de Hervormden verdween en, aldus, nadat elke poging tot weerstand was verijdeld, de komst van Alva, ter strafoefening, voorbereid werd.

1566. Aug. BEELDENSTORM. In de onderscheiden Gewesten bijna gelijktijdig; dezelfde gemoedsstemming, zonder afspraak of overleg, in dezelfde handelingen openbaar. Haat van de Gereformeerden tegen de baalspriesters en de hostie (de broodgod, waarmee afgoderij gepleegd werd); alle beelden, crucifixen, Lieve Vrouwen en heiligen waren hun een gruwel. Op het voorbeeld van de vrome Koningen van Juda moest er zuivering geschieden, om niet, door langer oogluiking, Gods gericht te halen over het Land. — In West-Vlaanderen alle sieraden van de Roomse eerdienst ontwaard en vernield. Geen troepen beschikbaar; de meerderheid des Volks afkerig van de Regering, besluiteloos, werkeloos. —

19 Aug. Uitbarsting te Antwerpen. De prachtige kathedraal toneel van de moedwil. Met grote furie, razernij en verwoedheid, alles in stukken en ter neer gesmeten, alle kerken, kloosters en Godshuizen van beelden en sieraden beroofd; men liep langs de straten niet brandende toortsen, en waslicht uit de Kerken, als dollen mensen roepende; *Vive les Gueux!* — Als een lopend vuur verbreidt zich de vernieling over schier het gehele Land, Alleen in Brabant en Vlaanderen in vier dagen meer dan 400 kerken verwoest. De eigenlijke beeldstormers weinig in getal. De Verbonden Edelen en de Consistories hadden aan een ook voor hen zo verderfelijke baldadigheid geen deel. Ze was in hun oog een fout. geen misdrijf. Elk

Gereformeerde moest afschaffing, op regelmatige en wettige wijs, begeren van al wat naar beeldendienst geleek.

1566. 23 Aug. Overeenkomst van de Landvoogdes met de gedeputeerden van de Verbonden Edelen. Fraaie belofte; de openbare preek zou, waar ze tot dusver plaats had, niet worden gestoord; onder die voorwaarde zullen de Edelen ze elders helpen beletten en ontbinden zij het Compromis. De gevolgen van dien misslag bleven niet uit. Veerkracht en eensgezindheid moest aldus te loer gaan; de Landvoogdes zou steun vinden in de afkeer van de Rooms en tegen heiligschennis, van de bevolking tegen verder rumoer en opstand. Aan dergelijk akkoord zou, bij, de tijding van de beeldenstorm, het zegel van Filips II niet worden gehecht.

Voor Oranje, Egmont en de overige Groten was nu dit de keus. Of zelf, door het dempen van de beweging, verrichten wat de Koning verlangt, of zich onverwijld aan de spits van de nationale partij stellen en, gewapend tegen Spaans geweld, met de Koning onderhandelen ter handhaving van de vrijheden van het land. Onderhandse pogingen van Oranje in dien zin; wervingen in Duitsland. Egmont onwillig. — Toerusting van de Landvoogdes. — 1 Dec. Besluit van de Consistories te Antwerpen, om de wapenen op te vatten. Brederode over de aan te werven oorlogsmacht gesteld.

Gewichtige voordelen van de Landvoogdes. — 17 Dec. Plakkaat waarbij de stad Valenciennes rebel verklaard wordt. Door Noircarmes belegerd. — Jan. Talrijke bende Hervormden, in West-Vlaanderen (niet verlies van 2000 doden), verslagen.

Welke ontwerpen werden thans nog door de Hervormden beraamd? Antwerpen bemachtigen als middenpunt; rekenende op de stadhoudersschappen van Oranje, op niet minder dan 52 steden, waar het volk zich in beweging zou stellen; meester van Deventer en Maastricht, en alzo met Duitsland in gemeenschap. Voorts dacht men Zeeland te bezetten en over zee met Franse en Engelse geloofsgenoten zich in betrekking te stellen.

1567. Vergeefse aanslagen. — Amsterdam door Brederode tegen overrompeling bewaard. — Aanslag van Toulouse op Walcheren deerlijk mislukt; daarna (13 Maart) zijn leger bij Oosterweel, in het gezicht van Antwerpen verrast en uit dén gejaagd; een slachting, geen veldslag. — 24 Maart. Overgaaf van Valenciennes. Strafoefening. De Leraars opgehangen. Guido de Bes juichende ter dood geleid: „*Heden sterf ik voor de naam van Gods Zoon. Gode zij dank! Ik ben zeer verblijd. Nooit had ik gedacht dat God mij die eer zou doen. Van ogenblik tot ogenblik word ik bekrachtigd en mijn hart springt op van vreugde in mij. De dood is niets; o hoe zalig zijn de doden die in de Heere sterven! Het is alsof mijn geest vleugelen heeft om zich ten hemel te heffen, waar ik heden genodigd ben ter bruiloft van mijnen Heere, van de Zoon van Mijn God.*” —

Brederode ruimt het Land (April). De Gouvernante schrijft een nieuwe eed van gehoorzaamheid ,tegen elk en een iegelijk, zonder enige uitzondering," voor. De Prins weigert en vertrekt (22 April). — Het Verbond uit een. Vluchtelingen naar Engeland, Duitsland en elders, meer dan 100,000.

Vóór het einde van April de onderwerping algemeen. Verordening in Mei, te Antwerpen, die enige oefening van de Gereformeerde Religie oefenen, doop, huwelijk, Avondmaal, Psalmen zingen, openbaar gezang in vergaderingen, of begrafenis op andere wijs dan in de Roomse Kerk, zullen met de galg of met het zwaard gestraft worden.,, — Te Doornik 106 vermogende kooplieden van hun goederen beroofd. „Die biechten wilden, onthoofd of opgehangen, die standvastig hij hun geloof bleven, verbrand” (6).

Alvarez de Toledo, Hertog van Alva, een van de bekwaamste Veldheren van Karel V, naar de Nederlanden gezonden met een leger van 10,000 man; fier, hardvochtig, gestreng; berekend om deze Gewesten tot voorbeeld van onverbiddelijke wraakoefening te stellen. — 1567. Aug. Aankomst te Brussel. — 9 Sept. Egmont en Hoorn gevangen. — Oprichting van een Raad van de Beroerten. — Dec. Afreis van de Landvoogdes.

126. De Prins van Oranje vertrok; moedeloos en zonder uitzicht voor zichzelf of voor het Land. Vernederd, om op Gods tijd te worden verhoogd; om te leren, niet als eierzuchtig partijhoofd, maar als nederig dienaar van Gods Voorzienigheid, niet in eigen wijsheid, maar in afwachting van hoger wenk en leiding, werkzaam te zijn. Alle de plannen die hij gemaakt had, waren mislukt, opdat Gods plan ten uitvoer zou worden gelegd. De Hervormden waren gedood, verjaagd, of tot ontveinzen van hun belijdenis gebracht; de Hervorming scheen met wortel en tak uitroeibaar; maar de berekening moest falen en Alva uit Spanje komen, om het tot rust gebrachte Land opnieuw in beroering te brengen; om de binnenlandse oorlog te ontsteken waarin het Evangelie over de geweldhebbers van de wereld zegevieren zou; om aldus, door de machteloosheid van zijn woede, Hem te verheerlijken die gezegd heeft: "Mijn raad zal bestaan en Ik zal al mijn welbehagen doen."

De Prins nog geen geloofsheld (98). Wel schijnt hij krachtig verzet te hebben gewenst; eigenmachtige bijeenroeping van de Staten, vrije onderhandeling met de Koning, desnoods gewapende verdediging van het land tegen Spaanse troepen ". Veel dat openlijk door hem afgekeurd werd, zag hij wellicht niet ongaarne; beducht evenwel voor onberaden gewelddadigheden waaruit door de Spaanse Regering het lang gezochte voorwendsel om Nederland te overheersen zou worden ontleend. Sterk door overleg met de Vliesridders en met zijn Duitse verwanten, had hij kans gezien om leiding te geven aan de opgewekte volkskracht, en, als tussenpersoon en voorspraak, voor Nederland meer zelfregering en verdraagzaamheid van Filips II te bedingen. Zijn berekeningen waren verijdeld door de buitensporigheden van het gepeupel, de aarzeling, lauwheid en eigenbaat van de meeste hoofden van de beweging en het vooroordeel van de Duitsers tegen het alhier veldwinnend Calvinisme. — Nu beproefden bijna alle grote heren, nadat ook hun weifelen en dralen nationaal verzet onmogelijk gemaakt had, zich door onderwerping en vernedering te redden. De Prins was een van de zeer weinigen die inzagen dat voor de vergramde en ijverig Roomsgezinde Koning wraakoefening plicht was.

TWEEDE TIJDPERK.

STRIJD 1565-1648.

ALGEMENE AANMERKINGEN.

127. Op veertigjarig martelaarschap volgt TACHTIGJARIGE OORLOG. Het hoofd wordt niet meer lijdelijk op de slachtbank gelegd. De HEERE geeft uitkomst aan Zijn Volk. Nederland, door het Evangeliehervormd, wordt door de hand des Allerhoogsten en het zwaard van de Prinsen van Oranje beschermd. — Vervolging om van de Godsdienst wil en het veldwinnen van de Reformatie geven weldra aan de strijd een Protestants karakter, zodat gewetensvrijheid hoofdbeginsel en de oorlog religieoorlog wordt. Aanvankelijk echter had de algemeen weerstand vooral de handhaving van 's Lands onafhankelijkheid en vrijheden ten doel.

De onderdrukte Gemeente, door rechtmatige tegenweer, werd politieke partij. Ook bij de Christen, onder oorlogsrumoer, is de geloofsijver niet vrij van hartstocht en berekening van eigen belang. Het is niet meer: "Vader, vergeef het hun, want ze weten niet wat zij doen." — De meest heerlijke zegespraal van de waarheid is voorbij; de Gemeente wordt minder uitgebreid dan bevestigd, het zwaard des Geestes is niet even krachtig op het slagveld als in kerken en op het moordschavot,

128. Afkeer van vreemde overheersing behoort onder de voorname oorzaken van de opstand. De na-ijver van de Nederlanders op de Spanjaarden ontbrandt in heftig misnoegen over de schier uitsluitende voorkeur door de bij uitstek Spaans geworden Vorst aan eigen volks-genoten, vooral in het algemeen bestuur van zijn uitgestrekte Rijken, verleend. De volkshaat klimt ten top om de wreedheid waarmede, door Spaanse veldheren en troepen, de strenge bevelen huns meesters worden ten uitvoer gelegd.

(§ 121). De Algemeen Regeringsraad te Madrid, bijna geheel uit Spanjaarden, vooral Castilianen, samengesteld; de klacht over aanstelling van vreemden in de Nederlanden had weinig grond. De Zuidelijke Gewesten later, niet zonder waarborg tegen Spaanse invloed, verzoend.

Vrijgemaakt van het leenverbond tot het Duitse Rijk (§ 114), bleef Nederland merendeels een Germaans land, de voormuur tegen Frankrijk. En zou het dan nu, door erfrecht ingelijfd in de Spaanse Monarchie, tegen zijn aard en belang, aan het overmachtige Spanje ten steunpunt moeten verstrekken om Midden-Europa te bestoken? — Weerzin tegen Spaanse landaard en politiek. Vóór 1565 althans, verenigden zich adel en geestelijkheid en burgerij tegen de Regering. Natuurlijk; zij was vreemd, antinationaal. De godsdiensttwisten alleen hebben een partij doen ontstaan, welke desnoods zelfs Spaanse boven Protestantse overheersing verkoos. — Hoe moest (ook na de beeldenstorm, zo ergerlijk voor al wat Roomsgezind was) aller haat tegen Spanje weer ontvlammen, hij een schrikbewind als dat van Alva, niet enkel tegen de ketters, maar bijkans evenzeer tegen het nationale van de weerstand gericht

129. Het zwaard werd getrokken ook tot behoud of uitbreiding van de Vrijheden van het land. Deze Vrijheden echter waren meestendeels voorrechten van Geestelijkheid, Adel, plaatselijke Magistraat. Vrijheidsmin was dikwijls overmoed van de Stedelijke Regenten, zucht van de Stenden om zich te doen gelden tegen de Vorst.

Privilegiën door de Hertogen en Graven verleend, niet opdat zij Landvorsten zouden worden: maar omdat zij het waren; bewas, niet voorwaarde van gezag. Of bij loutere gunst, of

bij overeenkomst, van wier naleving de betrekking tussen Vorst en onderdaan niet afhankelijk was. Zelfs de voorrechten van Brabant (onbillijkerwijs ingeroepen ten behoeve van andere Gewesten) gaven enkel het recht om een daarmede strijdig bevel niet ten uitvoer te leggen, geen bevoegdheid om zich van 's Vorsten gezag te ontslaan (§ 31). — Bij de inhuldiging werd van de Voorzaten gunst, vrijwillig, niet als verbonden aan het erfrecht, bevestigd. — Het Groot-Privilegie sedert lang te niet, een ware plaag van het Land (§ 64 en 67). Vele Privilegiën onbillijk, nadelig voor de eendracht tussen steden en Gewesten; sommigen onverenigbaar niet het Soeverein gezag. — De wegneming van menig voorzegt zou nuttig en heilrijk voor het Algemeen zijn geweest. Filips II ging hierin omzichtig te werk; eerst in oorlogstijd heeft hij zich aan geen Privilegiën (omdat hij ze verbeurd achtte) gestoord. De uitsluitende heerschappij van de Roomse Kerk was hem een Lands Privilegie, heilig boven elk ander zegt,; vooral ook uit haat van de Religie zijn Privilegiën en vrijheden gekrenkt — Verbreking van de Privilegiën dikwijls meer kreet en leus dan wezenlijk en algemeen bezwaar. — „Niet in het enkel verkrachten van Privilegiën de hoofdgrond van het Recht van Afzwering, maar in de noodweer tegen een Vorst, die, na alle pogingen tot redelijke verzoening, zich als vijand van zijn volk gedroeg (3).

Schennis van de Privilegiën dikwijls op de voorgrond gesteld, a. in officiële bescheiden, bijv. in de Acte van Afzwering; opdat men de Roomsden, met wier medewerking men zich nog vleide, of voor wier tegenwerking men beducht was, niet te zeer ergeren zou; b. door stedelijke Regenten die, aan de Godsdienst tamelijk onverschillig, zich de vrijheid, te weten van de Stedelijke Overheden, ten hoofddoel hadden gesteld. Zo was te Leiden het opschrift van de noodmunt, niet „om der Godsdienst wil;” maar, om der vrijheid wil.” Een predikant op de predikstoel dit afkeurende, trok een ambtenaar van de stad, zittende nevens de Burgemeester Van der Werf, een geladen pistool uit de zak, zeggende: „wil ik hem er aflichten?” 't geen de Burgemeester wijselijk afraadde en stuitte.

130. Het verzet had in het eerst geenszins afzwering des Konings ten doel. Ook waar ontzenuwing van het Soeverein gezag begeerd werd, stelde men prijs op behoud van de monarchale vorm. Met valse leerstellingen doordrongen, waren de hogere standen echter van de onmisbaarheid van een landsheerlijke oppermacht overtuigd. Het volk was aan het Huis van Oostenrijk gehecht. De Hervormden bleven, om van de consciëntie wil, tot onderwerping aan harde heren bereid. — Aldus scheen er, lange tijd, op verzoening kans.

Evangelische zin tegenover gevoelens wier strekking het was de Staat, door vernedering en beperking van het Vorstelijk gezag, te herscheppen in een Republiek (§ 87). Een Staatsrecht, bij de Roomsden verenigbaar neet elke aanmatiging van de Pauselijke opperheerschappij. De Jezuïeten stelden Soeveriniteit van de menigte over de Vorsten; onvervreemdbaar recht om de Staatsvorm te kiezen; maar aan het goddelijk gezag des Pausen ondergeschikt, en uitgeoefend in het belang van de Roomse Kerk. — Bij de Hervormden, getrouw aan de uitspraken van de Heilige Schrift, werd deze verkeerde richting opgewogen door christelijke ondergeschiktheid en geduld.

131. De Hervormden hadden vrijheid van Christelijke Godsdienstoefening ten doel. Zij zouden zich, behalve geloofsverzaking, alles hebben getroost; dit niet. Ten gevolge dezer plichtmatige onverzettelijkheid werd de oorlog soms voortgezet, enkel om de Godsdienst. De Hervormden, kern van de weerstand, gaven weldra leiding en toon; voor hen geen vrede zolang het één nodige werd ontzegd. Door de strijd om vrije belijdenis van de Gereformeerde Kerk, is de Staat van de Verenigde Nederlanden gevormd.

Er werd verlangd „vrijheid van de ware Christelijke Religie, terecht genaamd de Evangelische Gereformeerde, begrepen in de 37 artikelen van de Belijdenis door de Nederlandse Gereformeerde Kerken in 't midden van de zwaarste verdrukkingen gedaan.

Gezuiverd van bijgelovigheden en afgoderijen, overeenkomstig met Gods H. Woord, met *de 12 artikelen des algemenen Christelijken geloofs* en met de verklaringen door de oude Conciliën tegen de ketters. Vrijheid van Godsdienstoefening, zelfs voor afgodische en godlasterlijke gevoelens, was, ook de Hervormden, een gruwel.

Vrijheid van Religie was het enige dat evenmin door Filips II kon worden gegeven, als door de Hervormden kon worden gemist. De Koning achtte zich, evenals elke Overheid en op het voorbeeld ook van de Duitse Protestantse Vorsten, gerechtigd en verplicht een Godsdienstoefening welke hij afkeurde, te beletten. Zelfs voor gematigde Roomsgezinden, bijv. voor Viglius, was consciëntievrijheid, ook in de huiselijke kring, een afschuwelijke maatregel, uitlopende op ongodisterij.

De onderhandelingen braken telkens op het punt van de Religie af. In 1580 schrijft Willem 1: „wenselijk ware het dat Gods genade ons een goeden vrede schonk; maar ik heb er weinig hoop op; want men eist het verlaten van Gods Woord, wat, Gode zij dank! niemand doen wil; liever alles wagen dan dezen schat te verliezen.” Zonder dit honger beginsel, had waarschijnlijk Nederland, evenmin als Arragon, Napels, Sicilië, Milaan, zijn Privilegiën en onafhankelijkheid bewaard.

Lange tijd versmaadden vele Rooms-katholieken het bondgenootschap zelfs der ketterij niet, tegen de anti-nationale invloed van Italiaan en Spanjaard.

132. Aanvankelijk was het de Hervormden om gewetensvrijheid te doen; zij wilden niet langer, om Evangelische gevoelens, van het leven worden beroofd. Later kwamen zij tot meerdere eis; er moest vrije Godsdienstoefening zijn. Eindelijk, toen de Koning uitroeping van de Christelijke Gemeente tot onveranderlijke voorwaarde van bevrediging had gesteld, werd de strijd tegen Spanje levensbeginsel van Kerk en Staat. — De Gereformeerden, onderworpen aan de macht die uit God is, rekenden zich niet gehouden, noch om de hals onder het slagzwaard van een Roomsgezinden beul te stellen, noch om in ballingschap te gaan sterven, noch om de Evangelische Kerk aan de willekeur en dweepzucht van de Landsheer ten offer te brengen.

De oorlog in de beginne enkel om gewetensvrijheid en lijfsbehoud. „Een defensieve oorlog en zij trachtten niet anders dan zich, met huisvrouwen en kinderen, in het leven te behouden en in vrijheid van consciëntie en van het aanroepen des Naams Gods, door de enigen Middelaar Christus Jezus; zij zouden daarom van hun kant, behoudens een weinig toegeeflijkheid, een einde van alle bloedstorting hebben gemaakt”.

Jaren had de bange worsteling geduurd; nog werd aan geen Afzwering gedacht. In een smeekschrift aan Filips, in 1573, zeggen de Nederlanders: „Dat Alva ons te laste legt dat wij de wapenen tegen Uwe Kon. Maj. hebben aangenomen en opgevat, dit ontkennen wij, en wij betuigen voor Uwe Kon. Majesteit voor God en Zijn heilige Engelen, dat zulks nooit ons oogmerk geweest is. Want wij onderwerpen gaarne ons zelf, met al hetgeen wij in de wereld dierbaar hebben, onder Uwer Majesteits gehoorzaamheid en onderdanigheid, en wij zijn bereid om U met lijf en met leven alle goede en getrouwe diensten te bewijzen.”

133. Onvermijdelijk was, om de warmte van de geloofsijver en de weerszijdse spanning van de Gezindheden, de vestiging van een heersende Kerk en van een Gereformeerde Staat. Vereniging van Rooms en Hervormden, op gelijke voet, bleek, in de toenmalige omstandigheden, ijdele wens, droombeeld. De verzoening van Roomse Gewesten kon niet achterblijven, toen de Vorst hun bezwaren wegnam en, zodra de behoefte aan bijstand van de Gereformeerden ophield, werd verdraagzaamheid ondenkbaar. Daarentegen, waar de Hervorming gezegevierd had en het Protestantse geloof drijfveer van de Staatskunde werd, kon geen onvoorwaardelijk vertrouwen of gelijk recht aan Roomsgezinden worden verleend.

Al wat naar Inquisitie zweemt, uit Nederland gebannen (par. 86). Bij de Unie van Utrecht was bepaald, „ieder particulier zal in zijn Religie vrij mogen blijven, en men zal niemand ter oorzaak van de Religie mogen achterhalen of onderzoeken.”

134. De Gereformeerde Kerk verkreeg vaste inrichting, geregeld bestuur. Maar haar zelfstandigheid werd soms door de Overheden, haar geloof niet zelden door dwaalbegrippen bedreigd. De Stedelijke Regenten, niet voldaan met toezicht over de Kerk en voor aanmatiging van de Predikanten bevreesd, streefden naar invloed, ook op hetgeen Kerkordening en Evangelieprediking betrof. De Kerk, wier lidmaatschap voorwaarde van ambten en bedieningen was, telde vele leden wier geloof niet de aangenomen kerkleer en Evangelische belijdenis niet overeenkwam. Dezen, om te worden geduld, namen, wanneer spitsvondigheid ter vereniging van het onverenigbare te kort schoot, de heerszucht van de Overheden te baat. Aldus zou, vooral toen de oorlog geen afleiding gaf, droevige verdeeldheid ontstaan,

De Kerk heeft het recht van toezicht, „opdat de Staat geen schade lijde,” nooit betwist. Dit toezicht soms van Staatswege overbodig geacht. Ondanks de aanvraag van de Predikanten, in 1581, zenden de Staten-Generaal geen Commissarissen op het Nat. Synode, "overmits de Staten geen vermoeden of opinie van hen konden hebben dan dat zij alle hun handelingen, zowel in deze Synode als anderszins, tot Gods eer en stichting van de Kerken Christi zouden schicken en besturen."

De Leraars in een Gereformeerden Staat (§ 85) tot politieke bemoeienis niet ongerechtigd. — In 1585 antwoordden Engelse Staatslieden aan de Afgezonden van de Geref. Kerken die, op aanmerkingen over Leicester en de Staten, zeiden dat het politieke zaken waren, dus buiten hun beroep: "zij betreffen ook u, en de veiligheid van de Kerken is daar veel aan gelegen. Ook moogt gij wel politieke zaken verhandelen; te weten, zo verre als uwe Kerk in de Politie bestaat, opdat ze ernstig gade geslagen en behouden mag blijven."

135. De Republiek, geboren door het wegvallen van het Vorstelijk gezag, werd, met vasthouding aan de Provinciale Soevereiniteit, een Bondgenootschap van Republieken, waarin het machtige Holland de boventoon gaf. Deze Provincie, door velerlei omstandigheden begunstigd wist een invloed te verkrijgen en te behouden, die soms ternauwernood door de weerstand van zes Gewesten en het gezag des Stadhouders opgewogen werd.

136. De Stedelijke Aristocratie, bijna oppermachtig, regeerde met terzijdestelling van de aloude rechten en vrijheden van de burgerij. Reeds Willem I kon ze niet altijd bedwingen, en indien zij, onder zijn opvolger, gestuit werd. deze vernedering duurde kort. Teruggezet, hernam zij weldra, ten koste van Stadhouder en Volk, onafhankelijkheid en onbedwongen heerschappij.

137. Het Gemenebest verhief zich tot ongelooflijke hoogte van aanzien en macht. Spoedig onder de Europese Mogendheden erkend, verkreeg het veelbetekenende invloed op de algemeen Staatskunde en breidde zich, door handel, zeevaart, volkplantingen en landbezit, in alle werelddelen uit.

138. De worsteling tegen Spanje en Rome heeft gezegende vruchten voor de Christenheid gehad. De onafhankelijkheid van de Staten en het aanwezen van de Evangelische Kerk, door de overmacht van de Habsburgische Dynastie bedreigd, is door de voorspoediger strijd van Nederland, eerst tegen de Spaanse, daarna tegen de Oostenrijkse tak, gered. Het verbroken evenwicht hersteld. Nederland heeft tot het verkrijgen van billijke Godsdienstvrijheid, ook in Duitsland, krachtig meegewerkt.

Nederland, dat voor Spanje een Citadel was, in 't hart van Europa geplant, werd nu, tegenover Spanje, strijdperk en steunpunt van algemene weerstand. Aldus vooral is politieke en godsdienstige vrijheid, toen ze meer dan ooit door wereldlijk en geestelijk absolutisme bedreigd werd, ook voor andere Natiën, gered.

139. Dit Tijdperk verdeelt zich naar de Prinsen van Oranje, onder wier aanvoering de strijd aangebonden, voortgezet en tot een gezegend einde gebracht werd. WILLEM I (1568 — 1584), door wiens moed, beleid en volharding de Staat het aanzijn verkreeg; MAURITS (1584 — 1625), die de Republiek tegen Spanje, niettegenstaande binnenlandse tweespalt, heeft beschermd; FREDERIK HENDRIK (1625 — 1647), die ze ook tegen Oostenrijk verdedigd en de Westfaalse Vrede (1648) voorbereid heeft.

EERSTE AFDELING.
1568-1584.

WILLEM I.

140. In vele Landen scheen er, gedurende deze zestien jaren, doorgaans tussen Rooms en Protestanten, wel niet vrede, maar een soort van wapenstilstand te zijn. In de Nederlanden zou juist nu het grote pleit over zijn of niet zijn van de Reformatie, ten behoeve van de ganse Christenheid, worden beslist.

a. Duitsland. 1555: Religievrede: ongenoegzaam en dubbelzinnig; evenwel verademing, rust.

b. Engeland. 1558: Regering van Elizabeth, die, ofschoon alles behalve Puriteinsgezind, weldra als Protestantse Vorstin optreedt en de Rooms en in toom houdt. —

c. Frankrijk 1502 — 1584: meermalen moord en burgeroorlog; maar de partijen wogen elkaar bijna op; de heftige kamp van de Ligue eerst in 1585. —

d. De Nederlanden in het felste van de strijd. —

Het Evangelie, eenmaal hier onderdrukt, zou elders aangerand zijn. Nederland, door Engelse Staatslieden het bolwerk van hun Vaderland genoemd, was dit voor de Religie in 't algemeen. De Prins van Oranje schreef in 1574: „Raakt dit land weer onder de tirannie van de Spanjaarden, zo zal in elk ander Land de Godsdienst, menselijkerwijs gesproken, voor altijd uitgeblust worden, zonder dat er één vonk van overig zij.”

141. De Nederlanders stonden tegen het machtige Spanje doorgaans alleen. Ook voor vele Protestanten waren zij opstandelingen en, om het Calvinisme, van onrechtzinnigheid verdacht. Aan beloften ontbrak het zelden; aan bijstand dikwijls, vooral wanneer men er het meest behoefte aan had. Soms werd baatzuchtige ondersteuning verleend, en doorgaans zó dat er meer tweedracht dan voordeel uit ontstond.

De krachten van Spanje verzwakt of afgeleid door — de overmoed van de Turken, echter na de dood van Soliman II (§ 113) en de neerlaag bij Lepante (1570), minder geducht, — de opstand van de Moren (1570), tegen wie barbaarse verdelgingsoorlog gevoerd werd, — de onderneming tegen Portugal (1580) — de vijandige houding van Frankrijk, — de wel uitermate behoedzame, maar gans niet Spaansgezinde staatkunde van Koningin Elizabeth. — Maar Filips II steeds machtig; door Spanje en het bijna uitsluitend bezit van Italië, — de rijkdom van Oost-Indië en de schatten van de nieuwe wereld, de geoefendheid van de Spaanse oorlogsbenden, — het ontzag aan de naam van Spanje sedert de helft van een eeuw gehecht, — de grootheid van de opofferingen om de Nederlanden te herwinnen. Van 1569 — 1572 derwaarts gezonden 25 miljoen; voor het beleg van Middelburg 7 miljoen besteed.

Uit Frankrijk, Duitsland, en elders, snelde menig een naar de Nederlanden, verdreven, of vrijwillig, ter verdediging van het geloof. Maar de regerende Vorsten? De meesten, wel na-ijverig op Spanje en zeer geneigd zich met een deel van Nederland te verrijken, maar ongeezind, door openlijk hulpbetoon, de machtigen Landsheer tot vijand te hebben; ook afkerig van republikeinse strekking, als rebellie aangemerkt ("er zijn heden vele knechten, die zich afscheuren elk van zijn heer," 1 Sam. 25, v. 10). — De vooringenomenheid van de Roomsgezinden te sterker om het Gereformeerd beginsel. Ook vele Protestantse Vorsten waren tegenstanders van de Presbyteriaansche Kerkordening en Calvinistische leer. De Hervormden, om de verwerping van de consubstantiatie in het Heilig Avondmaal, bij de Lutherse gehaat; bij Elizabeth, verdacht om overeenstemming met de haar zo lastige

Puriteinen, die weigerden zich te voegen naar de Rooms-katholieke zuurdesem van de Episcopale Kerk. —

Voorts: a. weifelingen en luimen dezer bij uitnemendheid karige Koningin, door schrandere raadslieden tevergeefs tot krachtiger houding vermaand; b. verachtelijkheid van het Huis van Valois, ook van Hendrik III, die zelden goeden wil en doorgaans geen wil had; c. nauwheid en traagheid van de Duitse Vorsten, grotendeels van de Vaderen ontaard en wier vadsig en weelderig bestaan alleen door de spitsvondigheden van niet zeer liefderijke Godgeleerden verlevendigd werd.

142. Met vasthouding aan de vorm van de alleenheersing was er reeds overgang tot een GEMENEBEST. De Staten, die zich verbeeldden van oudsher Soeverein te zijn geweest, namen de gelegenheid te baat om het feitelijk te worden. Aartshertog Matthias werd, als Landvoogd, onder hun invloed gesteld; ook Anjou en zelfs de Prins van Oranje, met fraaie titel van Graaf en Landsheer, waren eigenlijk niet dan het gekozen Opperhoofd in een republikeinse Staat, door weerkerig verdrag in enge grenzen beperkt.

143. De pogingen, door de keus van een Opperhoofd, door aanstelling van een algemene Landraad, door het aangaan van een Unie, ter verkrijging van eenheid in de opkomende Staat, leden telkens schipbreuk op de eigenbaat van de steden en Gewesten, die zomin mogelijk, aan banden wensten te worden gelegd. Schromelijke verwarring moest uit dit streven naar onafhankelijkheid ontstaan.

In tijden van oorlog hebben ook Republieken hulp gezocht bij een hoofden superintendent. „Zoveel aangaat deze Landen te gouverneren bij forme van Republiek, degenen die de gelegenheid, privilegiën en ordonnantiën van de Landen kennen, verstaan ligt dat het niet wel mogelijk is ze zonder hoofd te regeren. En dat doordien de Staten en Provinciën onderling gelijk zijn, in jurisdictie, preëminentie, en autoriteit, en dat d' een d' andere niet wil toegeven, maar een iegelijk wil, onder het deksel van privilegiën, usantiën, of ook commoditeit van plaats en ligging, over de ander heersen, of immers zijn naburen verongelijken" (13).

De Prins ergert en beklaagt zich gedurig over de krachteloosheid van het algemeen Bewind (1581): „Aangezien wij een gemeen zaak hebben, behoren wij ook samengevoegd te zijn, 't welk wij tot nog toe niet hebben kunnen verkrijgen, omdat ieder Provincie zijn eigen raad heeft, ja bijna iedere Stad; ook heeft ieder Land zijn bijzonder oorlogshopen en geld, zodat hetgeen dat veel zou zijn voor allen, klein is voor ieder alleen. 't Is waar dat men een Raad geordineerd heeft; maar zonder macht, en daar geen autoriteit is, hoe zal daar zijn oorlogsordeningen voor de financiën, voor de Justitie, en alle andere dingen 't en zooveel aangaat d' autoriteit, nimmer zal er enige zijn bij dien die niet vermogen een armen stuiver uit te geven; gelijk noch ik, noch de Raad niet hebben. Dit zijn de misbruiken door welke wij zullen worden vernield, zo God zijn genade niet verleent om in tijds daarin te voorzien.'

144. De zelfstandigheid en het overwicht van HOLLAND is reeds onder Willem I aanvankelijk gevestigd. Dit machtige Gewest was, met Zeeland alleen, geruimer tijd het toneel van de hachelijke strijd. Ook daarna bleef het voor de Prins steunpunt en daarom, bij samenwerking van de Nederlanden tot de oorlog, altijd door inrichting en beheer, een afzonderlijk geheel. De Staten gingen hierin soms verder dan de Prins zelf zou hebben gewenst. Hun provinciaal gevoel van kracht en meerderheid klom, toen Brabant en Vlaanderen, onder de overige Provinciën aan Holland gelijk, weer onder de Koning waren gebracht.

145. De Stedelijke Overheden, inzonderheid in Holland, maakten ijverig van de omstandigheden gebruik om zich te doen gelden tegen de burgerij. Wel verre van, door terzijdestelling van het Vorstelijk gezag, meer vrijheid te erlangen, werden de ingezetenen van rechten, in vroeger tijd uitgeoefend, beroofd.

Besluit van de Staten van Holland, van 23 Maart 1581 „dat voortaan geen steden des Gemenen Lands zaken in beraadslaging zullen mogen leggen met enige ‘t zij Bestgestaatste, Schutterijen, Gilden, of anderen, als bij enige steden tot andere tijden is gedaan.

146. De Gereformeerde Kerk verkreeg vaste gedaante en vorm. Kerkvergaderingen werden gehouden; verordeningen vastgesteld; haar belangen geregeld, in eigen beheer en in betrekking op de Staat. Er werd, van wege de Kerk, voor de Christelijke opvoeding van de kinderen van de Gemeente gezorgd. De invloed van het geloof op zeden en wetgeving was groot.

1568. Nationaal Synode te Wezel: Kerkordening voor de Nederlandse Gereformeerde Kerken, als ze door Gods genade de openbare vrije oefening van haar Religie bekomen zouden hebben. — 1571. Nat. Synode te Emden. 1574. Synode van Holland en Zeeland te Dordrecht. De Bijbel enige geloofsregel; ondertekening van de belijdenis; eenvoudigheid in de godsdienstoefening, geen feestdagen, geen lange prediciën; handhaving van de rechten van de Gemeente (de Ouderlingen door haar gekozen uit een dubbele voordracht van het Consistorie); invoering van de Heidelbergse Catechismus; zorg voor de oprichting van christelijke scholen. — 1581. Nat. Synode te Middelburg. Men zal geen leraar aan de Gemeente opdringen. De Gemeenten zullen toezien dat er schoolmeesters zijn, die niet alleen de vrije kunsten en spraken leren, maar ook de theologie en de catechismus, en in de vreze Gods onderwijzen. Vierderlei kerkelijke samenkomsten, Kerkeraad, Classis, Provinciale Synode, Nationale Synode. Onderzoek of de armen en scholen bezorgd worden.

WAALSE KERKEN. Nederlandse kerkgemeenschap, van Christenen uit de Waalse Gewesten gevlucht, vooral na 1566; ook in 1578, toen, door de woede van de Vlaamse Protestanten, de verbittering van de Roomsgezinden in de Zuidelijker Provinciën ten top gestegen was. Weldra (1578) afzonderlijke Synode. De Gemeente gevestigd, 1578, te Amsterdam; te Haarlem en Middelburg; 1581, te Leiden; 1583, te Utrecht; eerst 1595 te 's Hage en 1605 te Rotterdam.

1572. In Holland en Zeeland vrije godsdienstoefening nevens de Roomse Kerk. —

1576. Bij de Unie dezer twee Gewesten, verbod van de oefening van alle andere Religieën, het Evangelie contrariërende; maar zal niemands geloof of consciëntie ontrust worden. — 1579. Hetzelfde, en voor de overige provinciën Religievrede. — 1583. Bepaling, of althans bedoeling en onderstelling dat de Evangelische Gereformeerde Religie zal worden gehandhaafd en beschermd, alom binnen de geünieerde Provinciën, zonder de openbare lering of oefening van enige andere Religie in de tegenwoordige geünieerde Provinciën toe te laten. Ter beoordeling van de zeden uit de wetten strekke het PolitiePlakkaat van de Staten van Zeeland, in 1583. — Verbod van Roomse godsdienstoefening: heiliging van de Zondag; verstoring van alle oneerlijke openbare plaatsen, de houders met schavottering, geseling en bannissement gestraft; overspel met eerloosheid, verbeurte van ambt of bediening, soms met ballingschap, voor vijftig jaren; koppelaarij met geseling en eeuwige ballingschap, op verbeurte van het lijf; door ouders of bloedverwanten bedreven, met de dood. Verbod van ongoddelijke en ergerlijke boekjes, liedjes, refereinen, nieuwsmaren en dergelijke.

147. WILLEM, Prins van Oranje, door afkomst, opvoeding, begaafdheden en karakter bij uitnemendheid gevormd om Nederland te verlossen uit Spaanse macht en Pauselijke dwang. Gesproten uit een, hier te lande, sedert eeuwen beroemd en verdienstelijk Geslacht, door

Godvruchtige ouders met de Evangeliewaarheid bekend. Aan het Hof, veeltijds onder het oog des Keizers, opgevoed, in kennis van de mensen en van de wereld volleerd. Als Veldheer bekwaam, als Staatsman onvergelijkbaar.

De vader, Graaf Willem de Oude, ook (ten onrechte) *de Rijke* genoemd (1487-1559), heeft, ondanks zijn broeder Hendrik (§ 102), en zonder vrees voor de toorn des Keizers, naar het voorbeeld van de goede Koningen David, Jozias en anderen, de Kerken van zijn Landen hervormd en van misbruiken gezuiverd, overeenkomstig Gods Woord (13). Doof voor bedreiging en beloften, heeft hij alle dingen schade geacht, om Christus te gewinnen," — De moeder, Juliana Gravin van Stolberg (1506 — 1580), gelovige Christin. In haar afstammelingen (in 1578 reeds 123) is gebleken: „Ik doe barmhartigheid aan duizenden dergenen die Mij liefhebben en Mijn geboden onderhouden."

De Prins (§ 122a) welgemaakt, wat langer dan middelbaar, bruin van kleur en baard, eer mager dan vetachtig, redelijk vroom van lichaam; wat hij inwendig was hebben zijn werken bewezen. Voorzichtig stilzwijgend (de Zwijger) had hij, bij vrolijke ogen, zeer minnelijken aard in gesprek en omgang; ook genoeglijk en vol scherts, vooral over tafel zó vrolijk als of hij geen zorg of zwaarigheid op 't hart had, waaraan neuswijzen zich ergerden, niet denkende dat het dikwijls gedwongen vrolijkheid was. Zijn geheugen was bijkans een mirakel te achten. Niet woordenrijk, noch sierlijk in lange redenen, maar door ervarenheid en memorie, vol krachtige bewijsredenen (10). De Staten, dikwijls karig en eigenzinnig, werden door zijn toespraak tot opoffering en medewerking overgehaald. Met de rechte oorlogsmantel bekend; de kapiteinen van de vloot vermaande hij (1573) tot de strijd voor Godsdienst en Vaderland; zodat de soldaten eenstemmig riepen hem bij te zullen staan tot de laatste druppel bloede, ja zonder soldij, met te pand geving van hun goed. — Hij had alle gaven om een gemeente te leiden, dikwijls balorig, maar ten laatste meestendeels gewonnen; nu met zoete, dan met ernstige en harde woorden, die hij doorgaans meer gebruikte dan smeekingen, bewarende zijn autoriteit om onbeschoemd aan de gemeente haar gebreken voor ogen te stellen (10).

Midden in het onrustige Gent, bestrafte hij de volksmenner Hembyze, door gewapende aanhangers omringd; toen talrijk gepeupel onmiddellijk en gunstig antwoord van hem eiste, gebod hij hun, met dreigement, zonder antwoord, ogenblikkelijk te vertrekken. Meester van houding en gelaat, geduldig en lijdzaam, niet zo zeer van nature, als dat hij zich met redenen bedwong (10). —

In de Generale Staten, wilde eenmaal de Griffier, op last van sommige leden, de lezing staken van een voor hem zeer beledigende brief; de Prins nam die zelf en las tot aan het einde, als of er niets in was dat hem persoonlijk betrof. — „Ik acht,' zei een scherpzinnig tijdgenoot, Languet, „dat er onder de beroemde personen geen voortreffelijker in de ganse Christenheid is."

Vier huwelijken. — a. 1551. Anna van Egmont, † 1558; erfdochter van de Graaf van Buren, moeder van Filips-Willem (1554 — 1618), die ook in Spanje (156) een vaderland en vaderlievend hart behield, en van Maria, in 1595 aan de Graaf van Hohenlo gehuwd. — b. 1561, Anna van Saxen, dochter van de Keurvorst Maurits, bij welke hij drie kinderen had; Maurits, die Stadhouder werd; Anna, gehuwd aan Willem-Lodewijk van Nassau († 1587), Emilia, echtgenote van Emanuel Prins van Portugal. — e. 1576. Charlotte van Bourbon († 1582), moeder van Louize Juliana (1576 — 1644); gehuwd aan Frederik IV, Keurvorst van de Palts; Elizabeth, aan de Hertog van Bouillon; Catharina, aan de Graaf van Hanau; Flandrina, te Poitiers in Frankrijk, Abdisse; Charlotta, echtgenoot van de Hertog de la Tremouille; Enzilia II, van de Paltsgraaf van Tweekruggen. — d. 1583. Louize de Coligny, dochter van de vermaarden Franses Admiraal en moeder van Frederik Hendrik.

148. De Prins had vier broeders. — JOHAN, uitstekend door Godsvrucht en beleid; LODEWIJK, de volmaaktste ridder van Europa; ADOLF en HENDRIK, door jeugdige heldhaftigheid vermaard. Drie brachten op het slagveld het leven ten offer, allen waren steeds tot zelfopoffering bereid. — Edel vijftal, niet ten onrechte de Nederlandse Maccabeeuwen genoemd!

Graaf JAN (1536 — 1606); eenvoudig en oprecht; liefderijk echtgenoot en vader; vaderlijk ook jegens zijn onderdanen gezind; hooggeacht in Duitsland, onvermoeid voor de goede zaak, vertrouwende op God alleen. In 1566 schrijft hij aan Lodewijk: „vermaan toch die bij u raad vragen, tot boete, bekering en gebed; dat zij aan God de zaak toebetrouwen, op Hem alleen hun hoop stellen, niet op mensen; aanhoudend gebed en ijverige voorziening zijn onmisbaar.” En nog in 1603: „Scholen en Kerken te stichten, het Rijk van Christus en de ware Godsdienst te bevorderen, daar denkt men te weinig aan. Niet enkel soldaten, vestingen, tuighuizen, ammunitie behoeft men; geestelijke wapenen zijn minder kostbaar en vermogen meer. Geweld, macht, geld, goed baten niets zonder Gods zegen.” Onverantwoordelijk was hem de slapheid en baatzucht van de Duitse Vorsten; als gevolg daarvan voorspelde hij de dertigjarige oorlog. — Hij vooral bracht de Unie van Utrecht tot stand. — Stamvader van de Huizen van Nassau-Dillenberg, Nassau-Siegen, Nassau-Hadamar, Nassau-Dietz. — Zijn nakomelingen waaronder vele gesneuveld in Nederlandse dienst (§ 202), zijn eerst Stadhouders van Friesland en Groningen, later, na het uitsterven (in de mannelijke lijn) van de oudere tak, Prinsen van Oranje, Stadhouders en sedert 1815, Koningen van Nederland geweest.

LODEWIJK (1538-1574); als onderhandelaar, vooral in Frankrijk, en als oorlogsoverste, de rechterhand van de Prins. Scherpzinnig in aanslagen en schier al te stout in het vechten. Wel ter tale, minnelijk in de omgang. Nuchter, van weinig slaap, altijd onverdroten om te arbeiden, een ridderlijk gemoed, en bovenal Godvrezende (10). In Gods hand, het middel, waardoor de Prins tot de kennis van de waarheid gebracht is.

ADOLF (1540 — 1568), naar het getuigenis van Melanchthon, uitmuntend in leergierigheid op de Academie te Wittenberg; door moedbetoon heeft hij, stervend, de overwinning beslist (§ 1583)

HENDRIK (1550 — 1574), gesneuveld op de Mookerhei (§ 166).

Landgraaf Willem van Hessen, de verstandigste onder de Duitse Vorsten geacht, vergeleek de Prins bij Judas Maccabeus; beide strijders voor de zuivere Religie tegen de afgodsdienst; voor een ellendig, arm, onderdrukt volk en zonder hoofd, tegen twee grote Monarchen; met kleine middelen tegen gruwzaam geweld; beide uit geringe beginselen, door Gods zegen en tegen alle wereldse wijsheid, tot aanmerkelijke voorspoed geraakt. En gelijk de Maccabeërs vijf broeders waren, zo is ook de Prins de vijfde geweest en hebben hem zijn vier broeders met geen minder trouw gevolgd (10).

Des Prinsen zusters gehuwd; Maria (1539-1599), aan de Graaf van de Berg, van wiens ongestadig en verraderlijk karakter hij veel verdriet gehad heeft; Anna (1541 — 1616), aan Albrecht Graaf van Nassau-Saarbruck; Elizabeth, (1542 — 1603), aan de Graaf van Solms-Braunfels; Cathario (1543 — 1624), aan de dapperen Graaf Gunther van Schwartzburg; Juliana (1546 — 1588), aan de Graaf van Schwartzburg-Rudelstadt, zijn broeder; Magdalena (1547 — 1630) aan Wolfgang Graaf van Hohenlo. — Zuster uit een eerste huwelijk van Willem de Oude, Magdalena (1522-1567), gemalin van Graaf Herman van Niewenaar.

149. De Prins stond, door bloedverwantschap, aanhuwelijking, vriendschap, of overeenkomst in geloof, met vele Vorsten en voorname personen in nauwe betrekking. Hun welwillendheid was hem menigmaal nuttig; maar ook hij heeft geleerd: „'t is beter tot de HEERE toevlucht te nemen dan op Prinsen te vertrouwen.”

In DUITSLAND. Keizer Maximiliaan II was hem, in het eerst, zeer genegen. — De voortreffelijke Landgraven van Hessen. Filips de Grootmoedige (1504 — 1567); een van de eerste Vorsten die de prediking van Luther door moedige belijdenis hebben ondersteund; 25 jaren lang de ziel van de tegenstand welke Karel V in Duitsland ondervond; in 1566 schreef hij aan de Prins: „laat u door geen honigzoete woorden de mond 's Heeren; wij kennen Alva en de Spanjaarden wel.” Zijn zoon, Willem de Wijze (1532 — 1592): gelijk de Prins in de Nederlanden, werktuig Gods, ter instandhouding en bevordering van Kerken, scholen en van de ganse welvaart des algemenen Duitsen Vaderlands". — Augustus, Keurvorst van Saxon (1553 — 1586): Luthers en met vooringenomenheid tegen de Calvinisten vervuld; zelfs bij de gruwelen van Alva, raadde hij de Prins lijdelijkheid. — Frederik III, Keurvorst van de Palts (1517 — 1576), die de bijnaam van *de Vrome* heeft verdiend; volgens Landgraaf Willem, voedsterheer van de ganse Christelijke Kerk, die het met de verdediging van het Evangelie trouw en hartelijk heeft gemeend, en daarvoor generlei kosten, moeite of gevaren heeft ontzien.

In FRANKRIJK. — De aanvoerders van de Gereformeerden; Condé, Prins van de bloede, moedig Veldheer; Coligny, die in de oorlog grote bekwaamheden aan de dag gelegd heeft; De la Noue, door dapperheid vermaard; de schrandere en geleerde Staatsman Duplessis-Mornay. — Hendrik, Koning van Navarre (later Hendrik IV) en de gehele partij van de "Wieken, die misnoegd over het bestuur, zich gaarne van de hulp van de Protestanten bedienden; hun hoofd de Hertog van Anjou, broeder des Konings. — De Koning zelf (zo Karel IX als Hendrik III) steeds begerig een deel van de Nederlanden te hechten aan zijn kroon.

In ENGELAND. — De meeste Staatslieden voor de Prins: Burleigh; Walsingham, Leicester beschouwden Holland als Englands schild, maar zij vermochten doorgaans niet veel, om de besluiteloosheid van Elizabeth. Het Engelse volk had meer besef van hetgeen ter bescherming tegen Spanje vereist werd dan de Engelse Vorstin.

150. De Prins heeft niet enkel verdrukke onderdanen beschermd; hij was de handhaver van recht en billijkheid tegen veelsoortige onderdrukking. — De Hervormde Kerk werd door hem verdedigd tegen de aanmatigingen van de Overheid; de Roomse en andere Gezindheden tegen de onverdraagzaamheid van de Hervormden; de kleinere steden tegen de overmacht van de grotere, de Schutterijen en Gemeenten tegen van de Regenten willekeurige heerschappij.

In 't algemeen wilde hij niet toelaten, dat men op iemands geloof of consciëntie zou inquiren, of dat iemand ter zake van dien enige bemoeienis, injurie, of letsel aangedaan werd (8).

De Staten van Holland, in hun streven naar albeheer (§ 113), wilden (1575) drie of vier Commissarissen ter superintendentie over de Hervormde Kerk; voorts geen Consistories dan bij van de Staten advies en bewilliging; de Prins verzet zich. Later wilden zij de keus van de leraars, op aangeven en met raad van de preikanten, opdragen aan de Magistraat; ja zelfs het doen vereffenen van verschil over de leer, zo de herders en ouderlingen zich niet konden verstaan. Ook dit schijnt, vooral door de Prins, te zijn gestuit.

Hij nam menigmaal de belangen van de verdrukke Roomsen ter harte; in de schatting van menigeen aan de ter verdelging bestemde Kanaänieten niet ongelijk. De Doopsgezinden handhaafde hij, bij het burgerrecht, tegen de Hervormden; ,en preees het gezegde van een Monnik, dat de pot van de Gereformeerden niet zolang te vuur had gestaan als dergenen die zij bescheiden, en dat, eer een paar honderd jaar verlopen waren, de kerkelijke heerschappij ter weerzijde op gelijken voet zou staan".

In gewichtige aangelegenheden wenste hij dat de stem van de bevolking mocht worden gehoord. — Bij beraadslaging over het ontzet van Leiden (1574), dat de Gedeputeerden

zouden vergezeld worden van enige “van de principaalste uit de schutterij en burgerij van de Steden, niet van de Wet wezende, die bij de gemeen schutters, gilden, of burgers daartoe zouden worden verkoren.” — Bij de Bredase vredehandel, (1575), dat het gevoelen van de dekens, schutterijen, gilden, en gemeen neringen van de steden zou worden gevraagd. — Bij het ontwerpen van een Ordonnantie op de Regering, dat “al zulke ordening werd goedgekeurd, niet alleenlijk bij de magistraten en schutterijen van de Steden, maar ook bij de gemeenten: om des te meer en beter gehoorzaamheid te hebben.”

Zelf stelde hij zich nooit. boven het recht. — In 1582, Soeverein *ad interins* in Holland, schreef hij aan het Provinciaal Hof een verschil tussen hem en de Staten te willen overlaten aan neutrale Rechters: „want wij anders niet gezind zijn dan de Justitie, als een van de minste ingezetenen, te volgen.”

151. Zijn doel en plan is, naar gelang van de omstandigheden, gevormd, ontwikkeld, en gewijzigd. Eerst heeft hij het staken van de bloedige vervolging, met wering van buitenlandse invloed en besnoeiing van het vorstelijk oppergezag, gewild, daarna vrijheid van Godsdienstoefening, desnoods met afzwering van de Landsheer; en toen eindelijk verzoening onmogelijk werd, onafhankelijkheid van Nederland, als Vorstendom of als Gemeenebest.

De Prins wenste vrede, op dragelijke voorwaarden en met waarborgen van ten uitvoerlegging en duurzaamheid (een Godzalige en verzekerd in vrede); meer bevreesd voor bedrieglijke vrede dan voor openlijken oorlog. Hij wist dat onderhandeling dikwijls het verflauwen van de ijver en het zaaien van tweedracht ten doel en tot gevolg heeft. — Hij had op Duitsland en vooral (om de traagheid en onwil van de Duitse Vorsten) op Frankrijk het oog gevestigd. — Hij verlangde nauwe aaneensluiting, liefst van alle de Nederlanden, inmiddels van de verenigd zijnde Gewesten: “alle landen, bij manier van spreken, in één lichaam en ziel te reduceren.”

151a. In het veldwinnen van Godsdienstvrijheid, in onderlinge verdraagzaamheid van Hervormden en Roomsgezinden, hier en elders, zocht Willem I zijn meest krachtige steun. Ze was ook voor zijn staatkundig overleg onmisbaar. Om de weerstand te nationaliseren; om religieoorlog, ten gevolge waarvan Filips II terstond weer in een talrijk gedeelte van de bevolking bondgenoten verkreeg, te vermijden of te stuiten; vooral ook om, tussen Frankrijk en Spanje, in stede van samenspanning tot het uitroeien van de Reformatie, op nieuw politieke na-ijver en strijd te doen ontstaan: heilzame afleiding voor de Nederlanden, anders op de duur niet verdedigbaar tegen de ontzaglijke krachten van de Spaanse Monarchie.

152. Belangeloosheid was hoofdtrek. De Prins gaf uit plichtgevoel goederen en waardigheden, zonder schadeloosstelling, prijs; versmaadde elke aanbieding, hoe voordelig, met trouw aan de zaak, wier verdediging hij op zich genomen had, niet verenigbaar; streefde naar geen gezag dan hetgeen tot klem in het bestuur vereist werd, gereed en dikwijls genegen van de hem toevertrouwde macht afstand te doen. — Hij heeft voor Kerk en Vaderland, Gods Voorzienigheid voor hem en de zijnen gezorgd.

Zijn bedoelingen zouden niet miskend zijn, zo men in het oog gehouden had,

- a. wie hij was; de aanzienlijkste van de Nederlandse Groten; die, bij ontveinzing van zijn gevoelens, de meest glansrijke uitzichten had; zeer wel in staat, zo hij in 1566 met de Koning had willen breken, zich machtigen aanhang te verwerven; terwijl hij, door het land te ruimen, balling werd, wiens goed verbeurd, wiens persoon vogelvrij kon worden verklaard;
- b. hoe groot persoonlijk voordeel hem, bij elke vredesonderhandeling, werd aangeboden;
- c. hoe onmisbaar het hem opge dragen gezag was ter vervulling van de hem opgelegde taak;
- d. met welk een nadruk hij dikwijls ontslag verlangde; in goeden ernst, en omdat, wegens veler onwil en traagheid, het met ere volhouden van de strijd onmogelijk scheen;

- e. dat hij generlei poging heeft willen doen om het landsheerlijk gezag over de Verenigde Nederlanden, hens door velen toegedacht, aan zich te trekken;
- f. dat bepaaldelijk de Graaflijkheid van Holland en Zeeland hem, tegen wil en dank, en uit vrees voor Anjou, opgedrongen is;
- g. dat de Graaflijke titel aan voorwaarden verbonden werd, waaruit voor de Graaf niet dan moeite en machteloosheid kon worden voorspeld;
- h. dat hij niet kon worden bestuurd door de gedachte aan de rang in een machtig Gemeenebest aan zijn nageslacht te beurt gevallen; omdat dit tegen alle menselijke berekening plaats gehad heeft.

Ook na 's Prinsen dood getuigen die van Antwerpen dat hij „niet op zich genomen heeft enige autoriteit dan die met grote importuniteit hem opgedrongen en opgelegd. (7) — Hij zou, had hij willen letten op het belang van zijn Huis, menig eerbewijs, geld, goed en welvaart verkregen hebben; maar hij verlangde aan elk een te doen zien dat hij geenszins, onder schijn van voor de Godsdienst te strijden, de heerschappij had gezocht (14). — De Prins zelf schreef in 1577: „God heeft mij de genade geschonken openlijk te kunnen zeggen: dat ik altijd boven mijn eigen welzijn het welzijn des Vaderlands heb gesteld.” — Zij die strijd voeren voor Gods Woord en de vrijheid des Vaderlands, behoren niet te zien op beloning, maar op Gods eer en het algemeen behoud. Wat men voor God, het Vaderland en de naaste op het spel zet, is niet verloren, maar op woeker gesteld (14).

153. Verwonderlijk was zijn standvastigheid en volharding, bij menigerlei, ja talloze:, en schier onoverkomelijke bezwaren, niet door de wapenen van de vijanden slechts, maar door drift, baatzucht, en overdrijving, tegenwerking, verraad, en onwil van zijn eigene partij. Na-ijver van de Adel, losbandigheid van het Volk, telkens weerkerende spanning en onderlinge haat van Protestanten en Roomsers, lauwhed en geldgierigheid, kleingeestigheid en aanmatiging van de Staten, misnoegen van onbetaalde oorlogsbevelhebber en soldaat, klachten van een aan de jammeren des oorlogprijs gegeven bevolking. In de strijd van gevoelens, inzichten, en bedoelingen, werd de Prins, wegens onpartijdige handhaving van billijkheid en recht, het voorwerp van smaad, verguizing en hatelijkheid. Aldus, terwijl zijn leven een aaneenschakeling van teleurstellingen was, werd hij telkens aan de rand des afgronds gebracht, opdat hij, wandelende door geloof en niet door aanschouwen, zich, als ziende de Onzienlijke, aan Gods wil en beloften vasthouden zou.

Vijanden. De Koning van het machtigste Rijk; bevelhebbers, uitstekend, als Alva, Don Juan, Parma. — Uitlandse Bondgenoten; weinige, ongestadig, besluiteloos; geen hulp, of te laat, of ongenoegzaam, of schadelijk door onbekwaamheid en jaloezie.

Medestanders. — Een leger grotendeels uit gelukzoekers, onder woeste bevelhebbers; weerbarstig, in opstand om gebrek aan soldij. — Staten-Generaal, wankelmoedig, na-ijverig op gezag, — Provinciale Staten, baatzuchtige zaakbezorgers, elk van zijn Gewest, tegen het algemeen belang. Steeds onder de Staten vele, die niet konden begrijpen dat het nodig was het oorlogsvolk fiks te betalen (10). Pene bevolking, opgewonden of neerslachtig, naar de gebeurtenis van de dag. — Roomsers, waarop weinig of geen rekening kon worden gemaakt. — Ultra-Gereformeerden, door wier onverdraagzame ijver de vereniging met Roomsgezinde Provinciën onmogelijk werd.

154. Het geloof werd in de Prins bij toeneming hoofdbeginsel. “Door het geloof heeft hij verkozen liever met het volk Gods kwalijk gehandeld te worden, dan voor een tijd de genieting der zonde te hebben, achtende de versmaadheid Christi meerderen rijkdom dan de schatten. in Egypte, want hij zag op de vergelding, des loons.”

Van kindsaf heeft hij de Heilige Schriften geweten, die wijs kunnen maken ter zaligheid door het geloof 't welk in Christus Jezus is. Naar de Nederlanden gezonden; aan het Hof van de Landvoogdes, Koningin Maria van Hongarije, die zelve met de begrippen van de Hervormers veel ophad. —

1544-1559. Op oorlog en jachtvermaak en dergelijke, meer dan op de zaligheid van zijn ziel bedacht — 1559-1565. Opgewekt tot aandachtiger beschouwing door de gebeurtenissen des tijds, heeft hij medelijden met de slachtoffers van Roomsgezinden ijver, ver langt hervorming in de geest van Erasmus, beraadslaagt niet verdraagzame Godgeleerden, Balduinus en Cassander. — In 1566 had hij de Evangeliewaarheid, te midden van de nevelen van het bijgeloof, herkend; vooral van 1566 — 1568, ook als balling in Duitsland, tot meerhelder inzicht en ondubbelzinnig belijden gebracht. De dikwijls ergerlijke twisten tussen Luthersen en Calvinisten betreurt hij. In 1573 lidmaat van de Gereformeerde Kerk. — Zijn vertrouwde briefwisseling, ook met personen voor wie, en in omstandigheden waarin geen veinzen of ontveinzen te pas kwam of mogelijk was, getuigt overal van de oprechtheid van een overtuiging voor welke hij alles veil gehad heeft. — Het struikelen in velen was mede zijn deel; maar ook het strijden van de goeden strijd en het behouden van het geloof,

155. Onmiskenaar waren in zijn ganse leven de onnaspeurlijke wegen GODS. Als een Mozes, heeft hij de Hervormden, die ter dood toe onderdrukt werden, uit het slavenhuis geleid. — de Heere zelf heeft hem geroepen tot het goede werk, dat voorbereid was, opdat hij er in wandelen zou.

In een vertrouwelijke brief schrijven zijn broeders: “deze zaak en dit werk zijn niet van de mensen, maar uit GOD; gij hebt er u niet uit uzelf in gemengd; de Almachtige heeft u geroepen, gegrepen, als ware 't bij de haren gesleept; gij hebt in uw arbeid, de zichtbare proeven van de hulp, de genade, en de wonderdadige kracht des HEEREN gehad” (14). Het geheim van zijn volharding (§ 153) lag in onwankelbaar vertrouwen op GOD; met biddend werken gepaard. — “Wanneer men enige zaken zonder middelen wil aanvangen, of wat erger is, door gierigheid zijn middelen achterhoudt, dat is niet op God betrouwd, maar Hem getenteerd; daarentegen, dat is op God vertrouwen, te gebruiken de middelen die Hem gelieft ons aan te bieden, en Hem te bidden, dat Hij zijn zegen daarover wil laten gaan” (13) Aldus onbewegelijk “als een rots in de woedende storm” **. (*Saevis tranquillus in undis*). — “Aldegonde !” zeide hij tot dezen onder velerlei miskennen ten laatste bijna moedeloze vriend, “laat men ons vertrappen, mits we hulp mogen bieden aan Gods Kerk!” — “Die op de Heere vertrouwt, wankelt niet in eeuwigheid”.

156. Het leven van WILLEM I, na zijn openlijke belijdenis van de waarheid, was aan de bescherming van de Christenen gewijd. Met eigen middelen (1568 — 1572); met Holland en Zeeland (1572 — 1576); met al de Nederlandse Gewesten (1576-1579), met de Verenigde Nederlanden alleen (1579-1584).

A. 1568-1572.

157. Onder het schrikbewind van Alva, in wiens oog de bevolking aan majesteit en heiligschennis, of handdadig of medeplichtig en derhalve doodschuldig was, moest straf en wraak aan de orde van de dag zijn. Verbeurdverklaren, onthoofden, ophangen, waren de middelen van bestuur. Aanzienlijken, noch geringen, Protestanten, noch Roomsgezinden werden gespaard. Allen door de Spaanse dwingeland verdrukt, zagen naar verlossing en verademing uit. Bij deelgenootschap aan ellende werd op eenheid van belang en landaard en

op gemeenschappelijk levensbehoud meer dan op verscheidenheid van de geloofsbegrippen gelet.

1567. — Raad van de Beroerten (Bloedraad), met Vargas aan het hoofd, boven alle Overheden gesteld. — Doodstraf of, bij voortvluchtigheid, verbanning en verbeurdverklaring, tegen de on-Roomse leraars en allen die de wapens opgevat hadden; tegen de beeldstormers, tegen wie rekwesten tegen de Inquisitie, de Plakkaten, of de Bisschoppen hadden getekend; of Gereformeerde predikanten gehuisvest, of geuzenliedekens gemaakt of gezongen; of, hetzij gedoopt, hetzij begraven hadden op Calvinistische wijs, of de openbare preek bijgewoond, of Psalmen aangehoord, of een kwaad gevoelen van de oude Rooms-katholieke Godsdienst aan de dag gelegd.

Een rekwest aan de Koning (1573) vermeldt Alva's buitensporigheden, geweldenarij en ongehoorde wreedheden van de aasbeginne van zijn regering; plunderingen, roven, verjagen en verwoesten, vangen en spannen, bannen, verdrijven, en verbeurdmaken van goederen; ja het branden en blaken, hangen, koppen afhakken, rabraken, en andere zeer afgrijselijke en nooit gehoorde foltering, pijnigingen, en vermoordingen van Edelen, armen en rijken, jong en oud, weduwen en wezen, mannen, vrouwen, en jonge maagden, van wat rang, stand, of waardigheid zij wezen mochten. — Hij heeft de dode lichamen laten opgraven en onder de galg slepen, onder voorwendsel, de een waar zonder biecht, de ander zonder het H. Sacrament gestorven; om de goederen aan zich te hebben. Hij heeft vermoord en omgebracht de vrouwen die hare mans en de kinderen die hun ouders in de uitersten nood met een klein penningken bijstand bewezen, of slechts met een troostelijke brief opgebeurd hadden."

158. Aller oog was op de Prins van Oranje, ook om zijn reeds algemeen bekende Protestantse overtuiging, gericht. Aangezocht en bezworen zich aan het hoofd van de verdrukten te stellen, bracht hij, met de grootste opofferingen een leger op de been, voor gewetensvrijheid en voor een bestuur naar de aloude wetten en voorrechten, tegen Alva, door wien, ook in des Konings nadeel, land en volk ten verderve gebracht werd.

1568. Indaging van de Prins. — 15 Febr. zijn zoon Filips Willem, tegen de voorrechten van de Hoge School te Leuven, naar Spanje vervoerd.

Roeping van de Prins, a. voornaam lid van de Staten van verscheidene Gewesten; b. Stadhouder van Holland en Zeeland, vermits zijn opvolger, de Graaf van Bossu, de Hertog niet weerstond; c. geloofsgenoot van de verdrukten. Later beroept hij zich op zijn recht van oorlogvoeren, als Soeverein Vorst. — Onder zijn vanen schaarden zich toen, en vooral in 1572, (tegen de Hertog van Alva en zijn aanhang) ook de meest nauwgezette Hervormden; zo als Marnix, „niet van gevoelen dat enig particulier onderzaat de wapenen tegen de Overheid mag aannemen om de Religie te handhaven; maar wel, als de Staten en Gouverneurs van de Lande de twist aannemen, om de Gemeente te beschermen."

In de geloofsbrieven van de zendelingen was de RELIGIE op de voorgrond. „Niets nodiger en godzaliger dan een regering, in welke de verkondiging van het zuivere Woord Gods en van de oprechte Religie vrij en toegelaten zij. De Papisten echter moeten zooveel mogelijk worden gespaard, en door zachtmoedigheid en deugdzaamheid overwonnen." — Ter gelegenheid van de Godsdienst, wordt ook van de Privilegiën melding gemaakt: „Zij die naar Gods Woord televen en Hem te dienen gezocht hebben, worden, als rebellen, majesteitschenders, verraders en ongehoorzamen, aan lijf, goed en ere gestraft; naar willekeur en met vernietiging van alle bezworen privilegiën en goede usantiën. Door de onvrijheid van de ware Religie en het bedwang tot afgoderij, mitsgaders d' ongerechtigheid in het politiek bestuur, moet onvermijdelijk het verderf van de Landen, tot grote oneer van zijn Majesteit, te weeg worden gebracht." — Na het mislukken dezer onderneming, zegt het Vaderlandse lied (Wilhelmus van Nassauwen):

*"Voor Godes Woord geprezen
Heb ik vrij, onvertsraagd,
Als een held, zonder vrezen,
Mijn edel bloed gewaagd."*

159. De Veldtocht, roemrijk, was zonder blijvende vrucht. Een luistervolle overwinning door Graaf Lodewijk werd, bij de overmacht des vijands, door beslissende nederlaag gevolgd; de Prins, die geen rekening had gemaakt op de moedeloosheid van een voor Alva sidderende bevolking, werd door geldgebrek gedrongen zijn leger uiteen te doen gaan.

Het plan was dat kleine benden, uit het zuiden, het oosten en het noorden, een inval zouden dreigen, opdat Alva zijn macht verdelen of een punt ontbloot zou laten, waar de Prins met het gros van zijn leger zou kunnen inbreken; 1. Het zuidelijk legerkorps, door gediensstige hulp van het Franse Hof, overrompeld, het andere dat in Gelderland zou rukken, (25 April) bij Daelhem, door de Spanjaarden vernietigd. Graaf Lodewijk met 25 man in Groningerland, vermeestert het Huis te Wedde, verslaat (23 Mei) met 3000 man voetvolk en 300 ruiters, de Graaf van Aremberg bij het klooster Heyligherlee. Sneuvelen van Graaf Adolf; de vijand laat 1000 doden op het veld. Alva snelt ter hulp. 21 Juli; slag bij Jemmingen. Lodewijk had tegen 20000 slechts 8000 man; de Duitse huurlingen, in plaats van te strijden, riepen om geld; de Graaf, na zich dapper verdedigd te hebben, ternauwernood gered; vernietiging van zijn macht. Vreselijke strafoefening te Brussel en elders. —

4 Juni; Egmond en Hoorne en een groot aantal Edelen onthalsd. — Ofschoon zvelen uitweken, ontbrak het aan martelaars niet. — Te Oudenaarden, vier mannen om het geloof gehangen; zekere vrouw die in een kindermaal psalmen had gezongen, en de vrouwen met het woord Gods vermaand, onthalsd. Een oude weduwe het hoofd afgeslagen; omdat ze in haar schuur had laten prediken. Twee uitgewekenen, teruggekeerd om hun vrouwen te halen, met degene die hen geherbergd had, gedood, de een met het vuur, en de anderen met het zwaard. Te 's Hertogenbosch (24 Mei), 44 burgers gebannen, 40 ingedaagd; (in Juli) 2 onthoofd en 6 gehangen; (28 Aug.) 166 mannen en 3 vrouwen ingeroepen. Om bij hen die ter dood gebracht werden, de vrijmoedige belijdenis des geloofs te beletten, gebruikte men twee ijzers, waartussen de tong werd geschroefd, en voorts zo geschroekt met een gloeiend ijzer dat ze, zwellende, pal te staan had" (8). Bij hun gekerm hoorde men monniken onder 't volk zeggen: „hoor hoe zingen ze, zouden ze ook dansen?" 8. — Ook had de Landvoogd verspieters, die elks gangen gadesloegen, bij het volk zevenstuivers lieden genoemd, omdat zij in penningen, op die waarde geslagen, het loon van zo hatelijk een dienst ontvingen".

Geldgebrek van de Prins. De schoonste kans voorbij. De aanval op drie punten afgeslagen: het Land, door bloedgerichten, tot roerloosheid gebracht. — In September had de Prins 14 of 18,000 man voetvolk en 7000 ruiters, met weinig veldstukken; „voor de wet, de Koning en het Volk, onder Gods gunst";

Alva, 20,000 man en 8000 ruiters, van geschut, munitie, geld en leeftocht wel voorzien. — 7 Okt. Overtocht van de Maas; proefstuk van beleid en stoutheid (1); ongelooflijk zelfs voor Alva, die bij het eerste bericht uitriep: „meent gij dat ze vogels zijn om over de Maas te vliegen?" — Niet één stad verklaarde zich voor de Prins: deze, met telkens muitende soldaten, zonder geld, zonder toevoer van leeftocht, in een land waar de Spanjaarden op vele plaatsen alles hadden vernield, verwisselde negen en twintig malen van legerplaats (1), om de vijand, die zorgvuldig een hoofdtreffen ontweek, tot veldslag te brengen. In December genoodzaakt zijn leger af te danken.

10 of 12000 daalders had de Prins van de Nederlanders ontvangen; 300,000 hadden zij beloofd. Alva meende zijn gezag duurzaam bevestigd te hebben (metalen standbeeld, in het kasteel te Antwerpen, waarop vermeld wordt het bevredigen van de Nederlanden).

160. De Prins voegt zich, in de oorlog, bij de Franse Gereformeerden, zonder Nederland uit het oog te verliezen. In Duitsland weergekeerd, maakt hij zich, terwijl hij alles veil geeft, voor een tweede tocht gereed, waarvan het welgelukken door de spoedig aangroeiende macht van de Watergeuzen en door Alva's onverbiddelijkheid en willekeurige geldafpersing voorbereid wordt.

In Frankrijk tweede en derde religieoorlog (Sept. 1567 — Maart 1568, Sept. 1568 — Aug. 1570). — Reeds in 1568, verbond van de Prins met Condé en Coligny, tot weerkeren bijstand ter veroorloging van gewetensvrijheid. 1569. Juni. De Prins met 1200 ruiters en 3000 man voetvolk, voegt zich bij Coligny (Condé 16 Maart gesneuveld bij Jarnac). Aan het einde van Sept. raadpleging of de Prins, die aan de oorlogsverrichtingen steeds deelgenomen had, "om grote nooddriftige zaken, naar Duitsland zou gaan; de begeerte die hij had om de glorie en ere Gods in de gemene zaak te vorderen, deden hem terug zetten alle gevaren en zwaarigheden; in onbekende klederen, alleen met vijf mannen, met welke hij Frankrijk van de een tot de andere hoek doorgetrokken heeft". Weinige dagen na zijn vertrek nederlaag bij Moncontour, alwaar Graaf Lodewijk, wellicht te driftig in het aanvallen, door roemvolle aftocht het overschot des legers redt.

De Prins loopt, wegens onbetaalde soldij, gevaar door de soldaten mishandeld, door de officieren in hechtenis te worden gesteld. — Hij en Graaf Jan gaan voort met verkopen of verpanden van eigen patrimoniëel goed. "Wat het zilver, de meubelen betreft, het zal best zijn het huisraad stuk voor stuk op de Frankforter mis te verkopen, om er meer geld van te maken" (13). —

Door de Predikanten werden vele vruchtbare collecten gedaan; waarbij de lieden van kleine en ook middelbare middelen en rijkdommen hun goede hart en genegenheid wel toonden; maar onder de rijken waren er velen die zich excuseerden en hielden zich alsof zij schielijk heel arm geworden waren; ja velen contribueerden alleen om in 't rolleken te staan — "Ik zie wel, schreef de Prins, dat ik het leven in arbeid en ellende doorbrengen moet; maar ik ben tevreden, daar het de Almachtigen behaagt; Hij geve mij de genade om alles niet lijdzaamheid te dragen, gelijk ik tot dusver heb gedaan."

1569 — 1572. De zaak scheen hopeloos: evenwel de Prins rustte niet; maar overlegde dag en nacht om aan alle kanten vrienden te hebben en te gelegener tijd oorlogsvolk te bekomen (6).

De WATERGEUZEN. Allerlei soort van bedrukten; Edelen (Lumey, Sonoy, Treslong), landbouwers, kooplieden; 1 Sam. 22:2; meestendeels bannelingen, met wraakzucht tegen Spanjaarden, vooral ook tegen priesters en monniken, bezielde: weldra geducht; reeds in 1569 rantsoeneren zij op de kusten van Noord Holland twee koopvaardijvloeten, van 60 en 40 zeilen; hun oorlogvoeren werd spoedig zeeroverij. De Prins wil hen gebruiken tot beter doel; talrijke bestellingen ter zee. Zijn admiraal, eerst, de Heere van Dolhain, die, eindelijk ter verantwoording gedwongen, slechts uitgaaf (5000 daalders) in rekening brengt; daarna (10 Aug. 1570) de Heer van Lumbres: hernieuwing van het verbod tegen iemand behalve Alva en de zijnen vijandelijkheid te plegen; strenge tucht; bepaling dat "de kapiteinen elk op zijn schip zullen hebben een minister (predikant) om Gods Woord te verkondigen, gebeden te doen, en de soldaten met de schippers te houden in christelijke zedigheid."

Het aangroeien van de macht van de Watergeuzen door de oorlog tegen de Turken en de opstand van de Moeren (1567 — 1570), voor Spanje geen klein bezwaar! begunstigd. Vermochten reeds de Moren, nietig volk, kudde schapen, zoveel, wat zou niet.. een volk, dapper en sterk als de Nederlanders, kunnen doen (13)?

1570. 1 Nov. Allerheiligenvloed: ontzettende verwoestingen; alleen in Harlingerland 796 mensen omgekomen, in de omstreken van Dokkum 5200.

Bestuur van Alva. — 1570. Criminele Ordonnantien; uitmuntend. — TIENDE PENNING, wegens de verkoop van roerende goederen; voor de handel zeer drukkend;

vroeger door de Staten dikwijls geweigerd, en steeds als een laatste toevlucht beschouwd; geheel ongehoord de wijs van de invordering; zonder behoorlijke bewilliging van de Staten, gewelddadig, en als voorbereiding tot altoosdurende belasting; in zo ver, stellige inbreuk op de vrijheden van het land (§ 25).

161. Straks geeft de overrompeling van den Briel door de Watergeuzen het sein van een opstand, die overslaat tot de meeste Nederlandse Gewesten. Spanje wordt nu door een machtig bondgenootschap, vreemd genoeg! met de Koning van Frankrijk aan het hoofd, bedreigd. De Prins met een leger, op eigen kosten, rukt zegevierend in het hart van België. Alva schijnt verloren, Oranje meester van het Land, en het Franse hulpleger nabij, toen het ijzingwekkend verraad van de St. Bartholomeüsnacht plotseling de Prins van bondgenoten berooft, gewaande vrienden tot vijanden maakt, het wankelend gezag van Alva bevestigt, afval en verovering stuit, en aan Willem I, behalve Holland en Zeeland, waar hij besloten heeft een grafplaats te zoeken, al wat hem toegevallen was, op eenmaal ontwingt.

1572, 1 April. Vermeestering van den Briel, door enige schepen, onder Lumey, uit de Engelse havens verjaagd. — 8 April kiest Vlissingen, en in Mei Enkhuizen de zijde van de Prins; drie steden, de fondamenten van de veroverde vrijheden uit de Spaanse vermetelheid. Enkhuizen, sterk gelegen, met zeevolk en schepen, was de rug en het steunsel van de andere Provinciën en Steden, haar geburen; zo als den Briel voor Zuid-Holland, en Vlissingen voor Zeeland. 24 Mei. Bergen in Henegouwen, belangrijke vesting, door Graaf Lodewijk verrast. — Juni. De vloot, waarmee de Hertog van Medina Celi (om Alva op te volgen) overgebracht werd, door de Zeeuwen vernield. — Juni en Juli, uitbreiding van de opstand, vooral in het Noorden. — Eerst in Augustus de Prins in het Land, met 14000 man voetvolk en 6000 ruiters. De oorzaak van de vertraging geldgebrek; de steden van Holland hadden niets willen bijdragen, dan op voorwaarde dat zij henz met ruiters en knechten in het veld zagen (13). Holland (in de Statenvergadering te Dordrecht, zie § 163), Zeeland, Gelderland, Friesland en Overijssel van Alva afgefallen; de Hertog die Bergen belegert, wordt door de Prins, na het vermeesteren van Roermonde, Leuven, en Diest, bedreigd; Mechelen, Dendermonde, Oudenaarden voor Oranje; Vlaanderen gereed zich bij hem te voegen. Frankrijk, Engeland, en de Duitse Vorsten schijnen tegen Spanje samen te spannen. —

24 Augustus: ommekeer te Parijs. Door bedreiging schier tot radeloosheid gebracht, geeft Karel IX de gruwelijke last; midden in de nacht verspreiden zich de moordenaren, met een wit kruis aan de hoed, in Parijs: de grijze Coligny en 4000 Gereformeerden omgebracht; naar matige berekening, in andere steden 24000. In Spanje deze slachting van weerloze: medeburgers met vreugdebewijzen gevierd; de Paus het *Te Deum* zingen. — Nu sloeg alles om; de Prins verlaten; overal schrik en angst; het leger uit een; Bergen, na dappere verdediging, ontruimd. De Prins schreef: , Aanschouw hoe de boosheid van de mensen Gods grote genade tracht tegen te werken. Hij doe alles uitlopen op de verheerlijking van Zijn heilige Naam. Ik ga naar Holland en Zeeland, zien wat Hem behaagt. Ik zal er de zaken staande houden, zolang ik kan; daar zoek ik mijn graf.'

B. 1572-1576.

162. In HOLLAND en ZEELAND scheen het lot van de Nederlanden en wellicht van de Protestantse Christenheid, door het al of niet gelukken van de uiterste poging van de Prins, te zullen worden beslist. Er werd gestreden met een woede en onmenselijkheid waarin men, boven het vreselijke van elke burgeroorlog, de invloed van nationale haat en religie verdeeldheden erkent.

Wederopvatting van de in 1566 en 1567 afgebroken taak, waarvoor toen de Prins zelf, in de hoop op vergelijk, teruggedeinsd was. Ook nu (§ 158) stond, voor het bevrijden van de Nederlanden, bescherming van de Evangeliebelijders, desnoods met wijziging van het Staatsrecht, op de voorgrond (98).

Wreedheden van de Spanjaarden, ter uitdelging van ketters en rebellen, op wie geen oorlogsrecht toepasselijk is. Reeds in 1568 deed Alva een trompetter door de Prins als parlementair gezonden, ophangen. Even zo in 1572, al wie van de Gereformeerden gevangen werd, zodat ook door de Hollanders en Zeelanders niemand werd gerantsoeneerd. — Plundering, brand, moord; in een rekwest aan de Koning (1573) wordt gezegd: „Als men vrouwen of dochters wilde beschermen, liepen de soldaten, als razende honden, te samen, onder het geroep van Spanje, Spanje, en vermoordden jammerlijk al die zij ontmoetten. Ja, zij hebben enige mans levend gevild, en de huid over hun trommels gespannen, anderen met langzaam en klein vuur verbrand, met gloeiende tangen ter dood toe in 't lijf genepen, en met andere onuitsprekelijke en nooit gehoorde folteringën, de een na de anderen, al levende, honderd doden doen sterven.” — Ook dezerzijds gruwelen begaan; het vermoorden van enkele Priesters, de verfoeilijke zogenaamde rechtspleging tegen Roomsen van brandstichting beschuldigd, in Noord-Holland; (1575): a. meestendeels uit weerwraak, bij de herinnering aan vijftigjarige gewetensdwang; b. in geen vergelijking, wat het getal betreft, met die van de tegenpartij (bij haar was regel, wat dezerzijds uitzondering was); c. doorgaans gestraft, bij de Spanjaard lang goedgekeurd en aangemoedigd. — Weldra op vele plaatsen de Roomse Kerken overmeesterd, de beelden gebroken, het vieren van de Mis belet.

163. De meeste landzaten en ook hun vertegenwoordigers, de STATEN van het land, schaarden zich om de Prins. — Als STADHOUDER des Konings, thans niet onder, maar tegen de Algemene Landvoogd, erkend, verkreeg hij van de Staten, wier ondersteuning hij behoefde en wier wensen hij in het oog hield, zodanige buitengewone macht als tot het doen samenwerken van aller kracht en inspanning vereist werd.

De Prins a. Stadhouder. Reeds in Juli 1572, had een deel van de Staten van Holland (enige Edelen, 4 grote en 8 kleine Steden) te Dordrecht aan de Prins, tegen Bossu, gehoorzaamheid beloofd. De Plakkaten uitgevaardigd op 's Konings naam. Men verbond zich de Prins, die boven de Staten was in wetgeving en bewind, „gehouw en getrouw te wezen om de landen te bevrijden van de Alvaanse en Spaanse tirannie, ten dienste van Z. M. als Graaf van Holland, — b. Hoofd van de Staten gedurende de oorlog. Belofte in die kwaliteit niets te zullen doen of bevelen zonder hun advies; niet van rechtswege, maar omdat zij over de geldmiddelen beschikten en hun goedwillige medewerking niet kon worden gemist. Een gezag, door het Hof van Holland (1573) de *dictatuur van Zijne Excellentie*, genoemd. —

In Nov. 1574 baden de Staten hem de superintendentie, overheid en regering, als Gouverneur en regent, uit goedwillige collatie van de Staten en ingezetenen, te aanvaarden; confererende zij hem absolute macht, autoriteit, en soeverein bevel, ter besturing van alle algemene Landszaken, geen uitgezonderd.” — In 1575, bij de linie van Holland en Zeeland, Soeverein ad interim, behoudens de Privilegiën en rechten, en met enige andere bepalingen; geen ambtenaar van de Staten, maar hun Vorst en Overigheid ”.

De medewerking van de Staten was met velerlei aanmatiging, dikwijls ook met traagheid en onwil gepaard. Volgens het Hof van Holland. "extendeerden verscheiden steden en dorpen dagelijks tegen alle recht, redenen en billijkheid, de grenzen van hun jurisdictie en usurpeerden, zooveel mogelijk, op haar naasten." Volgens de Ridderschap en Edelen, zochten de steden hen te beroven van hun voorrechten en de platte Landen van hun vrijheden en neringen. — 1574. 20 Okt. — 25 Nov. Onderhandelingen van de steden met de Prins. Deze verklaart, indien de Staten niet van mening noch vermogen zijn hun beloften en toezeggingen te volbrengen, geraden te vinden verlot van hen te nemen, om met hun dank en conservatie

van zijn eer, uit de Lande te vertrekken, stellende alle zaken in handen van de Staten, om met de minste kosten te worden beleid.

164. Vier jaren hield de Prins, schier van allen verlaten, met de hulpmiddelen van Holland en Zeeland, zich staande tegen de Spaanse macht. Een uitkomst vooraf niet te berekenen, maar verkregen door de gunstige ligging dezer zeegewesten, de spoedige ontwikkeling van het zeewezen, de bewonderenswaardige heldenmoed van de burgerijen. — Hachelijk stond de kans; drie maal scheen alle hoop vervlogen, bij de overgave van Haarlem, na de slag op de Mookerheide, bij de val van Zierikzee.

Hulp gezocht bij Duitsland, Engeland, ook nu zelfs bij de Koning van Frankrijk; de toestemming tot de moord van Parijs geacht aan de onberadenheid van de jeugdige Vorst door de partij van de Guisen, met valse voorstellingen van samenspanning en gevaar, afgedwongen te zijn. — Slechts hierdoor verklaarbaar, dat, reeds weer in 1573, van Karel IX als beschermheer van de Nederlanden en van het overbrengen van de keizerlijke waardigheid uit het Oostenrijkse naar het Franse Vorstenhuis spraak is geweest.

Een Land, aan de zee, doorsneden met rivieren, vaarten en sloten, op vele plaatsen moerassig, dat grotendeels onder water kan worden gezet, gevormd voor verdedigingsoorlog (langer dan de Prins zelf zich voorgesteld had: zie § 166).

Snelle ontwikkeling van het Zeewezen. De koopvaardijvaarders ten oorlog gebruikt; vooral in Zeeland. Dappere scheepsbevelhebbers (Worst, Boysot, Bloys van Treslong, de Lange), Die van Vlissingen hadden in korte tijd wel 150 schepen op zee, meestal kleine schepen die wel ter zeil waren en niet diep gingen. Aanmerkelijke zeemacht van de Noord-Hollandse Steden. Menigvuldige gevechten.

Dapperheid en volharding van de burgerij. De bezettingen bestonden ook uit gehuurde vreemdelingen. Duitsers, Fransen, Schotten, Engelsen, Walen; bij het klimmen van de nood, had men in hen meestentijds vijanden en verraders voor 't minst onwilligen, die de burgerij poogden te ontmoedigen en op te ruïen.

Ontzaglijk zijn de kosten geweest van dezen oorlog; zodat men, de rekeningen ziende, zou moeten erkennen dat, om zo te spreken, geheel Duitsland ze niet zou kunnen dragen.

De Prins had bijna niemand met wie hij raadplegen kon; evenwel, de zo voortreffelijke Marnix heer van St. Aldegonde (1538 — 1598), Godgeleerde, oorlogsbevelhebber, en staatsman (*repos ailleurs – de rust is elders*-. Lumney Graaf van der Marck, in 1572 's Prinsen stadhouder in Zuid-Holland, door zijn wreedheden gehaat. — Bruijnck, secretaris van de Prins; Paulus Buys (1531 — 1594), Advocaat van Holland.

165. Okt. 1572-Juli 1573. — Door de tegenwoordigheid van de Prins werd de terneergeslagen bevolking opgebeurd. Duister was het verschiet. De opstand, in de overige Nederlanden bedwongen, binnen weinige steden van Holland en Zeeland beperkt. De vermeestering van Haarlem, maanden lang roemrijk verdedigd, scheurt Zuid en Noord-Holland van een; nu waren de krachten gebroken, en verder tegenweer, in het oog van de dappersten, zonder doel. — De Prins sterkte zich in de Heere zijn God.

1572. Oktober. Oranje in Holland. „Voorwaar zijn komst zeer noodzakelijk voor de Gereformeerden; de harten en gemoederen waren zo verslagen en verflauwd dat meest al de voornaamsten in beraad waren om weer uit de Lande te vluchten; met de komst van de Prins waren de flauwhartigen zo gemoed dat zij niet neer op de perikelen dachten”.

November; te Zutphen een groot deel van de ingezetenen jammerlijk vermoord. — 1 Dec.; de Spanjaarden te Kaarden ingelaten, onder belofte van niemand te beschadigen, lokken 400 burgers en een aantal soldaten in het Stadhuis, en steken het aan brand; andere werden in de spiesen gejaagd, met bijlen aan stukken gekapt; tot de oude lieden in 't Proveniershuis, van 80

tot 100 jaren oud, vermoord; de vrouwen getormenteerd, gehangen en gepijnigd, dat velen dood gebleven zijn; de lijken, op zware straf, onbegraven drie weken lang (7). —

Oorlogschepen van de Noord-Hollandse Steden, tegen de vijand uitgezonden, vastgevroren om een wisse prooi des Spanjaards te zijn; God uit de Hemel zond recht te pas, een Noordwestenwind, zodat het water zeer hoog gerezen en het ijs geborsten is, en de schepen, als door een bijt, te Enkhuizen gekomen zijn; en het ijs heeft het water terstond weer toegesloten"

Beleg van Haarlem (11 Dec. 1572 — 14 Juli 1573): storm op storm afgeslagen; 2946 belegerden gesneuveld; 41 uitvallen. Drie honderd vrouwen, onder *Kenau Simons Hasselaar*, gaan met spiets, roer en rappier, de vijand te keer. Een Noord-Hollandse boer, met 18 vrijbuiters, vernielt een kornet speerruiters (126 man). Jan Haring houdt de vijanden op de IJdijk alleen zo lang tegen tot zijn vermoeide makkers ontvlucht zijn; redt zich al zwemmende. — 2 Mei: de schepen des Prinsen geslagen op 't Haarlemmermeer. 8 Juli, vruchteloze poging tot ontzet; 700 man gesneuveld bij het Mannenpad. De stad gaat over; de moedige bevelhebber Ripperda onthoofd; de beuk hadden, naar hun beste onthouden, gehangen, onthoofd en verdronken, 1736 personen. (Daarna de pest; de Pater van de Cellebroeders of overste van de lijkdragers, verliet de stad, na 3335 personen begraven te hebben,)

Nu, schreef men aan de Prins, was het uit, ten ware enig Verbond tussen hem en een machtig Vorst ware. Hij gaf ten antwoord: ***"Zo het God Almachtig belijft heeft de Stede van Haarlem na Zijn Goddelijke wil te disponeren, zullen wij Hem en Zijn Goddelijk Woord daarom verloochenen en verlaten? Is daarom de sterke hand Gods enigszins verkort en Zijn Kerk en Gemeente te niet gebracht? Gij schrijft ons dat men u zou laten weten of wij ook met enigen groten en machtigen Potentaat in vasten verbond staan; waarop wij niet laten willen u voor antwoord te geven dat, aler wij ooit deze zaak en de beschermenis van de Christenen en andere verdrukten in deze landen aangevangen hebben, wij niet de alleroppersten Potentaat der Potentaten alzulken vasten verbond hebben gemaakt dat wij geheel verzekerd zijn dat wij, en alle degenen die daarop vastelijk betrouwen, door Zijn geweldige en machtige hand ten leste nog ontzet zullen worden, spijt alle Zijn en onze vijanden; zonder dat wij middelertijd enige andere middelen die ons de Heere van de heirscharen toegeschikt heeft, hebben of als nog willen laten voorbijgaan."***

166. Juli 1573 — April 1574. — Het vertrouwen des Prinsen werd niet beschaamd. De vijand, die waande meester te zijn, ondervond voor Alkmaar, op de Zuiderzee, bij Reimerswaal, en te Middelburg, dat de oorlog niet ten einde was gebracht. Holland echter werd benauwd door de overmacht van de Spanjaarden; wellicht meer nog door de weifeling en verdeeldheid bij de komst van REQUESSENS, de zachtzinnige Landvoogd, die vergiffenis bood op ruime schaal. — Toen Graaf Lodewijk, naar wie reikhalzend uitgezien werd, op de Mookerheide jammerlijk omkwam, vanwaar kon, menselijkerwijs, hulp en uitkomst worden verwacht?

1573. Beleg van Alkmaar (18 Sept. — 8 Okt.) Slechts 800 man garnizoen, geen vreemd oorlogsvolk. Voorbeeldeloos hardnekkige verdediging van de tot driemaal toe bestormde bres dicht bij de muur werden de vijanden als bedolven onder een stroom van kokend water, gesmolten lood en ongebluste kalk, en een vuurregen van brandend stro en rijshout. Ook vrouwen en kinderen droegen alles aan; 13 burgers en 24 soldaten gesneuveld; van de belegeraars ongeveer 1000. — 11 Okt. De Graaf van Bossu op de Zuiderzee door de Noord-Hollandse schepen verslagen en gevangen. De Prins schreef aan zijn broeders: "daar de Heere God, die God, zeg ik, der heerscharen alleen ons de zege geschonken heeft, het is

billijk Hem alleen er dank voor te weten, met vast vertrouwen dat het niet de laatste overwinning zal zijn die Hij ons geeft." *"Christus het plechtanker onzer hoop."*

17 Nov. Aankomst van Don Louis de REQUESENS; Alva vertrekt; meer dan 18000 personen onder zijn bewind gerechtelijk vermoord. —

1574. 29 Jan. Overwinning van de Zeelanders bij Reimerswaal op Romero. De Prins, te Vlissingen zeer beangst zijnde, had, na alle mogelijke orde gesteld te hebben, zich alleen in zijn kamer zeer bekommerd tot gebeden begeven; als hem goede tijding gebracht werd, was hij zeer verblijd, dies hij God dankte en opstond". — 19 Febr. Overgaaf van Middelburg, na bijna tweejarig beleg. De Prins meester van Walcheren en van de zee (7).

Leiden belegerd; reeds van November af. Geheel Delfland overstroomd; zodat er de oorlog in kleine schuiten gevoerd werd, als in een openbare zee. — Graaf Lodewijk verzamelt een leger, met Hertog Christoffel van de Palts. Verstandhouding in Antwerpen en Maastricht: „door het winnen van één slag zou geheel Brabant hebben gerevolteerd". Ook rekende hij op Franse oorlogsvolk. „Holland zag naar hem uit, als naar een engel Gods" (3) spoedige hulp, of het zou te laat zijn! Was het dan roekeloosheid of zelfopoffering, zo de Graaf geen gevaren ontzag?

14 April, nederlaag op de Mookerhei; onwilligheid van de soldaten; *geld, geld* roepende, met de vijand in het gezicht; 3000 doden, ook Hertog Christoffel en de Graven Lodewijk en Hendrik van Nassau. De Keurvorst zeide: "Ik weet dat mijn zoon mens was, en daar alzo Gods wil is geweest, is het mij liever dat hij om de rechtvaardige zaak buiten 's lands strijdend is omgekomen, dan dat hij in zijn land, met lediggang, des duivels oorkussen, de tijd verspild had,"

En de Prins? — *"Van droefheid weet ik nauwelijks wat ik doe. En desniettemin moeten wij ons altijd schikken in de wil Gods, gedachtig dat Hij die het bloed van zijn Zoon gestort heeft om Zijn Kerk in stand te houden, niets doen zal dan tot Zijn eer en tot bescherming van zijn Gemeente, ofschoon het van de wereld onmogelijk schijnt. En, al kwamen wij allen te sterven, en al werd dit arme volk geheel vermoord of verjaagd, behoren wij verzekerd te zijn dat God de Zijnen niet verlaat. Twee jaren, heb ik vroeger gezegd, zou dit land, ook zonder hulp, menselijkerwijs gesproken, tegen alle de krachten des Konings van Spanje te verdedigen zijn. Nu zijn ze bijna voorbij, en zo wij, door gebrek aan hulp, verloren gaan, het zij zoo. En ook thans nog, indien van allen verlaten, die arme bevolking, zo als ik hoop, volharden wil en de straffe Gods niet over ons komt, zal het nog wel de helft van Spanje aan goed en bloed kosten, eer ze meester van ons zijn."*

167. April 1574 — Juli 1576. — Door het lot van Leiden zou het lot van Holland worden beslist. Nadat voor deze gewichtige stad, over de in zee herschappen velden, verlossing was opgedaagd, werd spoedig vredesonderhandeling te Breda begonnen. Vruchteloze: afloop deed de hardnekkige worsteling, met nieuwe ijver, hervatten; met afwisselend geluk, totdat, door het verlies van Zierikzee, de toestand weer in de hoogsten graad beangstigend werd.

LEIDEN: tweede beleg (26 Mei. — 3 Okt.) De leeftocht spoedig opgeteerd; vreeslijke hongersnood; in zeven weken geen brood; honden, katten en ratten gegeten als lekkernij. De mannen, zo machteloos dat zij moeilijk ter wacht konden gaan, vonden dikwijls thuis komende vrouw en kind dood. Volharding onder de burgemeesters Van der Does, Van Hout, en Van der Werff: "deelt mijn lichaam tot spijs," riep deze aan broodeisende burgers. — Noodmunten "dit is voor de vrijheid; God behoeft Leiden; ik vecht voor het Vaderland; Heere, ontfermt Holland en zaligt Leiden".

De Maas en IJsseldijken doorgestoken; "kost en moeite scheen bijna verloren en alle raad ten einde; maar God zond zijn posten en boden, namelijk de winden, even met de springvloed, eerst stormende uit het Noordwesten, daarmee Hij het water wonderbaarlijk weer in het land bracht, en daarna Zuidwesten, dewelke het naar Leiden dreef" De Zeeuwse

vloot (200 platgeboomde scheepjes met 800 bootsgezellen) onder Boisot, over het verdronken land in de stad. De Prins werd de brief op de 3^e Okt., ten twee uur, zittende te Delft in de predicatie, gebracht; en liet terstond, als de predicatie gedaan was, de brief openlijk van de Predikant lezen, en de Heere met vrolijke en vurige harten danken. De 4^e okt. schreef hij aan zijn broeder: "ofschoon er, in het beleg, naar men zegt, (op 16.000 of meer dan 6 of 8000 mensen aan de pest gestorven zijn, ga ik nog heden derwaarts, opdat de goede lieden te betere moed scheppen, en om alles in orde te stellen. — "Als Sanherib van Jeruzalem (2 Kon. 19), zijn de Spanjaarden bij nacht van Leiden gevlucht.

"God heeft ook een geweldige Spaanse Armada die de Koning in 1574 toerustte, waarmede zij meenden Holland en Zeeland te verdelgen, door zijn Almachtige hand alleen tot niet gebracht, door het sterven van de Admiraal en nog zes of zeven duizend man, die haastelijk van de pest stierven, toen zij al gereed waren'.

1574. Aug. Gevaarlijke ziekte van de Prins; uit overmaat van droefheid en inspanning. Geen wonder; zodanig met zorgen, moeilijkheden en arbeid overkropt, dat hij van 's ochtends tot 's avonds nauwelijks adem halen kon.

1575. 8 Febr. — De Leidse Akademie gesticht, vooral om aan de Kerk een kweekschool van kundige en waardige leraars te bezorgen". "Loon van der voorouderen dapperheid;" "waarom die van Leiden," zo als de Regering het in 1586 uitdrukt, "de Universiteit houden en achten lief en waard, en voor hun beste parel, en zich liever alles dan haar zouden laten ontnemen."

Onderhandelingen te Breda. (1574. 21 Dec. 1575. 14 Juli). De vrede van weerszijde gewenst. De Graaf van Schwartzburg, gezant des Keizers, getuigt "de twist zon spoedig bijgelegd zijn, Indien er in de Godsdienst geen zwarigheid was." De Koning wilde geen Godsdienst dan de Rooms-katholieke; de Gereformeerden ongezind "hun geloof te verlaten, zo overeenstemmend met Gods Woord, al zou het hun goed en leven kosten". Geen Godverzaking en ook geen ballingschap. — "De oorlog veiliger dan een onzeker verdrag."

1575. 7 Aug. Oudewater stormenderhand door de Spanjaarden ingenomen: "oude noch jonge, vrouwen noch mannen gespaard; sommigen in koelen bloede doorstoken, ook met drie en vier aan elkaar gebonden in het water geworpen; enige onmenselijk gepijnigd om geld te hebben". — 8 Sept. Woerden belegerd. —

Okt. Aanbod van de Soevereiniteit van Holland en Zeeland aan de Koningin Elizabeth; tevergeefs.

1576. Beleg van Zierikzee; herhaalde pogingen tot ontzet. — Juli; overgave. Vergeefs die aanvragen om buitenlandse hulp. „En evenwel,” schrijft de Prins, "wij willen hier de moed niet verliezen, maar hopen dat, als wij van alle mensen zullen verlaten zijn, de Heere God Zijn rechterhand over ons uitstrekken zal."

c. 1576-1579.

168. Zonderlinge ommekeer. *'Des avonds vernacht het geweest, des morgens is er gejuich'*. De tegenstand van twee bijna ter onder gebrachte Gewesten breidt zich, ten gevolge van een muiterij onder de Spaanse troepen, over het ganse Land uit. Alle Nederlanders zijn meer dan ooit afkerig van vreemden invloed; bijna allen wensen inperking van het vorstelijk gezag. Het Religieverskil echter is te levendig en heftig, dan dat vereniging, uit zo strijdige delen, duurzaam zou kunnen zijn. Onderlinge verdraagzaamheid wordt door velen begeerd; maar, bij toenemende spanning, zou straks noch door de Rooms en gewetensvrijheid van de Gereformeerden, noch door de Gereformeerden openlijke Godsdiensttoefening van de Rooms en worden geduld. — De band, door haat tegen Spanje gelegd, zou door Godsdiensthaat worden verscheurd.

De tirannie van Alva had overal verbittering verwekt. Reeds in 1572 riep een priester te Brugge op de predikstoel uit: "o gij Spanjaards, gij Spanjaards, gij maakt ons allen Geus". De staten van de Provinciën bleven niet in gebreke hun grieven onder het oog van Requesens te brengen.

De hogere standen, meestendeels, ijverig Rooms. De Staten, te Brussel in 1574 bijeengeroepen en in de voordracht van hun gevoelens onbevreesd, zeiden: "dat ze liever wilden sterven dan te zien enige verandering in de Religie". — Maar sommigen (Viglius en Berlaymont) wilden gehoorzaamheid aan de Landsheer op de vorige voet: velen daarentegen (Aerschot, Champagny, broeder van Granvelle, Bossu, Lalaing, een deel van de Geestelijkheid) zagen begerig naar vermeerdering van de Nederlandse vrijheden uit.

169. Nooit wellicht heeft de Prins met groter moeilijkheden te worstelen gehad. Onophoudelijk was de strijd van geloofsbegrippen, belangen, inzichten en driften. Nooit blonken zijn bekwaamheden meer schitterend uit; doorzicht, volharding, staatsbeleid, verwonderlijk vernuft in het uitvinden van redmiddelen bij elke ongelegenheid, uit ieder gevaar. Het was een proefstuk van zijn talenten, drie jaren lang, het uiteenvallen van een zodanige vereniging te beletten.

Onder de moeilijkheden felle men ook de gedurige pogingen van Filips II om aan de wens van de 15 Gewesten, die eigenlijk slechts ter zelfverdediging tegen oproerige soldaten de wapens hadden opgevat, ruimschoots te voldoen. — Voorts de spanning tussen de Waalse en Nederduitse Gewesten; en ook tussen deze (Brabant, Vlaanderen, Holland) onderling.

170. Algemeen gewetensvrijheid kon alleen worden gevestigd door de zelfstandigheid van Holland en Zeeland te behouden, en door aldus, gesterkt niet het voorbeeld en zedelijk overwicht dezer Gewesten, ook elders de onverdraagzaamheid te doen zwichten; hiertoe heeft de Prins zich van zijn invloed en waardigheden bediend; bij de twijfelachtige en weldra vijandige stemming van Adel en Geestelijkheid, genoodzaakt kracht te zoeken in het volk.

In Holland en Zeeland bleef, ook na de Pacificatie van Gent, Willem I Stadhouderschap om in alles te gebieden, zo als Zijn Exc. tegenwoordig doet." In Holland nog aan de Spaanse zijde Haarlem, Amsterdam, Schoonhoven, Nieuwpoort, Oudewater, Meiden, Weesp; in Zeeland, Goes en Tholen. — De steden onder het Stadhouderschap des Prinsen gebracht bij Satisfactie; verdrag waarin op de Religie als anderszins voldoening gegeven, maar door de Prins tevens op het belang van de Hervormden acht geslagen werd. De voldoening vooral ingericht om zich, tegen de buitengewone macht van de stadhouders (§ 163,) te dekken. — In 1577 de Prins Ruwaard van Brabant en Luitenant-Generaal van de Algemene Landvoogd. Hij trachtte de macht van de steden en, in de Steden, de invloed van de burgerij te versterken. Reeds spoedig werd geklaagd dat 'de Prins met die van Holland en Zeeland, in Brabant, Vlaanderen, Gelderland, en Friesland overgezonden hebben diverse ministers en predikanten van hun sekten en andere perturbateurs van de algemene rust."

171. Door ontwikkeling en uitbreiding van de opstand werd ijver en na-ijver van de Mogendheden gewekt. Thans ontbrak het aan geen baatzuchtig hulpbetoon. Veeltijds tot vermeerdering van binnenlandse tweedracht; ook bracht niet zelden de vriendschap van een Staat vijandigheid en verbittering van de overige naburen te weeg.

Uit Engeland en Frankrijk zag de Prins meer ondersteuning dan uit Duitsland tegemoet. — Groot voor de Nederlanden het verlies van Frederik, de Godvruchtigen Keurvorst van de Palts, en van de van de Hervorming niet afkerige Keizer Maximiliaan II (Okt. 1576). — Keurvorst Lodewijk VI (reg. 1576 — 1583) hevig Lutheraan en Keizer Rudolphus II (1576 — 1612) ijverig Rooms-katholiek. De Huizen van Saxen en Hessen tegen de Prins, om persoonlijke redenen, uitermate verbitterd. — Om de geweldigen voortgang van de door de

Luthersen met felheid bestreden Gereformeerden werd hulp en weldra zelfs voorspraak van het Duitse Rijk onmogelijk; de opdracht van de regering wan een Franse Prins zou bijna tegen de Nederlanden in het harnas hebben gejaagd.

172. Dit driejarig tijdsverloop bevat de Pacificatie van Gent en de onderhandelingen niet Don Juan; de uitbarsting van de vijandelijkheden tegen hem en de uitbreiding van Protestantse invloed, tot aan de buiger en religieoorlog; de voortgang van de oorlog zo tegen de Spanjaarden als onderling, tot aan de scheuring van de Nederlandse Gewesten.

I. PACIFICATIE VAN GENT — OORLOGSVERKLARING.

173. De Prins ijvert om weerstand tegen de Spaanse muitelingen in oorlog tegen de Landvoogd te herscheppen. Aldus slechts kon voor Holland en Zeeland meer dan kortstondige verademing worden verwacht. Immers zou bevrediging van de vijftien Gewesten ten koste van de Protestanten geschieden. Vrede met Don Juan zou de oorlog tegen Oranje en de zijnen doen hervatten. Het overig Nederland, zo even bondgenoot tegen Spaans geweld, zou straks weerbondgenoot van Spanje tegen de in Holland genestelde ketterij zijn. — Het was gedwongen zelfverdediging, zo nu het vuur van de tweedracht uit Holland aangeblazen werd.

174. De tomeloze woede van de onbetaalde Spaanse troepen werd het krachtigste middel om eendrachtige tegenstand te bewerken. De bevolking was weldra gewapend op de been; de leden van den. Raad van State, die gaarne geweldige maatregelen zouden belet hebben, werden voorzichtigheidshalve in hechtenis gezet; de Generale Staten vormden een Vergadering die beslissende invloed verkreeg. De vijftien Gewesten verbonden zich met hen die men tot dus ver enkel als ketteren en opstandelingen beschouwd had, ter verdrijving van de Spanjaard. Dit was de Pacificatie van Gent.

De overgave van Zierikzee, menselijkerwijs noodlottig, en echter het middel van behoud. De Spaanse soldaten, die recht hadden op 22 maanden soldij, waren door de buit (f 100,000) op verre na niet te vrede gesteld; te minder omdat, na de dood van Requesens (5 Maart) door het bestuur van de Raad van State, zonder genoegzame eenheid of klem, weinig ontzag ingeboezemd werd. Holland en Zeeland weldra door de vijand ontruimd. Vlaanderen en Brabant door Spaanse muitelingen bedreigd. —

25 Juli Aalst overmeesterd; 170 Parochiën onder Aalst met brandschatting belast. — 26 Juli; Plakkaat waarbij de soldaten voor rebellen worden. verklaard. — Sept. De Raad van State in hechtenis; geweldige maatregel, op heimelijke raad des Prinsen, die aldus aan Viglius, Barlaymont, en anderen een invloed, dien hij duchtte, ontnam. —

De Generale Staten te Brussel bijeen. — De bijstand van de Prins gevraagd; deze zendt troepen naar Gent. — Okt. onderhandelingen te Gent, over een algemeen vereniging van de zeventien Gewesten: veel tegenwerking. 20 Okt. Maastricht en 4 Nov., Antwerpen door de Spaanse geplunderd; Spaanse Furie.

In Antwerpen 2500 burgers of soldaten gedood; bijna even veel verdrinken, velen verbrand of later in koelen Moede omgebracht. Roof, pijniging, onmenselijkheid. Aan gereed geld, zilver, goud en juwelen verloren, wel 40 tonnen goud. Het ware onmogelijk in 't bijzonder te beschrijven alle de gruwelijke wreedheden en boosheden die 'aldaar gedurende enige dagen zijn gepleegd. (6)

Door de algemene schrik de onderhandelingen bekort. —

8 Nov. PACIFICATIE VAN GENT. — Vaste en onverbreekelijke vriendschap, inzonderheid om uit de Nederlanden te verdrijven en daar uit te houden de Spaanse soldaten en andere vreemden; schorsing van de religieplakaten in de 15 Gewesten, en in Holland en

Zeeland het *statu quo*; alles tot op nadere uitspraak van een plechtige Vergadering van de Algemene Staten. Stellige beloften van een uitsluitende handhaving van het Rooms-katholieke geloof. De toelag van de Rooms en was dat de volkomen heerschappij van hun Kerk, in de 15 Gewesten behouden, in Holland en Zeeland door de Staten-Generaal zou worden hersteld. "Haven van de behoudenis; eendracht met Godvruchtigheid". — de Heere heeft geen behagen aan de benen des mans; de Godvrezenden werken alle dingen mede ten goede".

175. DON JUAN, in de kracht en fierheid van de jeugd, door schitterende oorlogsbedrijven vermaard, Nederlander en uit keizerlijken bloede, komt, als Landvoogd, tot toegeeflijkheid gelast en gezind. Het doel van de 15 Gewesten met de Pacificatie van Gent zou, door verwijdering van de vreemde troepen, bereikt en alsdan het gezag des Konings onverwijd worden hersteld. Niets kon, in de schatting van de Prins, verderfelijker zijn. Immers zou deze bevrediging het sein worden van de hernieuwing van de religieoorlog tegen Holland en Zeeland, terwijl hij zich, ten gevolge van de algemeenheid van de weerstand, met religievrede en Godsdienstvrijheid en voortdurend gemeen overleg van alle de Nederlanden gevleid had.

DON JUAN (1547-1578), natuurlijke zoon van Keizer Karel V; overwinnaar van de Moren, in 1570; van de Turken, 7 Okt. 1571, in de zeeslag bij Lepante, waar de vijand 25000 man verloor. Eerzuchtig, op grootse ontwerpen, meer dan Filips goed keurde, bedacht; verlangend de Landvoogdij van de Nederlanden straks aan een onderneming tegen Engeland dienstbaar te maken; minzaam, wellicht zo geveinsd niet als de Prins hem beschreef, door teggend wantrouwen en overdreven eisen soms als buiten zichzelf gebracht. Uitdrukkelijk gelast om, behoudens gehoorzaamheid aan de Koning en handhaving van de Roomse Godsdienst, al het mogelijke ter bevrediging te doen.

175a. Verzoening ten koste van Holland en Zeeland te beletten, was nu de toelag van de Prins. Hij wekt mistrouwen; hij maakt des Konings Stedehouder verdacht; hij beweert dat de bedoelingen met de beloften in strijd zijn; hij stelt, bij de Unie van Brussel, de weifelende Rooms en aangaande Protestantse invloed, zoveel doenlijk, gerust; hij schijnt Don Juan, door bijkans onaannemelijke voorwaarden, tot oorlogsverklaring te zullen dwingen. Maar nee! De tussenkomst van keizerlijke Gezanten noopt dezen tot inwilliging van der Staten veelomvattende eis. Dus komt, buiten medewerking en weldra onder protest van Holland en Zeeland, bij het Eeuwig Edict, de gevreesde verzoening tot stand.

Bij het te gemoet zien van de Landvoogd, aandrang van Willem I bij de Staten-Generaal op goed, kort en krachtig besluit; geen erkennen van Don Juan; geen ontwapening; zich, kon het zijn, meester maken van de Vorst, om aldus bloedstorting en onkosten te vermijden; werving van troepen, vernietiging van de kasteelgin (te Gent, Antwerpen, Valenciennes enz.), of opening aan de kant van de Steden. — Langdurige onderhandelingen te Namen met Don Juan; meermalen schijnt de vrede nabij. — 22 November. Oorlogsvolk van de Prins in Brussel; de Gemeente aldaar zeer Prinsgezind. — 1577.

9 Jan. UNIE VAN BRUSSEL; ter geruststelling van de Rooms en, door de vrees voor de Gereformeerden, evenzeer als door de beloften van Don Juan, aan het wankelen gebracht; nadere verzekering omtrent de handhaving van de Roomse Godsdienst en van het Vorstelijk gezag. Deze Unie aan Oranje welgevallig, als middel om, door eendrachtig overleg, verzoening met Don Juan te ontgaan. —

Desniettemin, toen oorlogsverklaring nabij scheen, EEUWIG EDICT (17 Februari). Vertrek van de Spanjaarden (tegen de wens van Don Juan, te land), goedkeuring van de Pacificatie van Gent, aanstaande bijeenroeping van de Generale Staten. De Prins zelf erkende dat de Landvoogd „den Staten-Generaal accordeerde bijna al wat zij hadden begeerd, maar,” voegde hij er bij, "zodanige subyte zoetigheid kon niet voortkomen uit zijn naturel."

Voor de Gereformeerden donker vooruitzicht. Don Juan rekende er op dat de Vergadering van de Generale Staten al het mogelijke zou doen om de Rooms-katholieke Religie in haar geheel te stellen in Holland en Zeeland, in dier voege dat de Paus en Z. M. voldaan zouden zijn, en dat de Staten van de 15 Gewesten dit te weeg zouden brengen desnoods met geweld, — De Prins zoekt voorwendsels om zich van de ondertekening te ontslaan; versterkt zich in Holland en Zeeland, door het opwerpen van vestingwerken, en het bedwingen van de steden van zijn Gouvernement; brengt Utrecht weerom onder zijn Stadhouderschap; draagt zorg met de overige Gewesten niet te breken, gaat voort om, door het zaaïen van wantrouwen, omstandigheden voor te bereiden, waarin Nederland weer om hem en tegen de Landvoogd zou worden geschaard.

176. De Landvoogd voldeed met oprechtheid en ijver, naar het scheen, aan het verdrag. Desniettemin gelukte het opnieuw verwijdering en spanning tussen hem en de Staten te bewerken. Nog maanden lang werd hij uit Brussel geweerd; de uitoefening van zijn gezag telkens belemmerd. Temidden van een opgewonden bevolking, werd hij verguisd, bespot, met lijfsgevaar bedreigd; tot hij, wanhopig en radeloos, door het verrassen van het kasteel van Vianen, zichzelf in veiligheid, maar, gelijk de Prins scherpzinnig berekend had, Nederland in de wapenen bracht.

De oorlogstoebereidselen in Spanje houden op. — Vertrek van de Spanjaarden eerst in April, omdat het beloofde geld door de Staten niet opgebracht werd; ofschoon Don Juan zelf f27000 voorgeschooten had. De gevangenen in vrijheid gesteld, de kastelen aan inlanders toevertrouwd, de Adel met ambten en bedieningen vereerd, de burgers minzaam bejegend. — April: samenzwering om Don Juan op te lichten. — 2 Mei. Intrede te Brussel als Landvoogd. — Conferentie niet de Prins en Gedeputeerden van Holland en Zeeland te Geertruidenberg. "Gij wilt uwe Religie op allerlei wijs uitbreiden, ook in onze Gewesten," zeiden de afgevaardigden van Don Juan. "Gij wilt ons in Holland uitroeien en dat verlangen wij niet," antwoordde de Prins. — Het gezag van Don Juan slechts in naam erkend. De Staten-Generaal begunstigen de Prins, deels door hem gewonnen, deels bevreesd voor de dreigende houding van het Volk. Heze, aanhanger des Prinsen, door de gunst van de burgerij, meester van de Stad. De Landvoogd onwaardig behandeld; in schotschriften belasterd, met rekwesten, in de hevigste bewoordingen, overladen; zijn dienaars vervolgd; zijn lijfwacht straffeloos uiteen gejaagd; hij zelf door aanzienlijken gewaarschuwd dat men handelde om hem gevangen te nemen of dood te slaan.

24 Juli; overrompeling van het Kasteel van Namen. Don Juan wilde geenszins vredebreuk, die hem niet anders dan nadelig kon zijn; persoonlijke veiligheid slechts, om, op voegzame wijs, te handelen over de handhaving van zijn gezag, en zich, des roods, gereed te maken tot de oorlog. — Geen onrecht (de Stadhouder en Gouverneur-Generaal was bevoegd om de kastelen en sloten te bezetten; vroeger had de Prins zelf dit erkend), maar onvoorzichtige stap, „onzinnigheid” (18), waardoor de openlijke weerstand, in schijn althans, werd gewettigd.

177. Verlangend om, ter voldoening aan zijn last, herstel van rust en eendracht te bewerken, liet Don Juan, wiens verlegenheid ten top gestegen was, zich de meest vernederende voorwaarden gevallen. Reeds was de vrede bijkans daar, toen de Prins van Oranje, op verzoek van een machtigen anhang naar Brussel geroepen, met behendig overleg, in het antwoord van de Staten-Generaal aan de Landvoogd een wijziging bracht, waardoor de oorlog onvermijdelijk werd.

Overall loopt men te wapen. De Prins had nu, waarnaar hij verlangend uitgezien had, een voorwendsel tot de oorlog. Don Juan deed billijke voorstellen, in veler oog aannemelijk, maar kon niet bevredigen hen door wie oorlog, als voor hun verder oogmerk onontbeerlijk, verlangd werd. —

Aug. kastelen afgebroken; te Antwerpen, te Utrecht (Vredenburg), "God geve dat zulke nesten van de tirannen niet weerom opgebouwd worden !"e — 6 Sept. De Prins (ook om de dikwijls met nadruk geopenbaarde wens van het Volk) door de Staten-Generaal, met meerderheid van stemmen, ontboden; een veelbetekenend besluit. — 24 Sept. Aankomst te Brussel; daags nadat de partij van de vrede in de Staten had getriomfeerd. De Prins wist hierop terug te doen komen; de voorwaarden, na twee maanden onderhandelen vastgesteld werden herzien; nieuwe en onaannemelijke voorwaarden er bij gevoegd; onder anderen dat de Landvoogd regeren zou, in alles, bij de meerderheid van opiniën in een Raad van State, waarvan de leden grotendeels door de Staten-Generaal zouden worden benoemd Verontwaardiging van Don Juan over dezen plotselinge terugtred, over dit heulen met het hoofd van de Hollandsen opstand, en over "de moedwillige brieven van de Staten-Generaal, vol van calumniën en dreigementen."

II OORLOG — VOORTGANG van de HERVORMING.

178. Verscheidenheid van inzichten wordt, bij heviger maatregelen, telkens meer openbaar; de breuk met de Landvoogd is het begin van een schromelijke verwarring, Bij ontstentenis van het Vorstelijk gezag kan de invloed van de Prins door Adel en Geestelijkheid niet worden gekeerd. Hij heeft een veelvermogende partij in de Staten-Generaal, en wordt vooral, in machtige Steden, door de grotendeels Protestantse burgers ondersteund.

De Prins wil Nederland bevrijden van het juk van de Spanjaarden, van de Roomsaffie Kerk, en van de veelal Roomsgezinde Aristocratie. Doortasten, om ook nu (§ 175) verzoening onmogelijk te doen zijn; de invloed van de Staten-Generaal versterken, als waarborg tegen willekeur des Konings; de gemoederen voorbereiden tot onderlinge verdraagzaamheid, wellicht onder een andere Vorst verkrijgbaar: zich van de schutterijen en gilden (hem over 't algemeen genegen, en waaronder de Hervorming, ook door de terugkomst van de ballingen, talrijke aanhangers had) tegen de Adel en de Geestelijkheid bedienen. — "Gij alleen zijt God en doet wonderwerken: vertrouwt op de Heer; Hij zal het maken." "Door geloof en standvastigheid; God verhoogt de nederigen, en de hoogmoedigen vernedert Hij."**

"De magistraten, wetten en officieren werden weldra gekozen van de Gereformeerde Religie. En in de Steden, daar men zo haast de wetten en magistraten niet kon veranderen, en de magistraten slap en om hun Religie mistrouwd waren, heeft men *Achttienmannen* verkoren, wie het ganse bestuur van de oorlog belast werd".

179. Door een deel van de Adel tot Landvoogd verkoren, komt Aartshertog MATTHIAS onverwacht in het Land. De Prins, tegen wie het gemunt was, verijdt de listige toelag. In plaats van zich te verzetten, beschermt hij de onervaren jongeling en wordt in het Algemeen Bestuur naast hem gesteld. Onenigheid en besluiteloosheid van de Staten hebben de nederlaag bij Gemblours tot gevolg.

MATTHIAS (1557 — 1619); broeder van de Keizer (zelf Keizer 1612-1619). Lid van het Huis van Oostenrijk en Rooms-katholiek, zou hij, dacht men, steun tegen Don Juan, voorspraak bij de Koning, tegenstander van de gevreesde invloed van Oranje en Hervorming kunnen zijn. Ontboden door de partij van Aerschot, eerst buiten weten, daarna met goedvinden van de Prins. — Deze bedient zich van het tegen hem beraamde ontwerp, door:

a. begunstiging van de Aartshertog bij het Volk; b, de gevangenneming (28 Okt. te Gent) van Aerschot en verscheidene van zijn medestanders (met oogluikende toestemming des Prinsen geschied) c. de voorwaarden van de Landvoogdij (eed ook aan de Staten; een Raad door dezen benoemd, die bij meerderheid beslist; algemeen overleg met de Staten in elke zaak van gewicht; bevoegdheid van de Staten, zo Provinciaal als Generaal, om te vergaderen naar

goeddunken; vrijheid om, bij schennis dezer overeenkomst, de wapens tegen de Landvoogd op te vatten); voorwaarden, ten gevolge waarvan de jeugdige Vorst, in plaats van de Staten te leiden, aan de leidband van de Staten gelegd werd: d. de benoeming van de Raad van State, grotendeels uit aanhangers van de Prins; e. de aanstelling van dezen (22 Okt.) tot Ruwaard van Brabant, en (19 Jan. 1578) tot Luitenant-Generaal van Matthias, weldra, spottenderwijs, 's Prinsen Griffier genoemd. Volgens Don Juan "de artikelen zo exorbitant, ongewoon, onbillijk en onredelijk; alsof de Staten nooit Prins of heer gehad hadden, of als nog hadden; en zochten zij niet anders dan verandering in de oude foren van regering, invoering van een staat populair en van het algemene volk, met te niet doening van de Roomse Religie en van des Konings gezag."

1577. 7 Dec. Don Juan vijand verklaard. 1578. 31 Jan. Nederlaag van der Staten leger bij Gemblours; onvermijdelijk gevolg van traagheid en zorgeloosheid. Vruchteloos had de Prins zeer gedreven dat men *offensieve oorlog* voeren en met een geweldig leger Don Juan, eer hij veel oorlogsvolk vergaderd had, uitdrijven moest'. — 6000 dood of gevangen. Grote verslagenheid te Brussel; waarop meer gevaar zou gevolgd zijn, zo niet de Prins in de nacht omgegaan, een ieder getroost, moed gemaakt en orde gesteld had. — Don Juan overmeestert Leuven en vele andere Steden.

180. De Prins, die reeds voorlang het oog naar Frankrijk, tegenwicht van het Huis van Oostenrijk, gewend had, kon niet afkerig zijn van het voortzetten van de onderhandelingen met de Hertog van ANJOU, waaraan de verlegenheid van de Staten bevorderlijk was. Het gelukte hem, ondanks veler pogingen in anderen zin, zich ook met dezen Vorst in goede verstandhouding te stellen.

Francois, Hertog van Alençon en Anjou (1555 — 1584); broeder van Hendrik III en naastgerechtigde tot de troon, woelziek en eierzuchtig. Sedert lang had hij aan de Nederlanden bijstand beloofd. De meerderheid van de Staten-Generaal en de Aartshertog waren tegen hem; ook de Protestanten. Wenselijkheid echter dezen Vorst, die vooral in Henegouwen vele aanhangers had aan de Generaliteit te verbinden: anders kon hij ligt, of de Koning van Spanje ondersteunen, of zich stellen aan het hoofd, hetzij van de Roomse, hetzij bepaaldelijk van de Waalse Gewesten. Als vriend, noch als vijand, te verachten; ook omdat zijn huwelijk met Koningin Elizabeth waarschijnlijk gerekend werd.

Eerst de 13 Aug. 1578, na velerlei moeilijkheden, tot Beschermers van de vrijheid van de Nederlanden benoemd, met belofte dat, bij verandering van Soeverein, de keus op hem vallen zou. Verbintenis niet Protestantse Vorsten; de Koningin van Engeland, de Koning van Navarre, en Hertog Casimir. — Dit was voor de Waalse Gewesten te veel, die van toen af tot verzoening met de Koning hebben overgeheld.

181. De vrees voor Fransen invloed en de zucht van de talrijke Gereformeerden om, tegenover de Roomsgezinden Anjou, een ijverig geloofsgenoot te stellen, voerden, alsof de toestand nog niet verward genoeg ware; een derden vreemdeling in het Land, Hertog CASIMIR van de Palts. De Protestanten, in korten tijd machtig geworden, drongen aan op vrije Godsdienstoefening, de maatregel die hiertoe zou dienen, was het begin van de betreurenswaardige religieoorlog.

Hertog JAN CASIMIR (1543-1590), tweede zoon van de Keurvorst Frederik III; ijverig Gereformeerd; onberaden, ongestadig, voortvarend, heftig; noch door bekwaamheden uitstekend, noch door karakter; bezoldigd door Koningin Elizabeth. — Zijn komst, zeer welgevallig aan de meeste Hervormden, wekt, gelijk de Prins voorzien en voorspeld had, het mistrouwen van de Rooms en op.

Het getal en de invloed van de Gereformeerden toegenomen; door:

a. de tegenwoordigheid des Prinsen, die moed aan de vreesachtigen gaf; b. de NADERE UNIE VAN BRUSSEL (11 Dec. 1577), waarbij, onder zijn invloed, Rooms en On-Rooms zich tot wederkerige verdraagzaamheid hadden verplicht; c. het gebruik van Protestantse troepen, waardoor hun geloofsgenoten werden gesterkt; d. de noodzakelijkheid om waarborgen tegen de ontrouw van vele Rooms te hebben (Protestanten dikwijls in bedieningen voorgetrokken; de Priesters onder streng toezicht gesteld); e. de dreigende houding van het machtige Gent, waar de Gereformeerde partij alvermogen was. — Vooral in Holland, werden vele buitensporigheden tegen de Rooms gepleegd. De Plakkaten tegen de Godsdiensttoefening in de huizen konden niet meer ten uitvoer worden gelegd. Ook het weigeren van openbare Godsdiensttoefening bleek weldra onmogelijk. De Prins deed het voorstel tot Religie-Vrede, waarbij overal, op verzoek van 100 huisgezinnen, hetzij Gereformeerde, hetzij Rooms-katholieke Godsdiensttoefening zou worden vergund. — Dit voorstel, hoe uitnemend op zichzelf, streed tegen de Pacificatie van Gent.

III. RELIGIEOORLOG, SCHEURING van de GEWESTEN.

182. De streng Gereformeerden, onder leiding van Hembyse en Casimir, hebben een steunpunt in Gent, de hevige Roomsgezinden zijn meester in de *Waalse Gewesten*. De Pacificatie van Gent baat niet meer. De uitbarsting van de vijandelijkheden is daar. Om een gematigdheid, door weinigen begrepen, wordt de Prins van weerszijde verdacht en belast. Zo de besluiteloosheid van Filips de pogingen van zijn Veldheren niet dikwijls had ijdel gemaakt, Nederland zou weer ten onder gebracht zijn.

Johan van Hembyse, hoogmoedig, stout en eergierig, voorschepen van Gent; die geen middelen tot vestiging van zijn invloed, ten behoeve van de Gereformeerden, ontzag. 1578. Febr. — Okt. Gewelddadigheden tegen kerken, kloosters en geestelijken; overmoed en brooddronkenschap; beelden, schilderijen, altaarsieraden verbrand; kloosterlingen mishandeld. De Godsdiensttoefening der Rooms telkens verstoord. Zelfs de deuren, vensters, trappen en zolders soms geheel weggenomen; de geroofde goederen verkocht ten voordele van de Stad; kerken tot kazernen en paardenstallen gemaakt. In Sept., stellige weigering om zelfs één kerk aan de Rooms te gunnen. De Gentenaars wilden geheel Vlaanderen dwingen hun voorbeeld te volgen. Grote invloed van Dathenus. *Vlaming*, lange tijd met levensgevaar, ijverig Evangelieprediker; reeds in 1568 voorzitter van de Synode te Wezel, door de Prins van Oranje hooggeacht, tot dat hij, door heftig uitvaren tegen Rooms en Fransen, zijn vertrouwen verbeurt.

1 Okt. Don Juan sterft, 30 jaren oud; wanhopig; uit Spanje geen bevel, geen raad, geen geld, geen volk, niets dan belofte en uitstel: „de resolutie is, dat wij de hals uitstrekken, daar men ons de handen afsnijdt.” — Alexander Hertog van PARMA zijn opvolger (§ 184); zachter van naturel en beter met de natuur van de Landzaten bekend (13).

10 Okt. Hertog Casimir te Gent. Onberaden stap; bijna goedkeuring van de wanbedrijven. De Hertog verdacht zich aan het hoofd van Vlaanderen en van de Hervormden te willen stellen. — Anjou na-ijverig en vertoornd. — „De Landen zullen hebben twee oorlogen, tegen de Spanjaarden; tegen de Waalse Provinciën; noch een derden, bij zo ver men de Hertog van Alençon niet prompt zoekt alle satisfactie te geven”. De Walen verdedigen zich tegen de onstuimigheid en geweldenarijen van de Gentenaars. Malcontenten, onder Montigny en La Motte; verlegenheid van de Staten-Generaal. — 2 Dec. De Prins op hun aandrang, naar Gent. 16 Dec. Na grote moeite en vele zwarigheid heeft hij te weeg gebracht, dat de Religievrede werd bewilligd (6).

1579. Jan. Vertrek van Anjou en van Casimir; na teleurstelling veroorzaakt en ondergaan te hebben. Onbeschrijflijk verwarring: in vele steden het volk meester; geen eerbied voor de Overheid; zelfs de Staten-Generaal te Antwerpen niet in veiligheid; men sprak van hen om te brengen en uit de vensters te werpen.

183. Er kon thans (nu de onmogelijkheid van Religievrede openbaar werd) geen algemeen vereniging en samenwerking meer zijn. Bijna gelijktijdig werd het verbond van ATRECHT gesloten door de Waalse Gewesten en, in het Noorden, de UNIE van UTRECHT gevormd. Graaf Jan van Nassau, Stadhouders van Gelderland, was er de hoofdbewerker van; uit vrees voor Fransen en voor Roomsden invloed, en om, als de Generale Unie uiteen viel, een vereniging te hebben in Nederlandse en gereformeerde zin.

1579. 5 Jan. Verbond van Atrecht tussen Henegouwen, Artois en Doornik; voor de handhaving van de Roomse gdsdienst. — 23 Jan, UNIE VAN UTRECHT, inzonderheid voor het behoud van de Hervorming. — In beide stukken beroep op de Pacificatie van Gent; ofschoon te Utrecht, door het invoeren van de Religievrede, hiervan, in een gewichtig punt, afgeweken werd.

Graaf Jan van Nassau had (April 1578) het Stadhouderschap van Gelderland aanvaard, waar vele verdrukte Christenen hun troost en vertrouwen op hem hadden gesteld. Uiterst nioejelijke taak. De meerderheid van de Staten zeer Roomsgezind, tegen de Religievrede. De Gereformeerden verbitterd; openbare prediking; welke de Graaf meent „met vrijer consciëntie aan niemand te kunnen weigeren, wezende van dezelve Religie en hopende daarin zalig te worden.” Beeldstorming, vermeestering van de Kerken door de Protestanten. — Verregaande oogluiking van de Stadhouders, die soms op forse toon, in de vergadering van de Staten en elders, de tegenstand bedwingt.

23 Jan. De Unie van Utrecht getekend door de Graaf, Holland, Zeeland, Utrecht, de Ommelanden en de Ridderschap van Gelderland. — Nadere vereniging, ten eeuwigen dage, als waren zij één Provincie, tot ouderlingen bijstand, met lijf, goed en bloed, tegen alle geweld, onder de naam des Konings of zijnentwege. Geen verlaten des Konings; geen vrije Republiek met een Stadhouders; geen vereniging van burgerstaten onder bondgenootschappelijk bestuur, maar verbond van wederkerige bescherming, waarbij de Regering, zo als die was, niet gewijzigd, niet beschreven, maar behouden en ondersteund werd. Streven naar eenheid, maar zo dat het zelf beheer (de autonomie) van de Gewesten onaangeroerd bleef. Eigenlijk slechts onderlinge verbintenis tot algemeen overleg en verenigd werken in hetgeen ter gezamenlijke verdediging vereist werd. —

Oorlog. Troepen door de geünieerde Provinciën betaald. — Financiën: de oorlogskosten uit accijnzen in al de Provinciën op eenparige wet (heilsame bepaling, verdrongen door het verderfelijke stelsel van de Quotas) — Religie. Generlei geloofsonderzoek of gewetensdwang. Voorts (in het belang van de Gereformeerden, zonder aansluiting ook van Roomsgezinde Provinciën te beletten) vrijheid van de Gewesten om te handelen zo als ze dienstig zullen vinden. — Bij twijfel omtrent de zin van de artikelen zal men, niet kunnende accorderen, zich wenden aan de Stadhouders van de Provinciën. — Meer dan twee eeuwen bleef de Unie historische grondwet van het Gemenebest; uit hoofde van leemte en onbeslistheid, voor velerlei uitlegging vatbaar; als zijnde, vóór de Afzwering, ontstaan in een tijdsgewricht waarin meer dan ooit omtrent de verhouding van de Stadhouders tot de Koning, van de Stadhouders tot de Staten, van de Generale en Provinciale Staten, onzekerheid bestond. 1580. 3 Mei: toetreding van de Prins van Oranje; die sedert lang soortgelijke Unie gewild had; niet deze, omdat zij eer tegen dan voor Anjou en de Religievrede was (9 Maart 1580, Overijssel bij de Unie gevoegd; 1595, Groningen; 1598, Friesland).

D. 1579-1584.

184. De Prins van Oranje heeft vooral in deze jaren, onder rusteloze arbeid en onophoudelijke zelfopoffering, miskennis, belediging, teleurstelling ondergaan. Gehaat van de Koning en van de meeste Roomsen, was hij insgelijks bij vele Gereformeerden verdacht; terwijl, door de bekwaamheden van Parma, door de traagheid en tweespalt van de Staten en door de trouweloosheid van Anjou, de toestand gedurig hachelijker werd.

De Prins zelf schrijft: "De Roomsen beklagen zich dat ik hen, door het invoeren van de Gereformeerde Godsdienst tegen mijn eed, om de tuin heb geleid; de Gereformeerden dat ik door de Roomsen, met giften en beloften, omgekocht ben; Roomsen en On-Roomsen beide zijn tegen mij, om de Religievrede, misnoegd. Mij wordt de Unie van Utrecht verweten, alsof ik daardoor aan Holland de overige Gewesten opgeofferd had. Velen zeggen dat ik mij wil verheffen tot Heer van het Land; dat ik de zo gewenste vrede tegenhoud, enkel om meester te blijven van het gezag."

De Hertog van PARMA. (1546-1592), zoon van de Landvoogdes Margaretha (§ 122); groot als veldheer en niet minder door zijn geslepenheid als staatsman geducht. Evenwel elke uitkomst, welke sedert Parma's verschijning de Spaanse heerschappij weer een schrede voorwaarts liet gaan, werd, nu eens door de langzame beraadslagingen of de vreesachtigheid van 's Lands Staten, dan weer door de dubbelhartigheid van Oranje's benijders, en altijd door omstandigheden buiten hem, te weeg gebracht'. — Het was telkens, zo als de Prins klaagt: "Indien God voor ons de stad Kamerijk bewaard heeft, behoren wij Hem te danken, want wij hielden ons daarin, alsof wij het wilden laten verloren gaan. — Hadden wij onze macht bij die van de Hertog van Anjou gevoegd, zo waren wij nu de oorlog kwijt en hadden de vijand over de Maas gejaagd." Die van Gent getuigden (1584): "zijn goedgunstigheid en getrouwheid jegens deze landen is bekend tot de laatste adem van zijn leven, en het is bijna overal bekend dat alle de verliezen ons overgekomen zijn, omdat men zijn raad niet heeft gelooft."

185. Voornamelijk drie verwijten werden tegen de Prins gericht. Verdraagzaamheid jegens de Roomsen werd uitgekreten als begunstiging van de Roomse Kerk; onderhandeling met Anjou als overlevering aan Franse heerschappij; weigering om een voor de Godsdienst verderfelijke vrede te sluiten als opruiing van het volk tegen de wettigen Vorst, ten einde zelf meester te worden van het Land.

1. Steeds heeft Willem I recht en billijkheid ook jegens de Roomsen gewild uit staatkunde en uit plichtgevoel. Nauwgezet in het nakomen van zijn eed, heeft hij nooit toegelaten dat iemand enig leed of ongelijk zou geschieden; altijd voor ogen houdende dat God rechtvaardig is en geen valse eed ongestraft laat (13). Sommige Hervormden hielden het uitroeien van de Roomse Kerk voor onvoorwaardelijke verplichting; de Papist was hun een Heiden en Kanaäniet, „doet de afgodendienaars uit uw midden weg; verbreekt hun afgoden; sluit met hen geen verbond; het is nodig, en ook betamelijk en Godzalig, de beloften en eden geenszins te houden welke men hun, met miskennis van de ere van Christus, gedaan heeft.” Dergelijke uitspraken hadden invloed, zelfs op Graaf Johan. Van hier. de weerstand tegen de Religievrede en tegen het huldigen van een Roomsen Vorst. Als Oranje dachten, ondanks de onverdraagzaamheid van de Roomse Kerk, zijn meeste raadsliden (Marnix, Villiers, Taffin); ook de voornaamste Protestanten buiten 's Lands (Olevianus, Beza). "Houd uwe overeenkomsten jegens allen. Gebruik uw gezag naar de voorwaarden waarop gij het bezit. De Roomsen zijn geen Heidenen: wij staan tot hen als Juda tot Israël. Om de afgoderij niet te verdragen, moet men gerechtigd zijn haar te verbannen. Een valse Godsdienst tegen te gaan is goed, mits het middel deugdelijk zij. De Kerk wordt niet met de wapens gesticht; de waarheid niet voortgeplant door lichamelijk geweld. Die buiten zijn, trachte men door het zwaard des Geestes en de vervulling van elke liefdeplicht te winnen. Alleen op een rechtvaardige

handelwijs kan Gods zegen worden verwacht." Desniettemin ontbrak het aan de grofste smaaddedenen niet; dat de Prins de Religie zo licht veranderde als een omhangsel van een kleed, dat hij om God noch Religie gaf, dat hij van staat en nut zijn afgod had gemaakt.

2. De Prins zeer tot alliantie met Frankrijk geneigd. a. Dit machtige Rijk was alleen opgewassen tegen Spanje, en zijn natuurlijke vijand, zodra het zuiver politieke gezichtspunten gold. b. De Hervorming had er diepe wortelen geschoten. c. De Koning en Anjou schenen, uit staatkunde, Hendrik van Navarre (later Hendrik IV) uit overtuiging, welwillend voor het Protestantse Nederland te zijn. d. De verbintenis met de Nederlanden zou gunstiger toestand ook voor de Gereformeerden in Frankrijk bewerken. e. Zij zou ter vernedering van het Huis van Oostenrijk, in het belang van de Duitse Protestanten, kunnen strekken. f. Er was geen keus. Verzoening met Spanje onmogelijk; ook op Engeland kon, om de grilligheid van Elizabeth, om de aard van de Anglikaanse Kerk en om het erfrecht van Maria Stuart, niet veel worden gebouwd. Duitslands beloften geen hulp: "drie dagen zonder eten gehouden, wijst men, om een prachtig gastmaal in de toekomst, het brood dat men *nu* behoeft, niet af. Juist de Alliantie met een Rooms-katholieke Mogendheid was wenselijk, omdat ze aan de oorlog het karakter van Religieoorlog ontnam. — Maar bij velen vond de raad des Prinsen geen ingang: vooral niet na het verraad van Anjou; te Antwerpen (1583) "was de ongeregeldheid van sommigen zo groot dat zij de Prins uiteisten, hem scheldende openlijk voor een verrader en inbrenger van de Fransen" (7). De meest ijverige Nederlandse Hervormden waren verbitterd tegen de Franse Natie, de bedriegelijkste van de wereld; daar een Fransman nooit meer bedriegt dan als hij schijnt te courtischeren; afkerig van Anjou, "zoon van Catharina de Medicis, de valste en bedrieglijkste vrouw die ooit de aarde betrad, en broeder van Karel IX, de allermoorddadigste Koning die ooit leefde." Zij beweerden dat het kiezen van een Roomse tot Landsheer voor God onverantwoordelijk was.

3. De Prins heeft de Afzwering bevorderd, a, toen er geen uitzicht op verzoening meer was; b, ten behoeve van Anjou, terwijl hij zelf de Graaflijke titel niet begeerd, en veeleer tegen wil en dank (§ 192) aangenomen heeft. — Hij werd, van toen af, voor al wat er gebeurd was, door de Koning verantwoordelijk gesteld en van zijnentwege (Ps. 94: 21) *schelm, verrader, gemene pest* van de Christenheid genoemd.

186. Het verbond van Atrecht werd spoedig door de aanvankelijke bevrediging van de Waalse Gewesten, gevolgd. — Wat de overige Provinciën betreft, ook te Keulen gelukte het niet zich omtrent de Godsdienst te verstaan. Grievende teleurstelling voor de Roomsden, daar de oorlog nu, in de grond, enkel ten nadele van hun geloof voortgezet werd.

1579. 17 Mei. De Waalse Gewesten aanvankelijk verzoend. Geen wonder. Ondanks de Pacificatie van Gent, waren e. zij geraakt onder de invloed van Holland en Oranje; b. de rechten van de Vorst en van de Edelen miskend; c. de hervorming ingedrongen en de Pooiische Godsdienstoefening verguisd en belemmerd. — Zij bleven bij de Pacificatie, met de Gewesten die er getrouw aan wilden zijn; bedongen vermeerdering van vrijheden en rechten, en waarborg van zelfstandigheid tegen de Spaanse heerschappij. 12 Maart 29 Juni: Maastricht belegerd; door Parma veroverd, stormenderhand. De nodige hulp tot ontzet was achtergebleven, door traagheid van de Generale Staten, na onophoudelijke en dringende waarschuwing van de Prins.

7 Mei — 13 Nov. Onderhandelingen te Keulen met de Hertog van Terra-Nova. De Prins, die voor zichzelf verkrijgen kon wat hij verkoos, wil niet horen van afzonderlijk verdrag. Voorwaarden alleszins aannemelijk voor de Roomsden; voor de Gereformeerden niet, wier Religie nergens dan in Holland en Zeeland, en ook daar slechts tijdelijk zou worden geduld. "De Kerken in Brabant, Vlaanderen, Gelderland, Friesland en elders zouden allen geheel zijn geruïneerd; met vaste hope van de vijanden dat die van Holland en Zeeland, dus ontbloomd, daarna des te ligter in hun handen zouden vallen" — "Beter is het voor het Vaderland te

strijden dan door een geveinsde vrede te worden verstrikt." "De vrije Leeuw weigert opnieuw aan ketens te worden gelegd." — Na het afbreken van de handeling, keren vele voorname Roomsen (de Hertog van Aerschot, de Abt van Maroles) tot de gehoorzaamheid des Konings terug.

1579 en 1580. Graaf JAN van Nassau, Stadhouder van Gelderland; zwoegend met onoverkomelijk bezwaar; a. de Spanjaarden; b. de Malcontenten; c. het eigen onbetaalde oorlogsvolk; d. de oproerige landlieden; e. de vrienden en patriotten, die de grootheid van het gevaar niet inzien. — Ondank tegen de Graaf en de Prins. Zodanige verwarring, mistrouwen, partijchap en baatzucht; zulk een halsstarrigheid en ongestadigheid bij het volk; zo weinig liefde en gezeggelijkheid, dat er niet dan Gods toorn en rechtvaardig oordeel kan worden verwacht ". Zelfs het nodig onderhoud niet: "dikwijls zonder eten naar bed, daar er niet veel te koken is geweest; bij de felle winterkoude, in een huis zonder dak, open aan alle kanten, menigmaal zonder turf of hout" ". Ontmoedigd keert de Graaf, na de dood van zijn gemalin, ook uit zorg voor zijn talrijk kroost, naar Dillenburg terug. — 1581. De Graaf van de Berg (§ 148a), door Roomsen invloed, tot zijn opvolger benoemd.

187. De spanning tussen Roomsen en Hervormden werd door tien verraderlijken afval van Rennenberg verhoogd; het Land, door de vijand telkens bedreigd, door binnenlandse verdeeldheid verscheurd. De Prins volhardde, ofschoon redding, ook nu, bijkans onmogelijk scheen.

1580. 2 Maart. George van Lalaing, Graaf van Rennenbeg, in wie de Prins volkomen vertrouwen had, Stadhouder van Groningen, maakt zich ten behoeve des Konings, verraderlijk meester van de stad; zijn verdere ontwerpen tegen Friesland, Overijssel en Drenthe worden, door des Prinsen snelle tussenkomst en de belegering van Groningen, belet. "Deze daad heeft veroorzaakt dat de Gereformeerden alom op hun verzekerdheid dachten; te Zwolle stormde men beelden en kloosters; in Friesland, de Omlanden en Drenthe, overal waar de oorlogslieden konden komen, werden in alle de kerken en kloosters de beelden afgeslagen en vele Papistische personen verjaagd". Evenzo te Utrecht en te Brussel. — De Prins, die zich door het beschermen van de Roomsen groten haat op de hals gehaald had, heeft nooit die van de Roomse Religie meer kunnen betrouwen, omdat degenen die professie daarvan doen, de eed waarmede zij aan de Paus en haar Religie verbonden zijn, hoger achten dan waarmede zij aan hun Vaderland verbonden zijn

Weinig troost bij de nader geünieerde Gewesten. Het is alsof, in plaats van eendracht; de tweedracht nog vermeerderen zal (14) — 17 Juni: de onbedachtzame en loszinnige Graaf van Hohenlo, niet 1800 manvoetvolk en 1400 ruiters, door de bekwamen veldoverste Schenk, met 3000 man voetvolk en 800 ruiters, verslagen bij Hardenberg. — Velen wijken uit de Ommelanden naar buitenslands; het beleg van Groningen opgebroken; de oorlogskundige Rennenberg (23 Juli), in vereniging met Schenk, herneemt vele kleine steden en sterkten; voor Steenwijk gestuit. 18 Okt.-23 Febr. 1581; hardnekkige verdediging van dit slecht versterkte en even slecht voorziene stadje, door Van der Cornput, met 600 soldaten, genoegzaam zonder geschut, en bij twijfelachtige gezindheid van de burgerij

188. Voor de Prins van Oranje en de Hervormden bleek verzoening met de Koning ondenkbaar. Filips II deed de gevaarlijkste van zijn tegenstanders in de ban; het antwoord bleef niet achter, en weldra werd de Landsheer, te 's Hage, door de Staten-Generaal plechtig vervallen verklaard van zijn heerschappij.

1580. Juni. Ban tegen de Prins; 25000 kronen op zijn hoofd; aan de moordenaar zal kwijtschelding van de grootste misdaden en voorts, om de edelaardigheid van zijn bedrijf, Adeldom worden verleend. — Dec. Des Prinsen verantwoording (Apologie); zeer hevig, als

weerklink van beledigd eergevoel; wellicht ook uit berekening, opdat, bij de onvermijdelijkheid van de Afzwering, terugtred onmogelijk en de breuk onheilbaar zijn zou.

1581. 26 Juli. AFZWERING DES KONINGS. "Een Vorst die, in stede van zijn onderdanen te beschermen, dezelve zoekt te verdrukken, 't overlasten, haar oude vrijheid te benemen, en hun te gebieden en gebruiken als slaven, moet gehouden worden niet als Prins, maar als een tiran." — Marnix schrijft: "wij verwerpen de Koning, ook omdat hij, gezworen vijand van de ware Religie en van Gods Woord, in generlei manier het bestuur van het land hebben wil dan op voorwaarde van het Rijk van Jezus Christus te kunnen uitroeien."

189. Met het afzweren van Filips II werd geen zelfbestuur, maar verandering van landsheer bedoeld. De Hertog van ANJOU werd nu Soeverein; op voorwaarden echter waardoor zelfstandig oppergezag verdween. Ook was voor Holland en Zeeland een uitzondering bedongen; de soevereine opperhoofdigheid van de Prins werd, met goedvinden, althans met toestemming van Anjou, vernieuwd.

Onderhandelingen met Anjou. — 1580. Sept. Gezantschap naar Frankrijk, 29 Sept. Overeenkomst, voorlopig bij Tours, nader (Jan. 1581) te Bordeaux. — Prins en Heer, erfelijk; met behoud van alle privilegiën en vrijheden. Vergadering van de Staten-Generaal, ten minste eenmaal 's jaars; bovendien zo dikwijls ze goedvinden. In de Raad van State geen vreemdelingen dan een of twee, bij consent van de Provinciën. Eed aan de Staten; bij overtreding van de Landsheer, "met van de daad ontslagen en vrij van eed, gehoorzaamheid en trouw, om een anderen Prins te kiezen of anders in hun zaken te voorzien."

1581. 7 Jan. Matthias legt de Landvoogdij neer (die hij eigenlijk nooit. uitgeoefend had). — Aug. ANJOU, met een leger in Nederland gekomen, ontzet Kamerijk, reist naar Engeland; tevergeefs wat het voorgenomen huwelijk met de Koningin betreft. — 1582. 12 Febr. te Antwerpen: plechtige inhuldiging. — Opdracht van de Hoge Overigheid aan de Prins in Holland en Zeeland vernieuwd; niet meer, gelijk in 1576, enkel gedurende de oorlog; zonder tijdsbepaling, met weglating van 's Konings naam; en zo dat de Prins enkel aan 't volk of de Staten verantwoordelijk was. "De mening der Staten was hem te handhaven in zijn autoriteit en absolute Gouvernement van Holland en Zeeland" ".

190. De Prins was bijkans slachtoffer van een moordenaar geworden. De Hertog van Parma maakt van zijn langdurige zwakheid en van andere omstandigheden gebruik; desniettemin wordt, door de overkomst van de Franse hulptroepen en vrijstelling van de Evangelische Godsdienstoefening in het Keulse Sticht, verbetering van uitzichten bespeurd. Nederland verwacht van Anjou, de nieuwe Landsheer, krachtige steun.

1582. 17 Maart. De Prins gevaarlijk gewond. Tot bewustzijn gekomen riep hij: "dood de man niet; ik vergeef hem." Gedachtig aan de rekenschap van het vergoten bloed en door de predikant gewezen op de rechtmatigheid van de oorlog, antwoordde hij: "Ik stel mijn hoop op de genade van God; alleen in Gods genade ligt mijn behoud." — Wonderbaarlijke genezing tegen aller opinie. — 5 Mei: dood van zijn gemalin (Charlotte van Bourbon), na veel zorg en schrik. — 5 Juli: verovering van Oudenaarden door Parma. — 1 Aug. Lier door de vijand bemachtigd. Sept. Steenwijk; verscheiden sterkten in Artois.

Met de aanvang van 1583 was er hoop op een gelukkig jaar. De Fransen hadden zich bij het overige oorlogsvolk gevoegd. Parma had grote sterfte in het leger; Eindhoven veroverd door de troepen van Anjou; waardoor 's Hertogenbosch en Breda werden benauwd. Van het Sticht van Keulen werd beter nabuurschap verwacht (10).

191. Anjou had een ander ontwerp. Veeleer dienaar dan Soeverein van zijn onderdanen, tracht hij zich, door trouweloos geweld, van lastige voorwaarden te ontslaan. Aldus verbeurt hij het landsheerlijk gezag; ook naar het gevoelen van de Prins, die echter, in het algemeen belang,

verzoening wenselijk en noodzakelijk keurt. Maar velen beklagen zich, voor een Vorst, Roomsgezind en verrader, de wettige Landsheer afgezworen te hebben; liever dan naar Frankrijk, wordt het oog naar Spanje, of althans, vooral om de waarschijnlijkheid van een nieuwe religieoorlog, naar Duitsland gericht.

1583. Jan. Aanslag van Anjou. De Fransen meester in Aalst, Meenen, Wijnobergen, Vilvoorde, Dixmuiden en Dendermonde; te Nieuwpoort en Ostende verjaagd; hun voornemen op Brugge mislukt. 17 Jan. Anjou brengt zijn troepen verraderlijk in Antwerpen, onder het geroep: *Ville gagnée! Vive la Messe!* tue, tue (de Franse Furie!) maar „God Almachtig, wie alleen de burgers de eer en glorie wel mogen toeschrijven van hun behoudenis, heeft hun zulk een mannelijk hart gegeven”, dat de vijand spoedig over muren en grachten een goed heenkomen zocht; de doden bij de poort waren tot anderhalf manslengte opeengestapeld; 1500 Fransen vonden daar hun graf.

Drie middelen ter sprake gebracht; verzoening met Spanje, verdrag met Anjou, bescherming door eigene macht. Volgens de Prins, het eerste ondoenlijk zonder verzaking van het geloof; het laatste verkieslijk, zo er meer geld opgebracht en beter orde gesteld werd; het tweede, nu meest geraden; daar men goede voorwaarden, ook voor de Godsdienst, bedingen, en anders Frankrijk, wettigt ook Engeland, tegen zich hebben zou. — Handelingen met Anjou; 28 Maart, provisioneel verdrag, hij neemt de wijk naar Duinkerken, later naar Frankrijk, terwijl de onderhandeling voortgezet wordt.

KEULSE OORLOG. De Aartsbisschop Truchses wordt, waarschijnlijk uit wereldse inzichten, Protestants, „hebbende al te wichtige zaken op een zwak fundament begonnen, onbezonnen voortvarende, en geen arbeid, zorg en hoofdbreken die dergelijke werken steeds aankleven, kunnende verdragen” — 1583. 17 Jan. vergunt Godsdienstoefening naar de Confessie van Augsburg; 25 Jan., treedt in 't huwelijk. — Protestant en gehuwd, wil Bisschop blijven, bevoegdheid, krachtens de Religievrede, door de Protestanten beweerd en door de Roomsen betwist, meermalen feitelijk toegekend, maar enkel wanneer de Bisschop met het kapittel eensgezind was. Truchses had tegen zich de meerderheid van het kapittel. De stoutte daad zou, wel gelukt zijnde, veel navolging opgewekt, aan de Evangelische Keurvorsten, ten nadele van Oostenrijk, de meerderheid, aan de Verenigde Nederlanden een veelvermogende bondgenoot hebben verschaft. De Prins die de noodlottige afloop (§ 193, vg.) te gemoet zag, wilde niet dat men nabij zijnde hulp liet varen voor zeer onzekere bijstand.

192. De handeling werd voortgezet over de opdracht van de GRAAFLIJKHEID VAN HOLLAND EN ZEELAND aan de Prins. Alleen de inhuldigingsplechtigheid bleef achter. Niet dan schoorvoetend was Willem I tot aanneming overgehaald van een onbeduidend gezag onder fraaie titel. Zo hij, ten laatste, de zaak gewenst heeft, het was opdat de weg tot verzoening zowel niet de Koning afgesneden, als met Anjou, door geruststelling van Holland en Zeeland, zou worden gebaad. Niet om loon voor de Prins was het te doen, niet om verheffing van zijn Huis, maar om zelfstandigheid dezer twee Gewesten. Door aanstelling van een erfelijke stadhouder scheen dit oogmerk te worden bereikt.

Weerzin van de Prins om zich met het Soeverein gezag te belasten; van de beginne af (1575 en vroeger) verwijzing naar vreemde Vorsten; also hij ter bescherming van de Landen van zijn zelf geen vermogen heeft — (Zie ook § 193.) Een van zijn geliefkoosde ontwerpen was de opdracht van de Nederlanden aan Anjou; maar Holland en Zeeland, waar de Gereformeerde Religie heersende was, weigerden, ten ware een geheime bepaling omtrent Oranjes Soevereiniteit over hun Gewesten ingelast werd.

1580. Maart (na de vermeerdering van wantrouwen door de daad van Rennenberg): aanbod en aandrang van de Staten van Holland en Zeeland aan de Prins om te worden absoluut *Overheer en Protecteur* van de Landen onder de titel van Graaf. — 1581. Maart.

Vernieuwde aandrang om het aan te nemen, althans voor enigen tijd, „verhopende de Staten alzo voor als nog ontslagen te blijven van de Soevereiniteit van Anjou, hoewel de Prins daarop aanhield en daartoe was vorderende”. — 1582. 14 Aug. *Acte van Acceptatie van de Graaflijkheid*: 26 Nov. dankbetuiging van de Staten. — 1583. 14 Juni. Verzoek om in hun Gewest te komen; „om te procederen tot capitulatie, om te voltrekken de inauguratie van Zijne Exc. als Grave en Heer, hetwelk zonder grote disreputatie en onere van weerszijde, niet verder zal uitgesteld of nagelaten mogen worden.” 14 Sept. De Prins, op hun aanhouden, door hun Gedeputeerden iteratiefelijk gedaan, echter niet in Holland gekomen om de zaken te voltrekken; vooral daar hij de bestemden dag van 15 Febr., mits de beroerte van de Fransen, zo onvoorzien opgekomen, niet heeft kunnen houden" 13). g. — 15 Nov. Ontwerp van nadere Unie van Holland, Zeeland en Utrecht, met een Raad van State van 12 personen nevens Z. Exc. — Ondertekening en verzegeling van het *Renversaal of Acte van Acceptatie als Graaf* door de Edelen en steden (volgens Resolutie van 23 Maart 1583); overlevering insgelijks (7 Dec.).

De *inhuldiging* door Gouda en Amsterdam tegengehouden; door Amsterdam, waarschijnlijk “om de weg te banen tot vollediger en algemeen aanstelling, tot Graaf, of tot Algemeen Hoofd of Gouverneur van de ganse Unie”. — In Zeeland meer bezwaar, vooral bij Middelburg, dat echter uit de weg geruimd werd.

Voorwaarden (in 49 artikelen). Vrij Graafschap en Graaflijkheid (ook ontslagen van de onderhorigheid aan het Duitse Rijk). Geen Alliantie, geen oorlog of vrede, geen handeling met vreemde Mogendheden, zonder toestemming van de Staten. Onderhoud van de Privilegiën, zelfs die tot nog toe niet gebruikt zijn (met het oog op het Groot-Privilegie). Geen uitgifte of vernieuwing van Privilegiën, zonder toestemming van de Staten. Handhaving van de ware Christelijke Gereformeerde Religie alleen; zonder dat iemand in zijn geloof of geweten gemoeid woude. Vrijheid van de Staten om ten allen tijde dagvaart te houden, Staatsgewijs, jaarlijkse bijeenroeping door de Graaf. Geen collecte of ommeslagen, zonder eendrachtige toestemming van de Staten, uitgezonderd de kosten van oorlog en verdediging, welke bij 2/ van de aanwezigen ingewilligd worden. *Raad van twaalf* nevens de Graaf door de Staten aangesteld, en waarbij hij twee leden voegen mag, met welke hij de landszaken beschikt. Bezit van de Domeinen, tot onderhoud van zijnen staat als Heer van de Landen. Bij overtreding van de artikelen, en weigering van herstel, de Staten, Ambtenaars en ingezetenen ontslagen van eed en belofte. Na 's Prinsen dood huldiging van een zijner wettige zonen, volgens dit verdrag, en met verdere bepalingen nodig tot welvaren van het land. — *Graaflijkheid in titel*; maar een macht geheel verschillend van het vroeger Graaflijk gezag; de Graaf nu erfelijk hoofdamtenaar van een Republiek; in de uitoefening van recht en plicht veelszins belemmerd. Een dergelijke Soevereiniteit had met de Soevereiniteit niets dan de naam gemeen. Te Utrecht werden soortgelijke voorwaarden genoemd: „zo gelimiteerd en gerestringeerd dat nauwelijks een persoon van zeer kleine kwaliteit ze zou kunnen goedkeuren; zonder dat in het allermiste, immers zeer weinig, tot voordeel van de privilegiën en vrijheid van de burgeren wordt gezorgd, die nochtans hetzelfde voornamelijk aangaat, en met lijf, goed en bloed zullen in tijd moeten bevestigen" 6). Waarop van de Staten antwoord was, “dat weinige artikelen met reden kunnen weerlegd of weersproken worden, ten ware men, om de vrijheid dus lange gevochten hebbende, zich in nieuwe servituut zou willen begeven”. — De vroegere gehoorzaamheid aan de Graaf was, wèl in het oog van de Regenten, niet in het oog van de burgers, slavernij.

In 1583 wenst de Prins afdoening. Daarbij, en vooral door de goede presentatie van de Staten van te willen volharden in de vaste unie en vriendschap met de andere Provinciën, ‘zal verhoed, ja genoeg afgesneden zijn alle gelegenheid van reconciliatie met de Koning, daar anders enigen genoeg schijnen naar te luisteren en de oren bieden’.

Zou niet, in de afzonderlijke handeling omtrent de Graaflijkheid van Holland ook een streven naar voorrang en bestendig overwicht van de Provincie in het bondgenootschap worden bespeurd?

193. De roekeloze euveldaad van de Hertog van Anjou droeg bittere vrucht. Groot was de voortgang van de Spaanse wapenen; verslagenheid, tweedracht en mistrouwen algemeen. Was het om dus behandeld te worden dat men de wettigen en natuurlijke Landsheer afgezworen had? De Roomsgezinden staken het hoofd weer op; de Gereformeerden, tot weeraanneming van de Fransen Vorst grotendeels ongezind, hadden, met te veel vertrouwen, op de Aartsbisschop van Keulen en op Hertog Casimir hun laatste hoop gebouwd.

1583. Na de afval van Alençon, was niet te verwonderen, dat er onuitsprekelijke verwarringen in de Regering, verflauwing onder de vromen, en allerlei valse praktijken onder de kwaadgezinden volgden. Verscheidene grote Hoofden, die meer op mensenmacht dan op God zagen, begonnen te twifelen aan de behoudenis van het Land, zochten heimelijk verstand met de Koning, om uit de algemene schipbreuk personen en goederen te redden. Al hetwelk aan Parma gewenste gelegenheid gaf om veel grote steden in Brabant en Vlaanderen met zo kleine imacht dat het schande was, te bedwingen". — April: Eindhoven, Diest, Waterloo, Steenberghe. — Juli: Duinkerken, alwaar een Admiraliteit opgericht wordt (reeds in 1584 veertien oorlogschepen uitgerust, elk met 100 koppen bemand) Dixmuiden, Nieuwpoort, Veurne. — Sept. Zutphen. Okt. Sas van Gent, het Land van Waes.

1583. De Soeveriniteit van het Hertogdom van Brabant de Prins aangeboden. Hij sloeg het af, zeggende: "de middelen van zichzelf niet te hebben om dat te beschermen, en dat hij ook de Koning van Spanje geen oorzaak wilde geven te zeggen dat hij niet had gezocht dan hem alle zijn landen af te nemen."

1583. Nov. De Graaf van de Berg, wegens handeling met de vijand, in hechtenis gezet. Ondragelijk was aan menigeen verzoening met Anjou. "Al die zonder partijschap en affectie spreken, moeten bekennen dat het afzweren van de Koning van Spanje en het aannemen van de Fransman niet goed, maar zeer schadelijk is geweest; en die dezen raad nog drijven, tonen wel dat zij zeer onverstandig en hardnekkig, of rechte vijanden van de vrede en welvaren van de Lande zijn" 6). — Vele Gereformeerden, die steeds de betrekking op de Fransen Prins als ongeraden en ongeoorloofd hadden beschouwd, waren dubbel afkerig van Oranjes ontwerp. "En als het scheen dat d' uiterste nood des Prinsen raad zou hebben doorgedrongen, daar men tussen Frankrijk of Spanje moest kiezen, werd bij sommigen een derde weg voorgeslagen, te weten dat men de Hertog Casimir, zijnde toen de Bisschop van Keulen te hulp gekomen, beroepen en met de Bisschop en andere Duitse Vorsten van de Religie verbond zou maken; hetwelk de Gemeenten zeer aangenaam zijnde, werden alle raadselingen de Hertog van Anjou betreffende, in de wind geslagen" 10). — Door sommigen ter goeder trouw; door anderen wellicht niet sluw overleg; omdat, door het opwekken van een hoop wier spoedige verijdeling berekenbaar was, het enige redmiddel, de alliantie met Frankrijk verworpen, volslagen moedeloosheid te weeg gebracht, overgave aan de vorige Landsheer voorbereid worden zou. — De noodlottige uitkomst later dikwijls door de Staten herinnerd aan allen, wier Godsdienstijver hun lastig viel.

194. De laatste hoop van de Gereformeerden ging teloor. De Aartsbisschop van Keulen werd verjaagd, en de heerschappij van de Roomse Kerk aldaar en elders hersteld en bevestigd. Door het zwaard en bedriegelijke beloften keerden vele steden van Vlaanderen en Brabant, met uitbanning van de on-Roomsen, onder het gezag des Konings. Parma's list en geweld werd ondersteund door tweedracht, ontrouw en wanhoop. De verkoren Landsheer Anjou overleed en, na de moord van de Prins van Oranje, weinig dagen later, scheen de nauwelijks geboren Staat tegen het naderend verderf niet te kunnen worden behoed.

1583. 1 April. Truchses in de ban; weldra door vijanden omringd. Hertog Casimir alleen komt hem te hulp; na de dood van zijn broeders (12 Okt.), in allerijl huiswaarts gekeerd. — Bonn ingenomen.

1584. April, de Bisschop naar Holland gevlucht; opgevolgd door Hertog Ernst van Beijeren; weldra zeer gevaarlijke nabuur voor de Nederlanden; "ingedrongen ook in de Stichten van Luik, Munster, Hildesheim, reikende zijn Landen van Brabant af tot in het hart van Duitsland en omsingelende volkomen de Verenigde Provinciën; hij zelf begaf zich nooit tot grote zaken; drinkende gewoonlijk hele nachten en 's daags slapende 10).

Aug. Hevige twisten te Utrecht tussen de Overheid en de schutterij. De burgerhoplieden *Tribuni Plebis*; niet weinig bezwaard dat de Staten beliefd had aan te nemen en in maandgeld te houden ettelijke honderd man, zo het heette ter bescherming van de Plattelanden; welke men presumeert dat tot geen ander einde zouden dienen dan tot „verdrukking van de Gemeente en stabilisement aan tirannie.”

Sept. — April 1584. Beleg en overgave van Yperen. Verraad van Hembyze, te Gent (1583) weergekeerd; onderhandeling met Parma, maar (5 Mei) omwenteling, zodat men tot verdediging besluit. — Verraad van de Prins van Chimay, Gouverneur van Vlaanderen, in schijn ijverig Gereformeerd. 22 Mei; levert Brugge en Damme. — Reeds had Parma op Antwerpen het oog; willende de bijl aan de wortel van de boom stellen,. „Die van Brabant hielden 80 vendelen knechten en 16 cornetten paarden, die meest op die van Antwerpen stonden, met alle de schepen van oorlogen en ammunitie daartoe behorende”.

1584. 10 Juni. Dood van Anjou. „Hij wilde geen monnik of biechtvader, belijdende genoeg te betrouwen zijn zaligheid en vergiffenis van zijn zonden door het bloedvergieten van Christus de enigen Zaligmaker". Door zijn afsterven werd (tot ergernis en schrik van al wie streng Roomsgezind was) de Gereformeerde Koning van Navarre de naaste erfgenaam van de Franse troon.

1584. 10 Juli. De Prins te Delft doorschoten, uitroepende: *“Heere God; wees mijn ziel genadig; ik ben zeer gekwetst: Heere God, wees mijn ziele en dit arme volk genadig.”* — Algemeen verslagenheid; de kinderen weenden op de straat. Te 's Hertogenbosch, in de Domkerk, werd een *Te Deum* gezonden; maar 's avond is de bliksem op de Kerk gevallen en heeft de toren verbrand — De Gereformeerden zeiden dat in dezen moordenaar te zien was de vrucht van der Jezuieten leer, als dat de Hemel te verdienen ware met zulke daden en werken, die de Paus, het hoofd daarvan, voor goed acht, al waren ze strijdende tegen alle Goddelijke en menselijke rechten, brekende alle menselijke maatschappij, en dat het gave wonder dat uit die school geen meer zulke discipelen gebroed worden" 6).

Lijkpredikatie over Openb. 14, vs. 13. — Praalgraf in de Nieuwe Kerk: *„God Almachtig ter ere en ter eeuwige gedachtenis van Willem van Nassau, Prins van Oranje, als een Vader des Vaderlands, dewelke de dienst van de Nederlanden meer heeft geacht, als de welvaart en voorspoed van hem en de zijnen; de ware Religie, mitsgaders de Privilegiën van de Lande, wederom ingevoerd en in zijn ouden Staat heeft gebracht.”*

195. Nooit wellicht had de kans ongunstiger gestaan. Buitenlandse hulp kon nauwelijks worden verwacht; noch uit Engeland van de altijd omzichtige Koningin; noch uit Duitsland, waar de Roomse partij in de Keulse oorlog gezegevierd had; noch uit Frankrijk, waar de Koning genoodzaakt was de klimmende heftigheid van de Ligue te ontzien. Spanje had, door de bemachtiging van Portugal, belangrijke aanwinst gedaan, en een Landvoogd als Parma was meer dan talrijke legermachten waard. De Zuidelijke Nederlanden waren Merendeels overheerd; Groningen in 's vijands hand; de overige Noordelijke Gewesten blootgesteld aan vijandelijke inval, afgemat, ontmoedigd en uitgeput. De last van de oorlog scheen opnieuw

door Holland en Zeeland alleen, en nu zonder Willem I, te zullen worden getorst; ook daar wensten velen, de talrijke Roomsens vooral, door verzoening met de Koning, uit wanhopige toestand te worden gered. —

Zo was reeds de val van de Verenigde Nederlanden nabij? Nee! de Prins had een verbond gesloten met GOD, en des stervenden uitroep was de vernieuwde aanbeveling van het arme volk in de ontfermingen van dezen onoverwinbare bondgenoot geweest. de Heere had de bede gehoord. Zestig jaren nog van dikwijls hachelijke en altijd roemvolle strijd! Dan zou het machteloze: Spanje zich geluk wensen met een schandelijk verdrag; dan zou deze omkering van zaken plaats gehad hebben, vooral onder de leiding van twee helden, de zeventienjarige jongeling en het pas geboren kind door de Prins achtergelaten; dan zou het dankbaar Nederland, bij het terugzien op het nijpen des gevaars en bij het aanschouwen van de heerlijkheid van de uitkomsten, gedachtig aan de laatste woorden van de Vader des Vaderlands, erkennen: *de Heere heeft zich, naar de grootheid Zijner goedertierenheden, over Zijn ellendigen ontfermd.*

TWEEDE AFDELING. 1584-1625. MAURITS.

196. Onder MAURITS is niet enkel het Volksbestaan en de onafhankelijkheid van het Verenigd Nederland maar ook de Republikeinse staatsvorm gevestigd. Vooral sedert het begin van openlijke oorlog had het denkbeeld veld gewonnen dat het landsheerlijk gezag oorspronkelijk vrije gift van de Staten was geweest. Thans, nu men de Landsheer had afgezworen en de uitoefening van de Soevereiniteit door geen Vorst aanvaard en weldra ook aan geen Vorst meer aangeboden werd, verkreeg de Staatsstadhouderlijke Regering van lieverlede haar beslag. De meeste Collegiën en ambten bleven bestaan, maar werden met de veranderende Staatsvorm feitelijk in overeenstemming gebracht; zodat ook de Stadhouder, in plaats van aan de Staten te gebieden, bijkans hun dienaar en ambtenaar werd.

197. De Unie van Utrecht had, ter doeltreffende verdediging een zeer nauwe band gewild. Immers ook na het wegvallen van het Vorstelijk gezag werd in gemeenschappelijke aangelegenheden eenheid van bestuur en wetgeving vereist. Bij genoegzame macht en invloed van de Stadhouder (doorgaans over meer dan één Provincie gesteld), van de Raad van State, en van de Staten-Generaal, kon er, ondanks het uiteenlopende van denkwijzen en belang, geregelde en eendrachtige samenwerking zijn. Maar eendracht van dien aard was niet welkom aan allen; hierdoor werd gelijkheid bevorderd, aanstotelijk voor de meest vermogende Gewesten; inzonderheid voor het machtige Holland, hetwelk, met inperking van het bondgenootschappelijk gezag, zijn eigen weg wenste te gaan; verzekerd daarop, uit noodzaak, te zullen worden gevolgd. Deze Provincie vooral streefde gestadig naar gewestelijke Soevereiniteit.

Hollands voorspoed en macht (§ 101): Holland alleen had, sedert de Pacificatie van Gent, in 9 jaren, behalve eigen binnenkosten, tot de oorlog bijgedragen boven de f 3,500,000, — In 1587 berichtte men aan koningin Elizabeth: 'Holland en Zeeland alleen vermogen te leveren meer schepen en bootsgezellen dan geheel Engeland; en zijn nooit zo rijk geweest als nu, uit reden dat de koopmanschap, die gemeen is geweest aan alle Landen aan de zee palende, is nu gevallen op deze twee alleen'.

In 1583 kon men in 14 dagen 100 schepen ten oorloge uitreden, (de Vice-admiraal van Holland verzekerde dat hij 30,000 bootsgezellen in 14 dagen kon opbrengen; 10) voorts in Friesland, Holland en Zeeland omtrent 2700 grote schepen; zonder de ontelbare menigte buizen en dergelijke zeevaartuigen, en de vele duizenden schepen op rivieren en meren. Meer dan 1000 grote en kleine zeeschepen werden jaarlijks gebouwd. — "Holland heeft 30 vaste steden en 400 dorpen, vol van volk, zich generende met zeevaart, visserij, koopmanschap, zoutzieden, met maken van schepen, dijken, netten, kabels, allerlei nooddrift tot zeevaart en visserij; boven de landbouw en het slaan van turven. — Geen vierde van de inwoners van Holland kan door zijn eigen koren gevoed worden; nochtans is het zo vol van allerhande nooddrift en koopprijs dat het aan alle andere landen van zijn overvloed mag mededelen".

Holland (onder Willem 1, steunpunt van de weerstand) vergat niet dat de oorlog tegen Spanje zich van daar uit naar de overige Gewesten uitgebreid had; men zou somwijlen Gelderland, Overijssel en de andere bijna als geconquesteerde Provinciën van Holland hebben beschouwd".

198. De afgevaardigden van de steden hadden in de bijeenkomsten van de Staten de boventoon; natuurlijk, daar de Geestelijkheid geen zitting en de Adel, in de meeste Gewesten,

weinig invloed meer had. De toenemende macht van de stedelijke Regenten was het onvermijdelijk gevolg. Lidmaten, gelijk zij beweerden, van de Soeverein, hadden zij weinig eerbied voor de eisen van de burgerij; het gelukte hun doorgaans alle tegenstand te bedwingen; geenszins echter, toen, na velerlei inbreuk op de aloude vrijheden en rechten, het heiligste belang van een aanzienlijk gedeelte van de bevolking door hun willekeur aangerand werd.

Invloed van de stedelijke Pensionaris in de Vroedschap; doorgaans meer leidsman dan dienaar van de Regering, 97.

199. De Gereformeerde Kerk was nu, als grondslag van de Unie, gevestigd. De politieke medeburgerschap en de openbare Godsdienstoefening van de Roomsgezinden werd niet geduld; onbestaanbaar, volgens velen, met de ere Gods; volgens allen, met de veiligheid van de Republiek. Desniettemin ging de Kerk hachelijke tijden te gemoet. Tegen aanval van buiten beschermd, werd zij door twist om geloofsbegrippen verscheurd, vooral toen het hoogste Staatsgezag het gewicht van zijn macht in de schaal van de onrechtzinnigheid gelegd had.

De Rooms en nog talrijk, De Staten van Holland verklaren, in 1587, dat het tiende deel van de ingezetenen niet is van de Gereformeerde Religie. Het hof van Holland schrijft: “een iegelijken is notoir het meerendeel van een iegelijke stad en plaatse te zijn de Roomse religie nog van herte toegedaan”. 8.

— Beklag van de predikanten dat „in verscheidene plaatsen de Papistische religie openlijk genoeg wordt geëxerceerd; dat scholen gehouden worden daar de Jezuïtische Catechismus geleerd wordt; dat te Bergen aan de duinen jaarlijks bedevaart van vele honderd mensen gehouden wordt van het heilig bloed,” 6. De vrees voor de niet geringe macht van de Roomse en tevens koningsgezinde (daarom nog niet Spaansgezinde) partij noodzaakte de Staten om de streng Gereformeerden, in wie de sterkte van de Republiek lag, te believen. Des te gereder waren zij tot Plakkaten (1588) „tegen de Pauselijke afgrijsselijke afgoderije, geoefend tot groot schandaal van alle vrome ingezetenen; doordien Gods Heilige Naam daardoor onteerd, de Christelijke Religie verhinderd, en de gemeen rust verstoord wordt”.

200. Buitengemeen zegen rustte, bij geringheid van krachten en ondanks menigerlei verdeeldheid en bezwaar, op de jeugdige Staat. Binnen weinige jaren werden de zeven Provinciën vrijgestreden, de vijand op eigen grondgebied bestookt, Spanje van een groot deel zijner Oost-Indische bezittingen beroofd, en het Gemenebest bijna zonder buitenlandse hulp onder de aanzienlijke Mogendheden geteld.

Duitsland, waar de Roomse kerk, vooral na de treurigen afloop van de Keulse oorlog, weer ruim veld won, ook om de jammerlijke verdeeldheden tussen Lutherse en Calvinisten, jegens Nederland onverschillig of vijandig. “Om hulpe van de Prinsen in Hoog-Duitsland te verzoeken,” zeiden in 1587 de Staten-Generaal, “hun religie is niet conform de onze, aangezien de Lutherse ons min dan de Papisten zijn toegedaan” 6. Ook de meeste Protestantse Vorsten, rijk aan oorlogshaftige manschap, maar aan hun wakkere voorgangers zeer ongelijk, baatzuchtig, kortzichtig, onenig, bleven werkeloos en loom en laf, uit vrees voor gevaren die zij alleen door veerkracht konden ontgaan. Zij schuwden het verwijt van onderdanen tegen hun Koning te stijven; zij zorgden vooral dat ze, niet slechts in een langdurige oorlog tegen Spanje geraken, maar ook de Keizer en alle Pauselijke Rijksstenden tot wapenen verwekken en de gehelen last van de oorlog in het Rijk zouden trekken 10. —

Engeland verleent hulp; uit vijandschap tegen Spanje, uit na-ijver tegen Frankrijk, uit gehechtheid aan het gemeenschappelijk geloof; maar de welwillendheid van Elizabeth (in haar hulpbetoon reeds niet bij uitstek of onbaatzuchtig of bereidvaardig) ging niet over op Jacobus I (1603 — 1625), geen voorstander van Presbyteriaans Kerk of Republikeinse Staat.

Frankrijk (1585 — 1595), aan Religieoorlog ten prooi, kon geen bijstand verlenen dan middellijk, door de afleiding welke het aan de Spaanse wapenen gaf: “Filips II gebruikte een deel van zijn middelen, vooral van geld, die hij in de Nederlandse oorlog plag aan te wenden, in Frankrijk; de Nederlanden hadden gelegenheid om hun zaken te bevorderen en met herovering van vele verlorene plaatsen de frontieren te verzekeren” 10. Hendrik IV ontving onderstand van de Staten, in geld, volk en oorlogsbehoeften. Later (1596 — 1610), ofschoon hij (1598) een afzonderlijken vrede sloot, ondersteunde bij het Gemenebest, vooral door geld en diplomatieke hulp. Met bijlegging van Godsdienstgeschillen de vernedering van het Huis van Oostenrijk te bewerken, was en bleef de hoofdgedachte van zijn Politiek. Daarentegen, onder de minderjarigen Lodewijk XIII (1610 — 1624) was het hof zeer met Oostenrijk bevriend.

De Verenigde Nederlanden deden opofferingen voor hun geloofsgenoten buiten 's lande, bijv. ook te Genève, door de Hertog van Savoye bedreigd (1590 — 1593).

200. Aan drie uitstekende mannen, aan Prins Maurits als Veldheer, aan Oldenbarnevelt als Staatsman, en met Maurits aan Graaf Willem Lodewijk, vooral ook in het handhaven van volksrechten en gewetensvrijheid, heeft de Republiek haar opkomst, haar toeneming in voorspoed en krachten, haar onafhankelijkheid en luister, te danken gehad.

Wat Willem I in zich had verenigd, de leiding van de staats en van de oorlogszaken, werd tussen Maurits en Oldenbarnevelt gedeeld. Het land voer wel bij deze verdeling; Maurits zou als staatsman de regering niet zo behendig geleid hebben als Oldenbarnevelt heeft, 97.

201. Met de voortgezette oorlog heeft Prins Maurits het werk van Willem I, de vrijmaking van het Spaanse juk, voltooid. Terwijl hij in veldheerstalenten ook zijn Vader overtrof, was hij in staatkundig doorzicht en overleg met hem niet vergelijkbaar. In oorlogskunst uitgeleerd, begerig naar oorlogsbedrijf, rusteloos bezig met de vorming en leiding van het leger, met schrandere blik afkerig van elke verzoening die voor onafhankelijkheid of Godsdienst gevaarlijk zou kunnen zijn, was hij niet geneigd zich te mengen in het inwendig Landsbestuur; streefde niet naar hoger gezag; liet gaarne aan Barneveld overwicht en beslissing in het staatsbeleid; berustte in de wil van de Staten, zelfs waar hem in oorlogszaken de voet dwars gezet werd; was dikwijls, meer wellicht dan aan de Stadhouder vergund was, onverschillig en bijkans vreemd aan hetgeen de partijen verdeeld hield, en bleef lijdelijk aanschouwer van de aanmatigheden van de Stedelijke Aristocratie. Niet altijd evenwel. Toen de Vergadering van de Staten van Holland, ter staving en sterking van de Gewestelijke oppermacht, de rechten miskende van de Godsdienst wier bescherming vooral ook aan hem opgelegd was, toen verklaarde Maurits zich tegen dit buitensporig bedrijf. In trotse overmoed, had men de burgeroorlog, met al het daaraan verbonden onheil en gevaar, bijkans onvermijdelijk gemaakt; toen heeft hij, door plichtmatige tussenkomst, die geweldigen voortgang gestuit.

Maurits, Geboren 13 Nov. 1567 te Dillenburg; zoon van Anna van Saxen, wier vader Maurits de Duitse Protestanten tegen Karel V had beschermd (zie § 116). „Het rijksen wordt eindelijk een boom.” „Tandem fit surculus arbor.” — ”Grootmoedig en grootdadig; zeer arbeidzaam en van een prompt en vaardig verstand; wakker, matineus; uitstekend in persoonlijke moed; zeer grote couragie en geen minder voorzichtigheid” 10. De Staten lieten hem dikwijls tot voorzichtigheid vermanen: „zijn Exc. werd daarom lachende en volgde evenwel zijn zin” 6.

In de oorlogskunde, door onverpoosde studie volleerd. Toepassing van wis- meet- en evenwichtskunde, tot menige verbetering, die eerst bespot en weldra nagevolgd werd. Bij bedaard overleg, een ruime en scherpe veldheersblik. Met geringe krachten houdt hij een

talrijke vijand tegen; is even geducht in de belegeringsoorlog als in het open veld; voert zijn troepen met ongelooflijke snelheid van de een naar de andere zijde van het land; berekent alles en waagt niets. Spaarzaam met het leven van de soldaat; oefent strenge tucht; doet de oorlogslieden arbeiden; verzet zich tegen het ontijdig najagen van de vijand 10. —

Behalve vele wapenfeiten in het open veld, heeft hij 38 steden en 45 forten met beleg overmeesterd, 5 steden en 10 forten bij verrassing ingenomen, en 12 vestingen ontzet; op de Duitse Rijksdag als oorlogshoofd tegen de Turken begeerd. In het aanleggen van vestingwerken ongemeen bekwaam. Uitmuntend in de organisatie van de legermacht. Zijn invloed, in reglementen en vestingbouw, heeft hem meer dan een halve eeuw overleefd 97. Onder zijn oog werden vele vreemde veldoversten gevormd.

Maurits, schrander, gematigd, eerlijk, vreemd van alle onedele list; van een zo open karakter, dat hem het verbergen van zijn gevoelens zeer moeilijk viel 16. Driftig, niet wraakgierig. Voor staatsman, onderhandelaar of partijhoofd, door aanleg of neiging weinig geschikt. Eigenzinnig en stijfhoofdig, wist hij niet te geven en te nemen, de schijn op te offeren om het wezen te behouden. De mensenkennis, de behendigheid, de inschikkelijkheid en buigzaamheid, de innemende manieren, het talent om vergaderingen als die van de Staten te leiden, het meesterschap over de gemoederen, het ascendant, het politiek genie van zijn vader bezat hij niet; hij vond geen behagen in het regeren 97. Aan de Staten, misschien te zeer ondergeschikt, ten einde zich onverdeeld aan de oorlog te kunnen wijden. Aan vele ook gewichtige staatszaken onverschillig; ook daarom toegeeflijk tegen eigen overtuiging. Naar meerder gezag, waar het door Elizabeth, Hendrik IV, zelfs door Oldenbarnevelt voorgespiegeld werd, geenszins begerig. Met behulp van de volksgunst was wellicht de Soevereiniteit voor de zoon van Willem I, de telkens zegevierenden veldheer, denaangewezen beschermer tegen de willekeur van de Staten, ook vóór 1618, verkrijgbaar. Van de Graaflijkheid, zo als die in 1583 was opgedragen (§ 192), had hij stellig een afkeer. Altijd zou zijn vader leidsman en meester geweest zijn; hij daarentegen, bij de gratie van de Staten Soverein, niet enkel (gelijk hij niet ongaarne was en bleef) hun onderdanige dienaar en veldheer, maar weldra hun verantwoordelijke speelpop en slaaf. Liever wilde hij "zich te pletteren werpen van de Haagschen toren."

202. Maurits was door een aantal oorlogshelden uit het Geslacht van Nassau omringd. Uitmuntend boven allen was zijn neef WILLEM LODEWIJK, Stadhouder van Friesland en Groningen; moedig en bekwaam veldoverste, schrander en Godvruchtig Vorst, die deze twee Gewesten met liefderijke zin en tevens met vastheid en klem bestuurd heeft.

Uit plichtbesef standvastig en onvervaard, waar Maurits niet zelden weifelend en besluiteloos tegen bezwaren opzag, is hij èn in de oorlog dikwijls zijn raadsman, èn in al wat de partijschappen in Staat en Kerk betrof, met zachtmoedige evenzeer als krachtvolle wijsheid, zijn leidsman geweest.

Uit zijn eigen geslacht dienden, onder Maurits, op één tijdstip, tien oorlogshelden, die hem niets toegaven in dapperheid, en nog vele aankomelingen, behalve de zusters kinderen, mannen, zwagers, en hun kinderen 7. Vier zonen van Graaf Johan, Willem-Lodewijk, Filips (1566 — 1595), Ernst-Cazimir (1573 — 1632), Lodewijk-Gunther (1574 — 1604).

Willem-Lodewijk, de oudste (1560 — 1620). "Zo God wil, met eer"; "wils Got mit ehren." Godvrezend staatsman en meer dan gewoon veldheer. Vroeg herwaarts gekomen, neemt hij aan een reeks van oorlogsverrichtingen deel. Onbesproken van gedrag; weduwenaar, na kortstondige echt, van Anna, dochter van Willem I. Van nature stil, lankmoedig, bedachtzaam. Beminnelijk en wellevend in hoge betrekking en dagelijkse omgang. — In zeer jeugdige leeftijd Stadhouder van Friesland. Bezwaarlijke taak, ook om de achterdocht, de achterhoudendheid, het mistrouwen van de Staten. Inschikkelijkheid en onuitputtelijk geduld. „Hij heeft door alle dissensiën van Regenten, flauwmoedigheid van het Volk, jalousie tussen

de Provinciën, onwilligheid tot de nodige contributies, en lastering van groot en klein, heen geworsteld"10. Aan de machtige partij, welke hem lang, niet bitterheid, tegengewerkt heeft, mocht hij tegemoet voeren: "ik wil niet zeggen in mijne regering nooit overtreden, noch gefeild te hebben; want ik ben een mens en geen engel, maar betuige, bij de hoogste waarheid, nooit opzettelijk van het land best te hebben verzuimd of verkort"

Roorda, een van zijn hevigste en bitterste wederpartijders, zeide wanneer de daden van de Stadhouder geprezen werden, dat hij, door de harten te winnen, de vrijheid in gevaar bracht; "zodat," schreef hij aan zijn vader, "naar mate ik mij meer verdienstelijk maak, ik meer verdacht word." Desniettemin door de Friezen met de naam van Vader (Hayte) vereerd 10. Later (1594), ook als Stadhouder van Groningen, voor de hervorming van kerken en scholen ijverig werkzaam. — Als kweekschool van evangelische Godegeleerdheid, in 1585 de Hogeschool te Franeker, in 1614 die van Groningen gesticht.

Dapper, ondernemend, geen voorstander van enkel verwerende oorlog. Het oorlogswezen voor hem een onderwerp van grondige studie. Hij vooral heeft de oorlogskunst naar de voorschriften van de Ouden (Grieken en Romeinen) hervormd. Hiervan gaf hij aan Maurits het voorbeeld. Kapitein-Generaal van twee Provinciën, stond hij dezen ter zij, niet toenemend vertrouwen door hem geraadpleegd; uiterst bescheiden; de mate van zijn invloed, ook in het oorlogsbeleid, is uit hun vertrouwelijke briefwisseling blijkbaar. In staatsbestuur en diplomatiek overleg heeft hij, door kalmte van geest, de drift van Maurits getemperd, maar ook, eer het te laat was, door vastheid en veerkracht, de nog weifelende Stadhouder, ter bescherming van Kerk en Staat, tot handelen gebracht. — De oprechtheid van zijn Godsvrucht was in zijn ganse leven openbaar. Bij Koevorden gekwetst (Aug. 1580) en kreupel gebleven, schrijft hij (Nov.) aan zijn Vader: „Over 14 dagen hoop ik, niet Gods hulp, op krukken te gaan; voor welke grote weldaad ik God niet genoeg dankbaar zijn kan.” — Op zijn sterfbed, werd bij herhaling van hem gehoord: „God zal mij genadig zijn, om Zijns lieven Zoons wil,” en „Heere Jezus! ontferm u mijner.” — “Een flonkerster, zelfs naast een Maurits niet verblekend, maar vaak door zuiverder gloed zelfs boven hem uitstekend!"

203. Als Staatsman heeft, ter vervanging van Willem I, niemand OLDENBARNEVELT geëvenaard. Advocaat van Holland, verkreeg hij weldra dat alvermogen, hetwelk in benarde toestand, aan de meest bekwame, aan de onontbeerlijke, aan degene op wie men zich gelukkig acht de last van de regering en van de verantwoordelijkheid te kunnen afwerpen, ten deel valt. Aldus meester van de overmachtige Provincie, was hij het evenzeer van het Gemenebest. In het beleid, zowel van buitenlandse zaken als van eigen landsbeheer, is, ter vestiging, bescherming, regeling van de Republiek, zijn invloed doorgaans beslissend geweest. Zijn stelselmatig drijven vooral, waarbij men echter de drang van de omstandigheden niet mag voorbij zien, heeft het overwicht van Holland, van de gewestelijke oppermacht, en van de stedelijke vroedschap gevestigd. Ondanks veel tegenkating en misnoegen, zou de vaan, aan wiens zeldzame begaafdheden en onvermoeide ijver het Gemenebest, in zijn opkomst, zoveel te danken gehad heeft, niet als slachtoffer van burgertwist zijn gevallen, Indien niet Oldenbarnevelts vastheid van karakter soms in hooghartige stijfhoofdigheid, zijn vaderlandsliefde in partijgeest ontaard was; indien hij niet, bij het ontbranden van religieverdeeldheid, het zwichten van de geloofsovertuiging van de kern van de Natie voor het goedvinden van de Staten begeerd had.

Johan van Oldenbarnevelt, 1547, te Amersfoort geboren; 1570 pleitbezorger; 1576, Pensionaris van Rotterdam; ter vergadering van de Staten van Holland, ook in het ontwerpen van de Unie van Utrecht en in de afzwering van Filips II, werkzaam. 1586, 8 Maart, Advocaat van Holland; dienaar van de Staten, inderdaad leidsman en meester. Door het overwicht van de Provincie, bijkans alvermogend, ook in de Staten-Generaal. Van 1585 — 1618 was de

geschiedenis der Staten van Holland de zijne. Alle 's Landszaken werden door zijn advies en directie beleid 6. Regeling van het binnenlands bestuur; diplomatieke bedrijvigheid; briefwisseling met de Agenten van de Republiek te Londen, Parijs en in Duitsland. Zendingen naar Engeland, en Frankrijk. Tegen elke vrede waarbij de onafhankelijkheid van Spanje niet zou worden erkend; aldus, door onderhandeling en financieuzen in het krachtig oorlogvoeren, van 1586 tot 1606 behulpzaam. Naast Willem I en Maurits, grondlegger van de Staat en stichter van de Republiek.

IJverend voor de Soevereiniteit van de Staten (geen Vorst, of Graaf, of Stadhouder dan aan hen ondergeschikt, zoals § 192); voor de Gewestelijke oppermacht; voor het gezag van de Stedelijke Vroedschappen, zonder hoger beroep en onafhankelijk van de burgerijen, — Evenwel werd de onmisbaarheid van een krachtig algemeen bewind ook door hem erkend. „Indien wij niet een regering maken met behoorlijke autoriteit om de Landen te regeren, de Provinciën en steden te houden in haar devoir van contributie en ordelijke enigheid, de onwilligen en contraventeurs te constringeren, des vijands machinatiën te bejegenen, de Landen van alle injuriën en perikelen dadelijk en in tijds te defenderen, zonder naar rapporten en consultatiën van de Provinciën en steden te wachten, zo moeten wij verloren gaan; want geen Republiek kan bestaan zonder goede orde in de generale Regering.” Maar ook zodanig centraal gezag zou hij niet ongaarne aan Holland, steunpunt en kern van de Staat, ondergeschikt en, door de volledige Soevereiniteit van de Provinciën in eigen kring, beperkt hebben gezien. Aldus werd hij door de omstandigheden meer en meer gebracht tot praktische handhaving van hetgeen hij zelf soms beklagenswaard achtte: „dat de Verenigde Nederlanden niet zijn één Republiek, maar zeven verscheiden Provinciën, hebbende elke haar verscheiden vorm van regering, niets gemeen hebbende met elkaar (waardoor zij niet eens meer een gemeen leger hebben) dan alle en 't geen bij contract (de Unie van Utrecht) tot gemeen defensie beloofd is.”

Koelbloedig en streng; heerszuchtig en eigenzinnig, eerlijk en toch niet onbaatzuchtig; een goed patriot, maar Aristocraat in het hart. 97 — Zeer afkerig van democratische invloed; „liever overheerd dan verknecht, gebruikende de heeren altijd enige discretie, maar de knechten geen.” — Anti-katholiek: „het Pausdom houdt hij besmet met afgoderij, ketterij, en tirannie.” Met niet weinige regenten en staatslieden die zich later aan de Remonstranten hebben aangesloten, dobberend in gevoelen, libertijn of neutralist. Van theologische twist, zelfs waar het om de kern en kracht van het Evangelie te doen is, afkerig. Zijn zinspreuk: „niets te weten geeft het zekerste geloof.” Wenst, ook door oogluiking omtrent de leer, algemeen vereniging van de Protestanten in de Gereformeerde Kerk. Bevreesd voor de politieke invloed van de predikanten en van de strenge Calvinisten; voorstander van een krachtig provinciaal gezag over de Kerk. „De autoriteit van de Staten over kerkelijke personen en zaken heeft hij altijd voorgestaan, als een principaalste en nodelijkste Hoogheid en recht van den Lande” 15; beroepende zich, zeer ten onrechte, op het voorbeeld van Willem I (§ 150).

Naast hem zeer bekwame mannen, bijv. Francois Franken, Pensionaris van Gouda. Niet één met hem te vergelijken; niet één wiens gezag voor het zijn niet onderdeed 97.

204. Deze Afdeling bevat de moeilijke jaren na de dood van Willem I (1584 — 1585), de woelingen onder Leicester (1586 — 1588); de roemvolle voortzetting van de oorlog (1588 — 1609); het twaalfjarig Bestand (1609-1621), en de hernieuwing van de oorlog (1621-1625).

A. 1584-1585.

205. De verslagenheid, bij het verlies van Willem I, was ontzettend en algemeen. IJlings werden maatregelen ter volharding beraamd; de Unie van Utrecht bevestigd; de zeventienjarige MAURITS in de Regering gebracht. Meer dan ooit scheen redding onmogelijk zonder buitenlandse hulp; er moest, in stede van de Hertog van Anjou, weerom naar een vreemden Vorst en Beschermheer worden gezocht.

„De gemeen man en sommige van de voornaamste Regeerders van de Lande, bijzonder in Holland en Zeeland, waren zeer perplex en verslagen" Gelderland inwendig verdeeld, Overijssel uit Steenwijk en Zutphen benauwd, Groningen in 's vijands macht; Friesland, de Ommelanden, en Drenthe gebrandschat en verwoest; overal mistroostige burgers, onervaren edellieden, bezettingen slecht bezoldigd, een leger te velde van 3000 man voetvolk en 2000 paarden 1. — Zelfs een Marnix zag naar verzoening uit: "Ik ben van de mening, Indien het mogelijk ware een tamelijke religionsvrede voor Holland en Zeeland te bekomen, dat men dezelve met beide armen zou aangrijpen en dezès jammerlijken oorlogs een einde maken"

18 Aug. 1584. De Staten van Brabant, Vlaanderen, Holland, Zeeland,. Utrecht, Mechelen en Friesland, volgens de Unie van Utrecht verenigd, dragen bij voorraad de regering op aan Maurits, Eerste Raad in de Regering, en de Raad van State. Van de Graaflijkheid, bij erfrecht (§ 192), zweeg men. Oldenbarnevelt was tot de opdracht gezind.

206. Ook na het overlijden van de Prins werd zijn raad gevolgd en het oog naar Frankrijk gericht. De Koning zou gaarne de Soeveriniteit hebben aanvaard; maar de machtige partij van de Roomsgezinden, in wier oog elke verbintenis met ketters, tegen de bij uitnemendheid Rooms-katholieken Filips, een gruwel was, zou het niet hebben geduld. Hendrik 11I was er van overtuigd en kon door generlei voorwaarden, hoe vernederend voor de Geünieerde Gewesten, worden over gehaald. Weldra barst in Frankrijk de burgeroorlog tegen de Gereformeerden weer uit.

Engeland op verre na zo machtig niet als Frankrijk. Geen leger, geringe oorlogsvloot; de toekomst, om het erfrecht van de Roomsgezinde Maria Stuart, onzeker. Elisabeth van Puriteinen en Calvinisten afkerig. In Frankrijk daarentegen was het hoofd van de Gereformeerden (Hendrik van Navarre) de naaste troonervgenaam, en Franse bijstand aan de Geünieerde Gewesten zou de vijand van zijn hulpbronnen afgesneden, spoedig in verlegenheid hebben gebracht.

1585. Febr. Gezantschap (niet zonder velerlei en scherpe weerspraak) naar Parijs. Aanbieding van de Landen, gelijk ze Karel V bezeten heeft; handhaving van de Gereformeerde Godsdienst bedongen, zonder bepaling omtrent de religie van de Magistraten. — De Gezanten berichten dat „de Staten van de Verenigde Provinciën nog heersen over meer als 90 steden, voorzien met geschut. ammunitie, en levensmiddelen, behalve vele kastelen en forteressen" 6. Hendrik III weifelt; tot afwijzing genoodzaakt, uit vrees voor de opgewondenheid van de Roomsgezinde bevolking met haar bekwamen leidsman de Hertog van Guise, Desniettemin (31 Maart) openlijk optreden van de Ligue, ter vering van de ketterse troonopvolger en uitroeiing van de ketterij.

207. De Spaanse wapenen maakten middelerwijl groten voortgang. Parma overmeesterde stad op stad en was, door sluwe gematigdheid zowel als door zeldzame oorlogsbekwaamheden, geducht. Uit Brabant en Vlaanderen werden de Gereformeerden verjaagd; zo de Koning een weinig toegeeflijkheid aan Holland en Zeeland had vergund, zou wellicht zijn gezag in geheel Nederland zijn hersteld.

1584. 17 Sept. Overgave van Gent. — 1585. 10 Maart. Overgave van Brussel, na zich tot het uiterste toe wel en getrouw in het verbond gehouden en veel om de vrijheid van het Vaderland geleden te hebben. 28 April. Nijmegen door de Roonsen geleverd, na uitdrijving van het garnizoen. — 3 Juli 1584 — 17 Aug. 1585. Beleg van Antwerpen; de Schelde gesloten door een schipbrug van B00 voet. — 10 Sept. Adolf van Nieuwenaar, Graaf van Meurs, Stadhouder van Utrecht.

Parma belooft steeds te zullen handelen meer als Vader dan als Gouverneur. Hij geeft veel toe op de meeste punten, op de Religie niet; aan de Gereformeerden werd echter een vrij lange termijn ter afreize verleend; lang genoeg om. velen te doen overgaan tot de Roomse Kerk. Religievrede zou hij niet ongaarne aan Holland en Zeeland geschonken hebben; want tijdelijke oogluiking zou geleid hebben tot later bedwang. Marnix schrijft: „De exempelen van beleefdheid nog vers betoond aan de geconquesteerde steden verblinden de ogen. De courtoisie en discretie des veldoversten tegen een iegelijk maakt de harten t' hemwaarts genegen; de strengheid in oorlogsdiscipline die hij onder zijn soldaten onderhoudt, neemt weg alle suspide en mistrouwen.”—

Het Zuidelijk Nederland werd van de weldaad van de Reformatie beroofd. In 1587 schreef de Regering van Dordecht: “men ziet alrede dat in de steden en sterkten, daar onlangs het heilig Evangelie en Godes Woord verkondigd is geweest, de Monniken en Kapucijnen, en dergelijk gespuis die zich wel durven Jezuïeten noemen, nu leren en invoeren hun ketterijen en blasfemieën.”

208. Door Frankrijk verstoten, wendde men zich tot Elizabeth. Bescherming van de Verenigde-Nederlanden werd, in het belang van haar eigen veiligheid, vereist. Evenwel vredebreuk met Spanje was een hachelijke zaak. Zij wees de bijkans opgedrongen Soevereiniteit af; schoorvoetend overgehaald tot onderstand in troepen onder een Engels opperbevelhebber en raadsman. In de uitersten nood, gaf ook dit ruime stof tot vreugd en dank; aan de meest strenge Gereformeerden vooral, die zich van Frankrijk afkerig hadden betoond.

Voor Engeland, door de Ligue en Spanje bedreigd, zou de onderwerping van de Nederlanden verderfelijk zijn. Vereniging van Holland, Zeeland en Friesland, alsmede van Sluis en Ostende, met Engeland zou Elizabeth meesteres maken van de zee,. Vooral werd haar op het hart gelegd „de bescherming van zo vele schone gemeenten en kerken, die nu in vele plaatsen verslagen, benauwd en verdrukt worden”. Maar het uitlokken van een strijd tegen Filips II scheen roekeloosheid. De Koningin aarzelt. — Eindelijk (voor Antwerpen te laat), 10 Aug., traktaat tot bescherming van de ware christelijke Religie in de uitersten nood; 3000 man onder haar veldoverste, Brielle, Rammekens en Vlissingen te pand, en zitting van twee Engels in de Raad van State; de bevelhebber zou, met dezen Raad, „voorzien en orde geven dat de publieke regering weer gesteld zij in hare vorige macht en autoriteit, dat ook de oorlogsregering verbeterd zij in allen ernst” — Gedenkpenning in Zeeland: „ik strijd en kom er uit, door Gods bestel en de gunst van de Koningin: Lector et emergo, auctore Deo, favente reynica.”** —

Het was hoog tijd: Marnix schreef: „Ik weet niet dat wij een hoofd of veldheer, dat de Gouverneurs schaduw van gezag over hun soldaten hebben, dat er gelijkenis van onderdanigheid bij het volk is, merkteken van ijver tot de religie of vrijheid; de oorlog is hun een schrik, onbehoorlijke rust een vermaak, de trafiek en eigen belang hun enig doel, en in verandering ligt al hun hoop. Het kan in mijn hoofd niet komen dat wij met zulk een regering, zonder hoofd, zonder autoriteit, zonder gehoorzaamheid, zonder orde en ook zonder middelen, in 't lange zullen harden kunnen” 6. Elizabeth, door de Gedeputeerden vooral gebeden te willen ten allereersten overzenden een personage van kwaliteit (Leicester: § 211), zeide: „'t zelve versta ik te doen, zodra wij geaccordeerd zullen zijn; want gewisselijk, zo de

Koning van Spanje zag de continuatie van uw verwarde gouvernering, zonde niet dan met ons lachen; dan ik gedenk hem voor dit jaar zo goeden banket niet te schenken” 6.

209. Bij het algemeen gevaar, hielden de Staten van Holland de provinciale en plaatselijke belangen in het oog. Zij hadden, vruchteloos evenwel, getracht, toen het land aan Frankrijk aangeboden werd, de onafhankelijkheid van Holland en Zeeland te bedingen. Ook nu misschien werd soortgelijke poging, door Maurits tot Stadhouder van Holland te benoemen, beproefd. In de Ordonnantie op de Vergadering van Holland werd voor het gezag van de Vroedschappen gezorgd. Holland en Zeeland vreesden zich al te zeer met een Unie te verbinden, die van de ontbinding nabij scheen.

1585. 1 Nov. Maurits, (wellicht ook omdat men de komst van Leicester te gemoet zag) Gouverneur, Kapitein-Generaal en Admiraal van Holland, Zeeland en WestFriesland. Als steunpunt, gelijk tegen Anjou (§ 189) zo nu tegen al te veel Engelsen invloed. — In Holland toenemende zucht, bij de Staten naar republikeins beheer; weshalve de Staten van Brabant hun schrijven: „alle Vorsten zijn, als mensen, subject de macht te misbruiken; maar daarom laten de Landen niet aan te nemen Heeren en Prinsen om hen te gouverneren, wel wetende dat ze in deze wereld geen uit de Engelen, maar uit de mensen tot regeerders kunnen kiezen”. — Reeds in 1585 vingen de Staten van Holland aan zich tegen de Raad van State en de Staten-Generaal te verzetten; zich gemachtigd rekenende een Resolutie van dezen (die zij uit de hoogte noemen, „enige gedeputeerden van de Provinciën, alleen speciale last tot zekere zaken hebbende”) te wijzigen, wanneer hun gewest er door benadeeld werd

1585. 19 Febr. Ordonnantie op de Vergadering van de Staten van Holland. a. Vermeerdering van de punten, waaromtrent geen overstemming plaatsheeft; die echter, bij submittie aan onzijdige personadiën, worden afgedaan. Eis van eenparigheid, zonder submittie, verklaarden 17 van de 19 leden 't bederf van de Staat. b. Omtrent de contributiën geen submittie gevorderd. c. Gebondenheid en lastbrieven; de afgevaardigden adviseerden vroeger naar eigen oordeel en gemoed; nu aldus enkel in de voorvallende zaken; daarentegen, op de punten van beschrijving, volgens de last van de committenten, — „Door welke Ordonnantie de innerlijke constitutie t' eenmaal veranderd is, schoon de uiterlijke vorm dezelfde is gebleven; nademaal de klem van de Regering op de bijzondere leden is overgebracht, en een deur geopend niet alleen tot lange en verdrietige, maar vooral ook om de belangen van de bijzondere leden te doen gelden boven die van het gemeen lichaam”.

1585. Rechtspleging tegen de Admiraal Blois van Treslong, door de invloed van de Staten van Zeeland in hechtenis gezet; in 1591 door het Hof van Holland volkomen zuiver verklaard van al wat hem aangewreven was. De brave oorlogsman had aan de Staten weinig gedweeheid betoond. — Zo werd Marnix, na de moedige verdediging van Antwerpen, miskend en „alle zijn daden ten kwaadste geïnterpreteerd” ". — Grote jaloezie tegen de Brabanders en Vlamingen, ballingen, om van de Godsdienst wil, waarin men soms minder geloofsgenoten en broeders, dan vreemdelingen en bijkans vijanden zag. „Zij waren u geen vreemdelingen," schrijft een hunner, „toen zij met u één verbond aangenomen, toen zij hun goed en bloed met u opgezet en verlaten, noch toen ze u, op eigen verzoek, in meerdere en gewichtiger zaken lange jaren hebben gediend” 6.

BESTUUR VAN LEICESTER.

210. Het bestuur van Leicester is een tijd van overgang, In en door de strijd tegen de Landvoogd is de Republiek gevormd. De invloed van de Staten verdrong de laatste overblijfsels van zelfstandig vorstelijk gezag. De macht, uit buitengemeen omstandigheden ontleend en twaalf jaren lang feitelijk uitgeoefend, scheen wettig erfgoed. Stoutelijk beweerden zij dat de Soevereiniteit, door de gunst van de Staten aan een zogenaamde Landsheer op of overgedragen, tot de oorspronkelijke eigenaar was weergekeerd; dat men Leicester enkel als een aan de Staten ondergeschikten Stadhouder erkend had. Weldra zou men van oordeel zijn dat, zonder schade, en wellicht (door het weren van een altijd gevaarlijken vreemdeling) met voordeel, monarchale vorm en eenhoofdig bewind kon worden gemist.

De Leicestersgezinden wilden herstel van het Grafelijk gezag, behoudens de vrijheden en Privilegiën niet strijdig tegen de Vorstelijke Hoogheid; landsheerlijke oppermacht scheen hun een waarborg tegen van de Staten wanordelijk en onverdragelijk beheer. De partij van de Staten beweerde dat dergelijk absoluut bestuur (in Nederland eeuwen lang uitsluitend bekend) enkel „in Turkije, Moskovië en andere barbarische Landen” gevonden werd. Volgens haar moesten er voorwaarden zijn, gelijk men aan Matthias, Anjou, Willem¹ voorgeschreven had. Hiertegen werd gezegd: wat zwaarder conditiën mocht men een Soeverein, Prins of Prinses overleggen dan dat zij hun eigen Raad van State, noch de instructie van dien zouden mogen maken zonder advies van hun onderdanen, en dat de Gouverneurs van de Provinciën zouden moeten regeren met advies van de Staten of hun gedeputeerden? Wat is dit anders dan van soevereinen subjecten en van subjecten soevereinen te maken ?"

210. Dit streven naar bestendiging van hetgeen uit noodweer tijdelijk gebeurd was, ontmoette felle weerstand. Van oudsher was men aan de landsheerlijken regeringsvorm gewend. De Graven en Hertogen waren niet onbemind. Meer dan ooit werd, na Willem I en in omstandigheden van zeer hachelijke aard, de onmisbaarheid van een krachtige leidsman gevoeld. Niet aan de Staten, karig, tweedrachtig, flauwhartig, maar aan de Prins van Oranje had men het ontkomen aan Spaans geweld te danken gehad. Hun streven naar provinciale onafhankelijkheid, naar eigen Soevereiniteit en opperbeheer, vond op verre na geen algemene bijval. Integendeel, velen waren, evenals de Landvoogd, met weersin tegen de Staten van Holland bezielde. De Staten van verscheidene Gewesten; de Raad van State en de Staten Generaal, Collegiën waarin de eenheid van de Republiek openbaar was, de Hoven van Justitie, de burgerijen, bijkans al wie de Hervormde Kerk lief had, met de naam van Leicesterse aanhang bestempeld, waren en bleven de Landvoogd getrouw.

Menigeen zeide dat "het land ligter en beter zou geregeerd worden zonder Staten; dat de regering niet zou deugen, zolang zij in enige autoriteit waren; dat het maar is een staat van onwetende en mechanique lieden; dat hun autoriteit was geusurpeerd". De naam van de Staten zeer hatelijk en de Gemeente meest kwalijk tot de Heeren Staten gezind 15.

Leicester had weldra tegen zich de Stedelijke Regenten; het Huis van Nassau; de Graaf van Hohenlo, niet zonder invloed, om veeljarige diensten in de oorlog; allen die aan de Gereformeerde Religie vijandig waren, of afkerig van Vorstelijk gezag, of na-ijverig op Engelsen invloed; dus ook de veelvermogende handelstand; allen die het eigenbelang van de Provinde Holland meer ter harte namen dan de rechten van de Generaliteit. Ook was de herinnering aan Anjous trouweloosheid nog vers. — Het verzet van de Staten van Holland werd, naar de loop van de omstandigheden, door de schranderheid van Oldenbarnevelt

gesystematiseerd. "Het is niet te beschrijven met wat gevaar, moeite, dreigementen en perikulen hij de jaren 1586 en 1587 doorbracht, noch met wat couragie en beleid die grote zwaarigheden overwonnen en het Land behouden werd" 15.

Om Land en Kerk te beschermen, werd een gecentraliseerde regering verlangd door allen die, van plaatselijke invloed en persoonlijke belangen vrij, voor de bevrijding van de zeventien Gewesten en de zegepraal van de Gereformeerde Godsdienst alles op het spel hadden gezet. Leicester steunde, tegen de Staten van Holland, vooral op de burgerijen van het Sticht, altijd van Hollandsen invloed afkerig, en alwaar, door de streng Calvinistische volkspartij, een meer democratische inrichting begeerd werd. Ook de Vlaamse en Brabantse ballingen ergerden zich aan de tegenwerking van de Hollandse Regenten. De Predikanten zagen in Leicester de man naar Gods harte, afkeriger van paapse afgodendienaars en van sectarissen dan zelfs Willem I geweest was

211. Leicester was voor de Nederlanden, om het Protestantisme en uit besef dat de veiligheid ook van Engeland op het spel was, welgezind; ijverig, tot persoonlijke opofferingen bereid; als Regent en Veldoverste niet onbekwaam; maar de man niet om Willem I te vervangen, om Parma te bestrijden, om de Staten van Holland te leiden of te bedwingen, om zich in stoutmoedige schranderheid te meten tegen een wederpartijder als Oldenbarnevelt was. Daarbij werd hij, door een handelen naar eigen inzicht meer dan naar gegeven last, zelf grotendeels schuld aan de jammerlijke houding van de Koningin; traag en karig in hulpbetoon; beledigend, naarmate zij in eigen verplichtingen te kort schoot; geslingerd tussen de bewustheid van eigenbelang bij het behoud van de Nederlandse vrijheid en de vrees om in gevaarlijken strijd met Spanje te geraken; meer op geheime onderhandelingen dan op doortastend oorlogvoeren bedacht.

Robert Dudley, Graaf van Leceister (1534 — 1588). Gunsteling van Elizabeth en de rijkste van Engeland geacht; ten doel aan velerlei wangunst en laster. — Uitstekend noch als Landvoogd, noch als veldheer; maar, met velerlei strijd en bezwaar, uit staatkunde althans, warm voorstander van het Protestantisme, en zelfs van het aan Elizabeth gans niet gevallige Puritanisme. Overtuigd dat losscheuring van de Nederlanden van Spanje voor Englands veiligheid vereist wordt. Een ontzagwekkend voorkomen, levendig van geest, dapper. Geen zweem van zachtmoedige wijsheid. Zich vrienden te maken was zijn gaaf niet. Niemand heeft zich zoovele vijanden gemaakt. Hij haatte fel en werd fel gehaat. Hooghartig, opvliegend, wraakgierig, niet kunnende verdragen dat iemand hem gelijk was; dikwijls te gevoelig aan de vleierij van behendige intriganten, hun afgod en werktuig. Minder passend karakter om met Nederlandse Regenten om te gaan was niet denkbaar 9'. Aan het volk niet ongevallig. Nog in Okt. 1587 schreven de Staten van Utrecht: „is er ooit Godvruchtig, goeddadig, vriendelijk, oprecht, vroom, vlijtig, grootmoedig Vorst, Gouverneur, of Prins in de landen geweest, dan behoort zijn Exc. voorwaar wel een van dien (opdat wij niet meer zeggen) te worden erkend."

Leicester vergat dat hij, buiten ondergeschiktheid aan zijn meesteres en goede verstandhouding met de Staten van Holland, onvermogen was. — Zijn bedoelingen kwamen met die van de Koningin niet overeen. Hij dreef naar aanvaarding van de Soeveriniteit en wilde geen vrede met Filips dan op dezen grondslag. Elizabeth had van dergelijk streven een afkeer. Zij wilde hulpbetoon niet om de Nederlanden aan Engeland te hechten, niet om de opstand en afval te bestendigen, maar om de overzeese nabuur onschadelijk te maken voor haar eigen Rijk; dus geen Spaanse (evenmin als Franse) overheersing, een zelfstandig en nationaal bestuur, liefst zonder inbreuk op de rechten van de Landsheer. Vrede, zodra mogelijk, en verzoening met de afgezworen Vorst, onder genoegzame waarborg tegen Spaans en Roomsgezindheid. Zij vreesde, door Leicester en de Staten, veel verder dan het Traktaat in een kostbare oorlog tegen een geduchte vijand te worden meegesleept. Vandaar bijstand met

weifeling, met weerzin, met wrevel, met onheuse bejegening, met, karigheid bekrompener dan men zelfs van haar gewend was, met traagheid en uitstel; vooral ook met altijd geopend oor voor de schijnbare vredelievendheid van Parma, waarachter zich het bereidsel van een geweldigen aanslag op Engeland (§ 228) verborg.

Met Elizabeth eensgezind en door haar gerugsteund, zou Leicester, Indien hij zich naar de aard en de wensen van de Hollandse Regenten had weten te voegen. toenadering van Staten en volk hebben kunnen bewerken. Maar hij hield te weinig in het oog dat in Rolland en bij de Staten het financieel en zedelijk overwicht lag. Met de poging om hun gezag door de opgewondenheid van de burgerij te bedwingen, werd de klove die hij had moeten dempen, verbreed; vermits de Landvoogd de houding van partijhoofd aannam, en alzo een toestand schier onvermijdelijk maakte, waarin burgeroorlog alleen door de volkomen zegepraal van de Staten verhoed werd.

212. Aldus geraakten twee partijen, beide ter goeder trouw, in telkens heviger strijd. De een, voor wie buitenlandse hulp tegen Spanje en eenhoofdig gezag tegen van de Staten aanmatiging noodzakelijk scheen; de andere, door wie handhaving van der Staten landsbeheer, om een eigen volksbestaan te verkrijgen en om vorstelijke willekeur te ontgaan, begeerd werd. De een steunde op de volksgeest, gelijk deze aan de historische staatsvorm gehecht was; terwijl ook de andere, door Maurits en het Huis van Nassau gesterkt, althans in haar weerzin tegen Engels overwicht, van lieverlede meer nationaal werd. Door het jammerlijke van inwendige verdeeldheid zou de weg voor Spanje tot smoring van de opstand weerom gebaand zijn, zo niet Leicester, ter goeder ure, het veld geruimd en aldus aan het verzet van zijn medestanders een einde gemaakt had.

Veelhoofdige Regering niet in de smaak van de Natie. Het landsheerlijk gezag scheen waarborg van burgervrijheid. Het volk verlangde door een Vorst in goede justitie, naar de rechten en privileges te worden geregeerd. Daartegen werd door de Staten beweerd dat voor 's Lands vrijheid de vereniging van oorlogsbevel en staatsregering onder een machtigen vreemdeling bedenkelijk was; dat het Spaanse juk zou plaats maken voor Engelse overheersing; dat Nederland schier als vazal en wingewest, door een Engelse Landvoogd, aan Engelse belangen zou worden dienstbaar gemaakt.

213. In het korte bestuur van Leicester onderscheidt men zijn eerste verblijf (Dec. 1585 — Dec. 1586), reeds vruchtbaar in geschil en misverstand; zijn afwezen (Dec. 1586 — Juli 1587), toen verwarring en wantrouwen ten top klom; eindelijk de tweede overkomst (Juli-Dec. 1587), toen burgeroorlog door zijn afreizen verhoed werd.

1. DEC. 1585 - DEC. 1586.

214. Leicester werd ontvangen, door de Staten zowel als door het Volk, met dankbetoon, uitgelaten blijdschap en vorstelijk eerbewijs. Nauwelijks geland, werd hem, boven de macht en invloed bij het verdrag bepaald, het Gouverneur en Kapitein-Generaalschap over alle de Verenigde Gewesten toegekend. Deze opdracht scheen het natuurlijk gevolg van zijn overkomst en ter doeltreffende bescherming, temidden van zo grote nood en verwarring, onmisbaar. Men dacht dat dit met Elizabeths geheime wensen overeen kwam; althans dat ze zou berusten in deze uitoefening, onder haar welmenend oppertoezicht, van het soeverein gezag.

1585. 19 Dec. Aankomst te Vlissingen; omringd van een koninklijke stoet. Door de Staten-Generaal (op „wier bede en instantie” hij was gezonden 6) als beschermengel ingehaald: al had hij zelf Soeverein Heer van de Lande geweest, men zou hem geen meerder

ere hebben kunnen doen”. Generlei blijk van voorafgaande en georganiseerde oppositie. De nood te dringend voor dergelijk overleg. De Staten van Holland schreven aan de Koningin dat zij en het volk Leicester aanmerken als van de Hemel afgezonden tot hun verlossing. Volgens de Staten-Generaal waren bij zijn komst „de landen in vervaarlijke confusie, zonder Regering en Raden, de Staten-Generaal gescheiden, het leger onbetaald en staande met de bezettingen van de steden op het punt van te mutineren, de vijand geweldig in het veld, niemand ter hand om met zijn Exc. te adviseren”.

1586. 4 Febr. Leicester gekozen tot algemeen Landvoogd. Met eergierige onbedachtzaamheid aanvaardt hij, tegen de wil en het verbod van de Koningin, de allerhoogste en absolute autoriteit, zo in zaken van oorlog als van de politie, zulks als de Gouverneurs-Generaal gehad hebben ten tijde van Karel V. De Staten evenwel begrepen dat de oppermacht hun toekwam, en hadden zich voorbehouden de aanstelling van een Raad van State met ere Instructie. Als vroeger (§ 179, 189). Dit was Leicester niet genoeg. Hij wilde absoluut gezag, dictatuur. De Staten gaven in alles toe. Nog nooit, zolang de oorlog duurde, had iemand zo onbepaald over de Verenigde Gewesten geheerst. De Staten hadden er niets tegen, in de onderstelling dat hij zou regeren in hun stelsel en belang”.

214a. Geenszins. De Koningin was, over zo vermetel overtreden van haar gebod, verbaasd en verstoord. Haar verbolgenheid tegen Leicester werd kenbaar gemaakt. De Staten beijverden zich te verklaren dat hij als Landvoogd, niet van de Koningin, maar van de Staten, erkend was. Wel is waar werd bij voortduring door velen de Soevereiniteit van Elizabeth begeerd, en inmiddels de handhaving van Leicesters gezag, in de zin en geest waarin de opdracht aan de afgesmeekte beschermers geschied was; maar de Staten van Holland bouwden thans, naar de eis van de omstandigheden, voort op republikeinse grondslag. Het oppergezag, met al de schijn van onderdanigheid opgedragen, werd door uitlegging in tegenovergestelde zin beperkt en besnoeid.

De verbazing en gramschap van Elizabeth alleszins verklaarbaar; toen zij aldus, door haar gunsteling en creatuur, tegen haar verbod en de hoofdgedachte van haar politiek (§ 211) in verdenking van onoprechtheid en juist in het spoor dat zij, om gewichtige redenen, verklaard had te willen ontwijken, gebracht werd. Scherpe en welverdiende bestraffing; met eis in het eerst van vernietiging van de opdracht.

8 Maart. Oldenbarnevelt Advocaat van Holland. 25 Maart. Brief van de Staten-Generaal aan Elizabeth. Zij hadden geen afstand van de Soevereiniteit gedaan, maar enkel het gouvernement of de administratie, met een wederroepelijke lastbrief, aan Leicester verleend. Inderdaad? was er niets meer bedoeld? Door velen werd dit beweren een sluw en behendig terugnemen van het geschonkene geacht; maar dictatuur is aan het republikeins beginsel niet tegenovergesteld, veeleer verwant. Hoe het zij, thans verklaarde men dat de Staten waren wat Keizer Karel geweest was, zij hadden een Landvoogd niet over maar onder zich gesteld.

Aldus onzekerheid omtrent het Staatsrecht. De Staten konden in Sonoy (§ 220) een rebel, in de Leidse zaak (§ 219) een misdadige samenzwering zien; terwijl, in het oog van de Leicestersgezinden, Sonoy een aan plicht en eed getrouwe oorlogsman, het Leidsch ontwerp een verdienstelijke poging ter handhaving van orde en wet was.

215. De Engelse bijstand baatte niet veel. Tot klagen en dreigen was de Koningin altijd gereed; bijkans nooit tot het zenden van troepen of geld. In het oorlogsbedrijf werd de meerderheid van Parma openbaar. Door vertrouwelingen, buiten de Staten om, werd Leicester tot maatregelen, verderfelijk voor de handel, geleid. Geruchten van vredesonderhandeling maakten ook de Koningin verdacht. Scherp toezicht op de houding van de eigenzinnige Landvoogd scheen meer dan ooit aan de Staten van Holland, in het algemeen belang, plicht.

Door de ongenade van de Koningin, hoewel niet langdurig, ontving Leicesters crediet een knak. Men had voor de Luitenant, die in haar geen onomstotelijke steun had, minder schroom. Het vertrouwen op de Koningin zelve nam af, vooral toen het uitlekte dat zij reeds met Parma in geheimen vredehandel was.

Eerst in April, begin van botsing met de Staten van Holland. 4 April. Plakkaat tegen de handel met Spanje en de Spaanse Nederlanden. Noodkreet van de kooplieden. Een maatregel verderfelijk voor de gehelen handel (inzonderheid ruilhandel, zodat met de vaart op het Zuiden de vaart op het Noorden te niet gaat); dodelijk voor de welvaart en de weerbaarheid van het land.

Achterraad van Leicester met Brabanders en Vlamingen, wel Merendeels bekwaam en achtenswaard, maar in Holland vreemd; van Meetkerken, de Burchgrave, Prouninck, ook de avonturier en financiële projectmaker Reingout, volgens de Staten van Holland (die hem vroeger aanbevolen hadden) een „gespanjolieerde hypocriet.”

26 Juni. Kamer van Financiën (met Reingout als thesaurier), waarbij Leicester eigendunkelijk, ter doordrijving van allerlei productieve plannen, het beheer van het geldwezen aan de Raad van State ontnemt.

Juni. Nationaal Synode in 's Hage. Kerkordening in calvinistische en presbyteriaansche geest. — Eenheid van de Gereformeerde Kerk, wenselijk en een band te meer van de Unie, kwam even daarom met het provincialisme van Holland overeen.

Streven van Leicester om Holland en de Stadhouder te verzwakken. Het Noorderkwartier (West-Friesland) door een nieuwe commissie van de oorlogsbevelhebber Sonoy, aan het bewind van de Stadhouder onttrokken. — Splitsing van de zeemacht van Holland en Zeeland (vroeger onder de Stadhouder als Admiraal-Generaal) in drie Admiraliteiten, tot onberekenbaar nadeel. — Ook de Hollandse vestingen onder onmiddellijk gebied van de Landvoogd gesteld.

Utrecht op de hand van Leicester. Onder zijn invloed petitionnement in de Stad en in het Sticht aan de Staten, om nogmaals aan de Koningin de Soevereiniteit aan te bieden, „zonder voorwaarde of bepaling, behoudens de Christelijke Religie en de Privilegiën; in plaats van zo grote menigte van Regenten, waardoor in een woeste zee van de beklagelijke ongeregeldeheden deze Nederlanden bijna ten onder gebracht zijn.” — Gevangenneming te Utrecht van P. Buys, vroeger Advocaat van Holland, hoofdleider van de tegenpartij (21 Juli) gewelddadige uitzetting van een aantal voornamen wereldlijke en geestelijke personen.

Juli. Remonstrantiën van Holland en Zeeland; velerlei beklag. Tegenklacht van Leicester, het benodigde geld blijft achter; 't Land is niet te redden met beloften op het papier. De oorlog met slapheid gevoerd. Ook Elizabeth zond, zelfs voor kleding en voeding van de hulptroepen, het beloofde geld niet. Leicester onvermogen, niet slechts ter aanval, ook tot weerstand. Parma vermeestert Grave (7 Juni) en Neuzen (17 Juli); meester aldus van Maas en Rijn, Maurits evenwel veroverd Axel (16 Juli). — Het Land verloren, zo niet, Filips zich even nalatig als Elizabeth in het ondersteunen van zijn landvoogd betoond had.

215a. De Leicestersgezinden waren over den, huns inziens, onverdiende of overdreven argwaan misnoegd. Enkele voordeden werden in de oorlog behaald; niet schitterend genoeg om het zaad van de onenigheid te verstikken. Het wies, tot dat de Landvoogd, ofschoon in de verdeelde en bedreigde Nederlanden bijkans onmisbaar, plotseling, door de Koningin opontboden, naar Engeland vertrok.

Sept. Eindelijk Leicester in het veld, bemachtigt Doesburg (13 Sept.); belegert Zutphen; bloedig gevecht bij Warnsfeldt.

Oktober. Leicester te Utrecht. Ballingen uit het zuiden, tegen de oude herkomsten, in de Regering gebracht: v. Trillo als hoofdschout, Prouninck als burgemeester. Deze, naar de

Staten-Generaal afgevaardigd, maar geweerd; ofschoon de inwoners hem voor capabel hielden en geen ander burgemeester begeerden.

Oneerlijkheid van Reingout ontdekt. Het geldwezen keert, met vernietiging van de Financiënkamer, onder het beheer van de Raad van State.

10 Nov. Geschenk aan Leicester van een zilveren vergulden kop, van f 9000, door de Staten van Holland, als ten geleide ener derde Remonstrantie (11 Nov.), met een aantal bezwaren op hogen toon, door de Graaf in bijtekeningen beantwoord.

De Koningin, hoewel zij vele van de klachten van de Staten billijkt, over ieder blijk van zelfstandigheid, als over ondankbaarheid, verstoord, haakt naar een dergelijke vrede. Dikwijls afgebroken, werd de onderhandeling met Parma telkens hervat. De Staten, die er niet altijd onkundig van bleven, zagen met schrik de uitkomst te gemoet. — Weinig had men aan het Engelse protectoraat te danken gehad. De oorlogskans niet gekeerd; de geldzaken deerlijk in de war en ten achter. Dubbele oorlogskosten en slechter betaling. Generlei hervorming in het staatsbestuur; de Raad van State weinig geraadpleegd; de Staten-Generaal machteloos, de verschillende provinciën onenig en twistziek; de bevolking mismoedig en bekommerd; de predikanten partijdig voor de goedkerkse landvoogd en tegen de libertijnse Staten van Holland °.

25 Nov. Onverwacht en ontijdig vertrek van Leicester, om gewichtige aangelegenheden, naar Engeland. De Staten van Holland dringen er op aan dat hij alom doe berichten niet uit kwaad contentement heen te gaan, opdat alzo de roep en het wantrouwen van de Gemeenten vervallen. — De Raad van State, raadgevend nevens de Landvoogd, wordt nu Regeringsraad; terwijl Maurits, als voornaamste van de Stadhouders, de voorrang heeft. Geheime acte, waarbij Leicester de bevoegdheid van de Raad beperkt; aan sommige Engelse oversten medegedeeld.

II. DEC. 1586 — JULI 1587.

216. De afwezigheid van Leicester en de algemeen verslagenheid, door het verraad van Engelse bevelhebbers, gaven aan de Staten van Holland aanleiding en bevoegdheid om in de eis van zelf behoud te voorzien. Gebeurtenissen, waardoor wederzijds wantrouwen en verbittering gevoed werd.

Op vele misbruiken, na Leicesters vertrek, door de Staten orde gesteld. Bezuiniging door afdanking van miltziek oorlogsvolk. Afdoende wijziging van het Plakkaat van 4 April. — Buys in vrijheid.

1587. 29 Jan Deventer door Stanicy en Zutphen door York aan de Spanjaard overgeleverd. Ook de geheime Instructie had tijdige vervanging van de garnizoenen belet. Algemeen schrik en verontwaardiging. Een landvoogd die het land bederft, een oorlogsmacht die de vijand de hand reikt, een Koningin op nadelige vrede bedacht! — Voortvarendheid en veerkracht van de Staten van Holland. Eigen oorlogsmacht door stedelijke waardgelders; garnizoensverlegging door de Stadhouder; Acte van Autoriteit aan Maurits, onder wiens onmiddellijk beheer het ganse oorlogswezen gesteld wordt. Provinciale eed van het oorlogsvolk; provinciale verpachting van de belasting; Holland en Zeeland hernemen een zelfstandig bestuur als vóór de Pacificatie van Gent. Holland was, nu vooral, de spil van de Generaliteit. Ook stond het jammerlijk geschapen met het algemeen gouvernement.

4 Febr. Scherpe brief van de Staten-Generaal aan Leicester, met afschrift aan de Koningin. Bijkans acte van beschuldiging; volgens velen „een schendig stuk, een onbeschaamde stoutigheid, onder deksel van de Staten-Generaal;” afgekeurd door Friesland, Gelderland en Utrecht. — Elizabeth, onder de indruk van de terechtstelling van Maria Stuart (3 Febr.) meer dan ooit gramstorig, overlaadt de gezanten der Staten-Generaal met verwijten en weigert troepen en geld. Zending van Buckhorst naar Holland. De Staten leren het oor aan

zijn voorstel tot bijlegging van de geschillen; Oldenbarnevelt daarentegen verzoekt ontslag, en blijft in dienst, op voorwaarde dat hij zich mocht ontslagen rekenen, „als er getreden zou worden in enigen handel van vrede, of tot het transporteren van de lande zonder conversatie van de Religie en van de privilegiën en gerechtigheden van den lande.”

217. Over de vraag bij wie de Soevereiniteit berustte? werd telkens meer geredeneerd. De steeds naar een beschermer uitziende volkspartij hield vol dat men vrijwillig aan de landvoogd volkomen gezag, ook over de Staten, opgedragen had, dat het oppertoezicht der Unie door geen Provincie, hoe machtig ook, mocht worden miskend, en dat de Soevereiniteit niet bij de Staten, generaal of provinciaal, vertegenwoordigers van het Volk, maar bij de Gemeente, bij het volk zelf, was. De Steden, in het bezit van de oppermacht geraakt, beweerden dat ze hun, ook rechtens, door niemand kon worden betwist. Dit staatsrechtelijk beweren werd, zoveel doenlijk, op historische grondslag, in stelselmatiger vorm gebracht.

Merkwaardig vertoog van het Engels lid van de Raad van State Wilkes; daartegen Deductie van Holland, voortaan de grondslag van het oligarchische staatsrecht van de Republiek. De theorie uit de gereconstrueerde geschiedenis (§ 89) afgeleid, ter rechtvaardiging van de ingeslopen praktijk. — Holland wil betogen dat oorspronkelijk bij de Staten de Soevereiniteit is; Wilkes doet opmerken dat, in elk geval, de uitoefening van het Soeverein gezag, in de ondubbelzinnigste bewoordingen, aan de Landvoogd, bij akkoord, toevertrouwd werd; moetende, gelijk de Regering van Utrecht aanmerkt, „een zorgelijke verderfelijke verwarring volgen, als de Soevereinen zichzelf bemoeien met de oefening van de macht die zij hun Stadhouder gegeven hebben.” Holland dringt op Provinciale Soevereiniteit; Wilkes op het gezag van de Staten-Generaal. Holland verheft de Staten; Wilkes herinnert dat “de opperste hoogheid, bij gebreke van wettelijk Prins, van de gemeente toebehoort, en niet de Staten, welke zijn haar dienaars, ministers, en gedeputeerden, met commissiën en instructiën beperkt in tijd en bestuur.” Holland erkent dat, niet de 30 of 40 die ter vergadering komen, maar de Vroedschappen de Soeverein zijn; met de veelbetekenende bijvoeging, dat hetgeen deze vastgesteld hebben, de ganse burgerij verbindt.

De Leicestersgezinden vleiden zich dat de burgerijen aldus tegen de Staten van Holland (weinig pensionarissen en kwalijkgezinde regenten) in het harnas zouden worden gejaagd. De landprovinciën waren over de vijandige houding jegens de Landvoogd misnoegd. Ook in Friesland het Gerechtshof. In Holland zelf had de meerderheid van de ingezetenen voor de Staten weinig sympathie; bijna alle predikanten waren op Leicesters hand. De Staten zouden, dacht men, door de volksstern genooddaakt worden tot wijziging van hun gedrag; maar het welberaamde plan faalde door de onverzettelijkheid en veerkracht van de Staten van Holland.

218. Lager werd de toon van de Staten van Holland gestemd, om geweldige tegenspraak en afkeuring, om de onmisbaarheid van Engelse hulp, om de vrees dat Elizabeth, door vrede met Spanje te sluiten, de Nederlanden aan wissen ondergang blootstellen zou. Leicester werd tot terugkeren overreed; onder belofte dat voortaan niet zou worden afgedongen op het hens bij de aanvang toegekende gezag.

Sonoy, bevelhebber van 't Noorderkwartier, rekent zich, uit gehoorzaamheid aan Leicester, verplicht de Stadhouder Maurits niet in Medemblik binnen te laten.

De Staten, in een brief aan Elizabeth, verklaren het gezag van Leicester zo als het hem eens was opgedragen, geheel en onveranderd te willen houden. Daarmee werd zijn terugkomst mogelijk gemaakt, Bijstand voor de oorlog was onontbeerlijk. Twist, verlegenheid, geldgebrek; sedert Leicesters vertrek kwam er uit Engeland geen penning. Elizabeth blijft weigerachtig; het onbetaalde oorlogsvolk verliep.

1587. Mei. Onverwachts slaat Parma het beleg voor Sluis in Vlaanderen; steunpunt waaruit een aanval tegen Engeland kon worden gericht. — Eerst hierdoor Elizabeth tot het andermaal zenden van Leicester overgehaald.

III. JUNI — DECEMBER 1587.

219. Nu vooral was eendracht en samenwerking van de Landvoogd met de Staten van Holland onmisbaar. Evenwel de schijnbare verzoening zou van korte duur zijn. Zij waren, meer dan ooit, voor te grote invloed van Leicester beducht, en het bleek weldra dat door hem zelf steun, niet bij de Regenten, maar veeleer tegen hen, in het misnoegen en de verontwaardiging van de volkspartij, van de burgerijen en van de ijverige Gereformeerden, gezocht werd.

De Koningin, schrijvende aan de Staten-Generaal, vertrouwt dat men Leicester zal toelaten zijn "autoriteit vrijelijk te gebruiken." — Dreigende uitdrukkingen van Leicester in een vertrouwelijke brief aan zijn secretaris.

Geheime instructie van Leicester. Hij zal a. terstond van de Staten eisen genoegzaam gezag; b, hij weigering, zich wenden tot de verschillende provinciën, steden en gemeenten, omdat de Staten meer op eigen voordeel dan op het algemeen belang bedacht zijn, en met vermaning om in dezen toestand te voorzien; c. tevens te kennen geven dat, wordt hem geen volkomen gezag verleend, de Koningin hen aan hun verwarde regering overlaat; d. de bevolking trachten het oor te doen knen aan redelijke vredesvoorwaarden van Parma: bij halsstarrige weigering zou Elizabeth zich ligt met Spanje kunnen verstaan.

219a. Uit onderling wantrouwen, bleef men van weerskanten achterlijk in de opbrengst van het ter oorlogvoering benodigde geld. De overgaaf van Sluis is er het gevolg van. De Staten van Holland, met de toeleg van Leicester niet onbekend, volharden in welberekende weerstand. Gehoorzaamheid of eerbied voor de Landvoogd is er bij hen niet meer. Beide partijen zijn op zelfverdediging, in hetgeen zij haar recht achten, desnoods door maatregelen van geweld, bedacht.

5 Aug. Sluis, na dappere verdediging, bezwijkt. Van de Staten was er gezonden noch volk, noch ammunitie; van de toegezegde f 100,000 slechts f 13,000. Aan hen vooral werd door het volk het verlies van de stad in rekening gebracht. — 15 Aug. Acte van Satisfactie, waarbij de Staten-Generaal de Landvoogd verzoeken, als een voorzichtig, wijs en verstandig Prins, "alle misverstanden in eeuwige vergetelheid te willen begraven;" zij zullen zijn autoriteit onverminderd laten, en vertrouwen dat ook hij hun praerogativen ontzien en in overleg met hen regeren zal. Welk een autoriteit? Welke praerogativen? Zoete woorden nemen de tweestrijd niet weg. — Bijeenroeping van de Staten-Generaal tegen 25 Aug. te Dordrecht. "Dit kon, dit mocht, dit moest Leicester doen. Dit was zijn recht ! En daar te komen van de Staten verplichting5." Holland, met de geheime Instructie (5 219) bekend, bleef achter. Weinige dagen verlies kon onherstelbaar verlies zijn. Leicester verklaart, wegens wanbetaling, geen vierde van het oorlogsvolk bruikbaar; straks kan de vijand uit de pas gewonnen IJsselsteden oprukken tegen Gelderland en Utrecht. — 30 Aug. Nieuwe Remonstrantie van Holland, waarbij, zonder gewag van voorziening in de nood, "al het oude kwaad opgereten" en het bestuur van Leicester over Holland en Zeeland, enkel middellijk, door tussenkomst van Maurits, verlangd wordt. Hij daarentegen houdt zijn recht vol om, zonder voorweten van de Stadhouder, de garnizoenen te verleggen. —

6 Sept. Uitvoerige Remonstrantie van Leicester tegen Holland, niet zinspeling op zijn vertrek: „Wilt of kunt gij niet bijeenbrengen de middelen voor de oorlog, wat wilt gij dat ik doe, of wat wilt gij van Hare Maj. meer begeren? Ik zie niet waartoe mijn tegenwoordigheid zal dienen.” Dit stuk gezonden aan de Provinciën, Stedelijke Magistraten en Hoven van Justitie;

met uitnodiging om het "in communicatie te leggen, zo zulks behoort, naar ouder gewoonte" (met de schutterijen en gilden). Een manifest aan het gehele volk; een oproeping aan de burgerijen om de Staten in het ongelijk te stellen. — 9 Sept. Antwoorden aan Leicester. De Staten van Gelderland zien met leedwezen dat zijn gezag verkleind wordt. Die van Utrecht smeken hem bij al wat heilig is, hen niet te verlaten; gereed om zijn gezag te vergroten. Het Hof van Holland, met overleg van de Hoge Raad en de Rekenkamer, zullen, ten aanzien van de geruchten omtrent de vredehandel, tegen de auteurs van al zulke enorme en atroce injuriën en calomniën procederen; zij kunnen hem niet genoeg danken dat hij deel neemt in hun zorg en ellende; tot behoud van het Land, voorstand van de Kerk, en tegenstand des vijands; zij hebbende Staten van Holland ernstig aangemaand hem het wettig gezag, bij de Algemene Staten opgedragen, niet te belemmeren. Dordrecht dankt hem eerbiedig voor de Groote diensten aan Staat en Godsdienst. —

21 Sept. Brief van de Stad Utrecht aan Holland: "zo lief u is eer en eed, geloof en trouw, om de zake Gods en van zijn arme gemeente, om de weldaden van Hare Maj. en de verdiensten van Z. Exc., om de beschermenis uwes beminden vaderlands, dat toch, alle vorige zwarigheden, disputen en passiên verre van ons geworpen, wij Zijne Exc. contentement geven in 't geen wij hem schuldig zijn, en van aanbegin, op u zelfs inductie, gegeven en vergund hebben. 6. —

6 Okt. Nader verhoog van Holland, zachter gesteld. — Bezending van de Hollandse Predikanten aan de Staten: „, zo gij malkander bijt, ziet toe dat gij van elkaar niet verteerd wordt." Dat er van vredehandel met Spanje sprake was, kon niet langer worden ontkend. Dit gaf een voor Leicester zeer nadelige indruk,

220. De Landvoogd begreep dat aan gestadige weerstreving een einde moest worden gemaakt. Volgens hem, was, nu althans, het uur van doortastende maatregelen daar. De proefneming mislukte. Onbeschrijfelijk was de verwarring, en de Landvoogd onvermogen ter behoorlijke handhaving van enig gezag. Velen keurden de handelwijs van de Staten af; maar hun ergernis en verontwaardiging belette niet dat Leicester, eindelijk radeloos geworden, zich van een ondragelijke last, door haastige afreize, ontsloeg.

Geruchten omtrent voorgenomen arrestatie van de voornaamste van de Staten van Holland en verandering van de Regering in enige steden. Niet zonder grond. Volgens Leicester was van de Staten oppositie een voor Land en volk verderfelijke eed en trouwbreuk, rebellie tegen de overheid van hun keus, ondank jegens de Koningin; weshalve het stuiten en smoren van deze hardnekkige weerstand van de Hollandse regenten voorhem recht en plicht was. Het voornemen om, zo overreding te kort schoot, geweld te gebruiken, was (ofschoon hij elk vermoeden dienaangaande als lasterlijk weersprak) reeds in Juni 1586 aan de Koningin medegedeeld. — 9 Okt. 1587 hoopt hij zich meester te maken van Enkhuizen; „dan zal zij, die Vlissingen, de Briel, en Utrecht in haar macht heeft, vrede op beter voorwaarden kunnen verkrijgen, en deze Staten van Holland breidelen zo als ze goedvindt

De oproeping aan de burgerijen bleef zonder merkbaar gevolg. Leicester naar Utrecht. Van daar 3 Okt. te Amsterdam en voorts in het Noorderkwartier. Met wantrouwen en voorzorg ontvangen; afgewezen te Enkhuizen. De Staten van Friesland verzoeken hem voor ditmaal zijn reis derwaarts uit te stellen. Elke poging om zijn aanhang op het kussen te brengen mislukt. Ook te Leiden. Van Meetkerken en de hoogleraar Saravia ontvluchten. Strengere rechtspleging, door een uit de Staten van Holland gedelegeerde rechtbank, hoewel Leicester, met de Raad van State; de voortgang van de procedure verbiedt. Drie beschuldigden onthoofd, „met groot medelijden van de rechters, omdat de nood van de Landen toen zulks vereiste. De Staten hebben hiermede hun autoriteit en aanzien zeer gesterkt en hun Soeveriniteit betoond 7." — Het ijveren voor Leicester was of plichtbetrachting of

hoog verraad; de onthoofding was moorddadig opzet, door geen rechtsvorm goedge maakt, of welverdiende straf en politieke maatregel, wellicht onmisbaar.

Voor Elizabeths verlangen naar vrede was voor Leicester nadelig. Hij zelf was er tegen; hij steunde op de oorlogszuchtige partij, en die zou hem ontvallen, naarmate het streven om het land weer onder Filips te brengen openbaar werd.

Vertrek, niet uit vrees (daarvoor was zijn macht en aanhang te groot), maar uit spijt en mismoedigheid. —

6 Dec. Afscheid aan de Staten-Generaal. "Provinciën en steden in factiën verdeeld; men schijnt de bijstand van Engeland af te wijzen, eer men zeker is van andere hulp; men bereidt zich niet tot de oorlog en kan niet lijden dat er van vrede spraak zij" — Gedenkpenning: „Non, gregem sed ingratos invitus desero: “de kudde niet, maar de ondankbaren verlaat ik, met weerzin.” — Hij blijft in hoge eer en gunst; sterft in Sept. 1587. —

Zijn goede bedoelingen waren verijdeld, ook door zijn hartstocht en onverstand. Hij was niet opgewassen tegen de moeilijkheden van de taak. De toestand, door verzwakking en tweedracht, scheen nu wanhopig, en, had de Spanjaard de vredehandel met Engeland ernstig gemeend, de onderwerping van de Nederlanden zou waarschijnlijk in weinige jaren zijn voltooid.

c. 1588-1609.

VOORTZETTING VAN DE OORLOG.

221. Leicester had het strijdperk verlaten. Niets gewenster voor de tegenpartij. De talrijke vijanden van der Staten oppergezag, van hoofd en aanvoerder beroofd, werden aldus in verslagenheid gebracht. Het pleit was beslist. Een onafhankelijk volksbestaan was gevestigd. Geen eenhoofdig bewind meer. De Staten soeverein, erfgenamen van de Landsheer. De aristocratische staatsvorm was een voldongen feit.

Van toen af dagtekent de Republiek.

Met 1588 nam de Staatsregering met er daad een begin. De Landsheer (§17 en 25) verdween; de Staten traden in de rechten van de Vorst. Nu hadden zij niemand boven hen; nu namen zij als vast grondbeginsel aan de Graaf te vervangen. De Staten waren dus niet gebonden door de volkswil; weerstand was dus oproerig verzet. Ook bleef hun oppermacht niet (gelijk die van de Landsheer door hun eigen tegenwicht geweest was) beperkt. Gelijk in Frankrijk, door het niet meer bijeenkomen van de Staten, de Koning, zo werd hier door het niet meer aanwezig zijn van de Vorst, de regering van de Staten telkens meer absoluut.

221a. Aanvankelijk had de Raad van State het uitvoerend bewind en het verdrag met Elizabeth bleef bestaan; maar, deels uit zucht naar eigen beheer, deels uit vrees voor Engelsen invloed, werd de klem van het bestuur in de vergadering van de Algemene Staten overgebracht.

De Raad van State zou, onder het oppergezag van de Staten, het land regeren en de oorlog besturen. Een lichaam in elke Bondstaat, vooral in de Nederlandse Republiek, om de ongelijkheid van de Gewesten, onmisbaar. Maar Engelsen hadden daarin zitting en Holland geen genoegzame invloed. Weldra oefenden de Algemene Staten feitelijk het gezag uit, dat rechtens aan de Raad toegekend was. In 1593 reeds werd hun vergadering permanent. Aldus werd ontzenuwd de autoriteit van de Raad tot de generale Regering gecommiteerd en bij ede verplicht om, zonder aanzien op Provinciën of Steden, de gemeenschappelijke zaak voor ogen te hebben; terwijl de Staten-Generaal gebonden zijn aan de last van hun principalen. Dit heeft

de innerlijke constitutie van de Republiek bedorven en de gronden tot haar ondergang gelegd, 18.

222. Ook de Algemene Staten behielden dit overwicht niet. Wel werd en bleef het geheel van de Verenigde Nederlanden, als Mogendheid, vertegenwoordigd door de Staten-Generaal; maar hun oppermacht of oppertoezicht werd telkens meer verzwakt en verdrongen door het streven, vooral van Holland, naar de gewestelijke soevereiniteit. Zelfs hetgeen, volgens de Unie, gemeenschappelijk en algemeen was, werd dikwijls van Provinciale willekeur afhankelijk gemaakt. Zo onttaarde het Gemenebest in een bondgenootschap zonder staatseenheid, in een Statenverbond, waarin Holland de boventoon had.

Bij de lijkstaatsie van Willem I hadden de Staten-Generaal de voorrang. Zij vertegenwoordigden de onverdeelde Soevereiniteit over de Kwartieren en steden van de Generaliteit, en over de handen van de Oost- en West-Indische Compagnie¹⁸. Nog tot in 1620 is hun toegekend een oppertoezicht en overbewind in zaken van Unie, Religie en Militie; het uitvoerend bewind in het militaire en politiek. Ook bij hen de rechtspleging wegens misdrijf tegen de Generaliteit.

De Unie van Utrecht had vereniging gewild, als van één Provincie, ter eendrachtige krijgvoering. Vooral dus in de financiën en voor het leger; de oorlogskosten uit accijnzen op eenparige voet. Deze regeling bleef achter. Noodlottig stelsel van de Quotas; elk Gewest voorziet in de wijs van heffing van zijn aandeel. Ook de betaling van de soldaten provinciaal; verderfelijk wanbegrip alsof aan de Provinciale Staten, betaalsheren, het gezag over de troepen op hun repartitie toekwam (§ 261).

Ook Oldenbarnevelt zag de schadelijkheid van een zo volkomen willekeur in. Evenwel de vergadering van de Staten-Generaal, volgens hem, de bijeenkomst „van bondgenoten en geallieerden, en geenszins Soevereinen van de geünieerde provinciën, ten naaste op de voet van Creitzen van Duitsland en eedgenoten van Zwitserland, besognerende alleen op de zaken die haar bij haar verbond gemeen zijn gemaakt.” Ook met de Amphyctonen in het oude Griekenland vergelijkbaar. Aldus werd ieder Provincie bijkans een afzonderlijke Republiek met eigen Natie en volledige Staat in het klein.

Bezwaren op het stuk van de overstemming. Holland (§ 197) met het minste gewest gelijk te stellen, was onbillijk en schier ongerijmd; Holland van de meerderheid van de gewesten onafhankelijk te stellen, was het vestigen van de oppermacht van één gewest over de Generaliteit. Naar de geest van de Unie moest niet één Provincie, door hardnekkige weigering, de wet kunnen geven aan de Republiek; elke partij heeft wel eens, uit eigen belang, deze eenvoudige waarheid miskend.

223. Het landsheerlijk gezag, tevoren het schild van de bevolking tegen de Stedelijke Regenten, werd, nadat het op hen was overgegaan, een wapen tot volksbedwang. Vooral in Holland verdween de rechtmatige en aloude invloed van de burgerijen onder het bewind van de Staten, of eigenlijk van de Stedelijke Vroedschappen, uit wier zaakgelastigden de Statenvergadering gevormd werd.

Vergadering van de Staten van Holland. De Gecommitteerde Raden (1590): "raads-lichaam van de Staten, geheel van hen afhankelijk; meest tot beheer van de geldmiddelen en verrichting van lopende zaken'." — De Ridderschap, die vroeger voor meer dan de helft voor het Graafschap opkwam, nu weinig vermogend met één stem tegen 18 (te voren 6) steden, Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda, Rotterdam, Gorkum, Schiedam, Schoonhoven, Brielle, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Edam, Monnikendam, Medenblik, Purmerend; de kleinere steden zelden en slechts uit vertoning geroepen. — De Advocaat van den Lande, (later Raadpensionaris) door de Staten gekozen; oorspronkelijk een rechtsgeleerde die (gelijk de Pensionarissen aan de steden) de Edelen raad gaf; weldra ook door de steden

geraadpleegd. Langzamerhand van de Staten voornaamste Minister, voor de leiding van de Vergadering, het overleg met de Stadhouder, het opmaken van brieven, het honden van redevoeingen, het verdedigen van der Staten privilegiën, het toezicht over geld en uitbetaling, het corresponderen met vreemde Gezanten en Mogendheden; ook in de Staten-Generaal tegenwoordig, met adviserende stem. — Bezoldiging van f 400 op f 1200; tijdens Van Barnevelt van f 1200 op f 2000; daarna op f 3000. — Vóór Van Barnevelt –Aert van der Goes (1525 — 1544), Adriaan van der Goes (1544 — 1560), voorts van de Einde en P. Buijs. Dit ambt steeds gewichtiger, naarmate de invloed van de Staten en macht van de Provincie ten top gevoerd werd.

Geen lichaam zo onhandelbaar. De Staten, na dood van Willem I, van soevereine machthebbers verlaagd tot gemachtigden van Soevereine Stadsbesturen; verplicht om, volgens de last dezer principalen, te adviseren en te besluiten. Aldus werden, onder verbazende langwijligheid en omslag, de Vroedschappen overmachtig; de Soevereinen, de Koningen van het republikeinse Holland, van wie de regeringsmacht, eerst naar de Provinciale, dan naar de Algemene Staten uitgaat.⁹⁷

Vroeger reeds was het raadplegen van schutterijen en gilden gestaakt (§ 145); maar Leie ester had tegen de Regenten op de burgerijen gesteund; nu weren de Staten al wat naar volksinvloed zweemt. De strekking was naar Oligarchie. De burgerij werd (soms ook wel om libertijnen en Spaansgezinden te beter in bedwang te houden) van politieke rechten ontzet.

Besluiten ter versterking van der Staten heerschappij. — (11 Maart 1589). De rechtspraak over buitengewone misdrijven (vroeger cas royaux) aan Gecommitteerde Raden opgedragen.

17 Jan. 1590: de vonnissen van Schepenen, ter zake van accijnzen en inkomsten, uitvoerbaar onder cautie de restituendo, ondanks beroep, verbod, of opschorting. 10 Sept. 1591, Geen onderzoek van de klachten van de burgers tegen de stedelijke Magistraat door het Hof, zonder voorafgaande terugzending van het rekwist aan de Magistraat; zodat de zaak dikwijls gesmoord, voor huishoudelijk geschil verklaard, ook wel door politieke uitzetting afgedaan werd. De stedelijke Magistraten hadden veel invloed op de benoeming voor de stedelijke Rechtbanken. — Spanning tussen de Hoven van Justitie en de Staten. De Hoven, vroeger over regeringszaken dikwijls gehoord, waren niet ongezinnd zich zijdelings in politieke bemoeienissen te mengen; de Staten en Regenten poogden zich, omdat zij nu de hoogste overheid waren, ook aan rechterlijk onderzoek te onttrekken. Bij gelegenheid van twisten in Friesland (1600), beweerden afgevaardigden uit Holland dat "het Hof groot ongelijk had daarin dat het regeringszaken met pleiten wilde uitvoeren, waarmede van de Staten autoriteit verloren ging, en de provincialen Hoven gelegenheid gegeven werd de Sovereiniteit aan zich te trekken:" waarop geantwoord werd "dat overtredingen en onbehoorlijkheden van regenten nooit zijn regeringszaken, maar dat regenten ten aanzien van hetgeen zij doen, d' ordening en wetten van het land, niet weinigen als bijzondere personen, aan de Justitie onderworpen zijn". Ja, men voegde er bij: „dunkt de Staten van d' andere Provinciën dat d' autoriteit van de provincialen lieve voor hen gevaarlijk is, zo zijn wij integendeel verzekerd dat zij is de enige behoudenis en fundament van onze gemeenmans regering. Wij begeren geen meerder vrijheid dan dat de Justitie ten hoogste florere en dat zich groot en klein daaronder buigen” 10.

Politieke uitzetting, dat is, willekeurig bevel van de Stedelijke overheid om te vertrekken. Zie hier zodanige kennisgeving, in gewone en liefelijke vorm, te Amsterdam, in 1630. „Burgemeesters en Regeerders van de Stad belasten N. N. om redenen, op morgen vóór het ondergaan van de zon, de Stad en Vrijheid van dien te ruimen, zonder daar weer in te mogen komen; op straffe, indien hij vóór de voorschreven tijd niet vertrekt, door Heeren Officieren daar uitgeleid te worden”. —

Zo in 1586, te Utrecht, aan een persoon reeds uitgezet: "Volgens de Resolutie des Raads wordt N. belast, om alsnog, binnen vijf dagen na insinuatie van deze, te vertrekken uit

de geünieerde Provinciën op poene van confiscatie van goederen en spoliatie van hare huizen en meubelen".

Wel mocht Van Barneveldt zich beroemen "in oprechte liefde, couragie, en resolutie, de Hoogheden, Vrij en Gerechtigheden van Landen, Leden en steden van Holland en West-Friesland voorgestaan te hebben; mede principaal instrument dat God de Staten de genade gedaan heeft dat hun wettelijke autoriteit, in korten tijd, in meerder aanzien, liefde, gunste, en respect gebracht is, als ooit te voren"

224. De Staten, die ondergeschiktheid ook van de Hervormde Kerk begeerden, waren genoodzaakt haar te ontzien. Gerugsteund door de Gemeente, en bereidvaardig om, in tijdelijke belangen, aan de Overheid onderdanig te zijn, waren de rechtzinnige leraars onverzettelijk, in gehoorzaamheid aan het enige Hoofd van de Kerk, voor alles wat de zuiverheid van de leer en het wezen van de kerkgemeenschap betrof.

De Staten vreesden de invloed van de predikanten, dien zij, als volksleiders, gevaarlijk achtten voor de Staat. Zij daarentegen waren aan de Gereformeerden verdacht. a. Te verdraagzaam jegens de Rooms-katholieken; vooral in ten uitvoerlegging van de Plagiaten verre beneden hetgeen door de ijveraars begeerd werd; staken, geen Staten libertijnen, neutralisten tussen God en de duivel, b. Te toegeeflijk in de kerkleer. De Staten, vooral Oldenbarneveldt, wilden ene algemeen Christelijke geloofsbelijdenis, onbepaald genoeg om de veelsoortige Protestanten, Calvinisten, Zwinglianen, Lutheranen, weerdopers en Doopsgezinden onder één gemeente te brengen; weshalve in 1597 en later, zij zich verzetten tegen elke nationale synode, waarop de confessie niet zou worden herzien. c. Te zeer geneigd om te regeren over en in de kerk, door aan en afstelling van predikanten en in hetgeen hun verder goëddunken zou. Een kerk die zich zelve niet regeert, maar aan de leidband van de wereldlijke overheid loopen moet, kan niet leven en werken gelijk haar betaamt. Maar de Kerk maakte niet enkel op vrijheid aanspraak, ook op heerschappij. Zij wilde vrije kerkelijke censuur, ten gevolge waarvan men voor staatsbediening onbevoegd werd; haar verbod van boekenuitgaaf moest door de overheid worden gehandhaafd; geen leer die zij voor ketterij verklaarde, mocht worden geduld. Niet om aldus onder het juk van de predikanten te raken, had Nederland zich van het juk van Rome bevrijd 97.

De Staten beheerden de kerkelijke goederen, tot onderhoud van de Kerken en predikanten; maar bijv. in Noord-Holland klaagde men al dra dat op het onderhoud niet naar beboeren werd gelet. — De Staten gaven vergunning tot Synoden; dikwijls niet dan met moeite. Velen betoonden weinig ijver voor de Religie; zelfs werd beweerd "dat men zoekt die professie van de Religie doen en ijver daarin bewijzen, uit officiën en magistraatambt te houden". De Kerk wilde bevestiging van de kerkorde van 1586 (§ 215). Een voorstel, in 1591, waarbij, in kerkelijk beroep en kerkelijke tucht, overwicht aan elke Magistraat in stad of dorp zou worden toegekend. Een recht middel om de Kerk in afhankelijkheid te brengen; vooral om vreesachtige, of behoeftige, of eergierige predikanten hun spraak, fatsoen, lering, en doen naar de humeuren van de Overheid te doen schikken". Niet ingevoerd; om de afkeuring van de Kerken, ook van sommige steden, die nog meer hadden verlangd.

Merkwaardige gebeurtenissen te Utrecht (voorspel van 1609 - 1617). Aldaar de gewone Gereformeerde Kerk met haar Consistorie, en de St. Jacobs Gemeente welke in leer en tucht zeer afwijkende was. In 1586 de scheuring weggenomen door handhaving van de Hervormde leer; maar, na verandering van de stedelijke Regering in de geest van de anti-Leicestersgezinden (1589), "de Magistraat, willende die van St. Jacob genoeg geven, en willende van de twee kerken één maken, licentieerde eensklaps alle de predikanten van de Consistorie te gelijk, hun verbiedende te prediken, om redenen hen daartoe moverende"; voorts ontboden zij predikanten uit Holland, bij lening. Hevig misnoegen: ongehoorde zaak dat een kerkendienaar alleen bij de politieke Magistraat, tegen wil en dank van de Gemeente,

in dienst is gesteld. Heimelijke vergaderingen in de huizen en elders, binnen en buiten de stad; anderen reisden naar IJsselstein om te horen prediken, ook met geweer. —

Plakkaat van de Staten, van 28 Mei 1590: verbod van alle conventiculen, waar ook, bij dage of nachte, "al ware 't om Psalmen te zingen, predicatie te horen, of iemand te horen lezen uit de Heilige Schrift of andere boeken, op straffe voor elk van f 25 en bovendien arbitralijk; de hoofden als oproerigen". Zo riepen zij, op goed Paeps, aan *brachium seculare* en het zwaard van de Overheid 6.

225. De onderworpenheid van de Stadhouder van Holland aan de Staten werd getemperd, door de hein toegekende bevoegdheden en rechten, door zijn betrekking tot andere Gewesten, door zijn plichten jegens het algemeen lichaam van de Republiek. Als Stadhouder en KapiteinGeneraal van vijf Provinciën, ook aan de Staten-Generaal ondergeschikt, was hij gehouden de algemeen grondslagen van de Unie tegen provinciale aanmatiging te beschermen. — Geen last van de Staten van Holland kon gelden, ter miskenning van vrijheden en herkomsten, tot wier verdediging hij zich bij ede verplicht had.

Maurits; 1°. Lid van, de Baad van State van de Verenigde Nederlanden; 2°. (bniraal van de Unie; 3°. Stadhouder en KapiteinGeneraal van Holland, Utrecht, Zeeland, Gelderland, Overijssel; door een eed verbonden aan de Staten-Generaal, van wie hij zijn aanstelling had'. Stadhouder van Holland, belast met a. handhaving van de ware Christelijke Godsdienst; b. handhaving van Justitie; c. verandering van de Magistraten in de Steden, volgens de stedelijke privilegiën en vroedschaps-inrichtingen; in dringende gevallen, althans op last van de .Staten, ook. buiten 's tijds; d. aanstelling velen ambtenaren; e. verlenen van pardon en remissie, door tussenkomst van het Hof en onder enige bepalingen. — Over de geldzaken had hij geen beschikking. De afdoening van geschillen, bij submitisie aan de Stadhouder, geraakte door de eigenzinnigheid van de steden in onbruik.

226. Aanleiding tot onenigheid met de Staten van Holland ontbrak niet. Maar Maurits berustte in de onderdanigheid waartoe het Stadhouderschap afgedaald was, en zag menige aanmatiging voorbij. Meest griede hem, bij uitnemendheid Veldheer, de tussenkomst van minbevoegden in de leiding van de oorlog.

Verskil tussen Maurits en de Staten, omtrent het oorlogvoeren. — a. Zij waren doorgaans tegen offensieve oorlog. „Deze mening was zo diep ingeworteld bij de Pensionariën, Burgemeesters en andere van de Staten, dat onmogelijk was hun dezelve in van de ijl te benemen; hoewel genoeg gezegd werd geen wijsheid te zijn dat men, terwijl de vijand elders bezig was, stilzitten, aanzien, en gedogen zou dat hij, aldaar zijn voornemen met goed gemak uitgevoerd hebbende, met verdubbelde sterkte de Nederlanden weer aanvallen zou”. b. De Staten wijzigden niet zelden hun beraadslagingen naar belangen van bijzondere Gewesten; Manrits erkende geen gewestelijke belangen, en beoogde de vrijmaking van het algemeen lichaam des Vaderlands. Dikwijls wilden de Hollanders niet dat de oorlog in Overijssel of Friesland voortgezet zou worden, en, was er geld nodig, dan zeiden zij: „klopt de Friezen op de tasch; dien is meest er aan gelegen”, hetzelfde deden de Friezen aan de Omlanders, en leden de veldheren over dergelijke twist veel beletselen". c. De Staten waren voor de populariteit van een dikwijls zegevierende veldheer beducht. Dit ondervond ook Graaf Willem. “Enige Friezen twijfelden of het geraden ware dat hun Stadhouder meer onderwints en machte kreeg, menende hij zou daardoor veellicht niet zo gedwee blijven". Roorda, vroeger zijn vriend en vertrouweling, zeide dat Friesland de tiran in de boezem voedde en in slavernij van de naburen zou gebracht werden: „'t is nu tijd om over hem te klagen; wanneer hij enige verse overwinning kreeg, zouden wij geen gehoor hebben” 10. —

De raadgeving van de Staten in oorlogszaken was gewoonlijk niet de beste. "De Gedeputeerden waren, enige al te vreesachtig, enige al te koen, en al te samen verstonden zij de oorlog

niet, willende nochtans veel daarin zeggen" 10. In 1599, tegen het gevoel van Maurits en Willem, begeerden de Afgevaardigden van de Staten dat de oorlogskans zou worden gewaagd; jongelieden drongen hevig en ongestuim op slaan, 's anderen daags (bij het naderen des vijands) spraken zij wat zachter en vertrokken in de naaste stad" 10.

Nog in 1589 werden de Commissarissenpolitiek op de Synoden gecommiteerd door de Staten en de Stadhouder; daarna is hij in die zaken voorbijgegaan, en ook in andere zaken trachtte men zich van zijn invloed te ontslaan. — Hij daarentegen verzette zich niet tegen Van Barneveldt, aan wie de leiding van de algemeen belangen meer en meer overgelaten werd. In oorlogszaken was er gemeen overleg. „Zes en dertig malen, van 1592 tot 1608, had deze de Prins in de legers bezocht, om het voornemen bij de Staten te doen secunderen; hebbende middelerwijl nog vier Koninklijke Legatien, loffelijk uitgevoerd" 6. — Maurits heeft de Staten volgzzaamheid betoond. Hij gaf, met rondheid en volharding, advies (§ 230, 235); daar het de Heeren Staten gelieft hem anders te belasten, kon hij daartegen niet anders doen." 90

226a. Drie tijdsgewrichten; het eerste (1588-1598) beslissend voor de regeringsvorm en de onafhankelijkheid van de Republiek het tweede (1598-1607), mede gekenmerkt door schitterende oorlogsroem; het derde (1607 — 1609) merkwaardig door de onderhandelingen over een Bestand.

I. 1588-1598.

227. Ontwifelbaar werd de afstand van Leicester, eerst drie maanden na zijn vertrek. Een tussentijd, bij onzekere toestand, van het uiterste gevaar. De voorstanders van de eenhoofdige staatsvorm (slagboom tegen aristocratische overheersing zowel als tegen de overmacht van één Gewest), moedeloos reeds door de afwezigheid van de landvoogd, werden machteloos, zodra de landvoogdij zelve wegviel. Aan de Staten, aan de Staten van Holland vooral, kon het oppergezag niet meer worden betwist.

1588. Jan. — Maart. "In 20 jaren stonden de zaken nooit gevaarlijker. Zeeland, Holland, Utrecht en Friesland alleen. Het land zonder hoofd, zonder raad. De oorlogslieden miteden en de burgerijen morreden en scholden op de Overheid. De Overheden hadden geen tijd om iets tegen de vijand van buiten te arbeiden. De twist niet met de Malcontenten of Papisten, maar met geloofsgenoten en gedeeltelijk met de predikanten. Boven dit alles de toorn van de koningin" 10. Misnoegen van de bezettingen, wegens wanbetaling, tot hevige dadelijkheden uitgebarsten, te Heusden, Woudrichem, Willemstad, Schoonhoven, Naarders, Veere, Arnemuiden, Bergen op Zoom, vooral te Geertruidenberg, dat (April 1589) aan de vijand overgeleverd werd. Van buiten niets te hopen, van binnen geen eigen kracht. De gedachten van Filips II op Engeland gevestigd; anders waren Holland en Zeeland gewis verloren geweest.

In de Staten-Generaal Holland meester. — Die aan Leicester en de Koningin getrouw zijn, vervolgd. Reeds in Februari tracht men in het Leicestersgezinde Utrecht omkering te bewerken. — Sonog, op last van de Staten, door Maurits in Medemblik belegerd; uit de dienst ontslagen. — De Koningin dreigt gunst en hulp te onthouden.

1 April. Acte van afstand; door de Koningin goedgekeurd om de injuriën aan Leicester door ambitieuze en factieuze personen gedaan. 5 April: bevestiging van de Raad van State in de Regering. — 12 April: Willoughby, kapiteingeneraal over de hulptroepen, gouverneurgeneraal van wege Elizabeth. Ook hij meermalen met de Staten van Holland in geschil.

Tegen de Staten had een groot deel van de bevolking sterken weerzin. De Kerken van Gelderland schreven aan Elizabeth: „Het ongelukkig begin en de nog ongelukkiger voortgang

van dezen aristocratisch en of democratische Staat geven zo klaar getuigenis van de onvolkomen regering van een Republiek, dat het te vrezen staat dat het einde niet de ondergang van alle de Verenigde Nederlanden nog allerongelukkigst zal zijn” 6. En in een geschrift, waarschijnlijk van Prounink, wordt gezegd: „Zich roemende te zijn soevereine Heeren en zich bij Keizer Karel vergelijkende, veroorzaken de Staten partijschappen en twisten onder de Provinciën, vervreemdingen en verbitteringen onder de Groeten; zich en hun nakomelingen ten spot makende bij alle Vorsten en Potentaten; Hans Brouwer, Hans Kaaskoper, Hans Mulder, d'instrument wezende van de Soevereine Pensionarissen.” — Maar deze bittere spotternij baatte niet meer; de Staten deden zich gelden en hebben ook nu hun Soevereiniteit betoond (par. 219).

Niemand meer dan Oldenbarnevelt overwinnaar; de ziel van de nieuwe regering 97. In 1589 verwijten de Engelse Ministers de Staten „dat hij alles gouverneert, dat niemand hem durft weerspreken, nauwelijks adviseren.”

228. Elizabeth drong tot onderhandeling met Spanje. Weerzin hiertegen was algemeen. Vrede met Filips scheen de Gereformeerden verderfelijk voor de Kerk; de republikeinsgezinden waren afkerig van elke verzoening met de Vorst. Door toedoen van de vijand zelf, verdween angstige bezorgdheid. Het aanknopen van vredehandel was het middel geweest om een onverhoedse aanval op Engeland, en vervolgens op het Verenigd 'Nederland, te bedekken; maar de Onverwinnelijke Vloot bezweek voor de storm; zodat, door de wijze waarop ze, eerst gereed gemaakt, daarna door de adem Gods uiteengejaagd werd, een dubbel gevaar, eerst van bedrieglijke vrede, daarna van strijd met ongelijke krachten, afgewend werd.

Reeds in Okt. en Dec. 1587, was de vrede ter sprake gebracht. Elizabeth wilde voor de Verenigde Gewesten a. amnestie; b. vertrek van de vreemde troepen en regering door inboorlingen; c. vrije oefening van de Christelijke Gereformeerde Religie, daar ze was; d. waarborg door Engeland en Denemarken. — Aan de mogelijkheid van zodanigen vrede, bij het leven van Filips II, geloofde men in Nederland niet. De Hoven van Holland achtten vrede wenselijk; mits bestendig, behoudens Gods eer, zijn Woord en verkondiging van dien, met wat er aan kleeft; maar de onverzettelijkheid des Konings was overbekend, zowel als het grondbeginsel van de Pauselijke Religie dat men de ketters geen geloof behoeft te houden. — De Staten van Gelderland begeren noch met. Spanje, noch met de Roomse Kerk, noch met valse afgodsdienst enigen vrede, maar hopen op een christelijke vrede, waarmede hun consciënties, lijf, goed en bloed bewaard blijven. —

Volgens de predikanten (ook volgens Maurits en Oldenbarnevelt, a. geen de minste hope dat Filips zou toestaan de vrije openbare oefening van de Godsdienst; b. vrijheid van consciëntie en religie ongenoegzaam; c. wat het wederoprichten van de openbare Pauselijke Religie, nevens die van de Gereformeerden, betreft, zo in het toestaan als in het weigeren, grote zwaarigheid voor Land en Volk.

De Paus Sixtus V schenkt Engeland aan Filips II. „Holland en Zeeland. zouden na de victorie van Engeland, van zelf ten voeten vallen” 10. — Onoverwinnelijke Vloot: 90 grote en 40 kleinere oorlogschepen; 20000 man troepen en 10000 matrozen, 2600 stukken geschut; bovendien scheepsmacht van Parma. 27 Nederlandse schepen naar Engeland; voorts schepen bijeengebracht om. Holland en Zeeland te beschermen. De Spaanse Armada, door de Engelsen en Nederlanders op de vlucht gejaagd (14 Aug.), door storm vernield. Slechts 53 schepen keerden in Spanje terug. — „Gods adem heeft ze verstrooid.”

229. Er behoefde nu aan geen vrede meer te worden gedacht.. Ook de afleiding, door het wederuitbreken van de burgeroorlog in Frankrijk, was onwaardeerbaar. De lange reeks van Maurits glorierijke daden begint. Vooral in de veldtocht van 1591, schittert het, oorlogskundig

genie van de jeugdigen held, die een aantal gewichtige, plaatsen vermeestert, en de vijand overal door stoute en snelle marsen het hoofd biedt.

1588. 23 Sept. — 12 Nov. Bergen op Zoom, door Parma vruchteloos belegerd. Maurits driemaal in de stad om orde te stellen en twist bij te leggen.

1588. 24 Dec. De Hertog van Guise, hoofd van de Ligue, op last des Konings, omgebracht. Parijs en de overige liguistische steden in opstand. Beleg van Parijs. Hendrik III, vermoord, heeft Hendrik van Navarre (Hendrik IV), hoofd en aanvoerder van de Protestanten, tot wettigen opvolger. Door de Ligue afgewezen wegens ketterij. Ook Filips II maakt aanspraak op de troon voor de Infante Isabella, Het lot van Europa en de overmaat van Protestantisme of Rooms Katholicisme, ook het lot van de Nederlanden, scheen nu in Frankrijk te worden beslist. Spaanse tussenkomen, ook onder de leiding en met de legermacht van Parma (hoewel door hem, als met het verlies van de Nederlanden gelijk staande. afgeraden en roekeloos gekeurd). Voor de Republiek heilrijk.

1590, 3 Maart — Breda door een turfschip verrast; niet geringe aanwinst en, na lange tegenspoed, het eerste voordeel. — Aug. Oorlogstocht van Parma in Frankrijk; hij doet het beleg van Parijs opbreken. In het najaar: Maurits, met een legertje uit de garnizoenen samengebracht (mobile colonne), geheel Noord-Brabant door.

1591. Op raad vooral van Willem-Lodewijk, begin van offensieve oorlog. Met de geringe macht van 8000 man en 1800 ruiters, maar welverzorgd en welgezind. — Maurits vermeestert Zutphen, Deventer, Delft; bedreigt Groningen; rukt, op het bericht dat Parma voor het fort Knodsenburg is, in allerijl derwaarts, over het Rouveense moeras; komt te Arnhem, verslaat Parmds ruitery; dwingt hem tot de aftocht, en, plotseling naar Zeeland overgestoken, wint, na drie dagen, de stad hulst, om kort daarna voor Nijmegen te zijn, hetwelk hij bemachtigt. „Enigen mogen deze werken de blinde fortuin toemeten, maar dewelke hebben aangezien Graaf Maurits als ook Graaf Willems groten arbeid, onverdraagzaamheid, stadige zorg, opzicht, nuchterheid, dagelijkse raadslagen, en dat zij geen gewichtige zaken, die zij zelf doen konden, op anderen lieten berusten, zullen anders daarvan oordelen, 97.

In een jaar herwonnen wat een reeks van rampspoedige jaren ontnam. Het voordeel onberekenbaar. Door de IJssellinie en Nijmegen, werd Utrecht en Holland beveiligd; 's vijands landen stonden voor inval bloot. Maurits had voor altijd zijn roem gevestigd, 97.

229a. Ook de volgende veldtochten werden door voorspoed gekenmerkt. Daarbij kwam de jammerlijke machteloosheid van de Spaanse Nederlanden en de loop van de gebeurtenissen in Frankrijk, alwaar, met het einde van de burgeroorlog, de oorlog tegen Spanje begon. Weldra werd door .den Koning aan verzoening, door België aan hereniging, door Frankrijk en Engeland aan Alliantie met de aanvankelijk zegevierende Provinciën gedacht.

1592. 18 Mei - 5 Juni. Ziet sterke Steenwijk ingenomen; roofnest voor de omtrek geducht. Volgens Hohenlo zon men met spot moeten aftrekken; volgens Hendrik IV wellicht de ganse zomer aldus worden verspild. — 12 Sept. Koevorden ingenomen; Verdugo had verklaard; „zo dit niet houdt, weet ik niet wat voortaan houden zal.”

1592. 2 Dec. Dood van Parma, de schrandere landvoogd en uitstekend veldheer; onder onervaren en onhandige opvolgers dikwijls betreurd. — De oude Graaf van Mansfelt met de landvoogdij, in schijn, belast; inderdaad ondergeschikt aan de bekwamen en strengen oorlogsman Fuentes, uit de school van Alva. Evenzo 1594, Ernst Aartshertog van Oostenrijk. Deze, landvoogd met glansrijke vooruitzichten, sterft, na een jaar van zorgen en hartzeer. Ook onder hem, en vooral daarna, onder Fuentes zelf als landvoogd, een zuiver Spaans bestuur; uitbarsting tegen de Spaanse bewindslieden enkel door gehechtheid aan het Rooms-katholicisme verhoed.

Fuentes, na belangrijke voordelen tegen Hendrik IV te hebben behaald, teruggeroepen; het scheen dat de Koning een goed veldheer in Nederland ontbeerlijk achtte. 1595. De broeder

van Ernst, de Kardinaal Aartshertog Albrecht landvoogd. Met hem kwam het stelsel van genade en verzoening weerom in eer, 97'.

1593. 25 Maart — 25 Juni. Beleg van Geertruidenberg, een van Maurits roemrijkste wapenfeiten; om de verbazende werken van de belegeraars. het Romein sche beleg genoemd, opent een nieuw tijdvak voor de belegeringskunst; overgave, ondanks de nabijheid van Mansfelt met 14000 man. — 1594. 22 Mei — 24 Jul ij. Beleg van Groningen; behandeld niet als overwonnen vijand, maar als herwonnen vriend; met de Ommelanden onder de stadhouder Willem-Lodewijk herenigd, in plaats van de Katholieke regering een Gereformeerde Oligarchie, met verbod van Roomse godsdienst. Aldus Friesland beveiligd, dé ganse noorderstreek gezuiverd; oorlogsvolk beschikbaar aan de zuidergrens.

Hendrik IV, door de Staten meermalen met geld en troepen ondersteund, ontwapent de Ligue door geloofsverzaking. Verontwaardiging en verslagenheid van de Protestanten over dezen afval; maar de partijhoofden worden gewonnen; de nationale geest ontwaakt; het bezwaar van de Rooms en tegen het erfrecht vervalt. — 17 Jan. 1595. Oorlogsverklaring van Hendrik 1V aan Filips II. Deze stoute daad verandert de burgeroorlog in buitenlandse oorlog; wie nog met Spanje en de Ligue heult, is voortaan vijand van Frankrijk, landverrader en rebel; de Koning strijdt, aan de spits van de weerstand tegen Spanje, voor het evenwicht van Europa, — Gewichtige gebeurtenis voor de Republiek. Wat Prins Willem I (par. 185) beoogd had, was nu ten volle gelukt.

1595. Voorspoed van de Spaanse wapenen in Picardië. Hulpbetoon van de Staten aan Hendrik 1V, met belangrijke inspanning. Alleen om aan de Koning te voldoen, verscheen Maurits, in Juli, zonder genoegzame krijgsmacht, in het veld. Grol tevergeefs belegerd. — 1 Sept. Noodlottig gevecht bij Wesel; Graaf Filips van Nassau sneuvelt. — Elizabeth, na-ijverig op Frankrijk wegens de bijstand dezerzijds, die de Staten zwaar genoeg viel, en, terwijl zij zelve in de naleving van het 'tractaat van 1585 zeer te kort schoot, bars en dreigend; zij eist oorlogschepen tot versterking van haar vloot. — Vrijbuiters uit Duinkerken trekken in dit éne jaar over f 300,000 rantsoen.

1596. — 1 Juni: scheepsstrijd van de Engelsen en Nederlanders (deze met 24 schepen) voor Cadix; de stad geplunderd en verbrand en, met overdreven omzichtigheid, ontruimd. De slag lang en diep gevoeld. Het bleek hoe kwetsbaar het hart van de Spaanse monarchie was. — 18 Sept. Hulst door de vijand heroverd.

Reeds onder Aartshertog Ernst aanbiedingen van vrede. De Staten voor een vredehandel beducht, die spanning, verdeeldheid en mistrouwen zou doen ontstaan. Met Filips II was aannemelijke vrede ondenkbaar. Werd de afgezworen tiran weer als landsheer erkend, dit zou uitloopen op een zwichten ook in de twee quaestiense punten: „gehoorzaamheid aan God, dat is, aan de wil van de Paus; en gehoorzaamheid aan de Koning, dat is, hem in absolute macht onderworpen te zijn. De Christelijke religie zou het ruineren en de Landen maken tot bruggen en ladders voor de Spaanse ambitie". Tot overleg met de Belgische groten, ter uitdrijving van de Spanjaards en vestiging van een nationaal bestuur, toonden de Verenigde Nederlanden zich niet ongezind; de zeventien gewesten tot een vrije onafhankelijke Bondstaat verenigd, waarbij de zelfstandigheid van de Provinciën in ruime mate, ook in de regeling van de godsdienstzaken, zou worden bewaard. Weldra echter bleek het dat achter de Belgische onderhandelaars de Spaanse regering zich verschool.

229b. Bij voortdurend en toeneming werd de oorlog door de handel bekostigd en de handel door de oorlog uitgebreid; vooral toen de vaart op Spanje belet en dien ten gevolge de weg naar Oost-Indië ingeslagen werd.

Herhaalde inbeslagneming van de Hollandse schepen in Spanje en Portugal. Filips zelf drong aldus de Nederlanders om verder te gaan, om hem te treffen in de hartader van zijn rijkdom en macht, om Spanje in Indië te overwinnen. Ons volk gloeide in die dagen van

ondernemingsdrift, van zucht naar avonturen". De Oost-Indische handel, lang door Venetië gevoerd, was, na de omzeiling van de Kaap de Goede Hoop, in de handen van Portugal geraakt. Diep verval van het zeewezen en weerloosheid van de factorijen van de Portugezen in Indië. Wereldlijke en geestelijke tirannie (ook de Inquisitie hadden zij derwaarts overgebracht) had reeds hun macht ondermijnd. Evenwel zoekt men nog langs een anderen weg dan die van de Portugezen het Oosten te bereiken.

Wijdvermaarde tochten om het Noorden. 1594. Reis van Barendsz. en Linschoten, tot op 13 graden van de Noordpool. 1595. Tweede reis. 1596. Derde reis: Barendsz en Heemskerk naar Spitsberg; overwintering op Nova Zambia. Tochten naar een onbereikbaar doel; maar die, door moed en volharding, tot eer van de Hollandse zeemanschap hebben gestrekt 97. — 1595 Compagnie van Verre (landen). Cornelis Houtman niet 4 schepen (bemand te samen niet 250 koppen) naar Oost Indië, om de Kaap; aankomst op Java, najaar. Indië lag open voor de Hollandse ondernemingsgeest.

229c. Het drievoudig verbond met Frankrijk en Engeland, steunpunt, dacht men, ook voor de Duitse Protestantse Vorsten, was eervol en veelbelovend voor de Republiek. Schitterend was het jaar 1597, door het ruitergevecht bij Turnhout en andere oorlogsfeiten. Maar, ach! de hulp uit Engeland en Duitsland was en bleef gering; Hendrik IV, die alleen in de Republiek een trouwe bondgenoot had, nam de gelegenheid te baat om te Vervins met Spanje op gunstige voorwaarden vrede te sluiten, en de stervende Filips trachtte de afgefallen Gewesten, althans voor het Roomse geloof, te herwinnen, door de Nederlanden, als afzonderlijke Staat, onder zijn dochter Isabella af te scheiden van de Spaanse Monarchie.

Mei 1596. Verbond van Frankrijk, Engeland en de Nederlanden tegen Spanje; de overige Protestantse Vorsten tot deelneming uitgenodigd (zo als Willem I reeds gewild en beproefd had). — Waarom dit, vooral na de opkomst van de Ligue, niet vroeger? Elizabeth, te zelfzuchtig, te lauw in godsdienstsaken, te afgunstig op de Nederlanden, te na-ijverig op Frankrijk; de Duitse Vorsten, te baatzuchtig, te kortzichtig, te onenig, 97. De Staten-Generaal wisten dat zij voorvechters waren van Europa tegen de Spaanse overheersing en Hendrik IV was diep doordrongen van het gevaar uit het overwicht van Spanje en Oostenrijk; Elizabeth schier enkel op eigen belang en eigen verdediging bedacht. Eerst na de verovering van Calais (1596), bevreesd dat de Spanjaard zich zo nabij haar kust nestelen zou, sloot zij niet Frankrijk dit Verbond, waarin de Republiek, als zelfstandige, vrije Staat opgenomen werd. — Nu scheen er hoop de zeventien Gewesten aan de vijand te ontwringen.

1597. 24 Jan. Gevecht bij TURNHOUT. In een half uur verslaan 800 ruiters, met verlies van een tiental doden of gekwetsten, (3000 man; 2000 gedood, 500 gevangen, 38 vaandels veroverd. Binnen 8 dagen was Maurits in 's Hage terug en het doel van de tocht (beveiliging van Noord-Brabant en Zeeland) bereikt. Venit, vidit, Deus vie it. „Hij kwam, hij zag, God overwon." Het verbond glansrijk ingewijd.

Elizabeth traag en karig. — Amiens in Picardië, door Hendrik IV tot wapenplaatsingericht, door de Spanjaarden verrast (11 Maart). De Staten niet bij machte om, volgens 's Konings verlangen, de vijand onverwijld aan te grijpen. Eerst toen de Kardinaal Albrecht zuidwaarts heentrok, kwam Maurits in het veld; in drie maanden (Aug. — Okt.) verovert hij Pijnberk, Meurs, Bredevoort, Enschedé, Ootmarsum, Oldenzaal, Ling. „Het platteland van Zutphen en Twente, van Drenthe en de Ommelanden, was in deze éne veldtocht voor goed verlost. Al zocht Maurits de gunst van de menigte niet, zij kwam hem met haar toejuiching en bewondering te gemoet”.

De Protestantse vorsten van Duitsland meest weigerachtig; een verachtelijk geslacht; door loomheid, lafheid, hebzucht, van zijn wakkere voorgangers onwaard. Getuigen van de vervolgzielen ijver van de Jesuïeten, wachten zij, angstig maar lijdelijk, de toekomst (de dertigjarige oorlog, vrucht van hun onverschilligheid) af. Elizabeth scheen de oorlog in

Frankrijk (ter verzwakking van vijand en vriend) te rekken. — Door de herovering van Amiens (19 Sept.) werd Frankrijk in zijn oorlogseer hersteld; aan de volijverige bijstand van de oude Liguisten bleek dat de Spaansgezinde Unie voor goed dood was. Zo werd de weg tot een vrede, dien Frankrijk en Spanje evenzeer behoefden, gebaad.

1598. Maart. Oldenbarnevelt naar Frankrijk om de vrede te verhoeden; ook door allen verlaten, zouden de Staten geen vrede met Filips sluiten, al bezweken zij onder de last. Tevergeefs. Vertrouwelijke mededeling van Hendrik IV; het is een, om de uitputting van zijn volk en strijdkrachten, onvermijdelijke wapenstilstand; de Verenigde Nederlanden moeten volhouden; onder de hand zal hij ze niet begeven; ook wilde hij wel dat Prins Maurits Heer van Nederland gemaakt werd; onder een Vorst zou men beter alle zwaarigheden kunnen verwinnen dan onder de regering van de Staten.

15 April. Edict van Nantes, waarbij de vrijheid en rechten van de Gereformeerden worden verzekerd. — 2 Mei. Vrede van Vereins; teruggave door Spanje van alle veroveringen; bevestiging van de vrede van Cateau-Cambresis (§120). — Ook Elizabeth dreigt vrede te sluiten. Oldenbarnevelt naar Londen. De inhaligheid van de Koningin, meesteres van de pandsteden, perst de Staten zware geldelijke opofferingen af.

1598. 6 Mei. Overdracht van de Nederlanden aan Isabella Clara Eugenia, oudste dochter des Konings (geb. 1566, † 1633), bekwame en moedige Vorstin; haar gemaal, de Aartshertog Albertus (geb. 1559, † 1621), dapper en niet onbemind. in België geen vervolgingen meer om van de Godsdienst wille. — 13 Sept. Dood van Filips II; opgevolgd door zijn zoon Filips III († 1621), zwak en onbeduidend, door gunstelingen bestuurd. — De overdracht was ernstig gemeend; vooral weerzin tegen vreemde heerschappij had, zeide men, de Nederlanden afvallig gemaakt; ze zouden voor het geloof worden behouden, mits Spanje ze verloor. Maar het werd een halve maatregel; want de bijvoegde voorwaarden maakten de nieuwe landsheren, hoewel in naam soeverein, bijkans aan Spaanse landvoogden gelijk. Zo moest de strijd door de Verenigde Nederlanden, bijkans geheel verlaten, tegen de nu onverdeelde macht des vijands worden hervat. Evenwel a. zij hadden eigen kracht (30,000 man en 2000 ruiters); b. steun tegen volslagen ondergang in het eigenbelang van de naburen; c. waarborg tegen overheersing van Engeland of Frankrijk in de ouderlingen na-ijver van deze twee; d. de dood van Filips, vooral ook de eigenwillige overdracht aan Albert en Isabella, verbrak de laatsten band die menig gemoedelijk man nog aan Spanje gehecht hield; e. de gang van de zaken in België (onder vreemden invloed) kon in het Noorden, zelfs bij de Rooms Katholieken, geen wens naar hereniging doen ontstaan.

B. 1598 — 1607.

230. Ook zonder Frankrijks deelgenootschap in de oorlog, zijn de Verenigde Nederlanden tegen Spanje niet machteloos. De aanval wordt afgeslagen, de oorlog naar Vlaanderen overgebracht. De ongedachte zege van Nieuwpoort voert de luister van Maurits wapenfeiten ten top.

Tussen Frankrijk en Spanje vrede, geen vriendschap. Hendrik IV gaf steeds, door terugbetaling van voorschotten, door oogluiking omtrent werving van Franse oorlogslieden, aan de Verenigde Nederlanden onderhandse bijstand. — Spanje, in de samenzweringen tegen de Koning doorgaans medeplichtig, poogt tevergeefs hem, door huwelijksuitzichten op de Spaanse Nederlanden, over te halen tot het verraden van de Republiek.

1599. Maurits met 16,000 voetknechten en 2000 ruiters, verdedigt de Bommelerwaard tegen Francisco de Mendoza, Admirant van Arragon, die met 18,000 man en 2000 ruiters een aanval op Holland in de zin had.

1600. Aan beide zijden uitgeput. Meester scheen te zullen blijven die de besten adem had en een weinig langer kon harden. Het leger van de Staten had de vorige zomer 12 tonnen genas meer gekost dan alle de contributies bedroegen. Holland het kloekmoedigst. Zeeland kermde ellendelijk over de slappe nering en overlast van de galeien, behield al het geld, tot de algemene oorlog bestemd, voor eigen bescherming, en bad nog om hulp. In Friesland was men ook niet tot geven gezind 10. In Groningen ontwapening van de burgerij, uit voorzorg tegen praktijken als in 1581 (§ 187).

Duinkerkse zeeroovers (§ 193); uitvaagsel van alle natiën. Geen kwartier. Reeds sedert 1587 de kapiteins bij ede verplicht hun de voeten te spoelen (dat is, hen over boord te smijten). Onberekenbare schade. In 1600 omtrent 60 schepen ter beveiliging van de koopvaardij in zee. Holland en Zeeland vooral verlangen de tocht naar Vlaanderen, ter vermeestering van het rovershol. Maurits acht het voornemen uitermate roekeloos. Willem-Lodewijk, geen vriend van slapheid in het oorlogvoeren (§ 202), betoogt evenwel dat op de victorie korte blijdschap zou volgen, op een nederlaag de ondergang van de Staat; 't is het geheel e land hangen aan een zijden draad. Door heftig aandringen van de Staten van Holland, Maurits tot de onderneming genoopt. Het gevaar zo ogenschijnlijk, dat het volk in de Hollandse steden, daar de Prins doorreisde, met zuchten zijn perikel beklaagde 10.

1600. 21 Juni. Te Rammekens 20,000 kloeke en wel uitgeruste oorlogslieden, niet paarden, wagens en legertrain ingescheept in 2800 vaartuigen, om de vijand op zijn eigen grond te bestoken. Ontscheping in Vlaanderen. Verklaring dat men komt om het land van de Spaanse tirannie te bevrijden. In vijf dagen naar Oostende; 1 Juli te Nieuwpoort. Het muiltieke leger, door de Infante tot plichtbetoon gebracht, daagt op met verrassende spoed. Graaf Ernst Casimir, naar Leffinghem gezonden, houdt aldaar, met verlies van 800 dorpen, de vijand op, en geeft aldus aan Maurits tijd om het leger in slagorde te stellen. Veldslag tegen Aartshertog Albert. Met 11,000 man en 2500 paarden tegen 10,000 man en 1500 paarden, allen ervaren en wel geoefend, in 's vijands gebied, op het strand, zonder wijkplaats, en het behoud van de Republiek op het spel. Reeds zeide de Infante: "mij gelust te zien hoe zich die van Nassau stellen zal, als hij voor mij gebracht wordt" 10. Maurits geeft aan de vloot bevel om zee te kiezen; sterven of overwinnen! Bijna vier uur gestreden, met verwoedheid en afwisselend geluk: een aanval van de ruitery beslist. Vijf duizend Spanjaarden gesneuveld; 700, grotendeels officieren, gevangen; 105 vaandels veroverd; het Land wonderbaar gered. Maurits steeg van het paard, dankte God, en riep uit: "*O Heere, wat zijn wij, arme, zondige mensen, dat Gij ons heden, tot eer en glorie van uw naam, zodanig geluk mededeelt; U zij de roem en dank tot in eeuwigheid!*" —

De bevolking desniettemin roerloos, de Aartshertog spoedde zich tot het bijeenbrengen van een nieuwe oorlogsmacht; Vlaanderen moest, gelijk vooruitgezien was, weldra worden ontruimd. — Over het welgelukken van zodanig waagstuk was de blijdschap onuitsprekelijk, nochtans met schrikken en beven vermengd. Midden in de vrolijkheid gingen hun koude rillingen over 't lijf; zij bekenden dat het leger was beklemd geweest, gelijk Israël tussen Farao en 't Rode Meer; vervloekten de raad van den genen die een zo gezegend, rijk en welvarend Land en ettelijke veel honderd duizend zielen, zonder nood, gesteld hadden op d' uiterste kant om te vallen in een afgrond van de hoogste ellende. In vreugde en vreze beide werd God eendrachtelijk gedankt en geloofd; met één mond bekende ieder man, dat Zijn oog voor het Land gewaakt en de ondergang van Religie en Politie genadelijk afgewend had" 10.

231. Maurits vond een waardig tegenstander in Ambrosius Spinola. Het driejarige beleg van Ostende deed zien wat moedige volharding vermag, en de overgaaf, toen zij ten laatste geschieden moest, werd door de vermeestering van Sluis grotendeels vergoed.

Ambrosius Spinola, Italiaan, door dapperheid en veldheerstalenten vermaard (t 1630). — 5 Juli 1601 —

20 Sept. 1604. Beleg van OOSTENDE, open deur in Vlaanderen. Ingenomen (Spinola had in Sept. 1603 het bevel aanvaard) na de Spanjaarden minstens 80,000 man te hebben gekost. Academie van de krijgshelden, door de uitvallen, de inundaties, het welgericht vuur uit de stad, de dappere afgeslagen stormen, en de verdedigingswerken in de vesting. De stad werd een steenhoop en zandberg —

1601. 1 Aug. Rijnberg opnieuw door Maurits overmeesterd. — 1602. Een smaldeel galeien, onder Frederik Spinola, door Nederlandse schepen gedeeltelijk overzeild, gedeeltelijk aan strand gejaagd. Strooptocht door Brabant, waar de Admirant, met een sterker leger de slag zorgvuldig achter aarden verschansingen ontwijkt. — 18 Julij — 19 Sept. Grave, in het gezicht van de vijandelijke legers bemachtigd. — 1603. Maurits belegert 's Hertogenbos. — 1604. Maurits in Vlaanderen. Mei; verovering van IJsendijke, Aardenburg, Philippine: 19 Aug. van Sluis. — Het ontzet van Ostende, volgens Maurits, „in goeder consciëntie ondoenlijk en te zeer periculeus om geslagen te worden”. Liever zich vestigen in hetgeen men nu overmeesterd had.

232. Inmiddels werd de Oost-Indische Compagnie, die de rijkste bronnen van welvaart, overvloed en macht zou ontsluiten, met welberaden kloekheid, in de Indische Archipel gevestigd. De oorlog te land verflauwde; de wederzijdse krachten schenen elkaar in evenwicht te houden, maar de roemvolle vernietiging van een Spaanse scheepsmacht bij Gibraltar was een treffend bewijs van de hoogte die het Nederlandse zeewezen bereikt had.

Naast de Compagnie van Verre (§ 229h) verrezen binnen kort een aantal andere maatschappijen: drie te Amsterdam, twee te Rotterdam, twee in Zeeland, een in Delft. In 1598 liepen 28 grote Oost-Indiëvaarders uit. De concurrentie dreigde in Indië, ten bate van de inboorlingen, de markt te bederven. Vijandelijke ontmoetingen met de Spanjaarden en Portugezen. Weezin van oudsher in Holland tegen privatieve octrooien of monopolie; de vrije navigatie en trafiek moet voor alle man gemeen zijn. In dit buitengewone geval echter moest, in het belang van de landen en participanten, van de gewonen weg worden afgeweken. —

1602. 29 Maart. Oprichting van de Oost-Indische Compagnie. a. Alleenhandel aan de andere zijde van de Kaap en van de Zeestraat van Magellaan. b. Recht van onderhandeling en volkplanting, in naam van de Staten Generaal. Fonds van 62 miljoen. Zes Kamers, hebbende Amsterdam 1/2, Zeeland 1/4, Delft, Rotterdam, Enkhuizen en Hoorn ieder 1/16 van de inleg. Bestuur van 17 Bewindhebbers, uit de 60 Directeurs van de Kamers. In Indië, (sedert 1610) een Gouverneur Generaal, met een Raad van Indië. —

Het stelsel van de Maatschappij alleenhandel en geheimhouding; het bezetten van vaste punten, vooral op eilanden, waar men zich lichter handhaven kan; voordelige koop en verkoop van de voortbrengselen van de landbouw; soms beperkte aankweking ter instandhouding van hogen prijs; streng toezicht over de ambtenaren; bevordering naar verdiensten en steeds van anderen op. Vrede bewaren, de Vorsten innemen door goedheid en eerbewijs; regeren door inlandse opperhoofden en op hun naam; nauwgezet op uiterlijke plichtpleging, als teelten en voorwaarde van ontzag; met eerbiediging van gewoonten, gevoelens, vooroordelen, regeringsvoren; met goede trouw in het nakomen van overeenkomst en verdrag. — Dit Octrooi, voorspelde de gevangen Admirant van Arragon, zou Spanje niet minder schaden dan voorheen de Unie van Utrecht gedaan had.

1602 — 1607. De admiraal Waerwijck naar China; ook op Ceylon. — 1604. Van der Hayen, met 13 schepen (1200 koppen) naar de Molukken; Amboina hernomen. Tidore op de Portugezen veroverd. — 1606. Reis van Matelief: zeeslag voor Malacca; vernieling van een Portugesche vloot; vestiging op Ternate. — Peper, kruidnagel, en muskaathandel; handel met katoenen lijwaten op de kust van Coromandel. — Uitdeling van, in 1605 — 15, in 1606 — 65, in 1607 — 40 ten honderd.

Na de belegering van Ostende, stonden, tot aan het Bestand, de oorlogskansen bijna gelijk. — 1605. Aanslag van Maurits op Antwerpen mislukt. Spinola bemachtigt Oldenzaal en Ling. — 1606. Grol en Rijnberk verloren. Herovering van Grol door Maurits tevergeefs beproefd.

1607. April. Vloot van 26 schepen onder de Admiraal Jakob van Heemskerk naar Spanje. De vijandelijke scheepsmacht aangetast, overwonnen, grotendeels vernield, in de haven van GIBRALTAR onder het vijandelijk geschut. Nederlandse invloed in de Middellandse Zee; Spanje, ook als zeemogendheid niet onoverwinbaar.

C. 1607-1609.

233. Enkel met verdubbeling van veerkracht scheen beslissend overwicht op een, ook in schijnbare verzoenlijkheid, verraderlijken vijand verkrijgbaar. Maar hoe nu, daar het financieel vermogen reeds te kort schoot, daar men ernstig hulpbetoon noch uit Duitsland, noch uit Engeland te gemoet zag! Geen wonder dat in dergelijke omstandigheden verdeeldheid van gevoelen ontstond; dat vrede, op gunstige voorwaarden, door velen of met Maurits onraadzaam, of met Oldenbarnevelt onvermijdelijk gekeurd werd.

Wederopkomst van het Rooms-katholicisme in Duitsland; door Jezuitische ijver en Protestantse ijverloosheid. — 1603. Maart. Dood van Elizabeth, opgevolgd door de Koning van Schotland, zoon van Maria Stuart, Jacobus II; vreesachtig en kleingeestig, ter voortzetting van de anti-Spaanse staatkunde even ongeschikt als ongezind; na-ijverig op eigen gezag en weinig aan de rechten en vrijheden ook van de onderdanen gedachtig. Zoekt steun in de bisschoppelijke inrichting van de Anglicaanse kerk tegen Puriteinen en Parlement. Genegen tot toegeeflijkheid jegens de Rooms-katholieken en tot goede verstandhouding met Spanje, zonder veel bezorgdheid voor het lot van de Republiek. Sluit weldra vrede met Filips III.

Oldenbarnevelt voor de vrede. Om a. het uiterste verloop en confusie van de financiën, b. het onvermogen van Frankrijk en Engeland tot afdoende hulp; e. de kans op gunstige voorwaarden en voldoende waarborgen, door de tussenkomst dezer Mogendheden. De Staten van Holland eenstemmig met de Advocaat. "Men ziet en gelooft slechts wat hem belijft; door hem spreken, horen en oordelen zij. Zijn raadgevingen zijn orakels voor hen; zij volgen die, zonder na te gaan of ze goed of kwaad zijn. Hij alleen is te vrezen, om zijn groot crediet bij dit volk en om de middelen die hij weet te gebruiken, ten einde hen te overreden van al wat hij wil. Zo hij oorlog verlangde, zou Holland 's anderendaags er toe worden overgehaald. En Holland noodzaakt bijna altijd de overige Gewesten tot het volgen van haar advies" ". — Oldenbarnevelt evenwel wilde geen vrede, dan met behoud van eigen Staat en aristocratisch beheer. , De Soevereiniteit en de Indische vaart," voegde hij toornig de Fransen Gezant te gemoet, "zullen deze volken nimmer opgeven, al zou die volharding hun ondergang zijn".

Maurits voor de oorlog. Om a. de overvloedige ervaring van des vijands kwade trouw; b. de waarschijnlijkheid dat onderhandeling in slaap wiegen en verdeeldheid te weeg brengen zou; c. de uitbreiding van handel, ten gevolge van de oorlog; d. de verlegenheid van Spanje, met muitende soldaten, ledige geldkoffers, vernietigd crediet, koper geld voor zilver en goud, havens in Indië en Europa door Hollandse oorlogsschepen geblokkeerd ". Vrede ongeraden, nu vooral. — Maurits vermocht veel, als stadhouder en veldheer, om de hoogachting en liefde voor zijn persoon en Huis, bij het leger, bij de bevolking; in Zeeland, waar hij, als Eerste Edele en Markgraaf, drie van de zeven stemmen had; in de landprovinciën, waar hij meester van de talrijke bezettingen was; bij de strenggereformeerden, noch op de ijver van de Staten, noch op de gezindheid van de bemiddelende vorsten, gerust. Maar algemeen wens naar verademing onweerstaanbaar. Maurits tevergeefs vermaand om zijn overtuiging omtrent de

noodzakelijkheid van oorlog enigszins te verbergen; ,wars van alle kuiperij; niets doende om de welwillendheid van de bevolking te verwerven, bij wie hij veel zou vermogen, Indien hij er moeite toe deed, maar hij is zoo, en zegt dat hij zich wil staande houden, door eigen verdiensten en niet door dergelijk gevele" 16. Belangeloosheid. De meest voordelige aanbiedingen werden hem gedaan; een miljoen en grote heerlijkheden in Duitsland, zo hij wilde vertrekken; ook wel, in verstandhouding met de Aartshertog, meer gezag en zelfs de Soevereiniteit. de vijand had hij zelfs niet aangehoord en zou nimmer iets doen tegen eer en plicht, noch schadelijk aan een Land, waarvoor hij zoveel gevaar getrotseerd had. Afkerig van heerszuchtige ontwerpen; ,meer in het hoofd van zijn dienaars dan in het zijne; hij heeft matiging en terughouding, en oordeelt over hetgeen hij vermag, verstandig en zonder drift" 16. Zelfs Louise de Coligny schreef in 1609: "Men zal ten laatste ontwaren dat Maurits in alle deze zaken helderder dan iemand gezien heeft."

Willem-Lodewijk met Maurits eenstemmig. Veeleer zal de natuur veranderen als dat de vijand zal verlaten zijn maxime essentieel, dat de ketters en rebellen geen geloof is te houden; hij zal arbeiden om met praktijken en bedrog te verkrijgen daartoe hij met al zijn macht en geweld niet is kunnen komen.

234. De onderhandeling, met wapenstilstand begonnen, werd, onder bemiddeling van Frankrijk en Engeland, voortgezet; maar de schoonschijnende beloften werden spoedig door harde eisen gevolgd; zodat, na langgerekt overleg, vrede onmogelijk geacht werd.

Wapenschorsing voor acht maanden, naderhand verlengd. — Maurits toestemming door Barnevelt verkregen; in de hoop dat alzo de onmogelijkheid van vrede aan het licht zou worden gebracht. — Engelse en Franse Gezanten; onder leiding van de schrandere Jeannin. Deze ijvert voor goede verstandhouding tussen Barnevelt en Maurits: „hun verdeeldheid” schreef Hendrik IV, "is de val van de Republiek". Voorlopige beschikkingen, in overleg met Pater Neyen en Verreiken. — 1608. 1 Febr. Aankomst van de afgevaardigden van de Aartshertog en van de Koning; Spinola en Richardot. 25 Aug. De onderhandeling afgebroken, om de lagen en kunstenaars van de vijand.

Hendrik IV was tegen het gaande houden van weinig afdoende strijd, ,De gronden van Maurits goed genoeg, Indien hij de bevolking kon overreden, en meester over de beurs van anderen was; zijn gevoelens beter dan dat van de Staten".

235. Onmiddellijk werd de onderhandeling hervat; maar niet over vrede; over Bestand. Volgens Maurits een halve maatregel, een middel om weer te geraken onder het Spaanse juk; zijn waarschuwing was onvermogen tegen de wil van de meeste Gewesten, door Franse invloed gesterkt.

1608. 27 Aug. Voorslag van de Engelse en Franse Gezanten tot een veeljarig Bestand, — Aug. Besluit van de Algemene Staten (eenparig, op Zeeland na) om daarover te handelen, mits hun vrijheid voor altijd werd erkend. — In het eerst was Frankrijk stellig tegen; in Maart 1608 niet meer.

Geldgebrek drong velen tot een bestand. De oorlogskosten, boven de algemene middelen, drie tonnen per maand. De schatkist van de Algemene Staten f 9,000,000 en achter; de bijzondere Provinciën, te samen, tweemaal zoveel. 21 Sept. Brief van Maurits aan de Staten van Holland. „Onder deksel van vrede heeft niet anders dan stilstand geschuld.” De vijand zou in verzekerde rust en de Republiek tot excessive kosten verplicht zijn nering en welvaren zou overgaan naar Vlaanderen en Brabant; 1/3 van de ingezetenen, zich alleen bij de oorlog generende, zou worden verdreven en verjaagd; misschien zou men, vóór het einde van de trêve, elkaar raden en dringen tot schandelijke reconciliatie, gevolgd met ondragelijke slavernij en eeuwig verderf. Hij schreef aan Hendrik IV: “Het Bestand maakt de

landen, Spaans. Aan het einde zal wellicht de Koning van Spanje machtiger, de bevolking het strijden ontwend, de Republiek door minder krachtige bondgenoten gesteund zijn." —

Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen en Utrecht meestendeels Roomsgezind, in de Linie slechts door geweld getreden, zouden zich liever weer onder de gehoorzaamheid van de Aartshertogen, en gevolgelijk van Spanje, begeven dan als Republiek te blijven bestaan ". — Hooggaande twist met Barnevelt. — 21 Okt. Tweede brief van Maurits aan de steden van Holland: "van het begin van de oorlog af hebben de meest kundigen en getrouwen in de lande het niet handelen met de vijand als grondregel beschouwd: vermits de vrede, op welke voorwaarden ook, het verderf wezen zou van de Staat." — Warmte en heftigheid van Maurits en de zijnen; al waren er slechts drie of vier steden tegen het Bestand, hij zou met haar de vrijheid des hands verdedigen; om aldus, door niemand geholpen, nog langer vol te houden en eervoller te vergaan. Maar, hij is te verstandig en te braaf om aan zijn drift bot te vieren, hij wil dat men vreze hetgeen hij met oorlogslieden en het volk zou kunnen doen; maar allen die hem kennen, houden hem voor een wijzen en gematigden Vorst ". —

18 Nov. Verklaring van de Gezanten; hij afwijzing van eerlijke en voordelige voorwaarden, is geen onderstand meer te wachten. — Ook verwerping van het Bestand zou openbare verdeeldheid en afzonderlijke onderhandelingen met sommige Gewesten te weeg brengen. Evenwel, zo het accoord niet aangedrongen werd door de raad en gezag van de Koningen, zou Maurits de overhand verkrijgen 16. — Volgens Willem-Lodewijk, "dient de goeden luiden wel ingescherpt dat de vijand, sedert lange jaren herwaarts, niet als deze trêves gezocht, ook niet anders voor heeft dan om ons, buiten zorg en in de slaap, te gronde te brengen".

Eindelijk stond Maurits met Zeeland alleen; bewerende dat dit Gewest niet kon worden overstemd. De onverzettelijkheid van Hendrik IV maakte verdere poging zonder doel. "De lieden worden door hun Magistraten en Overheden geleid. Maurits schikt zich in hetgeen hij niet verhinderen kan, al zou hij liet, met gevaar van eigen ondergang beproeven" 16. —

1608. Nov. Gevecht bij Rijnberk; Adolf van Nassau sneuvelt.

Filips-Willem, Prins van Oranje, in Holland. "Door broedertwist zou verdeeldheid in de Staat kunnen geboren worden; er zijn er die de oudsten, tegen de verdiensten des anderen, begunstigen zouden" 16. Rond en oprecht; hij zou, ofschoon van de Roomse religie, niets voor de Spanjaards en de Aartshertogen, tot nadeel van de Verenigde landen en van zijn eigen huis, willen doen ".¹⁵

236. Vele, punten waren er, wier vereffening grote moeilijkheid had, zo als de volledige erkenning van de vrijheid van de Republiek, de handel op Oost-Indië, en de toestand van de Rooms-katholieken. Eindelijk sloot men een Twaalfjarig Bistand. Na veertigjarigen strijd, achtte de vijand zich gelukkig, een overeenkomst te verwerven, waarbij het Verenigd Nederland in zijn onafhankelijkheid erkend, en een groot deel van de Overzeesche bezittingen van Spanje aan het Gemenebest stilzwijgend afgestaan werd.

1. De verklaring van de onafhankelijkheid van de Staat. Dit was *conditio sine qui non*. — Het Duitse Rijk zou gaarne de Verenigde Nederlanden weer in zich opgenomen hebben; Barnevelt, zowel als Maurits en Willem-Lodewijk, lachten ermee, bekend met de overmacht van Oostenrijk en de zwakheid van de Protestantse Vorsten; het Rijk een ijdele klank zonder vermogen of gezag.

2. De Indische handel. De vijand wilde enkel, als voorheen, de vaartop Spanje. Neen! overzeesche handel onmisbaar voor a. de welvaart van het land; b. de veiligheid van de Republiek, (nauw verband van zeemacht en handel; de matrozen ter koopvaardij straks ten oorlog gereed); c. de eer van de Natie: Wat ware schandelijker dan de Indianen, met de Compagnie geconfedereerd, te verlaten ter discretie van zo wrede vijanden! d. de verzwakking van Spanje: "geen beter middel dan de fondamenten van zijn uitstekende

rijkdommen te ondergraven" 7 — Vooral in de Zeeprovinciën was men er onverzettelijk op. Reeds deelden 20,000 personen in de Oost Indische handel. De Oost Indische Compagnie had in Indië 40 schepen, met 5000 zeevarende mannen; in Guinea 20 schepen; in West-Indië op de zoutvaart 100 grote schepen en 1800 man. „Het verlaten van Indië,” volgens de Compagnie, “zou wezen de vermindering van meer dan de helft van onze macht; ook te land; want al onze macht en welvaren te land komt uit de zee”

3. De toestand van de Rooms. De vijanden wensten vrijheid van godsdienst-oefening. Een verlangen, ook door Frankrijk ondersteund, gevaarlijk gerekend voor de Hervormde Kerk, dus ook voor de Staat; te meer omdat de Rooms, Spaansgezind en door openbare samenkomst bekend met de grootheid van hun getal, ligt tot schadelijke ontwerpen zouden worden gebracht; als b, v. om een deel van de Verenigde Nederlanden onder de Aartshertogen te brengen

Barneveldt zou, desnoods, daar in de Roomse godsdienst-oefening hebben bewilligd, waar vele Rooms zijn, zo als te Utrecht, Haarlem, Amsterdam, en elders; echter onder zekere voorwaarden. Maurits zeer tegen de Rooms gestemd. — Van de Staten wordt niets verkregen dan een toezegging dat men later in de zaak zou pogen te voorzien.

1609. 25 Maart. Bijeenkomst te Antwerpen. —

9 April. TWAALFJARIG BESTAND. Niet de Staten, als vrije Landen, Gewesten en Staten, op welke de Aartshertogen en de Koning van Spanje niet eisten. Bekrachtiging van het status quo; onderlinge vriendschap en koophandel, in Europa; daar buiten, niet zonder des Konings verlof, behalve in de landen van Mogendheden die het hun zouden willen toelaten. Verklaring van de Franse en Engelse Gezanten dat in de gunstige beschikkingen omtrent de handel Indië begrepen is.

237. De gebreken van de regeringsvorm, zo als die, vooral na Leicesters vertrek, was ontaard, waren onmiskenbaar. Een Raad van State, met Maurits aan het hoofd, zou terugkering geweest zijn tot de oorspronkelijke aard van het Gemenebest, waarvan men, om buitengewone omstandigheden, afgeweken was. Maar er bleef tegen de verwezenlijking van dergelijk ontwerp, in de verdeeldheid van inzicht en belang, onoverkomelijk bezwaar. Het landsheerlijk gezag, de algemeen landvoogd, bij de Unie van Utrecht nog ondersteld, was er niet meer; ook nu trachtte men tevergeefs naar eenheid van uitvoerend bewind.

Verkeerde richting van de Staatsvorm (§ 221-223). Geen band van de Provinciën, geen lichaam dat zorg voor het algemeen droeg: elk Gewest en zelfs iedere stad een afzonderlijk geheel, met macht en rekt van Soevereiniteit; zovele Soevereiniteiten als stemgerechtigde steden. Zelfs voor zaken van weinig belang, komen de Staten-Generaal bijeen; met grote kosten, met langwijligheid en verwarring¹⁶. Er was, twintig jaren, tijdens, maar voorzeker niet 1rrachtens, dergelijk Bestuur, voorspoed geweest. Het herzien van de Linie, zonder iets in de substantie te veranderen, werd nu ernstig ter sprake gebracht; de onmisbaarheid van een Raad van State (van 12 of 15 leden), met genoegzame macht om de resoluties van de Staten-Generaal, desnoods met bedwang, ten uitvoer té leggen; vertegenwoordigende de Staat. Over alliantie, bestand, vrede, of buitengewone heffing, zou door de Staten-Generaal bij voortdoring worden beslist. Maurits aan het hoofd; de leden, Frederik-Hendrik en Willem Lodewijk, levenslang; de overigen voor 3 jaren; Oldenbarnevelt voorzitter. Hendrik IV zou niet ongaarne Maurits Soeverein hebben gezien. Op hem was hij voornemens te bouwen al wat hij ten behoeve van de Verenigde Gewesten doen en handelen zou, in vrede of oorlog" 16. — Sommigen beweerden (met het oog op Frankrijk, of op Maurits) dat men tegen Spanje niet verzekerd zon zijn, ten ware de Republiek Vorstendom werd.

De misvorming van het Staatsbeheer was wellicht onvermijdelijk geweest, toen voor de zelfstandigheid van Holland, steunpunt van de weerstand, allereerst moest worden gezorgd. Dubbel jammer het bestendigen van deze gebrekkige toestand, nadat het nijpende

gevaar voorbij en gelegenheid tot hervorming daar was, Een Centraal Bewind (dit was de grootste zwaarigheid) niet ligt verkrijgbaar, zonder dat men een rechtmatig overwicht van Holland prijs gaf. Daarbij kwam de spanning tussen Maurits en Oldenbarnevelt. — „Men moet wachten,” schreef Jeannin, „totdat de jaloezie en het mistrouwen tussen de Advocaat en de Stadhouder weggenomen is.” — Vroeger schijnt de Advocaat geoordeeld te hebben, slat men geen traktaat met de vijand kon maken, of men moest eerst de staat van het Land in meerder verzekerdheid brengen en handelen met Prins Maurits op gelijke conditie als met zijn Heer vader was geschied”. — Handeling, op die conditie, kon met het belang van de Staten overeen worden gebracht. (§ 192).

D. 1609-1621.

TWAALFJARIG BESTAND.

238. Het Bestand werd gekenmerkt door binnenlandse verdeeldheid in Kerk en Staat. Op de strijd tegen de Rooms en volgde twist en scheuring van de Gereformeerden. Velen hadden zich bij de Hervormde Kerk gevoegd, wier algemeen Protestantse denkwijze met haar geloof, of niet geheel, of ook wel in het geheel niet, overeenkwam. Ook onder de godgeleerden en kerkleraars werd dit verschil openbaar. Evenwel, rechtstreekse aanranding van haar christelijke belijdenis, in de Kerk, zou door de Gemeente niet geduld zijn. Men ving dus aan met het bestrijden van een verborgenheid, voor de rede onbereikbaar. Het leerstuk van de *Voorbestemming* (Predestinatie) werd in twijfel getrokken, geloofend, bespot. Uit deze smaad werd ergernis geboren, spanning, weerstand, strijd. Het was de Gereformeerden niet enkel om dit artikel te doen, veelmin om het onbegrijpelijke te begrijpen, allerm minst om een geloofsregel boven of nevens Gods heilig Woord; om onderwerping van het geweten aan Formulier of aan enig menselijk gezag. Neen; de leer van de uitverkiezing werd gewaardeerd, in verband met de vrije genade Gods, met de rechtvaardiging door het geloof alleen, met het Evangelie. Geen vermetel dringen, maar nederig berusten in Gods onnaspeurlijke raad. Geen onverdraagzaamheid, maar, in de Kerk, geen wegcijferen van het eenstemmig belijden, zonder hetwelk de mogelijkheid van kerkgemeenschap verval t.

De Voorbestemming: uitgedrukt in Art. 16 van de in 1562 ontworpen Nederlandse Belijdenis. „God betoont zich barmhartig, doordien Hij uit de verderfenis trekt en verlost degenen die Hij, in Zijn eeuwige en onveranderlijke raad, uit enkele goedertierenheid uitverkoren heeft in Jezus Christus ons Heer; zonder enige aanmerking van hun werken: rechtvaardig, doordien Hij de anderen laat in hun val en verderf, waar zij zichzelf ingeworpen hebben.” — Op Gods Woord gegrond: 13 v. Rom. 8, v. 29, 2 Tim. 1, v. 9. Ingeweven in het ganse verlossingswerk; want, is de zondevergeving niet uit vrije genade, dan is zij om iets in de mens; dan is deze niet geheel bedorven en heeft vrijheid van wil; dan is de Zaligmaker niet algenoezaam, niet onmisbaar; dan wordt verbetering en volmaking, geen bekering en weergeboorte, vereist; dan is de rechtvaardiging om het geloof, niet enkel door het geloof, om enige verdienstelijkheid en niet enkel om het zoenoffer van de Heere.

De Remonstrantse begrippen leiden naar verloochening van het kruis en naar oprichting van eigen gerechtigheid; naar het ongeloof van Socinius, of naar het bijgeloof van de Roomse Kerk. — Vrijmacht geen willekeur, maar onafscheidelijk van Gods wijsheid en liefde; de mens, door eigen schuld verloren, uit genade zalig: Rom. 6, v. 23. Verborgenschap voorzeker (Rom. 11, v. 33), maar tevens de bron van godzaligheid; van ootmoed (Ef. 2, v. 9); van gemoedsrust (1 Thess. 5, v. 24); van dankbaren ijver (Ef. 1, v. 4).

„Men sprak gedurig van Predestinatie en den aankleve van dien, maar de ondervinding heeft geleerd dat daaronder nog verscheiden andere zware fundamentele dolingen zijn gehandhaafd, als de rechtvaardigmaking doorliet werk des geloofs, de leer van de vrijen wil, het loochenen van de zekerheid van de zaligheid in dit leven, het uitbreiden van de, macht van de Overheid van in religiezaken te disponeren naar believen en, bij noodzakelijke gevolgtrekking nog andere punten van het hoogste gewicht.

239. Deze leer van de Uitverkiezing, *Calvinistisch leerbegrip* genoemd, is, vóór Calvijn, ten allen tijde, oorzaak van aanstoot en ergernis geweest. De eer van de verlossing toeschrijvend aan God alleen, ondragelijk voor de menselijke trots, ongerijmd voor elk, wiens gedachten

niet tot de gehoorzaamheid aan Christus gevangen zijn geleid, werd zij telkens bevestigd, en in vroeger eeuw, en bij de Reformatie, door het eenstemmig getuigenis van de Christelijke Kerk.

De Predestinatie wekt natuurlijk tegenstand op: 1 Cor. 2, v. 14. — Ook dit leerstuk wordt misbruikt (2 Petrus 3, v. 16); uit zijn verband met de overige waarheden van het Evangelie gerukt, leidt het tot wanhoop of zorgeloosheid; ook tot godslastering: Rom. 9, v. 19, 20. Tegen dergelijk misbruik geldt de lasterlijke voorstelling dat de leer van de Gereformeerde Kerk een oorkussen is voor het vlees en de duivel, een burg des satans; dat ze God maakt tot een auteur van de zonde, onrechtvaardig, een tiran en veinzaard; dat ze is een vernieuwd Stoïcismus, Manicheïsmus, Libertijnschap en Turkendom; de mensen zorgeloos maakt; dat vele onnozele kinderen van de gelovigen van de moeder worden afgerukt en tirannig in het helse vuur geworpen, dingen die de Gereformeerde Kerken van ganser harte met verfoeiing verwerpen. — De voordracht dezer leer moet met omzichtigheid geschieden; vaste spijs is niet voor die melk van node hebben. Niet op Gods verborgen raad, maar op Christus, de weg, de waarheid, en het leven wijst de Heilige Schrift; op Hem zij het oog des geloofs gevestigd, zonder te willen doordringen tot wat gesloten voor ons is. — Maar deze verborgenheid werd telkens door haar bestrijders ter sprake gebracht; haar onverklaarbaarheid wettigt, als zij stoutelijk ontkend wordt, het stilzwijgen niet.

De strijd over de vrije wil, in de 5e eeuw tussen Augustinus en Pelagius, in de 16e tussen Luther en Erasmus. — De Hervormers (Luther en Melancthon, Zwinglius, Calvijn, Beza) hadden omtrent de voorverordening zelve geen verschil; in de meest stellige bewoordingen, opgenomen in de Belijdenissen van de Gereformeerde Kerken, in Frankrijk (art. 12), in Engeland (art. 16), in Zwitserland (art. 10): als een punt dat tot de rechte kennis van de weg ter zaligheid behoort. — Een kundig en zeer gematigd Godgeleerde (Du Moulin) schreef, in 1616, dat de Arminiaanse leer de fondamenten van de Religie heimelijk ondergraaft en omstoot, en zo ver verschilt van de waarheid des Evangelies, als Hemel en Aarde.

240. De Nederlandse Hervormde Kerk had meermalen leraars, om deze en dergelijke afwijking, kerkelijk te remt gewezen en bestraft. Maar deze dwaalbegrippen trachtten zich telkens weer bedekt ingang te verschaffen; door de prediking en het academisch onderwijs van de geleerden Arminius te Leiden, wonnen zij veld.

1577. Duifhuis, Rooms pastoor te Utrecht, predikt tegen de grove misbruiken van het Pausdom, zonder zich te kunnen verenigen met de Nederlandse Confessie en de Catechismus, in de predestinatie en hetgeen er bij behoort. Grote aanhang en verdeeldheid te Utrecht, ook na zijn dood (§ 224).

579. Coolhaas, leraar te Leiden; door de Regering begunstigd, kerkelijk veroordeeld, voorstander van algemeen genade en vrije wil; wenst telkens over de predestinatie te twisten. — 1591. Herman Herberts, te Dordecht en Gouda, door de provinciale Synode geschorst; beweert dat de gelovigen in dit leven tot volmaakte gehoorzaamheid kunnen komen. — 1595. Wiggerts te Hoorn, veroordeeld door de provinciale Synode, voorts door de Leidsche hoogleraren, om opinies over de verkiezing, de erfzonde, de vrijen wil, de goede werken, onverenigbaar met Gods Woord en met de belijdenis van een christelijke Kerk.

Dirk Volkertsz Coornhert, van buitengewone kunde en vernuft, Amsterdammer (geb. 1522, † 1590), drijvende dat de mens door de wet kan zalig worden, waarmee het ganse Evangelie en de Zaligmaker verloochend wordt. Liefhebber van redetwisten over Godgeleerdheid; van niets afkerig dan van vervolgzieke rechtzinnigheid; stelt zijn roem meer in het zoeken van de waarheid dan in haar bezit. Voorloper van de Remonstrantse regering, die, opdat over geloofspunten niet zou worden beslist, het stilzwijgen, ten voordele van de niet rechtzinnigen oplegt; gelijk Marnix (§ 164) de voorloop er was van de contra-remonstranten, door wie voor zichzelf alleen de vrije prediking begeerd werd.

Arminius, (geb. te Oudewater, 1560, † 1609); in 1588, predikant te Amsterdam; van onrechtzinnigheid verdacht; 1602, te Leiden beroepen; de Amsterdamse Kerkenraad maakt zwaarigheid. De hoogleraar Gomarus, (geb. te Brugge 1562, † 1641), wie het onderzoek was opgedragen, door de schijnbare openhartigheid van zijn verklaringen, te vrede gesteld: maar weldra werden 's mans afwijkingen openbaar. Naast Arminius, om bekwaamheid en invloed, Utenbogaert, (geb. te Utrecht 1557, † 1644), die vele jaren Maurits welsprekende hofprediker was.

241. Ongezind de Kerk te verlaten, ontveinsden de onrechtzinnigen in het eerst hun gevoelens; althans kwamen er slechts gedeeltelijk voor uit en bestreden bij voorkeur punten, waaromtrent het niet moeilijk valt bij onverschilligen of onkundigen twijfel en weerzin te doen ontstaan. Weldra moediger geworden, eisten zij dat de Formulieren van Enigheid voorlopig buiten kracht zouden worden gesteld, om daarna herziening en verandering te ondergaan. De Hervormden verklaarden dat er generlei noodzakelijkheid tot herziening bestond; dat voorlopige terzijdestelling van de Formulieren ongerijmd en feitelijke losbandigheid was; maar dat elk punt waartegen men zwaarigheid had, op een kerkelijke vergadering of Synode kon worden ter toets gebracht.

De Formulieren, (§ 82); belijdenis voor de wereld en aan elkaar. — De Bijbel, geheel de Bijbel, en niets dan de Bijbel, kenbron en regel des geloofs, (Art. 7 van de Belijdenis); — maar er moet overeenstemming ook omtrent de slotsom van het onderzoek zijn; een voorschrift van prediking en onderwijs, hetwelk de Kerk bevonden heeft overeen te komen met Gods Woord. “De Papisten houden de Schriften en Decreten van de mensen, van de Pausen en Conciliën, voor de regel zelf, die zekerheid heeft in en van zichzelf; de Gereformeerden houden het beschreven Woord Gods, voor de enigen regel des geloofs, de Confessie en Catechismus voor het gereguleerde; ook dit heeft zijn zekerheid, maar niet dan na en van de regel” 11. Al heeft iemand zulke Formulieren ondertekend, wordt hem niet verboden, zo hij namaals iets vindt dat hem dunkt niet genoeg met den Woorde Gods te accorderen, dit te bedenken te geven, daar 't behoort, om naar de regel van Gods Woord onderzocht te worden. Maar revisie en ontslag van de ondertekening te willen eer men iets aangewezen heeft, sterkt niet dan tot onrust van de kerken, en met ter tijd tot schandelijke verandering in de leer.” —

De Nederlandse Belijdenis (§ 83) niet simpel een menselijk schrift, maar een geschrift bij Godvruchtige en getrouwe leraars van de ware Kerk onzes Heeren uit den Woorde Gods gesteld, om te dienen voor een gezonde en schriftmatige belijdenis des geloofs; bij de vrome martelaren, in gevangenschappen, op pijnbanken, in vuren, onder zwaard en galg, standvastig bekend; om welke vele duizenden hun goed en bloed in gevaar hebben gesteld, naakt en bloot uit hun vaderland naar andere landen in ballingschap zijn getrokken; welke alle de Gereformeerde Kerken in de Nederlanden en in Frankrijk voor gezond en Godes Woord conform hebben erkend, en door welke de Gereformeerde Kerken van de anti-christische Roomse Kerk en van allerlei vreemde en verwarde sekten zijn afgezonderd. Dat is wat meer als simpel een geschrift bij mensen gesteld¹¹. “Daar wij toe gekomen zijn, laat ons daarin naar dezelfde regel handelen,” en niet zijn als die altijd leren en nimmermeer tot de kennis der waarheid kunnen komen.”

Synoden, ook in de Protestantse Kerken, van de beginne af en uit de aard van de zaak, in zwang. Goede en schriftmatige Conciliën heilzaam. Verschillen over de leer moeten daar worden beslist naar Gods Woord; de Kerken, gelijk elk gelovige, toetsen de uitspraak aan de Heilige Schrift. „De Papisten willen dat men simpel gelove, zonder onderzoek of het Concilie wel of kwalijk, met of tegen Gods Woord, geoordeeld hebbe. Dit heeft nooit iemand van de Gereformeerden beweerd; maar van het loochenen van een absolute macht, moet men niet overgaan tot het loochenen van alle macht.” — De Remonstranten steeds tegen de Nationale Synode; een Provinciale zouden zij, na in Holland meester geworden te zijn, gaarne hebben

gewild; een Generale (niet slechts van de Gereformeerde, maar ook van de Lutherse Kerken) beweerden zij soms te verlangen; wel overtuigd dat ze, bij de toenmalige verdeeldheid van de inzichten, onmogelijk was.

242. De leerstellingen van de Arminiaansgezinden, meermalen veroordeeld, waren strijdig niet de belijdenis van de Kerk; op dezen grond reeds zouden zij, met volkomen recht, in hun eis niet ontvankelijk verklaard zijn. Maar de tegenpartij begeerde geen wapen dan Gods Woord. Zonder, door algemeen revisie, de ganse kerkleer in verdenking te willen brengen, was zij ten volle bereid elk betwistbaar leerstuk opnieuw te onderwerpen aan de uitspraak alleen van de Heilige Schrift. Desniettemin, als de zaak kerkelijk behandeld werd, was veroordeling van de Remonstranten niet twijfelachtig. Er werd dus een ander terrein voor de strijd gezocht.

Ofschoon de vraag eigenlijk slechts was of de nieuwe leer overeenkwam met de bekende geloofsuitdrukking, van de Kerk (geen kwestie *juris constituendi*, maar *constituti*), hebben de Contraremonstranten, slag leverende op Bijbels terrein, zich, noch in 1618, noch vroeger, op dit kerkelijk standpunt gesteld.

243. De Nederlandse Hervormde Kerk, in de eerbied voor de Overheid nauwgezet, was evenzeer na-ijverig op eigen recht, op onafhankelijkheid in al wat geloof en geweten betreft. De Remonstrantsche leraars, door wie kerkelijke veroordeling te gemoet werd gezien, waren bereidvaardig, in de Kerk, invloed en overwicht te verlenen aan hen door wie zij meenden, tegen de Kerk, te zullen worden beschermd. De Regenten, die bij de rechtzinnige predikanten niet zelden lastige weerstand hadden ontmoet, beaamden gaarne wat met hun eigen denkwijz en belang overeenkwam. De twist werd van kerkelijke op politieke boden overgebracht. De Staten van Holland waren beducht, èn voor een onafhankelijkheid van de Kerk, die aan hun eigen gezag gevaarlijk zijn zou, èn voor een scheuring in de Kerk, tot groot nadeel van de Gereformeerde Staat.

„De Staten van Holland en West-Friesland, als hoge Overheid van dezelve landen, verstaan hebbende in kerkelijke zaken de adviezen en intentie van de kerkelijke personen of vergaderingen, komt,” beweerden zij, „toe daarop te ordonneren. De kerkelijke geschillen moeten niet bij subtile disputatiën, inquisitie of decreten, maar bij christelijke accommodatie en handhaving van de hoge Overheid neergelegd worden.”

Door het verdelen van de Gereformeerde relegionsverwanten, die de beste en zekerste partij voor de defensie van het Vaderland altijd gemaakt hebben en verder moeten maken, zou ligt nog meer verdeling mogen vallen; elk van de andere gezindheden, als Papisten, Luthersen, Doopsgezinden en Libertijnen zou sterker wezen als een van de doelen van de Gereformeerde religie; tot onzekerheid van de landen en steden'. Derhalve bijeenhouden van de Gereformeerde kerk, beschermen van de Remonstranten in de kerk, uitdoven van de ijver en het getwist. — Maar wat betekent uitwendige eenheid bij innerlijke tweespalt? Van de staten handelwijz schijnbaar gematigd en verdraagzaam, inderdaad partijdig en onrechtvaardig was. Het dwingen tot kerkgemeenschap, omdat, volgens de politieke vlagt, de een partij zich vergiste in de waardering van het verschilpunt. Waarom niet veeleer, na uitspraak van een Synode, aan de veroordeelden het stichten van een eigen genootschap vergund; of toegelaten en zelfs aangemoedigd een tijdelijke afzondering van twee gemeenten niet gelijke rechten in de kerk 97?

244. Een oppertoezicht, om de Staat tegen nadeel te vrijwaren, werd door de Kerk geredelijk erkend. Maar de Staten verlangden veel meer; zij begeerden in het beroep van de leraars, in de samenstelling van de Kerkenraad, in het ontwerpen van kerkelijke wetten, zelfs in de

beoordeling van geloofsgeschil, een overwicht voor de Magistraat dat, volgens de Hervormden, met een politiek Pausdom gelijk stond.

De Geestelijkheid boven de Overheid, die blindelings haar bevelen uitvoert, is het stelsel van de Roomse Kerk. De Overheid boven de Geestelijkheid, is de Caesaro-papie, waardoor het geestelijk Rijk van Christus een wereldlijk en het kerkelijk ambt een politieke bediening wordt. — Het een en het ander onverenigbaar met de leer van de Heilige Schrift; Christus het enige Hoofd Zijner Kerk, die generlei Overheid of Stadhouder behoeft om haar te regeren sloor Zijn Woord en Geest. Deze leer van Christus alleenheerschappij geen stelsel van collateraliteit als stonden de geestelijke en de wereldlijke macht naast elkaar, wederkerig, in het wereldlijke, en kerkelijke, aan elkaar ondergeschikt. In de Kerk zijn geen Overheden; maar dienaren van Christus, van het Evangelie, van de Gemeente van Christus. De Overheid moet zelve de ware Godsdienst grondig leren kennen, mede om haar ambt, macht, en gezag te beter tot bevordering van het Rijk van Christus te besteden. De Overheden zijn „vazallen en stedehouders Gods, om de wet Gods te doen onderhouden en te straffen die in het openbaar daartegen zondigen. Och, dat zij wel bedachten wat daaraan is gelegen, hoe zouden zij blijven binnen hun kring.

Alle de christelijk Protestantse Belijdenissen verwerpen het gezag van de Overheid in de Kerk, zelfs de Anglicaanse (Art. 37); „Wij geven geenszins, gelijk wij gelasterd worden, aan ons Koning ecnig beheer omtrent Gods Woord of de Sacramenten, maar slechts de bevoegdheid dat hij alle rangen en standen, geestelijk of wereldlijk, bij hun plicht houde en de onwilligen bedwingen met het wereldlijke zwaard.” Ook daar is de Vorst, in geloofszaken, lid, geen hoofd van de Kerk. — „De Gereformeerden ontkennen dat in de macht van de Overheid zou zijn iets te gebieden dat de Woorde Gods tegen is, of voor te schrijven regelen naar welke men de Heilige Schrift zal uitleggen; of de herders en leraars uit te sluiten van het oordeel aangaande de geschillen over het stuk van de leer, of in enige welgestelde Kerk iets te ordineren, voorbijgaande het wettig kerkelijk oordeel” 11.

245. De tussenkomst van de Overheid werd gewraakt, om het beginsel, en ook om het doel; uitwendige vrede, met terzijdestelling van waarheid en recht. De maatregelen van de Staten van Holland, onder de leus van verdraagzaamheid, brachten, uit de aard van de zaak, onrecht en gewetensdwang te weeg. Opneming van antigereformeerde begrippen, zonder vrijheid van weerspraak, niet nevens, maar in de Gereformeerde Kerk; dus stelselmatige ondermijning van de Hervormde leer; dus bittere vervolging van hen door wie deze leer voorgestaan werd.

Verdrukking van de welgezinden was onvermijdelijk, en wel van lieverlede aldus: a. vergunning aan de Arminianen tot prediking van hun leer; b. oplegging van stilzwijgen aan de tegenpartij; c. uitdrijving wegens ongehoorzaamheid; d. verbod van afzonderlijke godsdienstoefening, op grond, óf van de waarheid van de nieuwe leer, óf althans van de onbeduidendheid van het verschil. — De Hervormden betwistten de gewetensvrijheid van de Remonstranten niet, maar zij herinnerden dat „onder de vrijheid van consciëntie mede begrepen is (hetgeen door de Arminianen werd belet) dat de dienaren van Christus in zijn Kerk zijn Heilig Woord vrijelijk mogen prediken, zonder verhindering, en de valse leer bestraffen en weerleggen, zodat de lidmaten niet gedwongen worden óf te horen valse leraars, óf zonder Godsdienst te zitten” “,

„De verschillen zo groot en zwaar, dat ieder volhield het gevoelen van zijn partij merkelijk te dienen tot oneer Gods en lastering Zijns Heiligen Naams, mitsgaders tot verhindering van der mensen zaligheid. Wat geestelijke gemeenschap, wat broederlijke enigheid en vriendschap zou tussen zodanige partijen kunnen gevonden worden? Bij hen die door Resoluties de harten en consciënties hiertoe hebben willen dringen, moeten zaken van zo groot gewicht in zeer kleine consideratie wezen; voorwaar geen teken van een recht Godvrezend gemoed!” 11.

245a. Het volk was, sedert 1555, aan de gewijzigde regering onderworpen en gedwee. Ook zou het alvermogen van de Staten en van de stedelijke Regenten niet ligt ernstige weerstand hebben ontmoet, zo de Overheid, in betrekking tot de Staatskerk, het volksgeloof en het volksgeweten ontzien had. Maar het wereldlijk gezag stuitte op de onverzettelijkheid van de Gereformeerde burgerij, toen het aan de Kerk, zonder op haar onafhankelijkheid te letten, gevaarlijke wangevoelens, in strijd met haar belijdenis, opdrong.

De Regering in botsing, niet met een volkswaan van de dag, maar met de geloofsovertuiging welke de weerstand tegen Spanje bezielde. Kerkelijk en tevens populair en nationaal verzet. Eigen onderzoek van de Bijbel, persoonlijk geloof, individuele verantwoordelijkheid kenmerkt het Protestantisme en vooral de Gereformeerde kerk. Ook hier een theologiserend Volk, calvinistische beslistheid, puriteinse veerpacht (§ 85a), en, om van de consciëntie wil, naar gelang van de omstandigheden, óf rekbaarheid van onderwerping, óf onbedwingbaarheid van vrijheidszin. Ook de eenvoudige Christen was niet onbevoegd ter beoordeling van de hoofdpunten van het geschil. Ook hij (aan het geloof en aan het, veertigjarig martelaarschap van zijn vaders gedachtig) wist dat, aan de politieke macht geen heerschappij toekomt in de kerk; dat zonder eenheid van belijdenis geen kerkgenootschap bestaat; dat de kern en kracht van het Evangelie in de vrije genade Gods ligt. Geen ellendig en kleingeestig gebeuzel en gekijf over spitsvondigheden van de Godgeleerdheid, zonder invloed op hart en leven; maar, in de grond van de zaak, voortzetting; van de strijd over Religie en gewetensvrijheid onder gewijzigde vorm,

246. Bijkans alleen in Holland en Utrecht had de denkwijze van de Remonstranten merkbare weerklank. Des te meer hielden de Staten van Holland hun stelsel van gewestelijke Soevereiniteit vast. Daarom mocht er volgens hen, van geen Nationale Synode spraak zijn. Aldus geraakten zij tegen de overige Gewesten en tegen de Staten-Generaal in strijd. Met de geest van de Unie, met de feitelijke eenheid van de Republiek, was het onbestaanbaar, dat verdrukking van de Hervormde Godsdienst, waarvoor men gemeenschappelijk oorlog gevoerd had, die als grondslag van de Staat aangenomen was, van de willekeur van een gewestelijke Overheid afhankelijk werd.

De Staten beriepen zich op art. 13 van de Unie, volgens hetwelk Holland en Zeeland in de Godsdienst naar goedvinden te werk konden gaan; daartegen werd herinnerd, dat deze bepaling ten behoeve van de Gereformeerde Godsdienst gemaakt was, tot dat deze, ook in de andere Verenigde Gewesten, als de nauwste band van de vereniging, ingevoerd worden zou. Om de Religie als zaak van Provinciaal belang en beheer te kunnen beschouwen, werd de hoofdbeweegreden tot de oorlog (§ 129 — 132) in de schaduw gesteld; als ware het zwaard getrokken voor de Hoogheden, Vrijheden, en Gerechtigheden des Lands. "Men zag in het eerst zo zeer niet op die Hoogheden: 't hart en was zo hoog niet; — men deed zijn best om de tirannie te verdrijven, inzonderheid van de consciënties dergenen die de ware Religie, ook onder het kruis en zware vervolgingen, hadden aangenomen. Wij gunnen van de Staten hun Hoogheden van harte, wij staan ze voor, maar nu zij, door Gods genade, hoog en groot zijn geworden, nu moeten zij haar hoogheid en grootheid niet misbruiken tegen God'.

247. Voor de oppermacht van de Staten en het overwicht van Holland heeft Oldenbarnevelt alles op het spel gezet. Onder het juk van de Hollandse burgeraristocratie, welke door hem bestuurd en geleid werd, zou er van Overheidswege vrede in de Kerk en, door ondergeschiktheid aan Hollands alvermogen, eenheid in de Republiek zijn.

De differenten op de leer heeft Oldenbarnevelt niet op het tiende deel zoveel behartigd als 't stuk van de autoriteit van de Staten om kerkelijke wetten en ordonnantiën te maken. Het onderscheid in leer was, volgens hem, zo groot niet. „Een goed Christen moet ja leren, door

Gods genade en om de voldoening van ons Heiland, gepredestineerd te zijn om zalig te wezen en dit geloof te hebben door de genade Gods". 15. Luthersen, Papisten, Doopsgezinden, zouden zich eer tot de Gereformeerde Kerk begeven, zo de opinie van de Remonstranten vrij was; velen worden teruggestoten door de zeer precieze opinie van Gomarus. Evenwel, liever dan dat de landen in zwarigheden of onenigheden voor de Predestinatie kwamen, zou hij de opinie van de contraremonstranten alleen hebben laten leren, mits dat altijd alle consciëntiedwang zou worden geweerd. — In de vergadering van Holland ras de invloed van Oldenbarnevelt beslissend, in andere gewesten niet gering. De Prinsesweduwe (Louise de Coligny) en haar zoon Frederik Hendrik toonden zich remonstrantsgezind. De Advocaat had bij het Franse Hof steun. Onder zijn medestanders Hugo de Groot (geb. te Delft 1583, — † 1645), Pensionaris van Rotterdam, die met jeugdige ijver de Soevereiniteit van de Staten voorgestaan heeft; door omvang en veelzijdigheid van wetenschap, ook om zijn liegt run oorlog en vrede, overal vermaard; zwak van karakter, meer als geleerde uitstekend dan als staatsman of diplomaat.

245. Maurits, lange tijd, te lang wellicht lijdelijk, werd eindelijk, door de drang van de omstandigheden, op raad en bede van Willem-Lodewijk, overgehaald om, als Stadhouder, ter bescherming van Kerk en van gewetensvrijheid, Oldenbarnevelt te weerstaan. En het ontbrak hem niet aan krachtige steun. De meeste Gewesten keurden het gedrag van Holland af. In Holland zelf was de overgrote meerderheid van de burgerijen niet slechts, maar ook een deel van de Regenten, van oordeel dat aan de niets meer ontziende overmacht van de Barneveltsgezinden paal en perk moest worden gesteld. Zo werd het land in twee grote partijen van een gescheurd, onder aanvoering van Maurits en van Oldenbarnevelt.

Met oorlogsverrichtingen meer dan met theologische nasporingen bekend, en helaas! niet uitmuntend door nauwgezette Godsvrucht, was Maurits echter niet onkundig van de betekenis en strekking van de geschillen, waarmee de rust van de Staat gemoeid was. Hij hield zich onzijdig, al verborg hij zijn sympathie niet, en vermaande tot bevrediging en eendracht. Later koos hij partij, uit trouw aan zijn eed en uit, gevoel van billijkheid en recht. Vooral ook op aansporing van Willem-Lodewijk. Friesland en Groningen bleven, onder deze Stadhouder, zeer contra-remonstrants; moedig en bedachtzaam, was hij ook in Holland, door zijn gestadige en schrandere raadgeving aan Maurits, zeer nuttig". „Niemand," schreef hij in Maart 1610, „kan billijkerwijs afkeuren dat Uwe Exc. tussentrede en naar wettige middelen omzie, om de Staat in eendrachtig te houden en de Gereformeerde Godsdienst, het bloed en het hart van de Republiek, niet te laten verdrukken. Dit raakt de eer en de veiligheid van de Staat. Door tweedracht zal men een prooi des vijands worden, en op u zal het verwijt rusten, van, uit angstvalligheid en lauwheid, de toorn Gods op uzelf en op het Land te hebben gehaald." — Zo werd Maurits, schoorvoetend en weifelend, het hoofd van de contra-remonstranten, de vertegenwoordiger van de Generaliteit tegen Holland, de leider van de minderheid van de Hollandse Staten; om hem schaarden zich alle vijanden van de advocaat 97.

248a. De vrede met het buitenland werd minder dan men in het begin van het Bestand tegemoet zag gestoord. Met de dood van Hendrik IV gingen zijn ontwerpen ter beteugeling van Oostenrijk en Spanje te niet. In Frankrijk en in Engeland was dikwijls de Regering bijkans Spaansgezind. Alzo had het Rooms-katholicisme in Duitsland vrij spel.

Het Bestand was, naar het oogmerk van Hendrik IV en vermoedelijk in de schatting ook van Oldenbarnevelt, verademing, waarmee ernstiger worsteling voorbereid werd. Schier gelijktijdig met de tekening (9 April 1609) ontstond, door het overlijden van de Hertog van Gulik, de vrees dat Oostenrijk, het erfrecht van de Protestantse Keurvorst van Brandenburg, met bezitneming van het erfgoed en vestiging aan de Neerrijn, zou betwisten. Dit scheen, om

de nauwe verwantschap met Spanje, bijkans voortzetting van de Nederlandsen oorlog. De Koning schreef (3 April) aan zijn gezant in 's Hage: „Ik verklaar u dat ik dan mede van de partij zou willen zijn en er mij zo diep mogelijk in storten.” De gezant schreef (8 April): „Barnevelt heeft mij gezegd en verhaald dat, zo U. M. de verdediging van de Keurvorst onderneemt, zij zich bij u zullen voegen ten oorloge tegen wie het ook zij.”

De uitzichten werden, door de koningsmoord, verijld, toen de verwezenlijking nabij was. Van Franse tussenkomst, die voor de Republiek zowel als voor Duitsland, door bedwang van Oostenrijkse en Rooms-katholieke overmoed, heilrijk had kunnen zijn, was geen spraak meer. De Koninginweduwe (Maria de Medicis) zocht in de vriendschap met Spanje, die weldra (1612) door het huwelijk van de jonge Koning haar zoon Godewijk XIII) met een Infante werd bevestigd, tegen de woelingen en eisen van de Aristocratie, ook van Protestantse Groten (den Hertog van Bouillon, Rohan, enz.) waarborg en steun. De aansluiting van vele Gereformeerden bij deze aristocratische, enkel politieke, oppositie zeer nadelig. Genietende de Edicten en beloften van de overleden Koning, behoorden zij zich te vrede te stellen en bij elke gelegenheid te worden vermaand, dat de rechte reformatie bestaat in de gehoorzaamheid aan de Koning; als goede onderzaten betaamt, bijzonder in des Konings minoriteit 15. Aan het overwicht in Duitsland, aan stelselmatig verzet tegen uitbreiding van de Spaanse macht, dacht de Koningin niet meer. —

In Engeland Jacobus 1 zwak, wispelturig, voor doortastende maatregelen even ongezind als ongeschikt; begerig naar toenadering tot Spanje, om aldus invloed bij Oostenrijk, ten gunste van de Duitse Protestanten, te verkrijgen.

249. Het twaalfjarig Bestand wordt eigenaardig naar de gang van de kerkelijke geschillen verdeeld. Eerst werd de Hervormde Kerk aangevallen, zonder weerstand (1609 - 1616); daarna ontstond er tegenwerking en strijd (1616 — 1618); bekroond door overwinning en herstel (1618-1621).

E 1609 — 1616.

250. Reeds vóór het Bestand hadden de twisten in de Kerk een onberustbarende hoogte bereikt. Reeds was de leer van Arminius verbreid, de aanvraag om revisie van de Formulieren geschied, het beroep op de Overheid ter sprake gebracht, de regelmatige bijeenroeping van de Synoden verzuimd of belemmerd. Bij de Gereformeerden was groot misnoegen en toenemende bezorgdheid ontstaan.

Fundamenten ter verandering van de Religie; a. het hard drijven van de noodzakelijke revisie van de Confessie en de Catechismus; b. de nieuwe verwarde Pelagiaanse leer van Arminias, verspreid door 't ganse land; c. de hoogste macht in kerkelijke zaken, ook voor zoveel de Gemeente Gods en haar geestelijke regering aangaat, gegeven aan de Hoge Overheid; d. het ophouden van de jaarlijkse Synoden, waarmee de enigheid van de Kerken losgemaakt werd, 11.

1606. Nationale Synode eenparig door de Generaliteit toegestaan; maar „ met Revisie van Belijdenis en Catechismus.” — Arminius en de zijnen beweerden “dat de Revisie plaats hebben moest; de anderen dat ze plaats hebben mocht, als dit goed of nodig bevonden werd; dat iedereen zijn bezwaren kon inbrengen, maar dat vooraf reeds elke band weg te nemen ongerijmd was. De Synode kon niet, om de mogelijkheid van dwaling, haar eigen Confessie in twijfel trekken; evenmin als een rechter een eerlijk man, enkel eind at hij zondigen kan, tot onderzoek roept ”.

1607. Mei. Voorbereidende Vergadering (Conventes praeparetorius) van predikanten en hoogleraren, in 's Hage beschreven door de Staten-Generaal. Met 13 tegen 4 stemmen

(vaan Arminius, Uytenbogaert, en 2 Utrechtse predikanten) adviseert zij dat aan de Formulieren verbonden blijven allen die ze ondertekend hebben, tot dat hij iemand uit Gods Woord bewezen zal zijn dat ze in iets den Woorden Gods contrariëren; dat het oordeel van de Nationale Synode gegrond zij, niet op enige Confessiën, of op de gemene overeenstemming van oenige Kerken, maar op de regel van Gods Woord; dat in de uitschrijving de clause van Revisie door min kwetsende woorden vervangen worde, alhoewel de Confessie zal naogen overgelezen en in overweging worden gebracht.

1608. 14 Mei. Arminius en Gomarus ontboden voor de Hogen Rand: Gomarus verklaart: "het zijn kerkelijke zaken die kerkelijk behandeld moeten worden." De Hoge Raad en de Staten van Holland vermanen tot verdraagzaamheid. — De hoogleraren geven geschriften uit.

1608. Okt. Vijf predikanten door de Classis van Alkmaar geschorst, omdat zij zich aan de Formulieren niet willen verbinden dan voor zo ver zij met de Heilige Schrift overeenkomen." De Staten van Holland vorderen herstel, De Classis weigert, als zijnde, in kerkelijke zaken, aan de Overheid niet ondergeschikt.

1609, 20 Aug. De hoogleraren voor de Staten van Holland. Als Arminius sprak, waren alle ogen en oren geopend; als Gomarus sprak, liet men de hoofden ten meestendele hangen en hij werd als met minachting gehoord". Gomarus verklaart *dat hij met het gevoel van Arminius voor Christus' rechterstoel niet zou durven verschijnen*. De Staten bepalen dat de verschilpunten in een Provinciale Synode zullen worden beslist,

251. De dood van Arminius maakte geen einde aan het geschil. Reeds ontstonden ernstige beroerten, doorgaans in de zin van de Arminianen gestild. Deze formuleerden hun gevoelens in een vertoog, naar hetwelk zij Remonstranten werden genoemd. De Hervormden wilden dit in een Provinciale Synode weerleggen. — Deze werd niet bijeengeroepen; wel de Haagse Conferentie, waar hun Contra-remonstrantie ingeleverd werd.

1609. Arminius sterft. — Vorstius (1569 — 1622) in zijn plaats; hoogleraar te Steinfurt, van zonderlinge gaven, geleerdheid, welsprekendheid, modestie, maar van slibberig verstand, die uit de Sociniaanse boeken enige vreemde opiniën had aangenomen: reeds door de Academie van Heidelberg gecensureerd". Sterke tegenstand. Ook de Koning van Engeland waarschuwt (1611) „protesterende tegen het ongelijk, injurie, en schandaal gedaan aan de Gereformeerde Religie en tegen 't geweld aan de Alliantiën, gefondeerd op de handhaving van de Gereformeerde Religie, door deze enorme indigniteit tegen de Kerke Gods". — Vorstius wijkt naar Gouda. — 1611. Gomarus, over het strijdvoegen verdrietig, wordt hoogleraar te Middelburg, later in Saumur; in 1618 te Groningen. Polyander, rechtzinnig, en Episcopias, remonstrants, worden tot hoogleraren te Leiden benoemd.

Moeilijkheden te Leeuwarden. — Onlusten te Alkmaar. — Ernstige twisten te Utrecht, waar Frederik Hendrik, op naam van de Staten-Generaal, aan het hoofd van een oorlogsmacht, de zaak beslist. De oude Arminiaansgezinde Regering hersteld: 6 Apr. — samenzwering ontdekt en gestraft.

1610. Jan. Vertoog of Remonstrantie van de Arminiaansgezinden aan de Staten van Holland. Op kunstige wijs verbloemd, wat weldra bleek hun gevoelens te zijn omtrent de vijf punten;

1. verkiezing uit een voorgezien geloof; 2. algemeenheid van de voldoening van Christus; 3. vrije wil, of kracht van de verdorven wil ten goede; 4. ongenoegzaamheid van de goddelijke genade ter bekering van de zondaar; 5. mogelijkheid van afval van de heiligen. — Stellingen die een strekking hebben om de ere Gods, de roem des Verlossers, en de genade des Heiligen Geestes te verdonkeren, die het Evangelie omkeren, de Christenen van allen vasten troost beroven, en van de beoefening van nederige zelfverloochening en dankbaren ootmoed in de weg staan. De vrije wil de spil waar het ganse rad op draait" 11. Voorgeven dat hiermede de

leer van de Formulieren in haar geheel blijft en zij met alle Gereformeerde Kerken in Europa eendrachtig zijn. — Zij verzoeken een Synode, onder van de Staten voorzitting, oordeel, beleid en bestuur; volgens een door Uytenbogaert uitgegeven tractaat van het ambt van een hoge Christelijke Overheid in Kerkelijke zaken.

1610. 22 Aug. Resolutie van de Staten van Holland, zonder de Gereformeerde predikanten gehoord te hebben. Bij provisie de predikanten, van het gevoelen in de Remonstrantie uitgedrukt, van de censuren bevrijd; de aankomende leeraars zou men in het stuk van de Predestinatie niet hoger noch zwaarder bezwaren dan in de vijf artikelen wordt verklaard.

23 Dec. Op aanvraag van de Classen van Zuid en Noord-Holland om in een Provinciale Synode de Remonstrantie te weerleggen, vriendelijke conferentie van 12 personen, 6 van weerszijde. — Dientengevolge (1611. 10 Maart) Haagse Conferentie. De Gereformeerden leveren een Contra remonstrantie in, met opgave van de rechtzinnige leer in de vijf punten. — Op verzoek van de Remonstranten, die ongaarne als tegenpartij van de Kerk wilden beschouwd worden, liet men de Hervormde predikanten enkel als particulieren toe, zonder dat zij als Gedeputeerden van de Classen werden erkend.

252. De Staten van Holland, als waren zij ook in geloofszaken oppermatig, drongen, als christelijk liefdebetoon, aan de Kerk het dulden op van een leer welke zij voor onwaar, onbijbels, verderfelijk hield. Vrijheid van spreken werd aan de remonstrantsgezinde, vrijheid van tegenspraak weldra niet meer aan de rechtzinnige vergund.

1611. 20 Mei. Resolutie van de Staten van Holland. Bij provisie de leraars gelast elkaar met broederlijke en christelijke liefde te bejegenen; sober en matig van de betwiste punten in de predikatiën te handelen. Vrede en rust moet met de waarheid vergezelschap gaan, om godzalig of christelijk te kunnen lezen. De Staten trokken aan zich en onttrokken aan de kerkelijke opzieners het oordeel over de leerpunten. Met hen die men sustineert opinien te drijven strijdig met de goddelijke waarheid, te houden kerkelijke en christelijke gemeenschap, is een gewetenszaak, die wel moet worden onderzocht aan Gods Woord, of ze geoorloofd is en in hoeverre; die gemeenschap vooraf te gelasten is consciëntiedwang.

15 Nov. Resolutie van de Staten van Holland. Bevestiging van het vorige besluit; die er tegen handelen, zullen, als weerhorigen, worden gestraft.

3 Dec. Resolutie van de Staten van Holland. Zij gelasten omtrent 1. de volkomen voldoening van Jezus Christus; 2. de rechtvaardigmaking, 3. het zaligmakend geloof, 4. de erfzonde, 5. de zekerheid van de zaligheid, 6. de volkomenheid des mensen in dit leven, niets anders te loeren dan doorgaans in de Christelijke Gereformeerde Kerk geleerd wordt en in deze landen tot dusver geleerd is. Nu verzochten de Gereformeerden ronde verklaring over deze punten; de Remonstranten weigerden dit, en werden door het gezag van de Staten van Holland weldra hiervan vrijgesteld.

253. Dergelijke handelwijze, terwijl de Nationale Synode geweigerd of telkens uitgesteld werd, sterkte de Remonstranten in hun opzet en eis. Een nieuwe poging ter vereniging werd in de Delftse Conferentie beproefd. Nadat ook deze mislukt was, schreven de Staten een Accommodatieformulier uit. Ook gaven zij reeds vroeger, door het gebruik van de onrechtmatige Kerkordening van 1591 te vergunnen, de remonstrantsgezinde Magistraten de macht om predikanten aan te stellen, door wie de Arminiaanse leer aangeprezen werd.

1612. 24 Maart. Vergunning om de kerkenordening van 1591 (§ 224) te gebruiken. Aug. Resolutie om de steden die zwarigheid maken, te bezenden en te bewegen om zich met de meeste adviezen te conformeren.

1613. 26 Febr. Delftse Conferentie, op aanzoek van Willem-Lodewijk; drie Gereformeerden en drie Remonstrantse predikanten. De Gereformeerden verzoeken duidelijke

verklaring of men buiten de vijf punten geen zwaarigheid heeft en zich met de zes artikelen van de Resolutie van 3 Dec. 1611 verenigen kan; de Remonstranten willen enkel horen of hun vijf artikelen in het oog van de tegenpartij dragelijk zijn of niet; deze kan dit niet onbepaald verklaren, maar is bereid om te handelen over een ontwerp van verdraagzaamheid.

1613. 5 Maart: Resolutie waarbij aan de drie Gereformeerde predikanten het inleveren van een opstel gelast wordt ter vereniging. — Deze onderscheiden het tolereren van een gevoelen, en het toelaten dat het geleerd worde. Ongehoord is het predikanten in het leerambt te dulden die openlijk hun verschil van de leer van de Kerk hebben verklaard, maar zij willen het gevoelen dulden; mits a. de Remonstranten het voor zich houden, tot aan de beslissing van de Synode; b. rondelijk verklaren dat zij overigens de leer van de Formulieren in alles voor schriftmatig achten; c. zich onderwerpen aan het oordeel van de klassen en Synoden, d. en dat de jaarlijkse Synoden hersteld wonden.

1613. 6 Maart. Brief van Jacobus I. De Koning schrijft dat de kwesties beter door openbaar gezag dan door de twisten van de theologanten worden gestild; met verbond om de disputen op de predikstoel te brengen. — Arminianen ook hierdoor stouter, de Gereformeerden bekommerd. — Traktaat van de Groot over de Godsdienstigheid daar Staten van Holland, — De Staten wilden nu een leerformulier voor de predikanten in Holland en West-Friesland; a. onnodig, zolang men de onschriftmatigheid van de bestaande Formulieren niet bewees: b. nadelig; wat de waarheid afaat, sterkt tot voordeel van de leugen: e. ongeoorloofd; want de ware Christelijke Gereformeerde Religie was gevestigd; niemand mag eens anders consciëntie binden, de Overheid zou grijpen in een vreemd ambt, en het zou, bij weigering van de rechtgevoelende leraars, zeer onbillijke begunstiging van de Remonstranten zijn". Desniettemin tracht Oldenbarnevelt dergelijke Resolutie door te drijven. Vandaar (1614. 23 Jan.), waarschuwing van de Staten om niet bovenmate wijs te willen zijn; niet te leren dat God enigen geschapen heeft ter verdoemenis, of de mensen tot de zonde noodzaakt, of tot de zaligheid hen nodigt aan wie Hij besloten heeft ze niet te geven; in planten dat de onverdienbare genade Gods in Jezus Christus het begin, midden en einde van de zaligheid is.

— De Gereformeerden er tegen. a. "Men kan niet te hoog gaan als men blijft binnen de palen van Gods Woord. b. De Gereformeerde leer wordt gebrandmerkt door valse voorstelling. c. Met de dwaalleer van de verkiezing uit een voorgezien geloof is de genade onverenigbaar. Eenvoudigen en zwakken moet men verdragen; niet die zich verstandig achten, de waarheid lasteren, en anderen aftrekken. Geen rust hierdoor, omdat het voorschrift, in de zin van de Remonstranten uitgelegd, niet aannemelijk is; de Gemeenten niet bevredigd zullen zijn; de twisten van de Academie op de leerstoel zullen worden gebracht. Liever geve men bevel aan de Remonstranten ons zich te houden aan de Formulieren (daar zij de gevoelens van ondergeschikt belang achten en aan de Overheid dit rent toekennen), of roepte de Nationale Synode bij een".

254. De Hervormden, onvermogen, zouden gaarne, bij minnelijke schikking, de kerken hebben verdeeld; de Remonstranten, bijkans meester, konden niet met de helft te vrede worden gesteld. Er bleef dus, waar de prediking uitsluitend aan Remonstrantse leraars opgedragen was, de verongelijkten niet over dan, met prijsgeving van de kerkgebouwen, in huizen en schuren te gaan. Maar, ziet ook deze samenkomsten werden verboden, belet, met geldboete, ontpoortering, en uitbanning gestraft. Uit vele Kerken verdreven, werd de kerkleer ook daar buiten niet meer geduld.

Bij uitzondering te Leiden, gelijk getal Remonstrantse en contra remonstrantse predikanten, „die met elkaar kerkenraad hielden, elk op zijn beurt predikten en het Avondmaal bedienden, gaande de ledematen zodanigen horen als zij verstonden met goed geweten te kunnen doen”; een schikking elders vruchteloos beproefd. — De rechtzinnige

sedert lang reeds bemoeijkt. Zo, bijv. Geselius te Rotterdam, een predikant onbesproken in leer en leven, die zich onderworpen had aan de Resolutie van 20 Mei 1611, gelast alle zijn collega's te erkennen voor zuiver en gezond in de leer; beschuldigd, omdat hij in 't algemeen gesproken had van tot den bloede toe te weerstaan (Hebr. 12, v. 14), lijdende ten onrechte; vervolgens afgezet; eindelijk daar hij, op verzoek van enige honderden ledematen, in de huizen, tegen het verbod van de Vroedschap, sanenkomsten van meer dan 20 personen hield, 14 Febr. 1612 's morgens om 5 uur) met Schout en diefleidrs, buiten de poort gebracht.

Voor na, 1614 scheiden de verdrukke contra-remonstranten zich af. — Zij weigerden geenszins, niet onderwerping, aan de willekeur van de Souverein, uit de openbare herken te gaan, en getroostten zich dit veel liever dan, om het gebruik van de gebouwen en het genot van traktementen, iets tegen Gods Woord en een goede consciëntie te doen".

28 Nov. — 22 Dec. Beraadslagingen van de Staten van Holland. Bij Resolutie van 22 Dec. de vroegere besluiten gehandhaafd. Evenwel verscheidene steden weigerachtig. Oldenbarnevelt wilde dat, bij gebrek van eenparigheid, met de meeste stemmen zou worden geconcludeerd; en dat er al of niet tolerantie zijn zou, naar goedvinden van de plaatselijke Overheid.

Velerlei beroerten in de Gemeenten door het opdringen van Remonstrantse leraars en de verdrukking van contra remonstrantse predikanten; te Oudewater, Schoonhoven, Gouda, Hoorn, Warmenhuizen, Heusden. Burgemeesters en Vroedschappen verkiezen een nieuwe kerkenraad, noodzaken de contra-Remonstrantse leraars, in de zin van de resolutiën, broederlijk met de overigen te verkeren; beletten afzonderlijke bijeenkomsten; maken van hun overmacht ten behoeve van hun vooringenomenheid gebruik. — De handelwijs van de Hervormden die, moedeloos, de kerken verliet en, noemde men scheurmakers.

255. Maurits had, na 1609, in de oorlog over de erfopvolging in het Hertogdom Gulik, ten behoeve van de Keurvorst van Brandenburg, nieuwe oorlogsroem behaald; maar de weifelende en Spaansgezinde staatkunde van het Franse Hof gaf de Duitse Protestanten aan het overwicht van Oostenrijk prijs. — Met de binnenlandse geschillen liet de Stadhouder zich weinig of niet in. Wel verre van zich boven de Staten van Holland te willen verheffen, had hij onheuse bejegening van de machtigen Advocaat verduurd, en zou wellicht nog langer, tot spijt van Willem-Lodewijk, de verdeeldheden over de Religie lijdelijk aangezien hebben, zo niet Oldenbarnevelt van de tot dus ver onzijdige Stadhouder hulpbetoon tegen de Gereformeerden gevergd had.

1610. Sept. Maurits, aan het hoofd van de oorlogsmacht der Bondgenoten, vermeestert het sterke Gulik. 1614. Palts-Neuburg wordt door Spanje ondersteund. Spinola, met 3000 man, wil het Guliksche bezetten, dor Maurits tegengehouden; deze bemachtigt Emmerik, Rees, en Ravensberg.

Het Bestand had Oldenbarnevelts invloed versterkt. Maurits ondervond het. In 1609 zijn tussenkomst nodig in moeilijkheden te Alkmaar door de onrechtzinnige predikant Venator ontstaan; 24 Dec. had hij er de Regering aangesteld; reeds 22 Febr. 1610 buiten zijn medewerking, veranderd (21 aanhangers van Venator, en 6 rechtzinnigen). De belegering van Utrecht (§ 251) tegen zijn gevoelen. Men trachtte in 1614: hem het bevel te onthouden over de Gulikschentocht; zodat hij verontwaardigd uitriep: „het zijn voorwendsels alle die redenen die voortgebracht worden om mij alhier te houden tegen mijn eer en reputatie; achtende heter van het Land voor alle mijn diensten te hebben gemeriteerd." Ook zocht men bezwaar tegen het aannemen van de hem uit Engeland overgezonden Orde van de Kouseband.

II. 1616 — 1618.

256. Aldus was er wezenlijke vervolging tegen de belijdenis, waarvoor de Vaderen gestreden hadden en die tot hoeksteen van de Staat gelegd was. Gehechtheid aan de Gereformeerde kerkleer werd door stedelijke Overheden als oproerigheid gestraft. De boog was sterk gespannen; ook in Holland bleek dit. De eerste gewichtige tegenstand ging uit van Amsterdam. Nu ving een strijd aan die, van de zijde van de Gereformeerden, in den beginne althans, slechts verdedigenderwijs en om gewetensvrijheid gevoerd werd.

1616. 18 Maart. Resolutie van de Staten van Holland. De onderlinge verdraagzaamheid nader aanbevolen; op straffe van pemptateurs van de gemenerust. — Zes steden maken zwaarigheid; Amsterdam, Enkhuizen, Edam, Purmerend, Dordrecht en Schiedam. 24 April bezending van de Staten naar Amsterdam; H. de Groot beweert dat de Remonstrantse leer het fundament, namelijk Christus, behoudt en dus in de Kerk kan worden geduld. Die van Amsterdam vrezen, uit zodanige tolerantie invoering van nieuwigheden, verdrijving van de Gereformeerde leraars, en gedurige onrust van de gemeente. Zij willen „de ware Christelijke Religie maintineren, waarvan over de vijftig jaren hier te lande exercitie is gedaan, en achten het ondienstig daarin de minste verandering te doen, tenzij bij wettelijke Synode rijpelijk geëxamineerd. Ook kunnen zij niet toestaan dit, onder de naam van hun “Stad, enige Plakaten, veel min d' executie, tegen die van de Religie zouden werden gestatueerd” . Zij ontzeggen aan de Staten absolute superioriteit in kerkelijke zaken, waardoor alle kerkelijke vergaderingen overbodig worden, de politieke personen het ambt van theologanten waarnemen en de kerkendienaars blote huurlingen zijn; keuren de kerkordening van 1591 af; geven in bedenking om de intercessie, van de Prins te verzoeken, tot Stadhouder van de Provincie.. De Hervormden, in naburige gemeenten te kerk gaande, gescholden voor slijkgeuzen. Dit lopen naar elders werd 's winters moeilijk, vooral aan ouden en zwakken; zij die bleven bij de Oud Gereformeerde Religie, misten de vrijheid aan sectarissen verleend.

1616. 21 Juni. Plakkaat van Schieland tegen de conventikelen. Verbeuring van huis, schuur, barg, schip, schuit, veld, of andere plaatsen waar ze gehouden zijn. Predikant en eigenaar beboet, elk met f 300, bij lijfswang; niet bedreiging aan de Schouten van verlies van officie en arbitrale correctie, zo de keur niet volkomen wordt achtervolgd. Gematigder dan de bloedplakaten, maar van gelijke strekking 97.

1616. Gouda. De Magistraat verbiedt de bijeenkomsten: 2 burgers ontschutterd en ontpoorterd, aan 3 nering verboden, 2 uit de stad gezet.

Schoonhoven. Reeds in 1614 de Gereformeerden vervolgd. — 1615. Aan een predikant en aan een ouderling de stad ontzegd; de tussenkomst van het Provinciale Hof door de Gecommitteerde Raden belet; 5 ouderlingen en diakenen ontpoorterd, hun nering verboden: acte hiervan geweigerd. Als zij verklaarden zich te beroepen op de opperste Rechter Christus, zeide de burgemeester, spotwijze: „doe dat, doe dat.” De uitspraak door de Staten bevestigd en, toen zij iets wilden antwoorden, zeide Barnevelt: hier valt gene repliek.' Die buiten de Stad hun nering wilden gaan doen, werd dit belet door het niet ijken van gereedschap, of door boete van 25 gouden ridders.

‘s Gravenhage. Rossaeus, de enige contra Remonstrantse predikant, gelast in enigheid met Uytenbogaert te verkeren, ook aan het Heilige Avondmaal. Hij weigert de Resolutie van 1614 aan te nemen en wordt geschorst. Oldenbarnevelt zeide hem: *“daar staat gij nu alleen”*, omdat alle zijn ambtgenoten hem hadden verlaten. Maar hij antwoordde: „ *och neen, mijnheer, maar God de Heere is met mij, en zoveel duizend vromen als nog in 't Land zijn*” . Vele lidmaten verzochten herstel des geliefden leraars, en begaven zich ter predicatie naar Rijswijk.

Geen uitzicht voor de Contraremonstranten; „van op het kussen te komen niet de minste apparentie. Zelfs toen zij de standvastigheid bemerkten van de Regenten van Amsterdam en daarna de goede affectie van de Prins, konden zij zich zodanig een uitkomst niet verbeelden”.

257. Tegen de weerstreving van de burgerijen riep Oldenbarnevelt de hulp ook van de Stadhouder in. Spoedig bleek het dat zijn berekening omtrent de onderdanigheid van Maurits, ook tegen zijn overtuiging en geweten, gefaald had. Tot partijkiezen gedwongen, verklaarde hij, volgens zijn eed, de Gereformeerde Godsdienst, pilaar en vastigheid van de Staat, te zullen beschermen. Aan geen verdrukken van de Remonstranten werd door hem gedacht. Veel zou zijn gewonnen. Indien slechts aan het verdrukken van de Gereformeerden een einde gestaakt werd; Indien de gewetensvrijheid van de Contra-remonstranten, door het niet verstoren van hun bijeenkomsten, erkend, Indien hun, in de grootste steden althans, een eigen kerkgebouw verleend, indien, na deze tijdelijke schikking, het oordeel over de theologische geschillen, niet door de Magistraat, maar door een wettige Nationale Synode, geveld werd.

1617. Jan. De Gereformeerden in 's Hage maken een groot huis gereed ter prediking. Verbod van de Magistraat. Voorspraak van Maurits; zij vergaderen in het huis van 's Prinsen boekhouder, en verzoeken Pene openbare vergaderplaats. Oldenbarnevelt geeft aan Maurits te kennen dat "de Staten van Holland niet zouden kunnen nalaten hem af te vorderen handbieding tot conservatie van hun openbaar gezag. –

14 Jan. Plechtige bijeenkomst van de Moge en Provinciale Raad, de Rekenkamer, de stedelijke Magistraat, met de Gecommitteerde Raden. Maurits laat zijn in 1586 gedane eed voorlezen; de Staten hebben zich met hem verbonden om, tot hun laatste druppel bloed, de Gereformeerde Religie, oorzaak van de strijd, te beschermen: „Die Godsdienst zal ik handhaven, zo lang ik leef.” In de toenmalige omstandigheden, een moedig besluit (heroicque resolutie).

Het contra Remonstrants gevoelen was de kerkleer, de leer van de oude Hervormden, "die," zeide Maurits, "mijn heer vader op de zetel hebben gebracht". Oldenbarnevelt zeide: "ik ben geen theoloogant;" Maurits zeide: „zo ben ik ook niet; laat ons dan de theologanten bijeenroepen. de Synode vergaderen en daar de kwestie decideren; zo komen wij er af". De predikant Triglandt verzocht hem met autoriteit te bewerken dat vrije exercitie van de Religie vergund werd, ten minste in particuliere huizen en schuren; dan hadden zij nog wel moed de Arminianen dood te prediken.

Maurits zeide met verwondering en ernst: "Hoe! zouden wij nu in huizen en schuren gaan? de kerken komen ons toe; wij zullen ze ook hebben," Triglandt wenste daarop "dat God de Heere zijn zegen daartoe wilde geven". "Gevaarlijke geschillen, waarin de proceduren wel vreemd vallen en schijnen te strijden tegen alle maximen van Staat, immers zo direct met de oude en vaste fondamenten van de ons dat hij wel stekeblind moet zijn die niet ziet dat, door onderdrukking van de Gereformeerde Religie, om welke de oorlog veertig jaren met zonderlingen zegen van God Almachtig gevoerd is, ook noodzakelijk moet volgen het verlies van de verkregen vrijheid des Vaderlands".

"Het was niet te helpen," zeide Maurits, „met elkaar uit de dienst te stoten,” en, toen Uytenbogaert antwoordde dat „Z. Exc. en de Staten, als wien de rust van 't Land en de Kerk zonderling bevolen was, de zaak behoorden bij de hand te nemen en de onderdanen in billijkheid de wet te stellen," repliceerde hij „dat het ook met autoriteit niet te doen was, dat de partijen elk een Kerk moesten hebben, daar zij moesten prediken, naar hare gezindheid dat ook elk zijn Avondmaal afzonderlijk honden moest; dat de zaak anders niet ligt zonder bloedvergieten aflopen zou. De Contraremonstranten waren wel zo sterk, dat ze niet lijden zouden verdrukt te worden, gelijk men voor had; ook zou dit different niet dan door de wapenen worden gedeceerd” 19.

258. Het opzienbarend besluit van de Stadhouder, het misnoegen van de meeste Gewesten, en het volhouden van Amsterdam brachten bij de Remonstrantse Overheden minder vrees dan verbittering te weeg. Dus ging de verdrukking haar gang; de stedelijke Magistraat steunde op het gezag van de Staten tegen de klachten van de burgerij. Evenwel de zaak nam, voor de Regenten, een ernstiger keer, toen het deelnemen van Maurits aan de godsdienstoefening van de contra-remonstranten de scherpheid van de tweespalt, ook onder de machtigen in de lande, had geopenbaard.

Schoonhoven. 5 Maart 1617. De predikant van de dolerende Kerk door de baljuw van de predikstoel afgerukt en uit de stad gevoerd. 12 Maart, de zakkendragers gelast de loods af te breken, in het bijzijn van de eigenaar, op verbeurt van poorterrecht. 26 Maart: de predikant door de baljuw in het gebed gestoord en gevankelijk weggevoerd. 's De binnenmoeder van 't Vrouwenhuis van haar dienst ontzet, omdat zij buiten ter preken ging. De magistraat liet 60 spiesen doorzagen, de bovenste einden halve pieken blijven, van de ondereinden polsen of knotsen maken met scherpe ijzeren pennen, om, zo men zeide, op de kop te slaan die de Magistraten de voet op de nek wilden zetten.

31 Maart. De Magistraat van Utrecht verbiedt alle conventiekelen in huizen, kerken, kloosters, velden. bij dag of nacht; ook het gaan ter preke, zelfs buiten de provincie; op straf van verbod van nering, ontpoortering, en uitzetting.

Krachtvolle toespraak van Willem-Lodewijk was voor Maurits, bij minder vastheid van overtuiging, onmisbaar. Nog in Maart 1617 schrijft Maurits: „Het is hier zo gesteld dat het veel zijn zou, Indien de Gereformeerden te Rotterdam, Schoonhoven, Brielle, het prediken in een huis of schuur vergund werd. Uitenbogaert en de zijnen beweren dat zij de ware Gereformeerde Kerk zijn en dat deze twisten er altijd zijn geweest.” Het antwoord is: „zolang men, waar de Arminianen meester zijn, de beurtelingse prediking niet verkrijgt, is er geen uitzicht op schikking. Onder het masker van religie wordt hier iets anders gesmeed. Ik laat aan de Gereformeerde Kerk van geheel Europa beslissen of Uytenbogaert gelijk heeft. Uwe Exc. zorg zich niet door goede woorden en kunstenarijen te laten terughouden in het wel aangevangen werk.”

Amsterdam. Zeer contra-Remonstrants: op uitnodiging van de kerkenraad, vergadering van correspondentie: om met andere getrouwe Gereformeerde predikanten broederlijk in overleg te treden. — Geen 100 Remonstranten; 5 Febr. hun eerste vergadering: maar (19 Febr.) opschudding en plundering.

April. Franse troepen in dienst van de Republiek, op verzoek van de Regentes, naar Frankrijk gezonden: te en het advies van Manrits, die evenwel (tot groot verdriet van Willem-Lodewijk) zwicht. Was dit doordrijven van de Staten van Holland om te believen aan het Franse Hof? Of was het omdat men op verzwakking van de Stadhouder en reeds op het werven van waardgelders (par. 259) bedacht was?

9 Juli. De Kloosterkerk in 's Hage, voor de contraremonstranten in orde gebracht, ofschoon nog niet gereed, door hen ingenomen en bezet met hun vergadering en predicatie; kwam eigenlijk de Grote Kerk hun toe, veel meer de Klooster.

23 Juli. Maurits woont er de godsdienstoefening bij. Dit was de oorlogsverklaring aan de Advocaat. De scheurkerk werd de Prinsenkerk. Louise de Coligny en Frederik-Hendrik blijven in de Grote Kerk.

258a. Door onderlinge toegeeflijkheid was en bleef nog het geschil voor schikking vatbaar. Mits aan de Oud Gereformeerden vrijheid van godsdienstoefening verleend werd; mits de tegenpartij niet hij uitsluiting de Gereformeerde kerken bezet hield; mits de hoop op kerkelijke beslissing niet wegviel; mits de stedelijke Overheid van geweld, in het doordrijven

van haar eigendunkelijk en partijdig goedvinden, afzag. Ter rustverkrijging op dergelijke voet werd door Maurits en Willem-Lodewijk geen arbeid of moeite gespaard.

Een Nationale Synode moet er zijn; maar vooraf moeten de contraremonstranten hersteld worden in hun vorige staat, waarin zij zonder een Synode gedeposeerd zijn. „Aan d' oude Gemeente moet worden toegestaan hare predicatiën weerom te houden in de kerken, 't zij bij beurte of dat men elke partij een bijzondere kerk inruime, en zodat, naar de menigte van de toehoorders, ook geobserveerd worde het getal van de predikanten” ”.

De rechtspleging op de klachten tegen de stedelijke Regenten aan het Provinciale Hof te onttrekken onverdragelijk; „catilinarische praktijken en machiavellistische streken". Ook wordt het zeer vreemd gevonden dat men inde vergadering van de Staten van Holland wil voorstellen dat de Magistraten het oorlogsvolk tegen die van de oude Religie zouden macht hebben te gebruiken: de conservatie van 't Gemenebest zou veeleer vereisen dat tegen al zulke criminaliter werd geprocedeerd. Extremiteiten voor alsnog niet raadzaam, maar, wordt er geen bekwaam middel van redres getroffen, de Arminianen zullen stof en occasie nemen om de zaken tot extremiteiten te laten komen” 91. Met de meerderheid van de Provinciën zal men op het behoud van de Staat moeten bedacht zijn; door bescherming van de Gereformeerde Godsdienst, zuil van de vrijheid van de Verenigde Gewesten.

Mei. Pogingen van Zeeland, Gelderland, Friesland, en Groningen, alsmede van de zes Hollandse Steden, om de Staten van Holland tot ene Nationale Synode te bewegen.

19 Juni: die van Holland verklaren met de zaak bezig te zijn (tot hoe lang?). Het ware te wenschen dat de Remonstranten zo wijs waren dat zij de contraremonstranten goedwillig toestonden de openlijke exercitie van hun religie in de kerk, waardoor zij immers zouden houden de autoriteit waarop zij zo zeer staan en met één rust en vrede maken door het ganse land, heide in politie en kerk, ook zich van grote opspraak en suspicie ontlasten," 97.

259. De Staten van Holland, wel verre van tot zachtheid en toegeeflijkheid te worden gestemd, stellen zich schrap tegen de Kerk, tegen de Stadhouder, tegen de Unie, tegen het meerendeel van de burgerij, tegen een aanzienlijk gedeelte zelfs van de stedelijke Vroedschappen van hun eigen Gewest. Met geringe meerderheid drijft Barnevelt ook nu door wat hij goedvindt. De Nationale Synode geweigerd, het nemen van waardgelders in de steden vergund, het beklag bij Hoven en Rechtbanken ontzegd, de ondergeschiktheid van het oorlogsvolk van de Generaliteit aan de Provinciale betaalsheren geveerd. Scherpe Resolutie inderdaad; volledige toepassing van Barnevelts beginsel omtrent der Staten oppermacht, in de toenmalige omstandigheden, bijkans aan oorlogsverklaring gelijk.

1617. 4 Aug. Scherpe Resolutie door de Edelen en 9 steden. Een van de meest roekeloze: besluiten die ooit genomen zijn. 99 — a. Aanbod van Provinciale Synode, onder autoriteit en directie van de Staten; b. de steden gemachtigd oorlogsvolk aan te nemen, tot uitvoering van de Resolutiën van de Staten en tot hun eigen verzekerdheid; c. geen laagte, in deze religiezaken over de stedelijke Regenten dan aan de Staten, nul en van onwaarde wat bij enige Collegia van Justitie daartegen zal worden gedaan; d. last aan alle oversten en oorlogslieden om, niettegenstaande enige andere bevelen, aan de Staten of stedelijke Regenten gehoorzaam te zijn.

Maurits schrijft: „De Staten van Holland hebben zo buitensporige Resolutiën genomen, dat ik voorzie een scheuring ook in de Staat. Al het venijn is daarin gelegen en er blijkt klaarlijk uit dat zich de Advocaat is makende Dictator van Holland: strekt ook merklijk tegen de ware Gereformeerde Religie en onze persoon, omdat men daartoe het oorlogsvolk begint te gebruiken.” Volgens Willem-Lodewijk zullen zij zich nu door niets in hun opzet laten terughouden: men moet hen, of in alles laten begaan, of wanneer men zich verzet, bedacht zijn op het onheil en de wanorde waarmee zij de Staat in de uiterste verwarring zullen pogen te brengen. De welgezinden moeten met kracht opkomen tegen deze nieuwigheden, strijdig

niet de grondregels van de Staat. a. Geen verandering van de Gereformeerde Godsdienst door de Staten, zodat men de kerken aan de Gereformeerden ontnemt; b. geen gebruiken of beëdigen van het oorlogsvolk, of aanwerving van nieuwe troepen, tegen de Gereformeerden; c. geen stremming van de loop van de Justitie ".

De Scherpe Resolutie verklaarbaar. Zo de Staten niet wilden wijken, moest er wel uitkomst in verdubbeling van geweld worden gezocht; wellicht, naar Barnevelts oordeel; slechts de noodzakelijk gevonden ontplooiing van hetgeen in het door hem aangenomen beginsel van de gewestelijke Soevereiniteit vervat was. Maurits, kapiteingeneraal, van de oorlogsmacht zeker, zou niet dulden dat de garnizoenen tegen de contraremonstranten werden gebruikt. De meeste stadsregeringen waren machteloos; de schutterijen, evenals de bevolking, grotendeels contra-Remonstrants. Door de Gerechtshoven werd aan de uitgezette burgers rechtsingang tegen de Regering verleend. Schier onoverkomelijk bezwaar. Dus zwichten? Geenszins; één forse maatregel zou de Staten meester maken van het leger en van de rechtsmacht. Gevaarvol, en ook onwettig, althans in zover zij de soldaten van de Unie. Indien ze hun kapiteingeneraal gehoorzaamden, met afdanking dreigt. Een burgeroorlog lag in de Resolutie opgesloten 97.

260. Uitzicht op minnelijke schikking verdween. De stedelijke Regenten nemen waardgelders aan, eisen een nieuwe eed van de burgerij, en vermeten zich bevelen te geven aan de soldaten door de Provincie betaald. Maurits handhaaft zijn gezag over het oorlogsvolk; vijf Gewesten worden het eens dat de Nationale Synode plaats hebben zal, en, zowel in Holland als in Utrecht, is afkeer en haat het gevolg van aanmatiging en geweld. Nu althans scheen voor de partij van Barnevelt terugwijken raadzaam. Desniettemin werd de meerderheid van de Staten van Holland door zijn invloed tot het betonen van de uiterste hardnekkigheid geleid.

Verdenkingen, lasteringen, talloze: schotschriften aan weerszijde, altijd scherp en dikwijls ongerijmd. — De Prins beschuldigd van te streven naar hoger gezag; Barnevelt van, door Spaans geld omgekocht te zijn. Grenzenloze: hartstochtelijkheid.

Verscheiden Steden, Haarlem, Gouda, Schoonhoven, Hoorn, Rotterdam, nemen waardgelders aan; 1800 in Holland. — 28 Aug. In de Stad Utrecht vooreerst 600 tegen die, in kerkelijke of politieke zaken, de staat van de lande van Utrecht zouden willen troebelen. „Olie in 't vuur: de burgers en inwoners, die geen Arminianen waren, wisten niet hoe zij het hadden, of zij gevangen of geslagen, verkocht of geleverd waren. Niet te min hielden zij zich zo stil als zij konden. Voorts wilden de Magistraten de burgers een anderen eed opleggen; dit altereerde de gemoederen nog veel meer; zodat zij gingen doleren aan Z. Exc. en aan de Hoven van Justitie, waardoor de Magistraten oorzaak namen enige tot ontpoorteren en de steden te ontzeggen, ook d' een en d' ander op de hals gevangen te zetten". — Te Leiden op de Breestraat bij 't stadhuis houten staketsel voor de waardgelders (de Arminiaanse schans). Enige honderden burgers, om weigering van nieuwe eed, ontschutterd; sommigen ontpoorterd.

1617. Sept. Amsterdam, Enkhuizen, Edam en Purmerend tegen de Resolutie op zo gewichtige punten bij meerderheid, niettegenstaande contradictie van vele notabele leden en in het afwezen van andere. De Hoge Raad besluit de Resolutie niet te achtervolgen. — 29 Sept. Maurits brengt onverwachts bezetting in den Briel, om de aanneming van waardgelders, in een plaats van zoveel militair gewicht, te verhoeden. — 6 Okt. De gezant van Engeland klaagt over de verdrukking van de aanhangers van de zuivere oude leer; wijst op de Unie, raadt tot Nationale Synode. — 3 Nov. Du Mamier, gezant van Frankrijk, vermaant tot eendracht. — 11 Nov. Besluit van de Staten-Generaal om een Nationale Synode te Dordrecht te houden; onder ernstig protest van Holland, Utrecht en Overijssel. — 26 Nov. Maurits schrijft aan de steden van Holland; klaagt dat men, tot verkleining van zijn gezag over 't oorlogsvolk, aan de bezettingen een nieuwe eed afvergt; bezoekt sommige steden, en raadt de Vroedschappen tot bewilliging in de Nationale Synode. Te Leiden de schutterij in de wapens en de poorten niet te vroeg open, om de prins, zo hij komen mocht, te kunnen afwijzen. —

Dec. Vergadering van de Staten van Holland. Vruchteloos een Nationale Synode door de zes steden in overweging gebracht. Haarlem verdedigt de Scherpe Resolutie.

1618. Jan. Maurits naar Nijmegen; verandert de Regering. Hevige protesten, ook in Holland. De Stadhouders door de Staten van Gelderland om zijn wijsheid en voorzichtigheid bedankt. 1 feb. Filips-Willem sterft; Maurits wordt Prins van Oranje — Mei. Hij beweegt de Staten van Overijssel om te bewilligen in de Nationale Synode.

Sommigen uit de partij van de Advocaat wilden zich meester maken van steden Schoonhoven, Woerden, enz.; wapenen aanschaffen; de Huizen te Duurstede, ter Een], en te Abcoude bezetten. — Jan. Maurits te Utrecht; vermindering van de waardgelders ter sprake gebracht. — Juni, in de Staten van Utrecht gehandeld over afdanking van de waardgelders, afgevaardigden naar 's Hage om met de Prins te spreken; maar deze keren, op raad van de Barneveldtsgezinden, onverrichter zake terug,

III. 1618-1619.

261. Aldus zou, door een gewapende meerderheid van de Staten van één Provincie, ten nadele van de Hervormde Godsdienst, de wet worden gesteld aan de Kerk, aan de burgerij, aan vijf Gewesten, zonder dat er op de aard en eis van de Unie van Utrecht en op de onverbrekelijkheid van de door geloofseenheid gelegde band gelegd werd. Zodanige overheersing kon en moest niet worden geduld. Weifeling en uitstel zou, bij toenemende spanning, leiden tot scheuring en burgeroorlog, dubbel verderfelijker om het naderend einde van het Bestand. Spoedige en krachtige tussenkomst van de Unie was het oenige middel van behoud. De Algemene Staten namen een afdoend besluit. De afdanking van de waardgelders, met kloeke beradenheid, te Utrecht hoofdzetel der

Remonstranten, door Maurits geschied, bewees dat Barnevelt eigen kracht te hoog had berekend, en dat, nu hij in roekeloze vaart een kloeken en standvastige wederpartijder ontmoet had, zijn overmoed geen overmacht was.

12 Juli. De Generale Staten verklaren de waardgelders „tegen d' orde, dienst en welvaren van 't Land en tot ontrusting en wantrouwen van de ingezetenen.” — 14 Juli, de zaak in handen van de Raad van State, om met Z. Exc. en Graaf Willem te adviseren.

23 Juli. De Algemene Staten zenden de Prins, Stadhouders van Utrecht, met acht personen uit hun midden, derwaarts, „om, met inductie of anders met de bekwaamste middelen, het afdanken en voorts het consent tot de Nationale Synode teweeg te brengen.” — De Staten van Holland belasten de officieren van het oorlogsvolk te Utrecht niets te doen dan op last van de Staten van Utrecht of Gecommitteerden van de Staten van Holland; met sommatie op de eed aan dezen, als betaalsheren, gedaan. — 24 Juli, Hoogerbeets, Grotius, en anderen naar Utrecht.

25 Juli. Aankomst van de Prins; gesprek met de Remonstrantsgezinde predikanten; hij zou niet lijden dat iemand, ter oorzaak van de Religie, verdrukt werd. — 26 Juli. Gesprek met de Hollandse Afgevaardigden. Volgens de Groot, zeide de Prins: „Men zou de Magistraten wel beschermen, maar eerst willen weten hoe zij regeren zouden. Men had vijf valse punten zoeken in te voeren in de Godsdienst; men had hem willen ontzetten van zijn stadhouderschap en ten lande uitjagen; hij had hierin orde gesteld; hij wist wel wat hij deed; hij had vijf Gewesten en zes steden van Holland voor zich, Wilden de Utrechtsen geen Nationale Synode, dan moesten de afgezonderden ook Kerken hebben. De waardgelders erger dan de Spaanse kastelen; die moesten af. Alles de schuld van de Advocaat. Holland werd niet veracht, maar de Advocaat scheen van Holland te willen maken de Algemene Staten.”

De Regering van Amsterdam, om de oorlogsoversten tegen de bedreigingen van de Staten van Holland gerust te stellen, stond borg voor de soldij; de Kolonel van de

waardgelders verklaarde de Staten van Utrecht dat hij niet wist aangenomen te zijn om tegen Zijn Exc. en de Gecommitteerden van de Generaliteit te vechten, dat hem dit ongelegen was, en hij daarop zijn eed niet gedaan had. — 27 Juli. De Staten van Utrecht slaan de afdanking en de Synode plat af. — 31 Juli. Met het kriecken van de dag (3½ uur) doet Maurits het garnizoen, zonder trommelslag, oprukken naar de markt; de toegangen bezet; de wachthebbende compagnie gelast de wapens neer te leggen; aan de Luitenant, die zeide geen last hiertoe van zijn meesters te hebben, door de Prins toegevoegd, dat hij dan voor zijn meesters zou moeten vechten. De zes compagnieën leggen de wapens neer. — De Regering verandert; aan de Gereformeerden vrijheid van godsdienstoefening en een openbare Kerk verleend. — „Die éne forse slag wierp het gehele gebouw van Hollands heerszucht omver”.

262. De kracht van de tegenpartij was gebroken. De Staten-Generaal maakten van hun voordeel gebruik. Zij dankten, ook in Holland, de waardgelders af; deden Barnevelt in hechtenis nemen; zorgden voor de verandering van de stedelijke Regeringen; zodat de bijeenroeping der Nationale Synode thans door de meerderheid van de Staten in alle Provinciën beaamd werd.

22 Aug. Resolutie van de Staten-Generaal ter afdanking van de waardgelders ook in Holland. De Provinciale Staten gehoorzamen.

Nu scheen alles nog in van de minne te kunnen worden geschikt; Maurits was tot gematigdheid gezind; maar van de eerste schrik bekomen, beginnen de Staten van Holland de oude tegenstand opnieuw; zij bewilligen in de Nationale Synode, tot bijlegging, niet tot beslissing; dat is, zo als zij er altijd een gewild hadden, niet zo als de Staten-Generaal besloten hadden er een te houden.

29 Aug. Secrete Resolutie van de Staten-Generaal, gevangenneming van Oldenbarnevelt, de Groot, en Hoogerbeets, pensionaris van Leiden, ook van Ledenberg, secretaris van de Staten van Utrecht. „Bij de verandering op onze orde geschied te Utrecht, zijn ontdekt verscheidene zaken, waarvan te voren groot achterdenken is geweest, waardoor niet alleen Utrecht, maar ook verscheidene andere steden van de Verenigde Provinciën zouden hebben gevallen in een bloedbad.” — Afgekeurd door de Arminianen, als ondragelijk geweld; door enkelen onnodig gerekend, nu men de overhand had; door velen toegejuicht, als nodig ter beveiliging van de Staat.

Maurits verandert de vroedschappen; te Schoonhoven, in den Briel, te Schiedam, Gorinchem, Oudewater, elders; ook in Noord-Holland (door de Staten van Holland verzocht voort te gaan); te Delft, te Leiden, te Haarlem, te Amsterdam; waar Maurits aan burgemeester Hooft zeide: „*Bestevaér, 't moet nu voor dezen tijd zo zijn; de nood en dienst van 't Land vereist het.*” — 16 Nov. Acte van goedkeuring van de Staten.

263. Het doodvonnis tegen Oldenbarnevelt, door een buitengewone rechtbank uitgesproken, is, wie zou het niet betreuren? ten uitvoer gelegd. Zodanig was het jammerlijk uiteinde van de meer dan zeventigjarige Staatsman, wiens eigenzinnig en vermetel drijven van een aristocratisch beginsel, tot het op gewetensdwang uitliep, het Land in verwarring en in gevaar bracht, maar omtrent wiens goede trouw en vaderlandsliefde, ook waar hij door partijdrift gedwaald heeft, geen twijfel mag bestaan; wiens verdiensten in de vestiging van de onafhankelijkheid van het Gemenebest, nevens die van Willem I en Maurits, met dankbaarheid moeten worden herdacht, en omtrent wiep, in het Resolutiënboek van de Staten van Holland, ten dage zijns overlijdens, met aandoenlijke ernst en eenvoud, aangetekend is: „*een man van groten bedrijve, arbeidzaamheid, geheugen, en beleid, ja buitengewoon in alles; die staat, ziet toe dat hij niet valle, en zij God zijn ziel genadig, Amen!*”

Recht van de Algemene Staten. Was er Alliantie van Soevereine Provinciën, of was er eenheid van het Gemenebest? Was er, al dan niet, een oppertoezicht, althans in Religie,

Financiën, Militie, tot instandhouding van de Unie; zonder kwetsing van de wettige macht van de Provinciën, in al wat enkel provinciaal was? Ziedaar het verschil, feitelijk tegen Oldenbarnevelt beslist.

Samenstelling van de Rechtbank. 24 rechters door de Staten-Generaal benoemd. Het proces werd behandeld als over misdaad van gekwetste majesteit, waarin, naar rechten, de gewone wijs van procederen niet behoefde te worden gevolgd. — Over een zaak, welke alle Gewesten betrof, kon geen rechtbank uit één Provincie worden gesteld. De Staten van Holland waren tevreden, mits er, gelijk gebeurde, 12 rechters uit Holland zouden zijn. „Noch bij hen, noch bij het Hof van Holland, is toen de wettigheid van de rechtbank of van de rechters betwist”⁸. Algemeen geachte personen; als Kromhout, voorzitter, en Junius, raad in het Hof van Holland, van de Sande voor Friesland, enz; niet allen tegenstanders van Barnevelt ²⁰. — De behandeling was uitermate gestreng; noch bezoek van betrekkingen of vrienden, noch hulp van een rechtsgeleerde, vergund.

Vonnis. Eenparig. — Feiten in de sententie. „Hij heeft, tegen de fundamentele wetten van de Verenigde Nederlanden, de stand van de Religie in verwarring gebracht; zichzelf, in handelingen met de vreemde Vorsten, aangematigd de autoriteit en de regering van het Land; tot steunsel van zijn factie, onder allerlei voorwendsels, het vuur van tweedracht gestookt en wantrouwen tussen de Gewesten verwekt; de rechten van de Gerechtshoven miskend; de Magistraten opgemaakt om zich te sterken bij oorlogsvolk in hun bijzondere eed; een ligue tussen acht grote steden ontworpen ter beraming van middelen tot feitelijke weerstand; getracht om het gewone oorlogsvolk uit de gehoorzaamheid van de Staten-Generaal en van Zijn Exc. te trekken; aan de Staten van Utrecht alle assistentie van raad en daad doen aanbieden om de cassatie van de waardgelders aldaar te beletten; alle welke handelingen gestrekt hebben om niet alleen de Stad Utrecht, maar ook de staat van de Lande en de persoon van zijn Exc. in het uiterste gevaar te brengen. Daardoor, en door alle zijn verdere machinatiën en conspiratiën, is gevolgd dat er Staten in Staten, Regering in Regering, en nieuwe verbonden in en tegen de Unie opgericht, een generale perturbatie in de staat van de Landen, zo in het kerkelijk als in het politiek, gekomen, de financiën uitgeput, en de Landen op ettelijke miljoenen aan kosten gebracht; algemeen mistrouwen en tweedracht onder de Bondgenoten en de ingezetenen van de landen ingevoerd, de Unie verbroken, de landen tot haar eigen verdediging onbekwaam gemaakt, en in gevaar gebracht zijn van te moeten vervallen in enige schandelijke handeling of tot hun gehelen ondergang; die daarom in een welgestelde Regering niet behoren geleden, maar anderen ten voorbeelde gestraft te worden.”

De Staten-Generaal, in hun brief van 19 Mei 1619 aan Provinciale Staten, voegen er bij: „ons is van de rechters opening gedaan dat verscheidene andere punten tot zijnen laste zijn gebracht, waarvan in de sententie niet wordt vermeld, welke groot bedenken hebben gegeven dat hij zijn oog wel naar de vijand zou gehad hebben.”

Straf. — De dood met verbeurdverklaring. — Door de hardnekkigheid van de Remonstranten op de Synode, de beroerten in onderscheiden steden, en het gevaar van de Prins onder vele kwalijkgezinden, werden de rechters tot meer gestrengheid gestemd ²⁰. Willem-Lodewijk had, billijk en edelmoedig, zachter oordeel gewenst.

14 Mei. Voltrekking van het vonnis. Maurits vroeg meermalen: „spreekt hij van geen pardon?” Hij zeide, met tranen in de ogen: het ongeluk van de Advocaat is mij leed, ik heb hem altijd lief gehad en dikwijls vermaand anders te doen. Omdat hij een andere vorm van Regering heeft zoeken in te voeren, die Kerk en Staat zon hebben ondergebracht, heb ik mij tegen hem moeten stellen; maar hetgeen hij tegen mij misdaan heeft, vergeef ik hem gaarne.” Op het schavot in het Binnenhof gekomen, sloeg Barnevelt de ogen ten hemel, zeggende: „o God, wat komt er van de mens!” En tegen het volk: „mannen, geloof niet dat ik een landverrader ben, ik heb oprecht en vroom gehandeld, als een goed patriot, en die sterf ik.”

Maurits had de Overste van zijn Garde ontboden om zorg te dragen dat alle vensters en luiken van het Hof gesloten werden, van binnen en buiten, en dat niemand, zijn livrei dragende, zich buiten zou vertonen; hij kwam niet vóór etenstijd uit zijn kabinet, en vernam van de executie niets, eer zij hem door een kamerdienaar bericht werd.

Schuld van Barnevelt ? — Hij zelf zeide: "ik wil de rechters niet beschuldigen; maar ik kom in een tijd waarin men andere regels van Regering volgt dan men plagt."

Maurits daarentegen: "de Advocaat heeft die grondregels in de Staat niet gevonden, maar zoeken in te voeren." Beiden met eenzijdigheid zowel als ter goeder trouw. Nooit had men vóór Oldenbarnevelt aan ene zo ver gedreven onafhankelijkheid en oppermacht van Provinciën en steden gedacht als later, onder zijn invloed en leiding, tot regel gesteld werd, maar hij vond reeds een zeer krachtig element van gewestelijke en plaatselijke autonomie, vóór de opstand aanwezig, door de opstand gesterkt, en dat met elk centraal bewind in gestadige strijd was, wellicht was het ook om de drang van de omstandigheden, dat Oldenbarnevelt veel te ver ging in het systematiseren van de oppermacht van de Staten, gelijk ze feitelijk uit het verzet tegen de landsheer en de nood van de tijden was ontstaan. Het ontbrak niet aan historische bestanddelen voor een meer deugdelijke regeringsvorm. Zonder dat men provinciale of locale zelfstandigheid prijs gaf, had op de staatseenheid, gelijk de Unie van Utrecht ze gewild heeft, op de verdienstelijkheid en populariteit van het Huis van Oranje-Nassau, en op de rechten van de burgerijen kunnen worden gelet. Oldenbarnevelt heeft meer dan iemand medegewerkt tot een zuiver aristocratisch bewind. Maurits zag het aan; maar, toen de van lieverlede wettelijk verkregen macht, zonder acht te slaan op de zin en eis een er staatsrechtelijk weerloze: bevolking, tegen de Godsdienst van een aanzienlijk deel van de ingezetenen misbruikt werd, moest wel de bedwongen weerstand uitbarsten. De Advocaat, die zich, om het verkregen recht van de oligarchische regeringsvorm veilig had gerekend, viel door de verbolgenheid van het lang getrotseerde Volk.

Mag de dood van Oldenbarnevelt een gerechtelijke moord heten? Zo ja, dan minstens evenzeer het vonnis waarmee (§ 220) de Staten van Holland in 1587 hun Soevereiniteit hebben betoond.

Genade kon, ongevraagd, wellicht niet worden verleend. Zeker kon ze, zonder ontrouw aan overtuiging en beginsel, met vernedering van de gehele partij in haar uitstekende leidsman, niet worden gevraagd.

De Groot en Hoogerbeets veroordeeld tot eeuwige gevangenis op Loevestein. De eerste ontvlucht (1621) in een boekenkoffer, door de schranderheid van zijn huisvrouw, Maria van Reigersbergen; vestigt zich te Parijs, alwaar hij (1622 tot 1642) gezant is van Christina koningin van Zweden; sterft 1645 te Rostock, op een terugreis van Stockholm; zijn laatste woorden; *"ik ben de arme tollenaar; op Christus alleen is mijn hoop gevestigd."*

264. In de Nationale Synode te Dordrecht werd, met gemeen overleg van de Gereformeerde Christenheid, op grond enkel van Gods Woord, het gevoelen van de Remonstranten veroordeeld en de leer van vrije genade en van rechtvaardiging, alleen om de verdiensten van de Zaligmaker, opnieuw als het fundament van de Kerk, als de hoofdwaarheid van de hervorming, als de hoeksteen van het Evangelie, erkend.

Synode. 13 Nov. 1618 – Mei 1619; 180 zittingen; 28 uitlandse Godgeleerden; uit Engeland, Schotland, de Palts, Hessen, Zwitserland, Nassau, Oost-Friesland. en Bremen, 58 Nederlanders, hoogleraren, predikanten, en ouderlingen. In Frankrijk aan de Hervormde kerken het zenden van afgevaardigden niet vergund. — Bogerman, predikant te Leeuwarden, voorzitter.

Synodale eed van "in het oordeel over de geloofsgeschillen generlei menselijke schriften, maar Gods Woord alleen, voor een zekeren en onfeilbare regel des geloofs te zullen

gebruiken, en in dezen ganse handel niet dan Gods eer, de rust van de Kerk, en bovenal de behoudenis van de zuiverheid van de leer te zullen voor ogen hebben."

6 Dec. Episcopius en de overige Remonstranten in de Vergadering; als partij, en om ene conferentie te hebben. Hun wordt herinnerd dat zij *gedaagden*, zijn. Schriftelijke vertogen; de Synode vraagt verdere verklaring; zij weigeren, ten ware men hun vrijheid geve om het tegenovergesteld gevoelen te weerleggen. Dit wordt vergund, behoudens toezicht van de Synode tegen bittere en hatelijke voordracht; velerlei uitvluchten 16 Jan. Uit de Synode gezet, en geoordeeld naar hun geschriften. — 24 April. Plechtige veroordeling van hun leer; de gedaagden afgezet van hun bediening, en het oordeel omtrent de overige Remonstrantse predikanten aan de provinciale Synoden, aan de Classen en kerkenraden aanbevelen.

Leerregels. Vijf artikelen tegen de Remonstranten. Eerst verklaring van de leer, daarna weerlegging van de dwalingen. — 1. Verkiezing en verwerping. De verkiezing niet voorwaardelijk; het geloof gave Gods; de oorzaak van het ongeloof niet in God, maar in de mens. — Deze leer moet voorgesteld worden te zijner tijd en plaatse; met de geest des onderscheids, zonder nieuwsgierige onderzoeking van de wegen des Allerhoogsten, ter ere van Gods heiligen naam en tot levendige troost van Zijn Volk. Niet schrikkelijk voor hen die de middelen gebruiken waardoor God beloofd heeft het geloof in ons te werken; veel min voor hen die ernstig begeren zich voor God te bekeren, maar wel voor hen die, God en Christus niet achtende, zich aan de wereld en het vlees blijven overgeven. 2. De dood van Christus. Algenoegzame offerande, ter verlossing van de uitverkorenen; terwijl de onbekeerden verloren gaan door eigene schuld. 3 en 4. Des mensen verdorvenheid en bekeerling, en de manier derzelve. Verderf, niet door navolging, maar door voortplanting van de verdorven natuur; weergeboorte een opwekking uit de doden, door de onweerstaanbare werking van de Heiligen Geest. De wijze hoe, kan in dit leven niet volkomen begrepen worden; maar de goddelijke genade werkt niet in de mensen eis in stokken en blokken, noch vernietigt de wil; zij maakt hen levendig, heelt, verbetert en buigt hen, liefelijk en krachtig; zodat oprechte en gewillige gehoorzaamheid de overhand verkrijgen. 5 — De volharding van de heiligen. God is getrouw. De verzekerdheid spruit voort niet uit openbaring, zonder of buiten het Woord, maar uit het geloof van de beloften Gods, uit het getuigenis des Heiligen Geestes (Rom. 8 v. 16), en uit de ernstige en heilige betrachting van een goed geweten en van goede werken. De Synode vermaant allen, zoveel er de naam van ons Zaligmaker Jezus Christus aanroepen, dat zij van het geloof van de Gereformeerde Kerken niet willen oordelen uit samengeraapte lasteringen of uit gezegden van oude of nieuwe leraars, dikwijls kwalijk begrepen of verdraaid, maar uit de openbare belijdenissen van de Kerken zelve en uit deze verklaring; vermanende alle mededienaars om zich van alle wijzen van spreken te onthouden die de rechten zin van de Heilige Schrift te buiten gaan. — Deze Leerregels zijn door elk lid van de Synode, als zijn eigen gevoelen, ondertekend.

De uitspraak van de Synode als het gevoelen van de Gereformeerde Christenheid erkend. De Nationale Synode van de Franse kerken heeft ze in 1620 onderzocht; bevonden conform Gods Woord en de Belijdenis van de Franse Kerk; gesteld met zeer grote wijsheid en zuiverheid. — Eed daarop, met veroordeling van de leer van de Arminianen, "aangezien zij de verkiezing Gods aan de wil des mensen doet hangen, de genade Gods vermindert en vernietigt, de mens en de krachten van zijn vrijen wil verheft, om hem van boven neer te werpen, het Pelagiaanschap weer invoert, het Pausdom verschoont, en de gehele zekerheid van de zaligheid omstoot."

Ongeveer 200 Remonstrantse predikanten afgezet. Last om zich te schikken tot een stil en ambteloos leven; in welk geval de Algemene Staten voor hun onderhoud, binnen of buiten 's lands, ter van hun keuze, zorgen zouden. — 70 toekenden de Acte van Stilstand; ongeveer 80 onwilligen werden over de grenzen gebracht. — De Vergaderingen van de Remonstranten,

in de huizen, of ook in het open veld, verboden en, met gestrengheid jegens de leraars, verstoord. Waarom niet buiten de Hervormde Kerk, vrijheid van godsdienstoefening, nu men de Arminianen *dood prediken* (§ 257) kon, verleend?

265. De Synode zorgde verder voor de belangen van de Kerk. De Geloofsbelijdenis en de Catechismus werden overgezien, zonder dat verandering nodig geacht werd; voorts last gegeven tot een nieuwe Bijbelvertaling; het christelijk onderwijs, zowel als de Evangelieprediking, ook in de Koloniën, behartigd.

De Confessie herzien en goedgekeurd. — De uitlandse leden vermaanden de inlandse in deze rechtzinnige en godzalige en eenvoudige Confessie standvastig te volharden, en ze de nakomelingen onvervalst te willen nalaten, tot op de komst van ons Heer Jezus Christus. De inlandse verklaarden zich hiertoe bereid.

De Heidelbergse Catechismus bevonden in alles met Gods Woord te accorderen; zeer wel gesteld kort begrip van de rechtzinnige christelijke leer; wijselijk geschikt, niet alleen naar de vatbaarheid van de tedere jonkheid, maar ook tot bekwame onderwijzing van hen die tot jaren zijn gekomen.

Onderwijs. Drieërlei wijs van catechiseren. a. In de huizen, van de ouders, wier ambt is hun ganse huisgezin met ernst en vlijt tot de vreze Gods en oprechte zaligheid te vermanen. b. In de scholen, van de schoolmeesters. c. In de kerken, van de predikanten, ouderlingen en lezers of ziekenbezoekers.

Bijbelvertaling (1625-1635), in de geest des geloofs en des gebeds te Leiden. De vertalers bleven aldaar na plechtig Gods naam aangeropen te hebben, ook tijdens een ziekte waardoor 20,000 mensen bezweken, in welstand en met heilige opgeruimdheid des gemoeds werkzaam, nabij een grafplaats waar zij dikwijls 100 lijken zagen heenvoeren op één dag. — Nauwkeurige overzetting; uitmuntende kanttekeningen; zelfs de Remonstranten hebben zich van deze vertaling bediend; merkwaardig, ook uit het oogpunt van de taal.

Evangelieprediking in de Overzeese Bezittingen. Seminarium van Walaëus (1622 — 1632), te Leiden, om leraars te vormen voor Indische Kerken.

266. Maatregelen van bedwang waren nodig gekeurd; het gunstig oogenblik ter wijziging van de regeringsvormingen ongebruikt voorbij. Maurits, feitelijk meester, maar ook nu omtrent gezag en staatsvorm tamelijk zorgeloos, dacht aan geen bestendigen waarborg tegen de gewestelijke overheersing, uit gemis van een overmachtig centraal bewind ontstaan. Aldus bleef men, enigermate uit sleur en omdat men tegen de moeite van de verandering opzag, in de verkeerde richting, waarin de Republiek, door de loop van de gebeurtenissen en Oldenbarnevelts staatsbeleid, geraakt was.

De personen veranderd, de Staatsinrichting niet. Was Maurits heerszuchtig geweest, hij had zich zonder moeite tot Landsheer kunnen opwerpen, De tegenstand was gebroken; hij was, door de dankbaarheid van de Hervormde Gemeente en van de predikanten, de verslagenheid van de Remonstranten, de gehechtheid van de soldaten en van het Merendeel van de bevolking, onweerstaanbaar; bijkans Soeverein; de lust alleen ontbrak. Van jongs af geleerd. en gewend de Staten als de hoogste Overheid te beschouwen, had hij tegen het misbruik van de oppermacht, in zo ver het tot geloofsvervolgung oversloeg, zich verzet; verder niet; in 1617 verklaarde hij dat het gezag van de Magistraten niet wankelen zou dan wanneer het ten verderve van de Godsdienst gebezigd werd²⁰, en, toen de exceptionele maatregel het doel bereikt had, bevestigde hij zelf dit gezag. Nauwelijks kon hij door Willem-Lodewijk tot uitoefening van persoonlijken invloed worden overgehaald. De nieuwe leden van de Statenvergadering werden door hetzelfde esprit de corps bezield. De Engelse gezant schreef reeds in Jan. 1619: „Ik zie dat Holland de erkenning zijner meerderheid verlangt; wij hebben wel andere mensen, maar geen ander gedrag.”

De gelegenheid tot verbetering verzuimd; de tijdsomstandigheden zo gunstig als men ze wensen kon. Waarom niet Maurits Eminent hoofd, als Stadhouder van de Unie, met toereikende macht; een Raad van State, met uitgebreide, maar wel afgebakende werkkring; een algemeen, op eenpariger voet gelieven belasting; een Nationaal Gerechtshof boven de Provinciale Hoven; de benoeming van de Vroedschappen, gedeeltelijk althans door de gezeten burgerij? Aldus zou men uit de vooral na 1588 ingeslagen weg, in een meer historisch-nationaal spoor geraakt zijn.

267. De beteugeling van de Barneveltsgezinden had de Republiek zowel als de Hervormde Kerk gered. Wat zou het gevolg zijn geweest van hun triomf? Het hartstochtelijk voortwoelen van de onlusten, al ware het niet in een burgeroorlog losgebroken, zou de Staat, bij de vernieuwing van de oorlog tegen Spanje, weerloos hebben gemaakt. Gewestelijke en plaatselijke willekeur zou, door wegcijfering van de eenheid van het Gemenebest, door opdringing aan de Kerk van hetgeen met haar belijdenis in strijd was, over volksrecht en volksgeloof gezegevierd, of wel, bij een onvermijdelijke strijd om van de Godsdienst wil, nieuwe omwentelingen hebben bereid.

Ook zonder misdadige verstandhouding, strekte van de Magistraten handelwijs om het Land zo te verzwakken dat het tegen de uitgaande trêves niet machtig zou zijn behoorlijk weerstand te doen; waarom ook de gespanioliseerde Papisten dit, alles met vreugde aanzagen en lachten in hun vunst; ook de vijanden in de Spaanse en paapse landen" 11.

Overhelling van de Remonstranten naar a. het ongeloof; Arminius ging verder dan de vijf artikelen, Episcopius verder dan Arminius, Vorstius nog verder; ook wilden zij weldra generlei belijdenis of formulier; b de Roomse Kerk, om de vrijen wil.

Het Remonstrantisme heeft in Engeland, als in een spiegel, getoond waarheen de zege ook hier zou hebben geleid: a. overhelling van de Episcopale kerk (een kerk zoals de Groot ze wenste) naar het Pausdom; b. willekeur, geweld en wreedheid tegen de Puriteinen; c. omwenteling, ten gevolge van de machteloosheid van ontrouwe geestelijken en dwangzieke Overheid tegen een evangelisch en op aloude vrijheden na-ijverig Volk.

268. De Republiek had voordelen in Oost-Indië behaald. Aan haar bondgenootschap werd waarde gehecht. Desniettemin was er, toen de oorlog tegen Spanje zou worden hervat, geen reden om te roemen over de gunstige werking van het Bestand.

1615. Reis van Schouten en Lemaire; ontdekking van Kaap Hoorn. — Voortgang van de Oost-Indische Compagnie. In 1616 45 lineschepen, 4000 stukken geschut, 1500 man soldaten en zeevolk. — Koen (1587 — 1629) van Hoorn, in 1617, Gouverneur Generaal; die wellicht het meest tot de macht van de Nederlanders in Indië bijgedragen heeft. — Na-ijver van de Engelsen; heimelijke onderkruipen en openbare vijandelijkheid. — 1619. Onbesliste zeeslag niet 7 tegen 14 Engelse schepen. Jacatra dapper, ook tegen de inboorlingen, verdedigd; onder de naam van Batavia, tot hoofdplaats van Nederlands Indië gesteld. — De Groot schrijft zijn „Vrije Zee" Mare Liberaal; tegen de Spanjaarden en Portugezen.

1616. Mei. Aflossing van den Briel, Rammekens en Vlissingen (§ 208) door Barnevelt verkregen, en waardoor de Republiek minder afhankelijk van Engeland werd.

1618. Overwinning van de Zeeuwsen Admiraal Hautain op 36 Algerijnse en Turkse schepen. — Hulpvloot (12 schepen) naar Venetië; door Spanje bedreigd.

1620. De Republiek spoedig in de dertigjarige oorlog (par. 269) gewikkeld; Frederik Hendrik niet een oorlogsmacht naar de Palts tegen Spinola.

Door het Bestand (§ 235) waren a. de pogingen vrijdeld ter oprichting van een West Indische Maatschappij; b. de Arminiaansche twisten tot rijpheid gebracht; c. Spanje en de Aartshertogen vrij ter ondersteuning van het geweld des Keizers in Bohemen en elders; d. de zeeroovers in de Middellandse zee, ook door vele oorlogsgasten die zich bij de Turken gevoegd

hebben, versterkt; assurantie voor 16 á 18 in plaats van 5,5 % zeeschuimers in de Zuiderzee. "De Staat van alle kanten ondergraven en ondermijnd, zodat wij bij het bestand niet gewonnen, maar veel verloren hebben, zelfs de hoop om tot een goeden vrede of wapenstilstand te gelangen en men door het gehele eedgenootschap van de Roomsden, de overhand hebbende in Bohemen, Hongarije en Duitsland, bedreigd wordt".

E. 1621-1625.

HERNIEUWING VAN DE OORLOG.

269. Geen verlenging van de wapenstilstand werd dezerzijds begeerd. Evenwel hachelijk was de toestand. De innerlijke twist nauwelijks gesmoord; Spanje nog steeds een geduchte tegenpartij, door eigen kracht, en meer nog wellicht om de betrekking op Duitsland. Aldaar was Oostenrijk machtig door de lauwheid van de Protestanten en door schrikbarende voorspoed in het begin van de Dertigjarige oorlog. Uit Engeland evenmin als uit Frankrijk kon men hulp te gemoet zien.

1621. Einde van de wapenstilstand. — 31 Maart. Filips III †, opgevolgd door Filips IV (1621 — 1665). — 13 Juli. De Aartshertog Albert †. Aldus de Zuidelijke Nederlanden weer meer rechtstreeks onder Spanje; Izabella, van Soevereine voortaan landvoogdes.

Noch argwaan tegen de Remonstranten, noch enig ander bezwaar belette dat de oorlog hervat werd. Een afleiding voor de Duitse Protestanten van onberekenbaar nut. Hun onderwerping zou voor Nederland verderfelijker geweest zijn. Ook Oldenbarnevelt zou evenmin nu, als toen de Hertog van Gulik overleed (§ 248a) teruggedeinsd hebben voor de oorlog. — Remonstranten zowel als Contraremonstranten gingen met ijver de vijand te keer.

DE RTIGJARIGE OORLOG: 1618 — 1648.

In oorsprong Religieoorlog; lang voorbereid door de weeropkomst van het Rooms-katholicisme — 1618. Onlusten te Praag. — 1619. Frederik V, Keurvorst van de Palts, tot het dwaselijk aannemen van de Kroon van Bohemen overgehaald. Spanje en de Rooms-katholieke Ligue verenigen zich met Oostenrijk tegen hem. Door niemand (zelfs niet door zijn schoonvader de koning van Engeland) bijgestaan; 8 Nov. 1620, verslagen; in de Rijksban.

IJsselijkheden van deze oorlog; zwaard, hongersnood en pest. In 1636 en 1637 werden lijken als voedsel begeerd. Ganse legerbenden door ziekten als weggewaaid; roverijen en barbaarse mishandelingen door de soldaat. De bevolking in sommige dorpen van 400 op 20, in Augsburg van 80600 op 18000 versmolten; in Hessen 17 steden, 47 sloten en 300 dorpen verbrand; goederen vroeger f 2000 waard, voor f 70 of f 80 verkocht.

Het doel van de Rooms en was de vernietiging van de rechten, in 1555 aan de belijders van de Confessie van Augsburg verleend; alleenheersing van Keizer en Paus. Met schijnbaar meerdere toegeeflijkheid omtrent de Lutherse, was het aanvankelijk om de uitroeijing inzonderheid van de Gereformeerden te doen. — De Keizerlijken moesten tegen de Verenigde Nederlanden, als niet slechts Protestantse, maar bepaaldelijk *Gereformeerde* landen, dubbel vijandig zijn.

269a. De oorlog in Duitsland nam nog ongunstiger keer. Hier te lande behaalde geen van de strijdende partijen enig beslissend voordeel; maar de Republiek, ernstig bedreigd, werd, bij uitbreiding van handel en toenemende welvaart, door Maurits' heldenarm en beleid tegen elke aanval beschermd.

Maurits ongelukkig in zijn aanslagen op de Bos, Goch, twee of driemaal op Antwerpen, alwaar geen wijsheid of beleid, maar alleen succes ontbroken heeft. Evenwel het indringen van victorieuze oorlogsheren, die geheel Duitsland ten onder geblaakt hadden, werd belet. De natuur als samengespannen tegen de ontwerpen van de Prins, met stormen, hoge vloed en onmatige regens, ziekten en sterfte" 17.

1621. West-Indische Compagnie, voor Amerika en de westkust van Afrika. Vijf kamers, zeven miljoen. Amsterdam 4/9, Zeeland 2/9, de Maas 1/9, het Noorderkwartier 1/9, Friesland, Stad en Lande 1/9.

1622. 10 Juli — 3 Okt. Bergen op Zoon, door Spinola belegerd; Maurits dwingt hem tot de aftocht. Strooptocht van Frederik-Hendrik naar Brabant, tot nabij Leuven en Brussel.

Het Zeewezen in droevige toestand, door slordig bestuur van sommige Admiraliteitscollegiën, nalatigheid van de landprovinciën in het opbrengen van gelden, en gebrekkige inrichtingen en oorlogstucht. — De Algerijnen bemachtigen in 13 maanden (1620 en 1621) 143 Nederlandse schepen, ter waarde van 30 miljoen. Roverijen van de Duinkerkers; Enkhuizen verliest in één jaar 100 haringbuizen; in weinige jaren 600 meest Nederlandse schepen veroverd; vijandelijke kapers bezetten soms de zeegeten van Texel. — 1622. Zege op de Spanjaarden bij Gibraltar, op de Duinkerkers bij Calais.

1623. Samenzwering door de zonen van Oldenbarnevelt en een Remonstrants predikant Slatius. De Prins zou tussen de Haag en Rijswijk, waar zijn pages, een voetpad langs lopende, gewoonlijk de koets verlieten, worden vermoord. De schuldigen deels ontvlucht, deels gestraft. De remonstrantse predikanten verklaren deze conspiratie voor „ongoddelijk, schandelijk en execrabel.”

1623. Aanslag op Antwerpen, met 1500 vaartuigen van alles wel voorzien. De Prins, te Dordrecht afscheid nemende van leden van de Staten-Generaal, zeide: „bidt God voor onze onderneming, God alleen kan ze doen mislukken; anders heb ik de uitslag zo zeker in mijne macht als de hand die ik u reik.” Storm en sneeuwjacht en ijzel; de schepen onhandelbaar; Maurits en Frederik Hendrik ternauwernood gered.

1624. Octrooi van de Oost-Indische Compagnie vernieuwd. De aandelen zes kapitalen waard. Jaarlijkse uitdelingen minstens 15, in 1606 75, in 1610 50, in 1616 62 — Reis van l' Hermite (1623 — 1625) met 11 schepen en 1637 koppen.

1624. Febr. Inval des vijands in de Veluwe, verdreven door de felle koude. Sept. Maurits verovert Gennep en Cleef.

Over 't algemeen (1622 — 1625) de toestand zorgverwekkend. „Alle de krachten van het Duitse Rijk en van de Ligue zullen de Republiek bestormen; ze naderen reeds haar grenzen. De Koning van Engeland, die de macht van Spanje zou kunnen opwegen, laat zich door beloften om de tuin leiden, is bijkans werkeloos en vreest de oorlog. In Duitsland is alles in schrik en onderwerping begraven. Frankrijk wil iets voor de Republiek doen, en weet niet hoe; maar, zo het haar wel gaat, zal het iets meer verrichten, waaruit redding voor de Christenheid zal kunnen ontstaan" 92.

270. Ook thans ontbrak het Maurits aan genegenheid, niet aan gelegenheid, tot eigen verheffing. Het heimelijk voortwoelen van de overwonnen partij was somwijlen merkbaar en zelfs zijn leven werd door misdadige poging bedreigd. Maar hoger gezag, al stond het ter zijner keuze, werd, evenmin als te voren, door hem begeerd. Het zwaard voor de onafhankelijkheid van het Gemenebest, zolang zijn kracht niet uitgeput was, te mogen hanteren, dit was hem genoeg. Desniettemin is de Vorst, die als van de Staten onderdaan en ambtenaar overleed, is de grootste veldheer van zijn tijd, is Maurits, die Nederland tegen Spanje in veiligheid gesteld heeft, als geweldenaar uitgekreten. En waarom? Omdat hij plichtshalve, ten laatste, toen de willekeur van de stedelijke Aristocratie niets meer ontzag, voor de zelfstandigheid van de Kerk, voor de rechten van de burgerij, voor de vrijheid van het geweten, voor de Unie van de zeven Provinciën, gelijk zijn Vader deed, of in dezelfde omstandigheden zou hebben gedaan, onverzettelijk in de bres stond.

23 April 1625. Maurits, voornemens naar het leger te vertrekken, sterft; volgens zijn laatste gesprekken niet Bogerman op het ziekbed, gerust enkel op *de verdiensten van de Heere Jezus Christus en Dien gekruist*.

DERDE AFDELING. 1625-1648.

FREDERIK HENDRIK.

271. FREDERIK HENDRIK, onder Maurits geoefend in de oorlog, na door schitterende heldhaftigheid uitgeblonken te hebben, heeft ook als Stadhouder, vooral in merkwaardige belegeringen, grote bekwaamheden aan de dag gelegd; de Republiek, waar ze het meest bloot lag, met een grensmuur van veroverde vestingen versterkt; voorts, door de kloekheid van zijn stamgenoten, inzonderheid van de Friese Stadhouders, ondersteund, in een roemrijken vrede het werk voltooid dat zijn Vader aangevangen en zijn Broeder voortgezet had.

1584. Te Delft geboren.

1600. Strijdt reeds bij Nieuwpoort, nadat hij geweigerd had zich, zo als Maurits begeerde, op de vloot in veiligheid te stellen. In een reeks van oorlogsbedrijven door moedbetoon uitstekend. Als Kapitein-Generaal heeft hij zich bij belegeringen bepaald; dubbel roemrijke taak, omdat de roemzucht daaraan zo weinig deel had; steeds aan de stelregel getrouw om, ten koste van zo weinig mensenlevens mogelijk, grote uitkomsten te verkrijgen. Standvastig, onversaagd, waakzaam. Ook hij had van de oorlog studie gemaakt; de Gedenkschriften van Caesar had hij steeds bij zich. Uit vele landen later vermaarde veldheren bij hem ter school; Bernard van Saxe-Weimar, Torstenson, Turenne, Karel-Gustaaf, de Groote Keurvorst. In Gedenkschriften, onder zijn oog opgesteld, heeft hij alles doorgehaald wat naar eigen lof kon zwemen. — Velerlei bezwaren; a. de troepen (Engelse, Schotse, Franse, Duitse, Waalse regimenten); b. het gebrek aan eenheid in het bestuur van de oorlogszaken. De Prins opperbevelhebber en toch gaven ook de Staten Generaal, de Raad van State, de Provinciale Staten, zelfs de regeringen van de Steden, bevelen dikwijls onderling in strijd.

Zachtzinnig, vriendelijk, minzaam; men doorgrondde hem niet ligt, 1625. Gehuwd met Amalia van Solms, uitmuntend in schoonheid en verstand, eergierig en niet onbaatzuchtig, zeer gezind zich al te zeer in staatszaken te mengen. — Kinderen a. Willem II; b. Louise Henriette (1627-1667), de Godvruchtige Keurvorstin van Brandenburg; c. Albertina Agnes, gemalin van Willem-Frederik Stadhouder van Friesland; d. Henriette Catharina, Vorstin van Anhalt Dessau; e. Maria Paltsgravin.

Friese Stadhouders, — Ernst Casimir, Stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe; moedig oorlogsoverste (§ 230), vooral in Friesland, door velerlei onenigheden gekweld, gehuwd met Sophia Hedwig, Vorstin van Brunswijk; † 1632, voor Roermonde. — Hendrik Casimir zijn zoon, geb. 1612, † 1640 voor Hulst. — De broeder van dezen, Willem Frederik (1614 — 1664). —

Uit het Huis van Nassau Siegen, waarvan Graaf Jan, zoon van Johan de Oude (§ 148), stamvader was, hebben zeven zijner zonen de wapens voor de Verenigde Nederlanden gevoerd; Adolf (§ 235), Willem, Veldmaarschalk, † 1642; Joan Manrits (§ 284); Willem Otto in 1641, Christiaan in 1644 gesneuveld; de oudsten, Joan Ernestus in Venetiaanse dienst en toen (1583 — 1638), die later Rooms werd en voor Spanje streed tegen vaderland en geslacht. — De Graaf van Hanau, zoon van een dochter van Willem I, sneuvelt (1632) voor Maastricht.

272. De Spaans-Nederlandse oorlog smolt ook verder in één met de Duitse Dertigjarige oorlog. Het Huis van Oostenrijk, door de invloed van de Jezuïeten geleid, stoorde zich in zijn overmoed aan de rechten van de Steden niet meer en streefde naar volkomen oppermacht; doorgaans samengespannen met al wat in het Rijk Roomsgesind was, ter vernietiging van de

Protestantse ketterij. Bijgestaan door Spanje en tot wederkerig hulpbetoon bereid. De twee takken van het Huis van Habsburg waren verenigd in afkomst, in geloof, in belang, in bedoe-
ling; de zegepraal van de Keizer zou niet volkomen zijn, ten ware ook het bloeiend
Gemenebest van de Verenigde Nederlanden, verleidelijk voorbeeld en steunpunt van ongeloof
en rebellie ! weerom aan de kroon van de afgezworen erfheer gehecht werd.

De Roomse Ligue, onder de Keurvorst van Beijeren Maximiliaan, doorgaans met de Keizer
Ferdinand II (1619 — 1637) eensgezind. Bij uitnemendheid vijandig tegen de Verenigde
Nederlanden als Gereformeerd Land.

272a. Aldus stond opnieuw het evenwicht van Europa, zowel als de algemeen zaak van het
Protestantisme, met de val of het behoud van de Republiek in het nauwste verband. Haar
bondgenootschap werd hoog gewaardeerd. Haar macht was veelbeduidend. Door eigen
veerkracht en diplomatiek overleg verkreeg zij een niet zelden beslissende invloed. Klein van
omtrek, werd het Gemenebest weldra onder de Groote Mogendheden geteld.

De Republiek had een machtig leger zowel als een talrijke vloot. Aan soldaten, tegen
goede betaling, was geen gebrek. Voor het belang en de eer van de Staat werden ruime
hulpbronnen met onbekrompenheid besteed. — De Schutterijen waren nog een krachtige
steun ter verdediging van de steden en werden dikwijls voor het bezetten van de grensplaatsen
gebruikt. Reeds om de uitnemende ligging van de Republiek, zou haar onderwerping of haar
vriendschap aan Spanje, of Engeland of Frankrijk, het overwicht geven op het vasteland. Haar
voorspoed en veerkracht in de langdurige en hachelijke strijd, de werking van haar voorbeeld,
het gezag van haar raadgeving bij de Gereformeerden in geheel Europa, de glans van het Huis
van Oranje-Nassau onder Willem I en twee zonen, beide als veldheren allerwege vermaard,
dit alles verzekerde haar, bij toeneming, een gewichtig aandeel in al wat de algemeen
belangen van de Christenheid betrof. — Reeds Gustaaf Adolf verklaarde dat „in den Hage
was het toneel van alle de handelingen en actiën van Europa,” en alleen door de Hollandse
diplomaten werden, in de zeventiende eeuw, de Franse diplomaten geëvenaard 86.

273. Het Protestantse Duitsland, aan oorlogsverwoesting ten prooi, was zelden in staat de hulp
te vergelden, die het uit de Verenigde Nederlanden, in geld of troepen, meermalen genoot.
Engeland, onder de Stuarts niet weifeling en dubbelzinnigheid bestuurd, weldra door
tweedracht verscheurd, nam aan de worsteling voor vrijheid en geloof op het vasteland weinig
deel. Daarentegen, door de heilrijke tussenkomst van Zweden, vooral door de krachtige
medewerking van Frankrijk, werd de Republiek bijgestaan in de strijd tegen wereldlijke en
geestelijke dwingelandij.

Duitsland: voortdurende betrekking op de Huizen van a. Nassau: Graaf Lodewijk
Hendrik te Dillenburg (1594 — 1662), Nassau-Siegen: (§ 271.) b. Hessen: landgraaf Maurits
(1592 — 1627), in 1605 Gereformeerd; Willem V (1627 — 1637); daarna de landgravin
Amalia, voor haar minderjarigen zoon Willem VI. e. De Pa1tz: Frederik V (keurvorst van
1610 — 1632), rampzalige koning van Bohemen, zoon van Louise Juliana, dochter van Prins
Willem I. d. Brandenburg: JohanSigismund (keurvorst, van 1608 — 1619), in 1614
Gereformeerd: George Willem (1619 — 1640); Frederik Willem (geb. 1620, keurvorst 1640
— 1688), die uit verschillende gewesten een Staat gevormd en de grondslag voor de grootheid
en macht van Pruisen heeft gelegd; grotendeels, door vierjarig verblijf (1634 — 1638) in
Holland gevormd, en (7 Dec. 1646) met een dochter van Frederik Hendrik gehuwd. —

Engeland: Karel I (1625 — 1649), Geschillen met de Republiek over het straffen van
Engelsen op Amboina, en over de heerschappij van de zee (mare clausum). Reeds in 1640
uitbarsting van binnenlandse geschillen; weldra, 1642, van burgeroorlog. — Denemarken:
1625; verbond van de Staten om 3000 man te leveren tegen het Rijk; later vele moeilijkheden
over de tolgelden van de Sond. — Zweden: de Godvrezende en dappere Gustaaf Adolf van de

kant van de Staten, door bemiddeling van de vrede met Polen, opgewekt en ondersteund om zich aan het hoofd van de Protestanten te stellen.

273a. het bondgenootschap met Frankrijk was, onder een staatsman en regent gelijk Richelieu, onwaardeerbaar. Door hem is voortgezet wat Hendrik IV begon. Door hem werd Frankrijk wat Willem I gewenst en voorzien had. Alleen met Frankrijk was op de duur weerstand tegen Spanje en Oostenrijk denkbaar. Alleen door strijd tussen Rooms-katholieke Mogendheden kon aan de worsteling het karakter worden ontnomen van religieoorlog. Alleen met; buitengewone begaafdheden en onvergelykbare vastheid van wil, kon in Frankrijk het koninklijk gezag worden hersteld en gehandhaafd; kon velerlei aristocratisch en oproerig verzet, waarbij met Spanje en Rome geheuld werd, worden bedwongen; kon de kracht van het machtige Rijk, met eendrachtige zin, aan de bereiking van het grote doel van de vrijheid ook van Nederland dienstbaar worden gemaakt,

1624 — 1641. RICHELIEU, door staatkundig genie en karakter, meer koning dan de koning (Lodewijk XIII) zelf. Redder en grondvester van het vorstelijk gezag, met onverbiddelijke gestrengheid tegen een zelfzochtige Adel, die voor geen moord en burgeroorlog terugdeinst, bij de vijand steun zoekt en een middeleeuwse onafhankelijkheid begeert, evenzeer schadelijk voor Vorst en Volk. Aldus gesterkt, keert hij de krachten van Frankrijk tegen Oostenrijk en Spanje en geeft aan de Dertigjarige oorlog de politieke strekking waar door de voortgang van wereldlijke en geestelijke overheersing gestuit wordt. Onder de niet-protestanten heeft niemand zich omtrent het Protestantisme verdienstelijker gemaakt dan deze kardinaal 93. Hij verbrak de politieke macht van de Franse Gereformeerden; dit is zoo, maar velen onder hen, ondanks de vermaning van anderen, als vroeger Duplessis-Mornay, a. namen, zonder nood zaak, deel aan rebellie en burgeroorlog; 13 waren in verstandhouding met eergierige Groten niet slechts, maar soms zelfs niet Spanje; c. benadeelden de algemeen zaak van het Protestantisme, vooral ook door de oppositie tegen Richelieu, die hen als gewapende factie bedwong, maar als godsdienstige gezindte tegen de onverdraagzaamheid van ultramontaanse drijvers beschermd heeft. Nederland heeft aan zijn staatkunde veel te danken gehad; wederkerig was het bondgenootschap van de Republiek soms voor Richelieu bijkans onmisbaar.

De belangrijkheid van de goede verstandhouding, door gunstbewijzen van de Koning aan de Prins van Oranje, bijv. door de toen nog zeldzame titel van Zijn Hoogheid, erkend. IJverend voor de Franse alliantie was vooral ook François van Aerssen (1572 — 1641); uitstekend diplomaat; reeds onder Hendrik IV gezant in Frankrijk; met velerlei gewichtige zendingen belast; raadsman van Frederik Hendrik, ook voor de binnenlandse politiek; heftige tegenstander van Oldenbarnevelt: volgens Richelieu, een der drie grootste staatslieden die hij gekend had.

273b, Inzonderheid in de Zuidelijke Nederlanden moest Spanje worden bestookt. Liefst om een onafhankelijke Staat te vormen, wellicht niet de Noordelijke, als bij de Pacificatie van Gent, in verbond. Zo niet, dan om verdeling tussen Frankrijk en de Republiek te bewerken. Een verdeling, hoe voordelig, evenwel, om de verwisseling van Spanje met een straks nog machtiger nabuur, van gevaren in de toekomst niet vrij.

„Er was goede hoop dat enige steden, plaatsen, en personagiën van aanzien wel gaarne het Spaanse juk vrijwillig zouden afwerpen, mits bij de Staten-Generaal vooraf verzekerd zijnde dat ze bij hun rechten, vrijheden, privilegiën, goederen, en openbare exercitie van hun Religie zouden worden bewaard”. —

Velerlei plans. Vereniging met de Republiek, op de voet van gelijkheid en bestuur naar eigen volksgeloof en recht; maar, ondanks staatkundig overleg, was en bleef de Religie voor Hereniging een onoverkomelijk bezwaar. De Zuidelijke Nederlanden als onafhankelijke

Staat, dit zou Richelieu, om geschil en botsing niet de Republiek te vermijden, het liefst gezien hebben. Later werd verdeling ter sprake gebracht, totdat uit de toeleeg (onder Mazarin, § 297) om ze geheel aan de Franse kroon te hechten, het Barrièrestelsel ontstond.

274. Merkwaardige wapenfeiten, ter zee en te land, verhoogden de nationale roem. De Oost en West-Indische Compagnieën bereikten een verbazende hoogte van aanzien en macht; al was de luister van de laatste, door roekeloosheid en overspanning, van korten duur.

De oorlogsroem nationaal. „In de legers van de Staat, hoe ook door vreemde toevoegselen vergroot, bleef altijd een Nederlandse kern, zodat de vaderlandsliefde, welke allerwege in de harten blaakte, in het leger gebracht werd; bezielde door Nederlandse vrijheidsmin, te samen gehouden door Nederlandse geestkracht, tot de overwinning door Nederlandse bevelhebbers geleid” 1.

Ook voor het Zeewezen heeft de Stadhouders met ijver gezorgd; veeltijds door de landprovinciën en ook door Amsterdam tegengewerkt. — Krachtige toerusting vooral nodig tegen de Duinkerkers, die (1631 — 1637) van Maassluis alleen 200 schepen veroverden. In de dagelijkse gevechten tegen deze stoutmoedige zeelieden, ook bij winterdag, kloede zeelieden en ervaren bevelhebbers gevormd (Piet Hein, Tromp).

De Oost-Indische Compagnie breidt zich uit door verovering en handel. — 1628, Batavia tegen 100,000 Javanen verdedigd; 1636, vestiging op Ceylon; 1640, Mallaca bemachtigd. Betrekkingen op China; op Japan.

West-Indische Compagnie. — Snelle opkomst; van 1623 tot 1636 rust zij 800 schepen uit; veroverd er 500, ter waarde van 60 miljoen; zendt, in 1625 en 1626 vier vloeden in zee; 72 oorlogschepen, met 1200 stukken en 9000 zeelieden en soldaten; heeft 24.000 man in dienst — 1632, vestiging op St. Eustatius; 1634, op Curaçao. Grote veroveringen op de Spanjaarden en Portugezen, vooral in Brazilië. Aankoop van uitgestrekte landen in Noord-Amerika (thans New-York, Connecticut, New-Jersey, gedeeltelijk Delaware en Pensylvanie); stichting van Nieuw-Amsterdam. -- Even spoedig verval; weinig overleg; kaapvaart en waaghalzerij; uitbreiding, onevenredig aan de middelen ter handhaving van het verkregen gezag.

275. De Hervormde Kerk was bevestigd op Evangelische grondslag. De verwarring, waaraan kerkelijke beslissing een einde gemaakt had, was ontstaan, niet uit de algemeenheid van afwijkende gevoelens, maar uit de steun door de Overheid, eigendunkelijk en partijdig, aan Godgeleerden, die, hun eigen inzichten aan de Kerk hadden willen opdringen, verleend. Zegenrijk bleef haar invloed; vooral zolang in vastheid van leerbegrip geen genoegzaamheid van waarborg voor geloofsijver en ware Godzaligheid gezocht werd. Ook in andere werelddelen predikten zij Christus en Dien gekruist.

De Gereformeerde Kerk werd door de Overheid ontzien. De invloed der rechtzinnige leraars was groot. Natuurlijk, bij de nauwgezette leden der Kerk. De Remonstranten gaven breed op van der predikanten „trotsheid; poogden zij de Overheid de voet op de keel te zetten, gelijk de Paus. „Doch, antwoordde men, „wat macht hebben zij om dat te doen? Door oproerige predicatiën? Zo noemen terstond de Magistraten alles wat tegen hun interest gepreekt wordt. — Wel poogden de Staten die invloed te beperken. De Nationale Synode, die om de drie jaren zou vergaderen, kwam nooit weer bijeen. In 1625 werd zij vervangen door een Staats- en Kerkcommissie (ad nutographa). Het aristocratisch foederalisme ook aldus gereed om zich, zodra mogelijk, van de in 1618 geleden nederlaag te herstellen.

Voor de Remonstranten werd allengs, in het uitoefenen van hun Godsdienst, oogluiking gebruikt. Tegen de Rooms en de plakaten strenger onderhouden dan tijdens het Bestand.

De Godgeleerdheid bij de Hervormden, in grotendeels polemische richting, liep gevaar meer op de Symbolische Schriften dan op den Bijbel, meer op scholastieke vormen dan op

eenvoudige Evangeliewaarheid, meer op de rechtzinnigheid dan op een geloof werkzaam in de liefde, te letten. Mannen als Rivet (1572-1647) en Voet (§ 338) hiertegen waakzaam.

- Bij de Hervormde, Kerk voegden zich niet weinige Remonstranten uit eigenbelang, „ziende dat op hun vergaderingen geen ambten te vergeven waren", 12.

Broederlijke betrekking op de Gereformeerde kerken. - Genève (1622) vraagt onderstand tegen de Hertog van Savoye; ontvangt f 20000 (12).

1630: beklag van Zwitserse kerken aan de Academie van Leiden, over de vrije prediking der Remonstrantse leer. — 1643. Brief van de predikanten in Zeeland aan de Schotse kerk, met vermaning zich niet door de Bisschoppelijke kerk aan banden te doen leggen. — Hulpbetoon aan de Franse Gereformeerden, ook toen zij (§ 279) van staatswege bestreden werden door de Republiek. —

1645: collecte tot inkoop van vivres en victualie voor de verdrukke religie-verwanten in Ierland; ruim 3 ton. Ook (1638) uitdeling aan de Griekse kerken van Nieuwe Testamenten, te Genève gedrukt op kosten van de Staat.

Engelse en Schotse kerken alhier; de Anglicaanse kerk poogt tevergeefs ze onder haar suprematie te brengen: „de Staten-Generaal vinden goed de predikanten te belasten zich te regelen naar de orde van het Land", 12.

De Kerk breidde zich uit in Oost-Indië; in Brazilië, vooral in Noord-Amerika, waar de Hollandse kerken (in 1842 nog 253 gemeenten), naar de leer der Synode van Dordrecht, in stand gebleven zijn.

276. De Staten van Holland bleven wat zij wóór 1618, onder de leiding van Oldenbarnevelt, waren geweest. Evenzeer voorstanders van de gewestelijke Soevereiniteit. Even begerig naar overwicht van hun Provincie. Even gereed om, én Raad van State, én Staten-Generaal, én Stadhouder, én burgerij, én kerkgemeenschap, onvoorwaardelijk voor hun goedvinden en oppermacht te doen buigen. De Staten zelf waren lasthebbers der stedelijke vroedschap. Zoo zou van lieverlede, niet slechts het Gemenebest aan één Provincie, Holland, maar ook Holland aan één Stad, Amsterdam, ondergeschikt zijn. Ook bij de Aristocratie was vaderlandsliefde en veerkracht; doorgaans evenwel, meer dan de Stadhouder, vredelievend, meer dan hij en zijne talrijke vrienden en medestanders, tot verzoening met Spanje, tot wantrouwen jegens Frankrijk gezind.

De kracht der Aristocratie was niet gebroken (§ 237). Alles bleef in de oude sleur. — 1628. Missive van de Raad van State aan de Provinciën; klacht dat er is verwarring in de Financiën: „dat in de regering kwade correspondentie gehouden wordt; dat de gewichtigste zaken beleid worden zonder kennis van den Raad; dat alle disorder toeneemt; dat het crediet van het Land meer en meer ontbreekt; dat het openbaar gezag gebroken wordt; dat de ongehoorzaamheid van het krijgsvolk de overhand neemt; dat de krijgstucht en de Justitie onder den voet raakt;" verzoekende Instructie ter nakoming van eer en plicht. Een stap door de Generaliteit hoog opgenomen. — De macht der Staten-Generaal veelszins tegengewerkt en bemoeid. —

„Amsterdam voert in Holland de vlag' De Raadpensionarissen van Holland (§ 223), bekwame mannen; geen Barnevelt. — 1613. A. de With; 1621 Duick; 1629, Cats; 1631, de schrandere Pauw; 1636, wederom bestevaar Cats, uitnemend volksdichter (§ 288), maar die van staatkunde luttel begrip had.

Velerlei twisten ook in andere Gewesten; in Friesland in Groningen met de Ommelanden; tussen Holland en Zeeland. Deze menigvuldige geschillen mede gevolg van de verzwakking van de Generaliteit.

De partij van de stedelijke Regenten heette dikwijls Arminiaans en Spaans gezind,

277. Partijhoofd is Frederik Hendrik niet geweest; in het verenigen van de partijen is hij niet geslaagd. Ter bereiking van dit doel was zachtzinnigheid en toegeeflijkheid ongenoegzaam. Staatseenheid was alleen door staatshervorming verkrijgbaar. Door handhaving van het recht van de Unie, waarbij tevens, in de vorming van Raad van State en Staten-Generaal, op de billijke eisen van het machtige Holland gelet werd door handhaving van het gezag van de stedelijke Overheid, waarbij men acht sloeg op de aloude vrijheden van de burgerij. Van dergelijke verbeteringen nam men de proef niet. Bittere teleurstelling was de vrucht van weifelend overleg; zodat ten laatste de Stadhouder tegenover de Hollandse Aristocratie weerom onderdanig en machteloos werd.

Frederik Hendrik was, in 1618, verdacht geweest zich tegen Maurits te willen stellen. Over en weer waren er wellicht uitzichten geopperd en beloften gedaan; althans in 1627, schreef Uytenbogaert: „het schijnt dat de Prins de ons maar met schone woorden heeft bedrogen, totdat hij tot zijn voornemen aangaande het Gouvernement zou gekomen zijn.” — Voorzichtigheid gebod de Prins de Hervormden te ontzien, die overal de Raadhuizen en Herken in hadden; ook verzekerde hij “niet in het minst te zullen toestaan dat de Religie, zo die te Dordrecht was vastgesteld, zou worden gekrenkt”, en betuigde (1630) aan de Hollandse Kerken „dat het goed was dat men de conventiculen (bijeenkomsten) van de Remonstranten had geweerd; hij wilde wel dat hij rust en vrede van de kerken met zijn bloed mocht kopen, en zou ook alles wat hem mogelijk is, contribueren tot grootheid en luister van de Gereformeerde Kerk”. Desniettemin trachtte hij langzamerhand voor de Remonstranten vrijheid van Godsdienstoefening te verwerven, o.m. overeenstemming in gevoelen; b. besef van billijkheid; uit de kerk verdreven, behoorden zij stevens de kerk te worden geduld; c. bezorgdheid dat zij met de Rooms en samenspannen zonden; d. zucht om zich van hun invloed te bedienen; overal waar de Remonstranten niets te zeggen hadden, werd de Prins in zijn opinion en maximes zeer geflatteerd, zodat hij zich volkomen verzekeren kon van die partij'. Een tijd lang gevierd en ondersteund. Zo werd aan zijn zoon, nog kind (1631), de Survivance van het Kapiteinschap en Admiraalschap-generaal verleend. Later moeilijkheden, als Maurits (§ 226) en vroeger reeds Willem I (§ 153) had ondervonden, ook zijn deel. Weigering van geld, dwarsbomen van zijn kriegsverrichtingen, wantrouwen, vernedering, laster. De Staten, ijverig en standvastig in ogenblikken van gevaar, waakzaam tegen geldverspilling, betoonden soms te grote schroomvalligheid, en, in sommige omstandigheden, waren er al. de zachtaardigheid en inschikkelijkheid van een Frederik Hendrik nodig om een oorlogsmans niet wrevelig te doen worden”. 1.

278. De Republiek verkeerde, hij het voortwoeden van de algemene oorlog, in hachelijke toestand (1625-1629).

Gunstiger werd het uitzicht door de tussenkomst van Gustaaf-Adolf (1629 -1635).

Het bondgenootschap met Frankrijk deed de kans op volkomen zegepraal ontstaan (1635 - 1642.)

De laatste jaren (1642 — 1647) werden bijkans enkel aan onderhandelingen besteed.

A. 1625-1629.

279. Gevaarlijk voorzeker was, bij de loop van de oorlogsgebeurtenissen, de toestand van de Republiek. In Duitsland waren de Protestanten telkens verslagen en werd de zegepraal van het Huis van Oostenrijk aan een geweldig weer invoeren van het Rooms-katholicisme, zowel als ter versterking van des Keizers oppergezag, dienstbaar gemaakt. Aan de koning van Spanje zou door de overmachtige bloed- en geestverwant en bondgenoot de behulpzame hand worden gereikt. Van Engeland kon men, onder Jacobus 1, niet dan weifeling te gemoet zien. En Frankrijk? de staatkunde van Hendrik IV was aan het Franse Hof in vergetelheid geraakt. Dubbel welkom moest, in dergelijk tijdsgewricht, de optreding van Richelieu zijn, wiens beslistheid en veerkracht, ter handhaving van het evenwicht in Europa, terstond openbaar werd.

Engeland schier lijdelijk. Het Protestantse Duitsland verslagen. Spanje onder het bestuur van Olivarez stoutmoedig.

26 April 1624. Richelieu minister. Het Verbond met de Verenigde Nederlanden hernieuwd. Huwelijk van Henriette-Maria, zuster van Lodewijk XIII met de Protestantse prins van Wallis (straks Karel I). Frankrijk overmeestert, ten behoeve van het Protestantse Graubunderland, vestingen, in verstandhouding met Spanje door pauselijke troepen, als sleutel van Italië, bezet. Algemeen verbazing, daar de gehele toestand van Europa niet de goede verstandhouding tussen Frankrijk en Spanje in verband stond. Geen ontzag voor Rome zou dezen kardinaal, bij politiek overleg, in de weg staan.

279a. De ontwerpen van Richelieu werden door buitenlandse onlusten, daar de Gereformeerden de burgeroorlog hernieuwden, verstoord. De koning van Denemarken, die de Duitse Protestanten te hulp kwam, verstoken van genoegzame bijstand, bezweek. Niets scheen aan de keizerlijke legers te kunnen weerstaan. Hier te lande werden op Spanje enkele voordelen behaald; de verovering van Grol, de overmeestering van de Zilvervloot.

1625. Opstand van de Franse Gereformeerden. De 20 schepen door de Republiek tegen Genua gezonden, werden nu, onder de Admiraal Haultain, tegen la Rochelle, ter opnemning van Franse zeesoldaten, gebruikt. Verontwaardiging in Holland; de predikanten vermanen openlijk tot bijdragen voor deze stad. —

1626. 5 Febr. Vrede. Intussen was het ontwerp om het zuidwestelijke Duitsland van de Oostenrijk-linguïstische overmacht te bevrijden mislukt; veeleer werd het Protestantisme in de landen waar het ontstaan was en gezegevierd had, met ondergang bedreigd, 27 Aug. 1626. Christiaan IV, Koning van Denemarken, bij Lutten verslagen. —

1627. Engeland verklaart de oorlog aan Frankrijk en roept de leidslieden van de Hugenoten, Rohan en Soubise, weerom in 't geweer, Met jammerlijke uitkomst, La Rochelle, na heldhaftige verdediging, bedwongen (30 Okt. 1628).

1626. Oldenzaal ingenomen. 1627; Grol. Beleg (19 Juli 9 Augustus) dezer ongemeen sterke stad, ondanks de nabijheid van de Graaf van de Berg met 19000 man. Gelderland aldus tegen de strooptochten van de Spanjaarden beveiligd; die "uit hun roofnesten dagelijks uittrokken, de landman, niet het mes op de keel of het pistool voor de borst, van alles berovende, en woningen en schuren aan kolen leggende". Willem van Nassau, Luitenant-Admiraal, sneuvelt.

1628. 9 Sept. Piet Hein verovert, voor de West-Indische Compagnie, de Spaanse Zilvervloot (een buit van over 11 miljoen); (1629) sneuvelt in een gevecht tegen de Duinkerkers.

280. De binnenlandse rust werd niet gestoord. Van Frederik Hendrik hadden de in 1618 verdreven Regenten grote verwachting gehad. Ten onrechte. Maurits had in de schier ondragelijke gebreken van een door de drang van de omstandigheden misvormde staatsregeling berust; de omkering van zaken had zich, bij de uitkomst, tot enige verandering in het personeel van de Regenten bepaald; en zou mi Frederik Hendrik, niet tevreden met dergelijke afloop, door herstel en begunstiging van de medestanders van Oldenbarnevelt, terug komen op hetgeen afgedaan was ? zich aldus met de bij voortduring zeer machtige richting die getriomfeerd had, begeven in een hachelijke strijd?

De eerste daden van de Stadhouder (welwillendheid jegens Van der Mijle, schoonzoon van Oldenbarnevelt, jegens Hoogerbeets en van Reigersbergh, zwager van de Groot) verontrustten en ontstemden de bovendrijvende partij en zij uitte haar misnoegen en argwaan heftig. De Prins bedacht zich en verloochende voortaan, als Stadhouder, dikwijls zijn persoonlijke voorkeur. — Evenwel in Amsterdam Arminiaansgezinden, die men moderateurs heet, in het bestuur; tot groot misnoegen van de burgerij; de Regering wendt zich tot de Prins, die (1628, 10 April) te Amsterdam komt en de Magistraten door garnizoen sterkt. Nu nam de Overheid het beboeten, ontpoorteren, en uitbannen te baat.

1629. Vernieuwing van de schutterseed; bij de nauwgezette Hervormden veel opspraak en tegenstand. het gezag van de Magistraat berustte enkel op de militaire macht, die van de Stadhouder afhankelijk was.

281. Over het Protestantse Duitsland had de Keizer getriomfeerd; het Protestantse Nederland lag aan de beurt. Plotseling werd, in 1629, de Republiek door vijandelijke legers overvallen en overstroemd; haar ondergang scheen nabij; toen, heugelijke ommekeer! door de overrompeling van Wezel, in verband met de veerkracht van Overheid en bevolking, het Spaans-Oostenrijkse leger dat reeds Amersfoort bereikt had, tot aftocht gedwongen en de bemachtiging van het sterke 's Hertogenbosch mogelijk werd.

1629. Gunstige vooruitzichten in het begin des jaars. De Infante Izabella scheen buiten staat een aanzienlijke oorlogsmacht samen te brengen. De Spaanse schatkist was uitgeput, Spinola, teruggeroepen; een aanval van de Fransen in Italië dreigde de oorlog tegen Spanje te doen uitbarsten; de keizerlijke legers werden nog door de koning van Denemarken bezig gehouden; de Republiek zou van deze omstandigheden gebruik maken voor een gewichtige oorlogsonderneming; de verovering van 's Hertogenbosch, bolwerk van de Spaanse heerschappij. Het gehele leger van de Staten was 68400 voetvolk en 8700 ruitery sterk, — 1 Mei, het beleg aangevangen (met 24000 voetvolk en 4000 ruitery). — Weldra waren de voordelige kansen verkeerd. De tocht naar Italië liep af, zonder dat door Frankrijk aan Spanje de oorlog verklaard werd; de Spaanse Nederlanden gaven ruime opbrengsten voor een machtig leger onder de bekwamen graaf Hendrik van de Berg. In Duitsland werden de keizerlijken meester. Restitutie-edict valse uitlegging van de Religievrede (§ 116); de Evangelische Kerken van haar eigendom ontzet, de Calvinisten in de rijksban. Menigvuldige overgang tot de Roomse Kerk (Matth. 13, v. 21). — 12 Mei. Denemarken gedwongen een nadelige vrede te sluiten.

Juli. Aanval op de Republiek, ook om 's Hertogenbosch te ontzetten, door de verenigde oorlogsmacht van Graaf van de Berg en van het keizerlijke leger onder Montecuculi.

Legerkamp te Dieren om de overtocht over de IJssel te bewaren; 10000 man naar Hattem, 12000 naar Amersfoort. Voordeel op voordeel; Friesland en Groningen met vijandelijke benden vervuld; Amersfoort ingenomen; de meeste menigte meende dat het hele land verloren was en speelden de Pausgezinden daar dapper onder, om de gemeente kleinmoedig te naken. Reeds de omstreken van Naarden door stropende ruiters verontrust. Wat nu te doen? zou het beleg van 's Hertogenbosch, door Frederik Hendrik, opgebroken worden? dit kon niet, zonder de hoogst belangrijke vrucht van een voorbeeldeloze: inspanning

te verliezen. Ernst-Casimir, belast met de verdediging van de Betuwe, Brederode met die van Holland; de Staten-Generaal te Utrecht: de sluizen bij Vreeswijk en te Muiden geopend; het zeewater tot onder de muren van Utrecht; het leger gebracht op 120,000 man; in Holland de huislieden van 16 tot 60, jaar opgeroepen en met vuurroers en pieken voorzien; kloeke houding van Amsterdam, wapenburg en korenschuur van het land. Het zon wellicht niet hebben gebaat, zo niet het land, door de verrassing van Wezel (steunpunt, magazijn en wapenhuis des vijands, ook voor de gemeenschap met de Spaanse Nederlanden onmisbaar) op bijna wonderdadige wijs ware gered. —

19 Aug. Nederlandse troepen voor de stad; de poort opengeslagen, maar tegen de valbrug „vruchteloos het geweld, van armen en werktuigen beproefd, toen een kanonskogel, geschoten van het bolwerk, hetwelk op deze poort flankeerde, de ketting van één scheurt. O admirabele voorzienigheid Gods! de brug neervallende, trok de ruitery binnen; de trompetters bliezen Tantara, de ruiters veegden de straten en trokken in slagorde naar de markt.” Na een hardnekkig gevecht, de stad overmeesterd; voor 30 doden dezerzijds, 200 gesneuvelden en 49 officieren met 1.042 soldaten gevangen. Tegen de eersten berichtgever riep Frederik Hendrik uit: 'O mijn zone, mijn kind, mijn zone! is het zo geschied ? is het zo ? zo is het een louter werk van God en niet van mensen.' — "De Heer is ons een toevlucht en helper geworden ter bekwamer tijd."**

24 Aug. Amersfoort verlaten; terugtocht naar de IJssel. Weldra (14 Sept.) gaf 's Hertogenbosch zich over, na roemrijke weerstand. Verbazend de werken van de belegeraars, gedeeltelijk voor onuitvoerbaar geacht. — „Maak u van hier, gedochten ! dit Bosch is het mijne.”** Nu werd spoedig het grondgebied van de Republiek door de vijanden ontruimd.

De Utrechtse linie (van Vreeswijk over Utrecht naar Muiden), volgens Maurits zo sterk dat men zich daarachter met 10000 man tegen de gehele wereld zou kunnen verdedigen, werd in dit jaar bijkans voltooid; later raakten de werken in verval. — Een jaar van benauwdheid en uitredding, roemrijk door veerkracht, opofferingen en. volharding. Aan het slot van de Resolutiën van de Raad van State, leest men: „En dus eindigt het gelukkig jaar van 1629, daarvoor niet ons, maar God almachtig zij lof, prijs, eer en dankbaarheid in eeuwigheid.”

B. 1629-1634.

282. Nog ruimer adem schiep de Republiek, toen aan het geweld en de overmoed des Duitsen Keizers, door tweespalt in het Rijk en vooral door de zegevierende tussenkomst van de koning van de Zweden, (GUSTAAF ADOLF), paal en perk gesteld werd. Bij deze meer gunstige toestand waren velen van oordeel dat men op liet verkrijgen van bestendige rust, door bevrediging met de Spaanse Nederlanden, moest bedacht zijn.

Van de zijde van de Infante aanzoek tot een nieuw Bestand. Niet gunstig opgenomen bij de handelstand, noch bij de Hervormde Kerk. „Bij alle ijverige Contra-remonstranten werd de trêveshandeling geïmprobeerd in de hoogste raad”, vooral uit vrees dat de Remonstrantse partij het hoofd weer opsteken zou. — De Staten, inzonderheid van Holland, beducht voor bedrieglijke vrede, maar ook voor kostbaren oorlog. Frederik Hendrik deelt in hun gevoelen, dat er, of niet, of met nadruk, moet worden oorlog gevoerd. „Zo de Heren Staten bij traktaat een einde van oorloge goed vonden te maken, kon het met geen meer roem en voordeel geschieden dan nu. Zo niet, dan moest de oorlog niet wezen defensief, maar offensief, alzo de defensieve de ruïne van het land was”.

1630. 24 Juni. Landing van Gustaaf Adolf in Pommeren, overal als redder en bevrijder begroet; weldra in liet noordelijk Duitsland meester; overwint (Sept. 1631) te Leipzig; dringt

met verbazende voorspoed tot in Beijeren door; strijdt voor de godsdienstvrijheid en (door Richelieu ondersteund) tegen de Spaans-Oostenrijkse overheersing.

Juli. Tractaat niet Frankrijk vernieuwd. — Dec. De Prins, toen het Bestand weer in overweging gebracht werd, zesde (in verband wellicht niet de voortgang van de Zweden), „dat men nu de vijand Antwerpen of een ander voornaam lid moest afrukken, en zich niet ophouden met trêves, maar gedenken tot vigoureuse voortzetting van de oorlog” 17.

1631. Onderneming op Duinkerken, niet 15000 man voetvolk en 3000 paarden; bij de eerste verschijning des vijands, wordt Frederik Hendrik door de gevolmachtigden te velde tot terugtocht gedwongen. — 12 Sept. Overwinning op het Slaak bij Tholen; alle de Spaanse schepen: 35 fregatten) veroverd, 4000 gevangenen.

Remonstrantse Kerk en (1631) Seminarium te Amsterdam. — Uytenbogaert keert naar 's Hage terug. De Groot in holland gekomen (1632), wordt er niet geduld. — Twee ijverige Hervormde predikanten (1630) te Amsterdam uit de stad gezet. „De meeste leden van Holland waren wel van ander gevoelen, maar de Prins begunstigde de Regering, en in dusdanige dingen zeiden zij dat een ieder meester was in zijn stad’.

282a. Bevredegging met de Spaanse Nederlanden Op één voorwaarde evenwel. Ze moesten niet langer Spaans zijn. Door geheime verstandhouding met een deel van de misnoegden Adel scheen dit doel bereikbaar. De overheersing van Maastricht zou aanleiding en moed geven tot nationaal verzet. Onderhandelingen met de Staten-Generaal te Brussel werden geopend over bestand, vrede, Hereniging; maar spoedig herrees, tegen dergelijke verzoening en eendracht, in konings- en Roomsgezindheid, het onveranderlijk bezwaar. Vooral toen, door het sneuvelen van Gustaaf-Adolf, aan de verslagenheid van de keizerlijke tegenpartij een einde gemaakt, en, door de dood van Izabella, België weder onder een zuiver en streng Spaans opperbestuur gebracht werd.

In België achteruitgang, ellende; wrevel, vooral ook onder Geestelijkheid en Adel, tegen de weer toegenomen Spaanse invloed. Verstandhouding van Frederik Hendrik met de Graaf van Warfuzée en de Graaf van de Berg. Op hun raad onderneemt hij het beleg van Maastricht. — 26 Mei. Opwekking van de Staten-Generaal van de Verenigde Nederlanden aan de Zuidelijke, om zich. met behoud van de openbare oefening van de Rooms-katholieke Godsdienst, bij hen te voegen. De Graaf van de berg verklaart zich tegen Spanje. Frederik Hendrik overmeestert Venlo en Roermond; komt, 10 Juni, voor Maastricht. De bevolking bleef onbewegelijk en gaf aan de toeleger van de aristocratie generlei steun. Het beleg volgehouden, met 17000 man en 4000 paarden, in het gezicht van twee vijandelijke legers, het Spaanse van 14000 man, het Oostenrijkse even sterk, met nog 3000 ruiters; de hulp aan Frederik Hendrik door de Fransen toegezegd bleef achter. —

17 Aug. gelijktijdig uitval van de bezetting en aanval van de Oostenrijkers onder de vermaarden keizerlijken veldheer Pappenheim, die met 1500 doden en gekwetsten afgeslagen wordt. Overgave, na 69 dagen, op 20 Aug. — Nu roept de Infante de Staten-Generaal (wat sedert 1600 niet geschied was) te Brussel bijeen; 9 Sept., aldaar vergaderd. Afgevaardigden naar de Prins te Maastricht, Een voor de Republiek zeer voordelig tractaat scheen spoedig verkrijgbaar; maar, tot zijn leedwezen, wordt de onderhandeling, op last na 's Hage, derwaarts overgebracht. Inmiddels sneuvelt Gustaaf-Adolf te Lützen, De handeling wordt nu gerekt; de Vergadering te Brussel weifelt, en verklaart eindelijk (10 Mei 1633) dat ze, bij een eventueel bestand, in niets verstaat te wijken van de roomse religie en van de gehoorzaamheid aan de Koning. Daarmede was voor Frederik Hendrik de zaak afgedaan.

30 Nov. 1633. Izabella †, die om haar deugden en vroomheid in dankbaar aandenken bleef.

282b. Desniettemin zouden ook aldus velen vrede met Spanje hebben begeerd. Niet zonder moeite werden de Staten van Holland tot volharding overgehaald. Om de tegenspoed van de

Zweden, sloot de Republiek zich telkens meer met Frankrijk aan één; zodat in 1635 de oorlog, op haar dringend aanzoek, door Richelieu aan Spanje verklaard werd en een tractaat ter overheersing en verdeling van de Spaanse Nederlanden tot stand kwam.

1634. 15 April. Verdrag, waarbij Frankrijk jaarlijks subsidie van fr. 230000 verleent; gesloten na langdurig en hevig verzet van Holland en vooral van Amsterdam, op aandrang van de Prins.

6 Sept. Slag bij Nordlingen, waardoor het overwicht van de Zweden in Duitsland te niet gaat. Nu zag Richelieu weerom, uit de vijandelijkheden van Spanje, door de voorspoed van Oostenrijk gesterkt en met de rebellerende Franse adel in gestadige betrekking, grote gevaren te ontmoet. Onder dezen indruk besloot hij, na langdurige aarzeling, tot hetgeen dezerzijds sedert lang begeerd werd, oorlogsverklaring aan Spanje. De gezanten van de Republiek hadden duidelijk genoeg doen verstaan dat ze, bij gebreke van dien, moe van oorlog, een Bestand zou sluiten tot elke prijs. — 1635.

8 Febr. ALLIANTIE MET FRANKRIJK tegen de Keizer en Spanje; om gezamenlijk de Spanjaarden uit de Zuidelijke Nederlanden te verdrijven en deze (ten ware ze binnen drie maanden een vrij Gemeenebest oprichtten) gelijkelijk te verdelen. Te Parijs gesloten. Richelieu verklaarde nooit over zo groot een zaak gehandeld te hebben, in geen 25 jaren was zo groot een stuk genegotieerd. De strijd van Frankrijk en Spanje, waarmee het lot van Europa in verband was, brak weer in lichter laaie vlam uit.

C. 1635-1642.

283. Een nauw verbond met Frankrijk was gesloten en — de oorlog te land werd met minder nadruk gevoerd. Nederland ontving meer Franse beloften dan Franse hulp, en, bij niet zo dringend gevaar, waren de Staten tot liet opbrengen van zware oorlogskosten dikwijls ongezin. Het nauwer bondgenootschap is oorzaak van verflauwing geweest. Aan de partij die sedert lang reikhalzend naar vrede uitzag, was de alliantie ongevallig, ook omdat men voor Frankrijk beducht was. Liever had zij tot nabuur een machteloze: n vijand dan een overmachtige en woelzieke vriend. Uit dit oogpunt zou, dacht ze, een veldtocht zeer ligt al te voorspoedig kunnen zijn.

In Holland waren verscheiden leden (Dordrecht, Amsterdam, Rotterdam) die het verder inzagen en wie daarom de handeling niet smaakte; vrezende dat men zou oorlogen tot nagebuur het machtig en door aanwas van 't meeste van Nederland zeer formidable Frankrijk a. — Deze vrees overdreven en voorbarig. a. Spanje had nog grote kracht. b. De aanwas van de macht van Oostenrijk was schrikverwekkend. c. Frankrijk was nog niet, gelijk weldra, in het bezit van Artois, Vlaanderen, de Elzas, Franse Comté, Roussillon, of Lotharingen; het was overal verwondbaar en aan de noordergrens open; in 1636 verwoestten de Hongaren en Croaten Picardie en bedreigden Parijs. d. Frankrijk werd alleen door een bewind als dat van Richelieu tegen burgeroorlog behoed. — Ook was er, evenmin als tijdens Willem I, tussen bondgenoten keus.

283a. In Duitsland was er velerlei wisseling in de oorlogskansen. Het overleg met Frankrijk droeg in Nederland weinig vrucht. Voor Frederik Hendrik was de gelegenheid ter uitoefening van zijn oorlogskunst zeldzaam.

1635. 30 Mei. Vrede van Praag; tussen Saksen en Oostenrijk. Weldra blijven alleen Hessen-Cassel, Baden en Wurtemberg aan het verbond met Zweden getrouwd.

18 Juni. Manifest van Frankrijk tegen Spanje. De Prins opperbevelhebber over een Frans-Nederlands leger van 32000 voetknechten en 9000 ruiters: glansrijk uitzicht! maar zie, de Fransen slecht voorzien, ongenegen de vijand aan te tasten; onvermogen, door ziekte en gebrek, het veld te houden; also liep de veldtocht af zonder vrucht.

1636. De Staten zonden geen geld; de Gedeputeerden te velde beklagen zich heftig; de Prins riep uit: „wil men geen middelen verschaffen tot de oorlog, zo mag ik het rapier wel neerleggen.” — Breda veroverd in 49 dagen, terwijl in 1625 Spinola aan de belegering 10 maanden had besteed. — 1641. Aanslag op Antwerpen mislukt. — Overmeestering van het kasteel van Gennep.

Amsterdam zag in bemachting van Antwerpen slechts krenking van haar eigen belang. De Stadhouder verdroeg deze tegenwerking met verwonderlijk geduld; verontwaardigd evenwel dat kooplieden uit baatzucht hulp boden aan de vijanden van de Staat. In 1639 verbod om aan de Spanjaarden of hun aanhangers schepen te verhuren of te verknopen 12. De Antwerpenaars kochten buskruid te Amsterdam; een van de schuldigen vrijgesproken; want hij zeide honderd kooplieden te kunnen noemen die de Antwerpenaars bedienden; hij deed het ook; de handel moest niet belemmerd worden, „daar hij om winst, al zou hij de zeilen verbranden, door de hel varen zou.” Aan de aldus getergde Prins ontviel de uitroep: “Ik heb geen groter vijanden dan de stad Amsterdam; maar, oorlog ik Antwerpen eens, ik zal haar zo laag vernederen dat ze zich nimmer weer opbeuren zal.”

284. De luister van de Nederlandse wapenen was des te schitterender op zee. De worsteling met de Duinkerkers bleef oefenschool van dapperheid en beleid. Spanje ontving in de glorierijke strijd bij Duins een gevoelige slag. Ook in andere werelddelen, vooral op de Amerikaanse zeeën, ontbrak het niet aan bewijzen van Nederlandse moed.

De kaapvaart tegen Duinkerken aangemoedigd, 's land zeemacht versterkt; dapperheid van de Zeeuwen (twee heldengeslachten van Evertsen en Banckers). 1636. Febr. Duinkerks smaldeel door Jan Evertsen overwonnen; een ander (1637) door Banckers. 1637. Marten Tromp en Witte Corneliszoon de With luitenantadmiraal en viceadmiraal van Holland. — 1639. Febr. Bloedige zegepraal van Tromp met 11 schepen over 26 Duinkerkers nabij hun stad.

1639. Zeeslag bij DUINS. Een Spaanse vloot (67 schepen, 1700 stukken, 24000 manschappen, de bloem van de Spaanse jongelingschap, en een ervaren bevelhebber. Bestemd om troepen in Vlaanderen over te brengen, wordt de 15 Sept. door Tromp bij Bevesier met 13 schepen opgewacht, met 17 aangetast, met 20 gedwongen onder het geschut van de Engelse kastelen van Drains te wijken. De vijand ingesloten; gans Holland een scheepstimmerwerf; binnen vier weken 96 oorlogsvaartuigen en 11 branders bijeen. Ondanks de bedreigingen van Engeland met Spanje bevriend, wordt Tromp gelast de Spaanse vloot te vernielen. De krachten nog ongelijk, dezerzijds 5906 zeelieden en 1866 soldaten tegen 13 of 14000 man. De vijand weigert de strijd; Tromp, om alle voorwendsels te benemen, laat hem masten en stengen halen; ja verklaart zich bereid hem kruid te verschaffen, de 21 Okt. aanval; 18 schepen ontkomen; 40 veroverd en vernield; verlies van 7000 man, 1800 gevangen. Dezerzijds een schip en nauwelijks honderd zee en oorlogslieden gemist. — Nooit heeft de Spaanse zeemacht zich van deze nederlaag hersteld.

Oost-Indië. Van Riemen, Gouverneurgeneraal (1636 — 1641). 1636. Na overwinning op de Portugezen, vestiging op Ceylon. — Handel op Japan, 1641; de Hollanders, uit weersin tegen het Christendom, in het eiland Decima gebannen.

West-Indië. 1636 — 1644. JOAN MAURITS van Nassau-Stegen (§ 271 en 398) naar Brazila, als Gouverneur; ter opbeuring van de Compagnie, die reeds een schuld had van 18 miljoen. IJverig en bekwaam, schaft hij vele misbruiken af; maakt gewichtige verbeteringen in het beheer; bevordert godsvrucht en zedelijkheid; handhaaft de gewetensvrijheid van de Portugezen, wil minder verovering en uitbreiding dan vestiging en versterking, door Duitse landverhuizing naar het bij uitstek schone en vruchtbare land. — 1637. St. George d' Elmina op de Kust van Guinea overmeesterd. — 1638. Aanval op St. Salvador mislukt, door karige toezending van troepen. —

1640. Overwinning bij de Bahia; onder Loos en Huigens: een vloot van 29 zeilen jaagt, na driedaagse strijd, 66 met 15000 man voorziene schepen op de vlucht. „God sloeg 's vijands hoogmoed de 12, 13, 14, en 17 Jan. 1640.” * —

1641. Vrede met Portugal (in 1640 onafhankelijke Staat onder het Huis van Bragança) onvoorzichtig terugroepen van oorlogsvolk door de Bewindhebbers. — 1644. De bij uitnemendheid verdienstelijke landvoogd, na zich tevergeefs tot de Algemene Staten gewend te hebben, vertrekt. Na zijn afreis ontving de Compagnie geen lading meer. Van landswege werd weinig bijstand verleend en haar onberaden hardnekkigheid belette niet dat zij in 1647 slechts drie vestingen overig had.

285. De traagheid in de gang van de oorlogsgebeurtenissen stond dikwijls in nauw verband met de inwendige gesteldheid van de Republiek. Was het vreemd zo Holland, met zijn machtige handelsaristocratie en met de wereldstad Amsterdam, zich gerechtigd achtte tot leiding van de Staat? zo het voortging met de werkzaamheid van de Staten-Generaal te beperken? zo het, wars van elke band, zelfs onder een zeer meegaande Stadhouder, met elke dag afkeriger werd van het stadhoudelijk gezag? Holland kon de versterking niet willen van een invloed, bestemd om te waken voor de vrijheden van de burgers en de rechten van de Generaliteit. Ook om dien invloed te fnuiken, wenste het van de kostbaren oorlog ontslagen te zijn.

1637. De jurisdictie van de Staten-Generaal over personen hebbende commissie van hen en staande onder hun eed, een recht dat, zo wegens ontallijke precedenten, als vooral om de natuur van de wederzijdse betrekking, onbetwistbaar had moeten zijn levensvraag, palladium van de Staat, waarmee Unie en stadhouderschap vervalt 92, werd door Amsterdam en Holland betwist. Holland protesteert tegen tussenspraak van de Prins. —

1639. Holland verzet zich tegen een behoorlijke inrichting van de Admiraliteit. De Staten-Generaal, door wie de oorsprong van de tegenstreving niet miskend werd, zenden, in overeenstemming met de Prins en de Raad van State, afgevaardigden naar Amsterdam; de Vroedschap verleent hun geen gehoor en wordt door de Provinciale Staten ondersteund. „Anders is er niet op gevolgd; de Prins was bedaagd en zachtzinnig” 12. —

1640. Voorstel van Dordrecht om aan de Gedeputeerden van Holland, op het voorbeeld van de overige Gewesten, langer dan drie jaren zitting te verlenen; vermits anders hun ambtgenoten „meerder kennis, bekwaamheid, directie, en autoriteit kwamen te obtineren.” Tevergeefs; op die wijs zou de macht van de Staten-Generaal meer onafhankelijk van de stedelijke Regenten zijn geweest: “zo zeer heeft het interest van de Regenten in alle tijden geprevaleerd, boven dat van het gemeen” 18.

Gedurig geroep om vrede, waardoor de oorlogsverrichtingen meermalen werden verlamd. — Weldra werden de Afgevaardigden van Holland, door een zeer uitvoerig Berichtschrift, aan nog enger banden gelegd. — Opmerkelijk is het dat, toen later (1646) Zeeland vóór allen vredehandel een verbintenis begeerde tot het onderhouden van de Unie, Holland dit niet wilde dan met bijvoeging: „zo ver zij kon nagekomen worden.”

285a. Door het huwelijk van Prins Willem, de jeugdige zoon des Stadhouders, met een Engelse Vorstin, werd een nauwe en in de gevolgen zegenrijke band tussen het Huis van Oranje en de rampzalige Dynastie van de Stuarts gelegd. Een verbintenis, om de hoop van een minder anti-Protestantse politiek, in Engeland met algemene bijval begroet. In Nederland niet. Een Stamhuis dat in de bisschoppelijke vorm van de vervolgzieke Anglicaanse Kerk voor vorstelijk alvermogen steun zocht, kon hier niet dan een voorwerp van weerzin en mistrouwen zijn. De luister van dezen echt werd, bij het uitbreken van de onlusten in Groot-Brittannië, weinig geteld. De Stadhouder werd, bij de Aristocratie, van eendingen naar onbepaald gezag, bij de Gereformeerden van ontrouw aan de Reformatie verdacht.

Karel I vredelievend om vrij te zijn van het Parlement. Doorgaans, bij de felle oorlog op het vaste land, weifelend en neutraal Na-ijverig op Frankrijk en Holland, die hij ongaarne meester van de Vlaamse kust ziet; ook daarom jegens Spanje doorgaans niet ongunstig gestemd. Hij wil de soevereiniteit des konings sterken door de episcopaalsen, de staatskerk en bisschoppelijke hiërarchie. Van de Puriteinen (Calvinisten met presbyteriaanse kerkinrichting; § 85a) afkerig, terwijl hij voor de Rooms-katholieken toegeeflijkheid en oogluiking gebruikt. Aldus telkens weer met de nationale belangen en sympathieën, met volksgeloof en vrijheidszin, in strijd. —

1637. Verzet in Schotland tegen de invoering van de bisschoppelijke liturgie; godsdienstige volksbeweging die naar Engeland overslaat en zich aldaar niet weerstand tegen de autocratie vermengt. — 1640. De koning genoodzaakt tot bijeenroeping van het Parlement.

1641. Prins Willem huwt Maria, oudste dochter van Karel 1. Dit huwelijk in Engeland uitermate populair, als onderpand van een gewijzigde staatkunde en van een betere toekomst. In Holland, waar meest alle de predikanten puriteins zijn, weerzin tegen een dynastie die de Puriteinen gewetensvrijheid betwist; terwijl op de zegepraal met dezen zuiver Protestantse echt, over Spaanse en episcopaaalse invloed behaald, te weinig gelet werd.

285b. De oorlog had nu in Duitsland een doorgaans voor de Protestanten niet ongunstige loop. Weldra nam ook elders het oorlogsgeluk van Frankrijk een vaart, waardoor de vernedering van het Spaans-Oostenrijkse Huis nabij scheen; althans Indien men aan de energieke staatkunde van Richelieu, ook na zijn overlijden, getrouw bleef.

Veldtochten in Duitsland. Oorlogsbedrijven van de Hertog Bernhard van Saxe-Weimar († 1639) en de Zweedse veldheer Banier; heldhaftigheid en volharding van de landgravin Amalia van Hessen. — Keizer Ferdinand III (1637 — 1657) aan zijn vader in veerkracht niet gelijk.

Sedert 1635 de oorlogsuitgaven in Frankrijk jaarlijks 60 miljoen fr.; in 1641 reeds 118. In 1640 omtrent 150,000 soldaten en 30,000 ruiters. De zeemacht aanmerkelijk vergroot. — Frankrijk laat zich gelden in Duitsland en aan de Rijn. — 1642. Gewichtige voordelen vooral in Spanje en Italië. —

In 1625, toen Richelieu aan het bewind kwam, was de Spaanse politiek ter omsingeling van Frankrijk in stelselmatige gang; nu, in 1642, toen Richelieu (3 Dec.) stierf, was zij op alle punten geslagen. De Fransen meester van Lofharingen, van de Elzas, van Roussillon en Catalonië, van Artois, van een groot deel van de linker Rijnsoever, in het hart van Duitsland oorlogvoerend, slechts zestig mijlen van Madrid, in Italië genesteld. Spanje's zon gaat onder, Frankrijks zon gaat op.

1642-1648.

286. De dood van Richelieu bracht voor de Republiek in Frankrijks bondgenootschap geen verandering te weeg. De Koninginmoeder Anna van Oostenrijk en de kardinaal Mazarin, haar behendige en schrandere raadsman, bleven in het door Richelieu afgebakend spoor. De zes eerste jaren van het Regentschap waren een tijd van buitenalgemene voorspoed. Voortdurende van de oorlog, waarin ook de Republiek ter zee en land niet werkeloos bleef, scheen het middel te zullen worden om Oostenrijk en Spanje onvermogen, maar ook om Frankrijk onweerstaanbaar te doen zijn.

Kardinaal MAZARIN (1642 — 1661); diplomaat bij uitnemendheid, die, met sluwheid en volharding, onder velerlei weerstand, het werk van Hendrik IV en Richelieu, in de binnen en buitenlandse politiek, voortzet. Reeds vóór de koning zelf, na hem, het bewind

aanvaardde, had Frankrijk een verbazende hoogte van roem, macht en overwipt bereikt, en werden de staatslieden, veldheren en genieën in wetenschap en letteren gevormd en ontwikkeld, aan wie Lodewijk XIV grotendeels de voorspoed en luister van de eerste helft van zijn zelfregering te danken gehad heeft. Schitterende voorspoed van de Fransen in de veldtochten in Vlaanderen en aan de Rijn (1643-1645), vooral onder de jeugdige Lodewijk van Bourbon, Prins van CONDÉ; overwinningen te Rocroi (1643), Freiburg (1644), Nordlingen (1645); het scheen soms alsof de Franse veldheer aan de Keizer te Munchen of Wenen de vrede voorschrijven zou. Frankrijk had legers in Spanje, in Italië, in Lotharingen, in de Nederlanden, en aan de Rijn.

1644. Frederik Hendrik overmeestert Sas van Gent en (1645) (Hulst. — 1645. Condé overmeestert Duinkerken (Tromp had, met de vloot, hulp en toevoer belet); bijkans zestig jaren, gesel van de Hollandse kooplieden. Evenwel de gestadige strijd met zulk een vijand was de kweekschool geweest onzer zeemacht.

286a. Die onweerstaanbaarheid kwam met het welbegrepen belang van het Gemenebest niet overeen. Spanje moest niet al te zwak, Frankrijk niet al te sterk zijn. het geroep om vrede vond nu, om de veranderde omstandigheden, bij zeer velen, ook bij de Stadhouder weerklank. De krachtige tussenkomen van het Gemenebest, in het bijleggen van de geschillen tussen de Noordse Mogendheden, was ook bevorderlijk aan het eindigen van de Europese oorlog.

1644. De wet aan Denemarken voorgeschreven; 900 koopvaardijschepen door een vloot onder de With tegen overlast beschermd; andermaal (1645) 800 koopvaarders; de oorlogsvloot zeilde tolvrij door de Sond; een rept door Denemarken betwist. Niet slechts was de handel beveiligd, maar ook de vrede tussen Zweden en Denemarken (13 Augustus 1645) voorbereiding tot de algemene vrede, door bemiddeling van de Staten-Generaal hersteld.

Frederik Hendrik, ziekelijk en afgemat, verlangt vrede, mede op aansporing van zijn Gemalin (zeer tegen de zin van Willem II). „De Confederatie met Frankrijk is grotendeels van 's Prinsen beleid voortgekomen, tot 1646, als wanneer hij, ziende de progressen van Frankrijk, achterdenken heeft gekregen, en nagelaten te belegeren Antwerpen, Gent of Brugge, onaangezien daartoe goede gelegenheid was 17.

1646. Door het Staatse leger werd weinig verricht. De Prins weerkerende zeide, met het oog op de reeds gevorderden vredehandelen: „het is mij leed dat er dezen zomer niet meer uitgevoerd is; maar 't is vrede.”

286b'. De vredehandelen was omslachtig en van lange duur. Het weefsel van eisen en rechten, waar het zwaard ter doorsnijding te kort schoot, kon niet dan met onbeschrijflijke moeite worden ontward. In het bondgenootschap van de Republiek met Frankrijk lag een groot bezwaar; zij had zich tot oorlogen verplicht, zolang deze bondgenoot geen voldoening zou hebben erlangd. Op aandrang van Holland, werd ze desniettemin overgehaald tot afzonderlijk verdrag. Alleen tussen Frankrijk en Spanje kwam het tot geen vergelijk. De Verenigde Nederlanden werden, bij de Westfaalsche vrede, op de meest gunstige en eervolle voorwaarden, als onafhankelijke Mogendheid erkend.

1645 — 1648. Onderhandelingen te Munster en Osnabruek; Spanje had zich in de beginne, maar tevergeefs, tot de Prins van Oranje gewend. — Voornaamste afgevaardigden (Jan. 1646 vertrokken) Pauw en de Knuyt. Beslissend zou ook ditmaal het voorbeeld van de Republiek zijn. Zij moest, volgens het traktaat van 1635, in overeenstemming met Frankrijk, te werk gaan, maar Spanje beproefde steeds haar te bewegen tot een verbreken of ontduiken van deze overeenkomst. Het gelukte. De meeste Gewesten (Utrecht en Zeeland niet) wilden vrede, om de gunstige aanbiedingen, om na-ijver tegen de stadhouderlijken invloed, om de zware oorlogskosten, om de argwaan tegen de Fransen, verdubbeld door een ontwerp van verwisseling van de Nederlanden tegen Catalonië en van een huwelijk tussen Lodewijk XIV

en een Spaanse Prinses. Holland inzonderheid was voor Frankrijk beducht; dit kon een toevlucht en steun voor de Rooms en zijn, voor de zes Provinciën, voor de Stadhouder, reeds met Engeland en Brandenburg bevriend. —

Nog bij het leven van Frederik Hendrik (15 Dec. 1646) tekening van de Preliminaren; eerst na zijn dood (14 Maart 1647) VREDE VAN MUNSTER (30 Jan. 1648), waarbij in Duitsland de staatsregeling behouden, de godsdienstvrijheid voor Lutherse en ook voor Gereformeerde Vorsten bevestigd, in Europa het stelsel van evenwicht van de Grote Mogendheden, voor kleinere Staten onmisbaar, ontwikkeld, en, wat de Verenigde Nederlanden aangaat, het zegel op het werk van 80 jaren gedrukt werd. —

Spanje erkent de Verenigde Nederlanden als Vrije en Soevereine Staten, Provinciën en Landen." (Art. 1) „Een iegelijk zal behouden de Landschappen, Steden, Plaatsen, landen en Heerlijkheden die hij tegenwoordig houdt en bezit." (Art. 3). „De rivier de Schelde, alsmede de kanalen van 't Sas, Swijn en andere zeegaten daarop responderende, zullen van de zijde van de Staten gesloten' worden gehouden." (Art. 14).

Dit sluiten van de Schelde, een ongehoorde vernedering, was de bevestiging *jure* van hetgeen reeds een halve eeuw *facto* bestond. — „ God heeft ons deze rust bezorgd. " —

Heftig en ijdel protest van de Paus tegen de bepalingen waarbij aan de ketters godsdienstoefening vergund werd.

De Republiek trad aan de hoofdstrekking van de Franse diplomatie (overmeestering van de Spaanse Nederlanden en van het graafschap Bourgogne) eens voor altijd in de weg. En geen bedenking, kunst noch geweld, vermocht, sedert, haar van deze standplaats te doen wijken". Verontwaardiging van de Fransen over de trouwloosheid van de bondgenoot. Was er voor dit beklag generlei grond? of wilde misschien Mazarin geen vrede, zolang Frankrijk niet meester van geheel België werd? De kardinaal was, in de toenmalige omstandigheden, zo onhandelbaar niet. Met meer nauwgezetheid zon de Republiek waarschijnlijk, zender dat ze aldus België prijs gaf, de algemene vrede bewerkt en tevens de wrok van de Franse regering hebben ontgaan.

287. Het stadhouderschap van Frederik Hendrik is een van de meest luistervolle tijden van het Gemenebest. Wellicht is het nooit rijker geweest aan innerlijke kracht. De wereldhandel stelde dit kleine landje in staat om, zonder overspanning, de meest geduchte Mogendheden te weerstaan, het vijandelijk grondgebied te bestoken, tegen overheersing en gewetensdwang bijstand te verlenen, en in de schaal van Europese belangen beslissend overwicht te leggen.

De handel werd bij voortdurend door de oorlog gevoed. „De visserij, scheepvaart en koophandel, hebben zulk een menigte van volk van de andere landen herwaarts getrokken, dat ze alle steden hebben moeten groter maken en het land betimmeren, in voege dat de oorlog gestrekt heeft tot benedictie van de inwoners; en hoezeer zij vermenigvuldigden, zo werden zij nochtans alomtrent rijk, niettegenstaande de Groote en dagelijkse nieuwe belastingen" 7. De vaart op de Oost- en West-Indien; de handel op de Oostzee, ten koste van de Hanze zeesteden bijna geheel bemachtigd; de (lijnvaart, waardoor een groot deel van Duitsland werd verzorgd; de Levanthandel; de handel op het Noorden (met Rusland sedert 1604), de vrachtaart, zijnde de Nederlanders door het goedkope van de vrachten, de voerlieden van geheel Europa, geworden; voorts de visserij en, de tabrijken en allerlei takken van nijverheid en vertier.

De legers van de Republiek waren een krijgsschool (§ 271); de vloeten en werven een kweekplaats voor zeevaartkunde en scheepsbouw 9. — Zweden is een voornaam deel van beschaving en welvaart aan Holland verplicht. Gothenburg, de tweede stad des rijks, gesticht door ongeveer 100 huisgezinnen van Hollandse vissers. Verbazende uitbreiding en verbetering van de ijzer en geschutgieterijen door een Hollands koopman (L. de Geer; 1587-1652) in staat {1644} om, op eigen kosten, in de Hollandse havens, een hulpvloot van 32 schepen met 3000 koppen uit te rusten, waardoor, in de oorlog tegen Denemarken, na

luisterrijke zege (Okt. 1644), de kans ten voordele van Zweden werd gekeerd. Reeds in 1618 een gezantschap uit Rusland om hulp tegen Polen en de Paus, met klachten over het woelen van de Jesuïten. Van 1609 tot 1630 ongeveer 200 gezantschappen herwaarts.

288. De ontwikkeling van het leven van de Natie had zich in de voortreffelijkheid van een eigene letterkunde geopenbaard; ook op dit gebied had buitenlandse invloed de trekken van het volkswezen niet uit gewist. De wetenschappen, voor wier aanlering de gelegenheid ruimschoots was geopend, werden met ijver beoefend. De schone kunsten bloeiden onder het rumoer van de oorlog. De tijden van Frederik Hendrik mochten de gulden eeuw van de letteren en kunsten worden genoemd.

Na vele rijmelaars en kroniekschrijvers, de Rederijkers en andere (Marnix; Coornhert, Spiegel); maar deze aanvang was niet veelbeduidend; ook werden de meeste werken nog in het Latijn geschreven, of, met geringe wijziging, uit het Latijn overgezet. Eerst in het begin van de zeventiende eeuw heeft Nederland een eigenlijke letterkunde gehad. — P. C. Hooft († 1647). dichter en geschiedschrijver; navolger van Tacitus, in gedrongenheid van stijl meer dan in diepzinnigheid van de gedachte. Constantijn Huygens († 1686), wiens menigvuldige geschriften rijk zijn aan trekken van dichterlijk vernuft. — Zeer groot, en niet altijd gelukkig, was op hen de invloed van de Franse, van de Spaanse, en vooral van de Italiaanse letterkunde; het zachte, welluidende, bevallige, ook het bloemrijke, het weelderige, het overdrevene in tegenstellingen en woordspelingen, het valse vernuft in velerlei gedaanten, herwaarts overgebracht. Vondel daarentegen (1587 — 1679) oorspronkelijk genie, met de geest van de Ouden doorvoed, voortreffelijk boven allen door de kracht en verhevenheid van zijn zieldoordringende poëzie. Cats (1577 — 1660), de christelijke volksdichter, niet te langdradig, toen veler boekerij uit de Bijbel en zijn Bijbelse rijmen bestond; om eenvoudig hartelijke trant, algemeen gelezen en bemind; door alle tijden heen, *Vader Cats* genoemd.

De zucht naar kennis en wetenschap, niet minder dan de begeerte om eigen instellingen te hebben, deed in het oprichten van Hogescholen een wedstrijd van de Gewesten en zelfs van de steden ontstaan. — 1614. Academie te Groningen. 1630. Athenaeum te Amsterdam. — 1636. Academie te Utrecht; Zonne der Gerechtigheid bestraal ons!" **

1648. Hogeschool te Harderwijk. — Het beoefenen van de Godgeleerdheid, het vormen van bekwame en Godvrezende evangeliedienaars, en tevens van christelijke burgers in de meest gewichtige betrekkingen van de maatschappij, hoofddoel. — In de rechtswetenschap De Groot (§ 247), bij uitnemendheid vermaard, ook in andere wetenschappen uitmuntend. — Oude letterkunde; rij van voortreffelijke geleerden; Scaliger, Lipsius, en andere.

Schone Kunsten; inzonderheid de schilderkunst. — Rubbens (1574-1640), van Dijk (1598-1640), Rembrandt (1606 — 1664), Miereveld, ene van de Hulst. Jordaans door de behandeling van verhevene onderwerpen, ook van historische taferelen, beroemd. Evenwel het Hollandse penseel meest gewijd aan de nauwkeurige voorstelling van het dagelijkse leven in huis en op het land; Douw, Potter († 1654), Ruisdael en een menigte alom bekende sieraden van de Hollandse school.

289. De prediking van het zuiver Evangelie bleef in de beoefening van menige volksdeugd niet zonder vrucht; maar ook in Nederland werden reeds sporen van de verbastering door rijkdom en weelde gezien.

„Van loffelijke plichtbetrachting weinig ophef. De vermelding van de gewichtigste diensten strekte zich ten hoogste tot een bescheiden aantekening in de familiebijbel uit. Wanneer in dagen van gevaar de schutterijen volvaardig uittogen om de grensvestingen te gaan beschermen, wordt dit niet eens door de pen des historieschrijvers vermeld" 1.

Louise de Coligny bracht de eerste carosse mede uit Frankrijk; Maurits gebruikte een veldkoets 12. Weldra was het anders. De rijkdom in pracht en overdaad zichtbaar; Franse taal

en zeden herwaarts overgebracht. 1634-1637. Bloemhandel; spoedig windhandel en hazardspel. Voor een stulp werd dikwijls f 2500, eens f 4600 met koets en paarden geboden. „Te Haarlem voornamelijk en te Amsterdam, voorts geheel Holland door, werd de handel gedreven; oud en jong, vrouw en man, dochter en dienstmaagd, boer en edelman, ja briefdragers, schippers, voerlieden, turfdragers, schoorsteenvegers kochten tulpen; een ieder verhet zijn werk; elk meende met ter haast rijk te worden; wat listen en middelen gebruikt werden om de bloemen te doen rijzen, is kwalijk te beschrijven. Enige werden zo dartel, dat lieden die nauwelijks in hun eigen huis scherp bier en boekmelenbrij krijgen konden, nu niet wisten hoe zij zich aanstellen zouden; want wijn was hun nauwelijks genoeg, alzo dat maat noch regel te vinden was” 12 — Het stadhouderlijke Hof gaf het voorbeeld van luister en pracht. In 1642 werd, ondanks de plechtige vermaning van de kerkenraad te 's Rage, een kostbaar ballet gehouden, ter ere van de koningin van Engeland. Amalia beminde zeer de grootsheid des levens; de prachtige Oranjezaal in het Buis ten Bos getuigt er van.

290. Aldus was de strijd geëindigd tussen Spanje en de Gewesten waar, om van de consciëntie wil, temidden van de martelaarsvuren, Willem I, Prins van Oranje, zich tegen geloofsvervolging, met het oog naar Boven, verzet had. Welk een uitkomst! De Staat die vroeger naar de wereldmonarchie dong, machteloos en uitgeput, het zich elke vernedering gevallen, en de Provinciën voor wie in de aanvang geen offer van de gehoorzaamheid en onderwerping, behoudens vrijheid van geweten, te zwaar zou geweest zijn, waren nu een, in alle werelddelen geëerbiedigd, in de Europese christenheid mede toongevend Gemenebest. De jeugdige Republiek, gevormd door de moed en de volharding van Evangeliebelijders Gode meer dan mensen gehoorzaam, was het gedenkteken van de onbedriegelijkheid van de belofte: „Zoekt eerst het koninkrijk Gods en zijn gerechtigheid, en alle deze dingen zullen u toegeworpen worden.”

291. De wonderbare zegeningen Gods zijn, bij het menselijk bederf, noch duurzaam, noch onvermengd. Bedrieglijk was het uitzicht op vrede en rust. De gebreken van de staatsregeling zouden weldra, onvermijdelijk was het! bron zijn van nieuwe twist; om straks, bij het wegvallen van het Stadhouderschap, zich te openbaren in een regentendwang, ondragelijker dan men tot dusver ondergaan had. Binnen weinige jaren zou het strijdperk worden heropend. Niet tegen een ontzenuwd Spanje, maar tegen Staten, in volle ontwikkeling en bloei, en voor wier overmacht het daarmee nauwelijks vergelijkbare Gemenebest scheen te moeten bezwijken. Evenwel ook dan zou het blijken dat de hand des Heeren niet is verkort, waar Zijn lankmoedigheid niet uitgeput werd. In de veeljarige en bange worsteling tegen Frankrijk, zou Nederland met Oranje, na de Tachtigjarige oorlog, andermaal de waarheid ondervinden van het apostolische woord: *“Verneder u onder de krachtige hand des Heeren, opdat Hij u verhoge te Zijner tijd.”*